

માધ્યમિક શાળાઓ
માટેનું વિધિ
વાચન

વિશ્વ ધર્મહાસનું પાત્રાલેખન

૧ વિશ્વમિત્ર અને પરશુરામ
(ત્રીયો આલેખ)

૨ ગોપેશ્વરી અને પશુપતિ

૩ ગોતમ બુદ્ધ

૪ જુહાપાત્રો જુહાસ

૫ સંત ઇમ

કિમલ માહાપાત્ર રૂપિયા

ઓક્ટોબર ૧૯૫૫

૨

પ્રકાશક — નવજીવ કાગળોદ્યામ લાડ ગણાદન નગર, અમદાવાદ-૧૯

મુદ્રક — મુનિન્દ્રપ્રસાદ કે સાહી ઇસ્ટર્ન પ્રિન્ટર્સ, માણેશ્વર અમદાવાદ

સંસ્કાર જ્યોત

ખંડ પહેલો

મનોરજ્ય, વિચારપ્રેરક પ્રગતિશીલ અને
ચિત્રાત્મક સરળ શૈલીસાળા આનેખનમા
માનવીના જીવન વનદારમા સૌંદર્યનું ઉપ
મતનાર કલાકારોની જીવનકથાઓના ગમમા
કિશોરો વિદ્યાર્થીઓ અને ઔરોના જીવન
પથ પર અચકાવના પ્રકાશકથિકાગ્યા
પાથરે ન

વિજ્ઞાન જ્યોત

- ખંડ ૧ : પૃથ્વી પરના પ્રદેશોના સંશોધકો તથા ખગોળ વૈજ્ઞાનિકો.
 ખંડ ૨ : ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકો.
 ખંડ ૩ : શરીર તથા રેદીય વૈજ્ઞાનિકો.
 ખંડ ૪ : વાહનચલકાર તથા માધ્યમોના વિધાયક વૈજ્ઞાનિકો
 ખંડ ૫ : વનસ્પતિ તથા પ્રાણીજીવનના વૈજ્ઞાનિકો.

સંસ્કાર જ્યોત

- ખંડ ૧ : માનવપ્રતિહાસનું સંસ્કારક આયે મનાર કનાકાંગે.
 ખંડ ૨ : મનન માનવ વચ્ચેના, સાતિમય સંસ્કારચલકારના મતો.
 ખંડ ૩ : જીવન સાહિત્યના લેખકો, અને કવિઓની જીવન સૌરભ.
 ખંડ ૪ : વિશ્વ ઇતિહાસના પ્રગતિશીલ મહાનુભાવો.
 ખંડ ૫ : માનવ સમાજના સંસ્કારમય નવનિર્માણના દ્રષ્ટાઓ અને વિધાયકો.

પ્રાતિ પ્રકાશન ૧૯૬૬

જાણાહરજાગર-સરખેજ રોડ, અમદાવાદ-૭

એનેકાઝીયાની દીવાલડી

ગેફ્યો સુભાસ (મોમ)

સરકારનો કાનુન (ઈજ્જત)

(શામાશ, હેમુરામીન માનવબ્ધનકારનો કાનુન આપે છે)

પ્રદ્યા પારમિતા (બુદ્ધ)

સંગીતની દેવી (ત્રીસ)

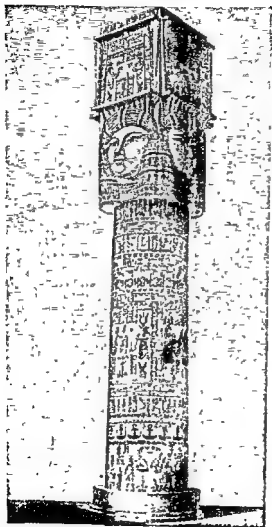

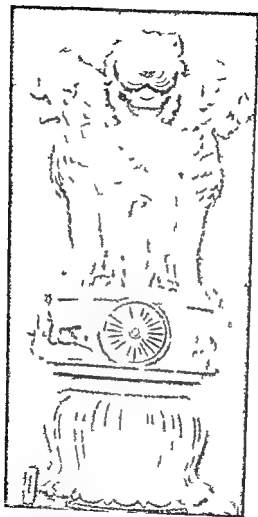

શીખોનાદો-દા-વિન્સી (મંરકાર નેવો નોર્નિમવા)

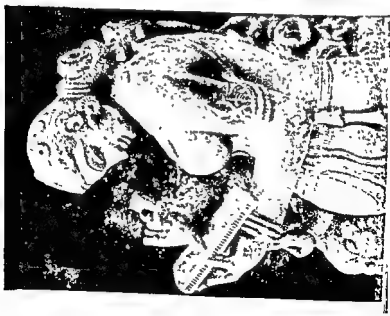
દેચાર સ્તંભ (ધજી)

सीता (४८५)

संस्कार ज्योति

१

જેની સહજ સદૃશ્યતાની
સંસ્કાષી સૌરભ અંતરમાં અનુરાગ ઉભરાવે છે તે,
શ્રી રામભાઈ દિરાભાઈ પરલને
સન્નિધિ—

અનુક્રમ:—

પાન

૧ કલાકાર માનવી	૧
૨ ચક્રકાર અને ચિત્રલેખા	૧૬
૩ પ્રાચીન ઇતિહાસની પગદંડી	૩૬
૪ પિરાટની કલાકૃતિ	૪૭
૫ શબ્દચિત્રની ચિત્રલેખા	૫૫
૬ શ્રીક સંસ્કારનાં ચિત્રપીઝા	૬૨
૭ કલાકારનું કલંક	૭૨
૮ એલેક્ઝાંડ્રિયાની આંખ	૮૧
૯ વિશ્વસંસ્કારનો જ્યોતિષ્વર	૮૬
૧૦ અનામી કલાકાર	૧૦૮
૧૧ ઉષકાળનો અરુણપ્રદેશ	૧૧૬
૧૨ ઉત્થાનયુગના ઉંબરા ઉપર	૧૨૩
૧૩ મધ્યયુગના સંસ્કાર દીવા	૧૩૩
૧૪ સુવર્ણ, શૃંગાર અને કલાકાર	૧૪૧
૧૫ વ્યાપારયુગનો શૃંગાર સ્વામી	૧૪૭
૧૬ સંસ્કાર જેવો જ્યોતિર્મય	૧૫૮
૧૭ સંગીતના સંસ્કારનો પહેલો રણકાર	૧૭૬
૧૮ સંસ્કારનો શ્રમ નાનવ	૧૮૯
૧૯ નૂતનયુગના ઉંબરા પરની ચિત્રકળા	૨૦૪

૨૦ રેમપ્રાન્ટ	૨૧૨
૨૧ જુના જગતનું સ્મરણ સસધસ	૨૨૩
૨૨ ગુતન યુગનો છડીધર	૨૨૬
૨૩ પ્રકાશના પ્રણેતાઓ	૨૩૩
૨૪ જીવન વાસ્તવતાનો અંડાધારી	૨૪૫
૨૫ કલાની યાતના	૨૫૦
૨૬ શબ્દ કલાકારોનું સંગીત જોપેરા	૨૭૭
૨૭ લોકશ્રોતા વિનાનું સંગીત	૨૮૧
૨૮ ગુતન ઉત્પાતનું જન સંગીત	૨૮૮
૨૯ ચિત્રકારે શોધેલું, શબ્દકલા વિજ્ઞાન	૨૯૩
૩૦ સંગીત સંસ્કારનું માનવબાળ	૨૯૬
૩૧ બીચોષન	૩૦૮
૩૨ સંસ્કારના યુગવેગ જેવો ચિતારો	૩૧૭

પ્રવેશ

જેની આંખ અવલોકી શકતી નથી અથવા જેની નજર પિછાણી શકતી નથી, અથવા જેની દ્રષ્ટિ પદાર્થના રૂપનું અવલોકન કરવાની આવડત અથવા શિક્ષણ પામી શકી નથી, તે, ધ્યાનવિકાસ વિતાની એકલો બુદ્ધિની ક્રિયાવડે નિર્ણય શો કરી શકે ?

નિર્ણયાત્મક બુદ્ધિનું રૂપ, છેવટે તો, હાથ વડે સપાટ છે કે, ખરબચડું છે તે તપાસીને, નાકવડે ગંધની પારખ કરીને, કાનવડે, સંભળીને, અને આંખવડે અવલોકન કરીનેજ નિર્ણય કરી શકેને !

આંખો મીચીને, અંતરધ્યાનથી જાણી જવાની, હિંસુ બનવાની કે બનાવવાની, તરફીઓને યાન માનવાની, હવે તો કોઈ હા, પાઠી શકે તેમ નથી.

પણ આપણી માતાનો શબ્દ હણી લઇને, આપણી જનેતાની જગ્યાનનો નાશ કરીને, જનતાને “ મુગી કરોડો ” અથવા “ ડમ્પમી કીપન્સ ” નું નામ આપીને અંગ્રેજી શાહીવાદે, સો શાહીવાદોની જેમ, આપણા શિક્ષણમાથી, રૂપ-દર્શનનું અથવા ચિત્ર શિક્ષણનું, જ્ઞાન, અભ્યાસક્રમમાંથી આજ સુધી રદ કરા નાખ્યું હતું.

પણ આજે નુતન શિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ રચવા માગતી આપણી આઝાદીની પુનર્ધટના હવે આસ્તેથી સમજવા માંડી છે કે, અધ બનેલી આંખ, જો હિંદુ કે નહીં અને પદાર્થનું રૂપદર્શન અથવા અવલોકન કરવાનું શિક્ષણ પામે નહીં તો, ઈર્ષનની પ્રગતિ કરતા માટેનો જરૂરી નિર્ણય, બુદ્ધિમાપનના અમેરિકન ટેષ્ટમાં બરીબરીને છુટ્ટી બની ગયેલી બુદ્ધિ કરી શકશે નહીં, અને બધું બનેલો કાન, સાચા શબ્દનું શ્રવણ-જ્ઞાન પામી શકશે નહીં.

જો હજાર વરસ પહેલાથી, માનવજાતના કવાકારોએ, એકના પદાર્થના નહીં પણ પદાર્થ વાસ્તવતાના, જીવનમ્યવહારની વસ્તુને

જીવંત જીવંત રૂપોમાં, લાકડાપર, પથ્થર પર, કાગળ પર, અને ધાતુપર આલેખી છે તથા એ આલેખનને અનેક રંગ અને રેખાઓનાં પ્રમાણેની એકતાનનામાં તેમણે મઢ્યું છે.

જેવું માનવ ઇતિહાસના યુગ યુગાન્તરની ઓળખાણ આપતું ઇતિહાસનું, એક રૂપ રાજવહીવટનું તેા બીજું અર્થ વહીવટનું અથવા ગ્રીજી, તેમમયના, લેખક કે કવિનું કવનબનેલા રૂપવાળું હોય છે તેવું જ માનવ ઇતિહાસને ઓળખવા, યુગયુગનું રૂપઆલેખન પણ, ઇતિહાસ દર્શનનું પાત્રું બને છે. હોમરની કવિતા, ઇશ્યન કલા વિના કે ઇશ્યન કલાના પિછાણને ત્યારના અર્થકારણ અને લોક જીવંતના રાજકારણની સમજણ વિના, કેવી રીતે પામી શકાય !

માનવ સંસ્કૃતિની મહાન વિભાવના જેવો માનવ ઇતિહાસ, સામુદાયિક માનવીના, અનુભવના ઝાંતનો, અથવા વિજ્ઞાનના સામાજિક વ્યવહારનો, અને સંઘ માનવીના સરકારના અથવા કલાના વ્યવહારનો, ઇતિહાસ છે.

એ ઇતિહાસની વિજ્ઞાન જ્યોતનું સંસ્કારરૂપ, માનવીના, કલાવિજ્ઞાન, પર ઉભેલું, સમુદાયના જીવનવ્યવહારના કળરા જેવું સંસ્કાર જ્યોતનું સ્વરૂપ છે.

સરકારની એ જ્યોતને ઝગતી રાખનાર, યુગયુગના રૂપદર્શનનું વિજ્ઞાન દાખવનાર, મિત્રકલાના, કલાકારોનો ઐતિહાસિક પરિચય વિના કેઈ ચલાવી શકે જ નહીં.

કલાકાર એટલે સરજનકાર અથવા સર્જક. પ્રાણીઓમાં, માનવી નામનું એકલું જ પ્રાણી કલાકાર છે, અથવા સર્જક છે, અથવા સરજનકાર છે,

એવું કેમ છે !

એવું એમ છે, કારણ કે માનવીનું શરીર એવું છે. અને

શરીરમાં મગજ એવું છે. ખીન્ન ધણી મોટાં પ્રાણીઓનાં શરીરો ધણી મોટાં હોવા છતાં અને એ મોટાં પ્રાણીઓનાં માથાં ધણી મોટાં હોવા છતાં પણ મોટાં માથાંઓમાં માનવી જેવા નાના શરીરવાળા પ્રાણીના નાના સરખા માથામાં જેટલું ભારે મોટું વજનદાર મગજ છે તેટલું મોટું અને તેટલું વજનવાળું મગજ, હાલતા ચાલતા કુંગર જેવા હિંટ કે હાથીના માથામાં પણ નથી. આવા મોટા પ્રચંડ અને વિશાળ પ્રાણીના આવડા મોટા વિશાળ માથાની અંદર દેખો એનું મગજ કેવું નાનું સરખું અને ઓછા વજનવાળું છે, જ્યારે, નાના સરખા માનવીના નાનકડા માથામાં, દેખો એનું મગજ કેટલું બધું મોટું અને સૌથી મોટા વજનવાળું છે.

સૌ કરતાં મોટી કલાકાર એવી કુદરતે લાખલાખ વરસો સુધી પ્રાણીઓનાં શરીરોમાં, માથાં, અને મગજો ધડી ધડીને છેવટે, લાખો વરસના વિકાસ ક્રમ પછી, એણે જે સંસ્કારી પ્રાણી નિર્મળબધુ તે માનવ પ્રાણી છે. એ પ્રાણીનું શરીર જ, નવી જાતના મગજવાળું નૂતન છે. માનવીના નૂતન દેહમાંનું નૂતન મગજ માનવ પ્રાણીનાં જ્ઞાનને જ્ઞાનવાળું નહીં પણ સ્વજ્ઞાનવાળું બનાવે છે. જ્ઞાન અથવા ચેતના તો સૌ પ્રાણીને હોય છે, પણ એકલા માનવ પ્રાણીને પોતાને પોતાના જ્ઞાનની ખબર હોય છે. એકલા માનવ પ્રાણીના મનમાં જ એના અનુભવનું જ્ઞાન, એના પોતાના કાષ્ઠમાં હોય છે. એ જ્ઞાનને, એ જાપાનો શબ્દ જ્ઞાનાવીને, અને પદાર્થમાંથી, વસ્તુઓ જનાવીને તથા, શ્રવણનાં સાધનો જનાવીને, પોતાના એ જ્ઞાનને અનેક ચિત્રોમાં, પ્રતિમાઓમાં, મનુષ્ય કાતરી કાઢે છે કે ચીતરી નાખે છે.

આ બધું જ સર્જન છે. માનવી એકલું જ સર્જક પ્રાણી છે. એકલું સરજનદાર એવા માનવ પ્રાણીએ પોતાની આ આવડતનું નામ કલા પાડ્યું એકલું માનવ પ્રાણીજ કલાકાર છે. એકેએક માનવી એકલું વલ્લ કલાકાર છે જ. એનું કલાકારનું રસ એના માનવ

૩૫માં જ એના જન્મ સાથે જોડાયું છે.

છતાં કલાની આવી કેઈ આવડત બકિતમન માનવીની આવડત નથી. કલાકાર માનવીનું કલાનું ૩૫ માનવ સઘ અથવા સમાજનું છે. માનવ સમાજનું જીવન સમુદાયના વ્યવહારનું, અખંડ ચાલતું વલોણ, સંસ્કૃતિ નામની સંસ્કાર ઘટનાને ધડે છે. આ ઘડતરમાંથી નિષ્પન્નતાં નવનીત જોવાં ૩૫, માનવકલાકારોનાં છે.

એ કલાકારોનો પરિચય એટલે માનવ વિરાટના હૃદયના ધમ-કારાનો અને તેમના ફાળ ભરતા પ્રાણનો અથવા યુગવેગનો પરિચય હોવો જોઈએ.

આ કલાકારો, અને વૈજ્ઞાનિકો, જ્યારે જ્યારે સંસ્કૃતિનાં હજારે વરસનાં સાધનોનો વારસો ધારણ કરીને જીવનની પમડાંડીપર ઉભેલાં-એનો, આપણો સંગ કરે છે ત્યારે, તે એકલાં નથી હોતાં પણ ચોતપોતાની તે તે સમયની જીવન પરિસ્થિતિઓને સાથે લઈને આવતા હોય છે તથા ધ્વિષ્ટતાં હોય છે કે આપણે તેમનાં જીવતરનો કેઈ દુકડો ઉપાડીનેજ તેનું સ્વાગત કરવાને બદલે તેમનો સર્વોચ્ચ આદર કરીએ અને સમમ પરિચય પામીએ.

આ પરિચયનું ૩૫ આપણને કહેવા માગે છે કે, સમાજના જીવનમાં, માનવ સમુદાયની સામુદાયિક ક્રિયાએ અથવા પ્રવૃત્તિએ અમારી કલાકૃતિઓનો પાયો રચ્યો છે, અને એ પાયા પર ચિતરેલી જીવનકલા મારફત માનવ માનવ વચ્ચેના સંબંધોનુંજ ૩૫ અમે પિછી કે ટાંકણા વડે મદ્યું છે.

આ ૩૫ ઘડતરમાં અનેક રેખાઓ અને રંગોમાં અકિત થયેલો એક અવેગ માનવ માનવ વચ્ચેના જંધુભાવવાળા સમાજ વ્યવહારને રચવાનો છે, એમ કહેવા માગતો એકેએક કલાકૃતિનો પ્રાણ પૂકારે છે કે, આ બાવનું ૩૫ જ જેમ કેઈ પણ કલાનું ૩૫ મૂલ્ય રચે છે તેમ અમારી કલાનું મૂલ્ય પણ એજ જંધુભાવ છે.

જે જે રહેણી કરણી કે, વ્યક્તિઓ, અને જે જે સંસ્થાઓ, માનવીની જીવંતીના આ સર્વ સામાન્ય મૂલ્યનો અનાદર કરે છે તેનો શત્રુગાર સજવાનું કામ કોઈ કલા કે કલાકારનું નથી, છતાં જે કલાકારના કલા અવનત બને છે તે કલાકાર કલાનો પ્રાણ કે શ્વાસ ગુમાવે છે, અને જીવનવાસ્તવતાની પ્રગતિનો સાથ ગુમાવીને, સૌંદર્યને સજી શકતો નથી.

ઓછામાં ઓછા આટલા અને આવા બાનસાથે આજનો વિજ્ઞાન-યુગ, પોતાનાં ઘરો શાળાઓ અને સંસ્થાઓમાં માનવ જીવનનાં ન્યોતિધરોનો, જેવા, સમાન સંકોદર બાવે અને મુક્ત ફિલ વડે આદર કરે છે તેવા આદરની ભૂમિકા ઇતિહાસના બીજા કોઈ-પણ તખ્તમાં માનવસમાજમાં રચાઈ નહોતી.

આ ભૂમિકા તમામ સામાજિક મૂલ્યોની વ્યાપકતાને અમલી બનાવે છે, અને તેની સાથે સમાજ વ્યવહારનાં તમામ સંસ્કાર આગેવાનોની જવાબદારીને પણ વિશાળ બનાવી દે છે.

સમાજ વ્યવહારની આટલી ઓછામાં ઓછી ભૂમિકાનું બાન આજનો યુગવેગ, પુનર્ધટનાના પંથ પર ચડેલા એકએક રાષ્ટ્રપારો માગી લે છે.

વિજ્ઞાન-યુગની શિક્ષણપ્રાપ્તિની આ ભૂમિકાનું બાન તમામ સંકુચિતતાઓને છેદી નાખીને અનીવાર્ય એવો એટલો નિખાલસ સ્વીકાર માગી લે છે કે, જ્યાં હોય ત્યાં, સંસ્કાર વૈભવ કોઈ એક પ્રજા કે રાષ્ટ્રનો નહીં પણ આખો માનવજાતનો છે, કારણકે સંસ્કૃતિ નામની ઘટનાને ઘડનાર આખી માનવજાત છે.

એ ખ્યાલ પૂર્વક જીવનકલાના સંસ્કારનાં વૈજ્ઞાનિકોનાં જીવન-ચરિત્રોને એકઠાં કરવાનો અર્થ પ્રયત્ન અહીં કરવામાં આવ્યો છે. જીવનર જીવવાની કલાનો સંસ્કારવિભાગ, ભૌતિક વિજ્ઞાનનાં સાધનોનાજ પાયાપર, સક્રિય રીતે હલો રહી શકે છે, છતાં વૈજ્ઞાનિક સંતો,

જેવાંજ સંસ્કારજ્યોતને જતલી રાખનાર જીવનકક્ષાકારો અથવા સંસ્કાર મતોનાં ચરિત્રોનો પરિચય જીવનવિકાસની મરામત માટે જરૂરી છે. એ વિનાનો અભ્યાસક્રમ જડ છે.

ભૌતિક વૈજ્ઞાનિક કે સંસ્કાર વૈજ્ઞાનિક, સૌ ઠાઈ જીવનવાસ્તવતાનાં અદ્દનાં સ્વરૂપો છે. જીવનવાસ્તવતા અથવા માનવજીવન, સમુદાયનું જ ધાવણ ધાવીને ઉછરતાં જીવતાં અને વિકાસ પામવાની ગડમથલમાં પડતાં તે પાછાં ઉભાં થતાં આ સંતોની મહત્તાનું સર્વસામાન્ય અવશ્યમેવ સ્વરૂપવક્ષણ એ છે કે, તે ઠાઈ માનવસમુદાયથી પર હોવાની ઘેલછા કરતાં નથી. ઠાઈપણ સાચું ક્ષમાકાર “ક્ષમાખાનર ક્ષમા”નો ઉન્માદ ધારણ કરતું નથી પણ જીવતરનાં રોજખરોજનાં જીવન્ત સ્વરૂપો તરફની મમતામાં મરાગુલ બનીને, સર્જન કયાં કરે છે. શું છે એ સંસ્કારનું સર્જન !

સંસ્કાર એટલે સંસ્કારી વર્તન અથવા સંસ્કારનું વર્તન. એવું વર્તન સ ધના અથવા સમાજના જીવનઅધારમાં જ જીવતું બની શકે, ઠાઈ એક વ્યક્તિમાં નહીં. તેજ રાષ્ટ્ર સંસ્કારી છે, જેનો માનવસમુદાય સંસ્કારી જીવન જીવી શકે છે. સમુદાયનો અથવા સમાજનો જીવન-વ્યવહાર માનવી વર્તનના જે સંસ્કારના રૂપને પોતાનું બનાવે છે, તે રૂપ અથવા રૂપો, સંસ્કૃતિનું સ્વરૂપ બને છે.

તેજ રીતે, સંસ્કૃતિનું ઠાઈ પણ સ્વરૂપ એક દેશનુંજ કે એક રાષ્ટ્રની જ ખાનગી મિલકત નથી બની શકતું. સંસ્કૃતિનું સ્વરૂપ ઠાઈ પણ રાષ્ટ્રમાં દેખાવા પછી કદી નાશ પણ પામી શકતું નથી. સંસ્કૃતિ પૂર્વકે પશ્ચિમની પણ નથી હોઈ શકતી, સર્વ દેશીય હોય છે.

સંસ્કૃતિનું સ્વરૂપ ઇતિહાસનું પરિગળ છે અને નવા નવા સ્વાગ સજીને વિશ્વઈતિહાસનું એ પરિગળ દેશદેશની સીમાઓને ભૂસી નાખીને, નિત્યનૂતન મળતું અને જીવન્ત રહેતું, વિશ્વ-ઈતિ-

હાસનું ઝડાધારી બને છે, અને જે દેશ અને કાળમાં સમયે છે ત્યાં પહેલું દેખાય છે છતાં તે સર્વદેશીય બનાવનું જ હોય છે

પૂર્વની ગ્રીક સંસ્કૃતિનું મરણ થયું અથવા ભારતીય સંસ્કૃતિનો નાશ થયો, એવા સંકુચિત પ્રભાવ સાબળતો વિશ્વ ઇતિહાસનો પદાર્થપાત્ર સામીત કરે છે કે, રાષ્ટ્રોની સીમાઓ મિથ્યા છે, ગ્રીક કે ભારતીય, અને પૂર્વ કે પશ્ચિમની, સંસ્કૃતિ એકજ છે, તથા આંતરરાષ્ટ્રીય છે એ હકીકતને માનવજીવન વ્યવહારમાં પૂરવાર કરવું, સંસ્કૃતિની સંકુચિત રાષ્ટ્રીયતાને તથા તેના મોતની વાતને ઇતિહાસનું સાત્ત્વ હસી કાઢે છે તથા સંસ્કૃતિના નિત્યનૂતન બનતા અને આગે દૂર કરતા, વારતવરૂપને વિશ્વ સંસ્કૃતિ તરીકે પૂરવાર કરે છે

એક સંસ્કૃતિ જ્યાં વિનાશ પામતી દેખાય છે ત્યાં રાષ્ટ્રના ભેદભાવ વિના, તે પોતાનું જીવનરૂપ પનગીને નવને જ ધારણ કરતી હોય છે જીવનના બધા રૂપોની જેમ જીવી કાચળીને કાઢી નાખીને નવી આમડી ધારણ કરનાર સંસ્કૃતિનું રૂપ દરેક ડગને માનવપ્રગતિના ધોવનનું ઝડાધારી બનીને મોતને મ્હાન કરે છે

એટલે જ આજે ગ્રીક સંસ્કૃતિ અને ભારતીય કે ચીની સંસ્કૃતિ, અથવા પૂર્વની કે પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ, વિશ્વના ઇતિહાસનું પરિમળ અથવા વિશ્વ-સંસ્કૃતિ બનીને, અથવા માનવજાતનો પ્રાણુવાયુ બનીને જીવનની પ્રગતિનો નેજો ફરકાવતી જીવનનો જથ્થકાર ગણવે છે

આજે જ્યારે વિશ્વના વાતાવરણમાં અસરકારી એવી અમેરિકન શાકીવાદી પાશવતા, હીરોસિમા અને નાગાસાકીના ખૂન કર્યા પછી, આણુમોબના ધડાકાઓમાં મોતની આરાધનાનો ચિચીયારી કરે છે ત્યારે પણ, વિશ્વ ઇતિહાસની વેણપર સોલોન અને સોક્રેટીસના ગોતમ અને હમ્બુના, ટ્રેકસ્ટીલીસ અને આરક્ટામિડિસના, તથા લીઓનાર્ડો અને બેકનના અને લેનોન તથા લીકનના ટાગોર તથા ગાંધીના અને જોલીયો ક્યુરી તથા પીકાસોના, તથા નૂતનજીવન

સંસ્કારના પ્રાજ્ઞવાયુમાં વિહરતી એશિયા આફ્રિકાના નૂતન ઉત્થાનના ઉંખરપ્રદેશ પર પ્રકાશમય જનીને ઉભેલી, માનવજાતના પોણાબાગ જેટલી, માનવતાના જીવનગ્યવહારના સહકારી અને સમાન ધડનરના, પંચશિલમના વિશ્વસંસ્કારના બધા કારભારને સંસ્કૃતિનો લોક ઝંડાધારી કલાકાર, આજે અભયસંશુદ્ધિ સાધતા સ્વરોનો અનાહત નાદ જનીને અવિરતપણે વહાવ્યા કરે છે.

ત્યારે આવી ભૂમિકા પર આજે ઉમાં રહેલાં આપણે, આ અનાહતનાદને સંસ્કૃતિના ઉદરમાંથી સાંભળતાં હોઈએ ત્યારે, માનવીને શોભે તેવી મગરૂરી પૂર્વક, માનવજાતનો અને આ જગતનો સંહાર બાખતા ઠોઈપણ પક્ષ કે વર્ગ સાથે આપણે સહમત થઈ શકીએ તેમ નથી, કારણ કે, અધિકારમાંથી ન્યોતિમાં જવાની હંતકથાથી શરૂ થએલા આ માનવજાતના જીવનના વિકાસના આંદોલનનું આરંભનું મોઝુનું હવે તો, એકમાંથી અનેકની એકતાનું સામુદાયિક જન તાકાતનું, વિરાટ અને વધુ વિરાટ આંદોલન બન્યા કથી પછી આજે આંતરરાષ્ટ્રિય માનવ-ગ્યવહારના કાનુનનો, પંચશિલમનો નક્કર આકાર ધડવા માંડ્યું છે.

આવી અદ્ભૂત એકતાનું આવું સમર્થ અને આટલું વ્યાપક-રૂપ માનવજાતની આજસુધીની જીંદગીમાં ક્યારેય સરળપણું નહોતું.

આપણા જગતના હવામાનમાં આકાર ધરતી આવી મહાન ખીના-એને માપવાનું સૌથી મોટું ખેરોમીટર, વિમા કંપનીઓ, શેર બજારો, કે ખેડામાં નથી ગોડવાયું પણ જીવતરની કલાઓ અથવા કલાવિજ્ઞાનો, ન્યાં આલેખાય છે, અને આકાર ધરે છે ત્યાં અને માનવજાતની જીંદગીની રાજ્યરોજની ધમકતી વાસ્તવતા જે, ખાણ ખેતરો અને કારખાનામાં, નૂતન જીંદગીની પુનર્ધટના ઘડે છે ત્યાં દેખવા મળે છે.

એ વાસ્તવતામાંથી તથા માનવ કલાકારોના વિશ્વ-ઇતિહાસમાંથી, જીવનકલામાં સોન્દર્યનું રૂપ મળનારાં, અન્યથિતરનારાં તથા શબ્દધ્વનિને,

એકતાનતા અથવા તાલમયતા, અથવા હારમની 'નુ' સંગીતરૂપ દેનારા, કલા સરકાર અને સંગીતસરકાર ધડનારા, મહાનુભાવોનો, અદ્ય અને આછો પરિચય આપવાનો આ પ્રયત્ન છે

આજના આઝાદી પછીના, આપણા નુતનરાષ્ટ્રના ધડતરના ઉત્થાનનો કોઈ પણ આકાર, નના શિક્ષણની ઘટનાના અભ્યાસ ક્રમમાં, સરકાર ઇતિહાસની અનીનાય જરૂરનો આજે અનુભવ કરે છે.

જેમ જેમ શિક્ષણનું જડ યોગ્ય નુતન ઉત્થાનની નવી ચેતનાથી સભ્ય બનતું જશે તેમ તેમ આ જરૂરિયાત વધારે ગંભીર અને વ્યાપક બનતી જશે

માધ્યમિક શિક્ષણઘટનાના અગ્રેજી શાહીવાદે ધડેલા જુના અચેતન યોગ્યને, નૂતન બનાવવા નૂતનપ્રાણનો સચાર, કલા અને સંગીતને અભ્યાસના જરૂરી વિષયો તરીકે સ્થાન આપવાથી રાજ થઈ શકે

પણ એટલું જ પુરતું નથી આજનું નુતનરાષ્ટ્રનું નુતન પુનરુત્થાન માગે છે કે, આ વિષયોનો જીવન્ત ઇતિહાસજ, અથવા તેની જીવંતીનો પરિચયજ, આપણા દિકરાદિકરીઓના પ્રાણને જગાડીને, રાષ્ટ્ર ઉત્થાનના સરકારસર્જનના નૂતન સરકારસ્વરૂપોને ઉપભવી શકશે

આ સરકારસર્જન વળી શું છે? આપણી ભૂમિપર પણ અનેક પલટાઓ અને પરિવર્તનો આવી ગયા છે તેમાં આજનું જ પરિવર્તન અથવા પલટો આપણી જીવનઘટનામાં, આજના વિશ્વ-ઇતિહાસમાંથી એક નવી માગણી સૌ માનવ સમુદાય પાસે, જાત કેરગના બેદ વિના રજુ કરે છે

એ માગણી, આપણી જીવંતીમાં અથવા આપણા જીવન વ્યવહારમાં વિકાસની, ધરીની રચના કરવાની છે

આ માગણીનો અર્થ એ છે, કે, બધી જીવન કલાઓના જુદા જુદા હેતુઓ હોવા છતાં, બધી કલાઓનો, એક અને પાયાનો સર્વ

સામાન્ય હેતુ, માનવજાતની જીવનધ્વાના વિદ્યાનને, સમાન અને સહ-
કારી રીતે વિકસાવવાનો અને સમગ્ર રીતે અથવા સામુદાયિક રીતે
સમૃદ્ધ બનાવવાનો છે

એટલે, ખેતીનો હેતુ એકલા અનાજના ઢગલા પશ્વવાનો નથી,
ઉદ્યોગનો હેતુ કપડાના કેળીજી વસ્તુઓના ઉત્પાદન ખડકવાનો જ નથી,
ઈન્જનેરી કલાનો હેતુ એકતુ બાધકામ કરવાનો નથી, શિક્ષણનો હેતુ
પડિતો જ બનાવવાનો નથી પણ સૌ કલાઓ, અને, વ્યવહારોનો
એક માત્ર હેતુ, જીવન વ્યવહારની કલાને સમાન અને સહકારી
રીતે વિકસાવવાનો અને સમગ્ર રીતે અથવા સામુદાયિક રીતે, સમૃદ્ધ
બનાવવાનો છે

માનવજાતે આજ સુધીમા સરજેની તમામ કલાઓ, અને
માનવજાતે રચેલા, તમામ બ્યહારોનુ આ હેતુ બંધ્ય અને સરકારી
મિલન મથક છે ! આ મિલનમા જ માનવ સરકારો કેવી ઉમદા
એકતાથી ઓપી ઉઠે છે ! અને આ એકતા પર ઉભેલી માનવજાત,
જીવતરનાં કેવા એક બીજાની પાછળ ઉગતા દેખાતા, એક બીજાથી
ઉન્નત એવા વિકાસના શિખરો તરફ ગતિ કરવાની આગાહી આપે
છે ! એ આગાહીને જ અપનવતો વિશ્વ-ઈતિહાસનો સરકાર માનવ,
હજારો વરસથી આજસુધી, અનેક સાધનોને હાથમા લઈને આગળને
આગળ ધપતો રહ્યો છે જીવનના કલાકારોની આવી વજુઝારગા,
પીંછી, ટાંકણુ કે તથુરો ધારણુ કરીને, વસ્તુના રૂપનું ધડતર કે અનજુના
રૂપધડતરના, વેગચાળા કલાકારો અહી રજુ થાય છે

પણ સરકાર હીલચાલના જ્યોતિષરોની જીદગીનો સામે
પરિચય તો, જ્યારે એકેએક સાળા, અને સંસ્કારી ચાસાર, પેતાના
જ ધ કમાડને ખોલીને આ જ્યોતિષરોને અદર આવવા દે ત્યારે જ
થઈ શકે

જીવનની સંસ્કારી મમતાવાળાં અને સંસ્કારના શ્વાસ અને પ્રશ્વાસની ધમજો ધમતાં આ જ્યોતિષરે જ્યાં આવે છે ત્યાં એકલાં નથી આવતાં પણ પોતાની સાથે જીવતરની એકતાથી જોડાયેલાં, અને વશુર્ધ ગએલાં, ત્યારના દેશ અને કાળનાં, અદનાં માનવોને, તેમનાં ઘરઆર અને બાગ બગીચાંઓને તેમનાં ગામ અને નગરોને, તેમનાં વિતરૂ અને યાતનાઓને, અને, રોજબરોજના અનેક અનુભવોને બીજાકુલ નિખાસસ બાવે, સાથે લઈને, પોતાનો પરિચય આપવા અને તમારો પરિચય પામવા આવી પહોંચે છે.

આઝાદીનો રોશની કરીને અને આઝાદીમાં, લોક સમુદાયના સાર્વભૌમત્વની જાહેરાત કરીને આજે, આપણી મહાનજીમિએ પોતાના ઉંજરાપર આ તમામ જીવન કલાકારોને આણી મૂક્યાં છે.

ત્યારે ઉંજરાપર ઉભેલાં, અને આપણાં બંધ કમાડ પર ટકેરા દેતાં સાદો અને મીઠાં જેવાં, સીઓનાદોં અને બીથોવન જેવાં, પિરામીડોની રફી કસ ઘડનારાં અને અજન્તાનું કલાધર રચનારાં તથા ગોગ અને પિકાસો જેવાં, સરકાર માનવો, આપણા ઉંજરાપર ખડાં ઉભાં હોય અને પૂકરતાં હોય કે, “હવે તો ઉધડી જવ ઝો, બંધ કમાડો !”

ત્યારે દિલ અને દિમાકની અહોનિશ ઉઠવા કરતી વ્યાપક જીવનના અનુરાગની ઝંખનાનો નિરોધ કરવાનું કોઈને પણ હાજવાનું કે પાલવવાનું નથી જ નથી.

તા. ૧ ઓક્ટોબર-૧૯૫૫

લેખક

કળા અને સૌંદર્યની દુનિયામાં અનુપમ એવું આ રહ્યું એક ચિત્ર. આ ચિત્રની ચિત્રલેખા કુદરત છે. કુદરતે પોતાના શરીરમાંથી જીવતરની કશિકાઓ ઘડી ઘડીને અને એ કશિકાઓને મઢીમઢીને આ ચિત્ર આલેખ્યું છે. કુદરતનો દેહ, પદાર્થ, અથવા પદાર્થવાસ્તવતા છે. એમાં ચાલતી કલાકાર પીંછીએ નિપજાવેલું આ ચિત્ર અદ્ભુત છે અને અનુપમ એટલા માટે છે કે એ ચિત્ર જે ચિત્ર-

પટ પર લખાયું છે તે ચિત્રપટ હવતો છે, અને ચિત્ર
પણ હવતું છે. આ હવન્ત ચિત્ર માનવીનું ચિત્ર છે.
માનવીનું આ હવતું ચિત્ર, ઇતિહાસના શબ્દમાં લલે
પ્રાથમિક માનવી કહેવાય પણ આણું મુંદર ચિત્ર એટલે,

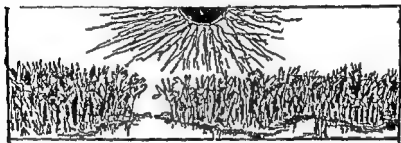

બોલતું, દેખતું અવલોકન કરતું, અવલોકનને 'સધરી
રાખતું, અનુભવોનું વલોણું ચલાવીને એમાથી પાક બણતું
અને એનું આલેખન કરતું, કુદરતના પદાર્થ દેહના તાણા-
વાણામાથી આલેખાયું છે

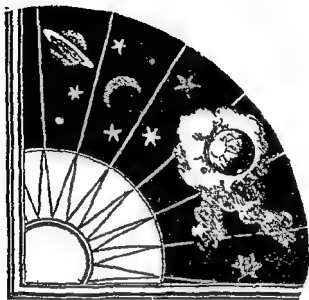
માણે, જનેતાએ
એને જન્મ આપ્યો.
જનેતાએ જેને જન્મ
આપ્યો તેણે, અથવા
માનવીના કન્ન દે જને-
તાના શરીરમાથી બહાર
આવ્યા પછી પણ
પોતાના જીવનના ધારણ
માટે જનેતાના શરીર-
માથી દૂધ પીવા માડ્યું.
જીવ ને જન્મભાવનારી
અને પછી ધારણ કર
નારી જનેતા કેવી
ભવ્ય દેખાઈ! માતાના
સ્તન ચૂસતું માનવનું-

રૂપ આનંદ પામ્યું. જીવતરની આગેફૂલ્ય જેવા પગ વહે, ડગલાં બારતું અને આનંદથી નીતરતી આંખો વહે દેખતું માનવભાળ ખુશખુશાલ દેખાયું.

પણ બીજાં સૌ પ્રાણીઓનાં બાળકોથી અસાધારણ જેવું માનવભાળ ધરતી પર ઊભું. એણે એની આસપાસ ધરતી-પર નજર નાખી. ત્યારથીજ, સોને ધારણ કરવાવાળી અને જીવતર પાવાવાળી અને ખોરાક દેવાવાળી ધરતી માતાના સંગમાં એ માનવભાળે શીખવા માંડ્યું.

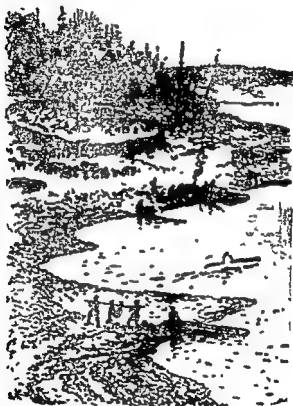
એણે જોયું કે ધરતીમાતા પોતાની અંદરથી નવું નવું નિપજાવે છે. એણે પણ ધરતીના સંગમાં નવું નવું નિપજાવવા માંડ્યું. એણે લાકડાં ઘસીને અગ્નિ નિપજાવ્યો. એણે ધરતી જેડીને ધાન નિપજાવ્યું. એણે વાસણ ઘડવા માંડ્યાં અને ધરતી પર નીપજતાં હંતાં તેવાં પ્રાણીઓનાં અને પોતાનાં રૂપોનાં ચિત્ર ચીતરવા માંડ્યાં.

કરોડ કિરણોની રેખાઓ ચમકાવતો સુરજ સ્થિત
કરવા લાગ્યો. ધરતી માતાએ આ નવીન જાતના માનવ
કરજ'દને ધારણ કરીને જીવંતર ધન્ય માન્યું.

ઇસવીસન પૂર્વે સેંકડો ઠે હજારો સૈકાઓ પર આ
માનવખાળની પગલી પડી છે. સંસ્કૃતિનો એ જન્મ-સમય
ઠહેવાય. માનવજાતની આ બાહ્યદેશનો યુગ પથ્થર યુગ છે.
આ બાહ્યદેશમાં જ માનવે પથ્થરનાં જોબરો બનાવી દીધાં
છે. છતાં જીવનની આ દેશમાં એ શિકારી જ છે, અને
તોયે કલાકાર પણ છે. આ કલાકાર માનવ આગળ ધપે
છે. એક સો સૈકાઓ પસાર થઈ ગયા, અને આ શિકારી
પાળક પણ બન્યો છે. એણે ઘેટાં, બકરાં, ગાયો કૂતરાં

વગેરેને પાળવા માંડ્યાં છે. એ હવે જ્યાં ઘાસ અને લીલો તરો હોય ત્યાં ધણુ હાંડીને જાય છે. અને જ્યાં એનો મુકામ પડે છે, ત્યાં શૂંપડાંઓ બાધીને એ રહે છે. હવે

એણે નદી કિનારાઓ પર માટી અને લાકડાંનાં ઘરબાંધીને રહેવા માડ્યું છે અને ધરતીને ખેડીને ધાન પકવવા માડ્યાં છે. બાહિ માનવની એ પહેલી પગદંડી છે

એ પગદંડી પર માનવી એકલો નથી ઊભો, પણ આખો માનવ સમાજ છે આ આદિકાળમાં માનવીની અંદર અંદરની કૂંકવાળું એનું રૂપ સંઘ-માનવનું છે. આ રૂપથી એ હજી વિખૂટો પડતો જ નથી, અને એકલો ઊભો રહીને હુકારો કરતો જ નથી. એને જે થોડા શબ્દ બોલતા આવડે છે તે સંઘમાંથી સરળતા છે. એના બધા આનંદો અને અનુભવો, તથા એની બધી ક્રિયાઓ. એ સહિયારી કરે છે, સથળવનના અંગ રૂપે જ કરે છે.

જે કંઈ એ એકલો કરે છે તે પણ, એનું એકલાનું નથી, પણ સંઘ અથવા ટોળીમાં અંદર અંદર એકમેકના સહયોગના અકોડા તરીકે અથવા સંબોધન તરીકે હોય છે, માનવમાનવ વચ્ચેના સહચારના સેતુ તરીકે હોય છે.

જુઓ એ, ચિતરે છે. આદિમાનવ કલાનું રૂપ ઘડે છે. એ કલાકાર બને છે, તે સંઘથી જુદો પડવા માટે નહિ કારણ કે સઘ સાથેના સહયોગનોજ એની કલાનો આકાર છે એના સહયોગમાં એને કલાના રૂપનો નવો શબ્દ સાપડે છે. આ ચિત્ર બોધને એને આનંદ થાય છે આ ચિત્રમાં એ સુદરતાને નિહાળે છે આ ચિત્ર વડે એને સતોષ થાય છે એનો આ બધો આનંદ, આ સતોષ, એના, આ ચિત્ર વડે વધતા, મઘ માનવ સાથેના સહયોગનું ચિત્ર-નામનું નવું સાધન શરૂ થાય છે.

એવું કલાકાર માનવી, પોતાની પ્રાયમિક દશામાં, ચિત્રરૂપ ધરે છે. જેવું નાચના તાલનું, જેવું ગીતના આલાપનું, તેવું જ પોતાની સામાજિક ક્રિયાના પદાર્થનું, ભરેલું આ ચિત્ર-રૂપ છે. સીધું, સાદું અને સરળ, સામાજિક સહચારનું આ, કલાકાર માનવીનું, આ સર્જન છે.

પણ ખાઈ ખાઈ કરતા જંગલના શિકારજીવનમાં શિકારી અને તોજી જીવતો રહી શકે એવા જીવનકલહમાં માનવી શિકારી બન્યો, છતાં એનું જાણકાર દિલ અનુભવને કાપબંધા વિના જંપી કેમ શકે! ભયાનક એવા એના જંગલ જીવનના વેરાનમાં એણે ચિત્રશાળા ખોલી છે. કેવી છે એ ચિત્ર શાળા! જેવું જીવન ગરીબ હતું તેવી જ, ગરીબની એની ચિત્રશાળામાં બેઠો બેઠો, એ ચીતરતો હશે! બીજાં પ્રાણીઓ સાથેના જીવલેણ અનુભવના એના અંતરમાં અંકિત થયેલા અંકુરો કેવા ત્યારે જીવતરના ચિત્રપટ પર આકાર ધરતા હશે!

“ પણ માનવી, મૂઠી દે તારાં ટાંકણાં હેઠાં અને બિત-
રીપડ જંગલના ધમસાણુમાં ” બોલતું એવલેણુ જંગલ
એને ત્રાડ દેતું હતું. એ કાળ બરીને બિઠતો હતો. એવતા
રહેવાનો ભયાનક કલહ તાલ દેતો હતો જંગલનું એવતર
આપું કોલાહલ કરતું અપાઝપી કરતું હતું.

અપાઝપી પણ એવતરનીજ નક્કર હકીકત હતી. એ
અપાઝપીમાં પણ એણે ફૂતરાને પોતાનો સાથીદાર બનાવ્યો.

હતો. આ અપાઝપીમાં જીવતા રહેવા માટે એણે, મૈત્રીનો ફેલ દઈને વડ્ડની જાતને સાધીદારી શીખવી હતી. આ અપાઝપીમાં પણ એણે જંગલનાં પશુઓને પોતાને ઘેર પાળવા માંડ્યાં હતાં.

માનવનો એવો રોજિંદો ઘરવ્યવહાર કષ્ટમય તોય કલામય હતો. માનવે એનું ચિત્ર દોરીને પોતાના કલારૂપને અમર બનાવી દીધેલું આજે પણ એવું છે. આ કલારૂપ પાછળનું જીવન કેવું ભયાનક કલહમય હતું ! એનું ચંદ્રચિત્ર આફ્રિકાનાં આદિવાસીઓના જીવનમાથી સ્ટેનલી નામના એક મહાન સુસાહરે દોયું છે, તે, આ રહ્યું;

“તેત્રીસ માનવોની એક હરોળ એવી તેત્રીસ હરોળોના પગ હંડના ધરતીપર પડછંદ ઠોકાતા હતા. એક સાથે એક હજાર મસ્તકો ઊંચકાતાં ત્યારે શરીર-તાકાતની ધૂમરીઓ ઉછળતી અને માનવ મહેરામણમાંથી ઉછળતા ઉદ્વેગના પ્રત્યાસ પીને જાણે એક હજાર માનવનો તુફાનનો આકાર પ્રકાપની જવાલાઓ ફૂંકતો નિકંદનના તાંડવપર એકેએક જીવનને ઝોલાપર ઝંકારી નાખતો આખા માનવ સાગરને સંહારના સંગ્રામનો વિરાટ બનાવી દેતો, જીછળતી સુક્ષ્મીઓના ચંદ્ર પ્રચંદ સ્વરૂપમાં આલેખી નાખતો હતો. આ આકાર જ્યારે ઉજ્જત અને ઉગ્રઓવાઓનો ઝોક ખાઈને નમતો ત્યારે એક પળવાર એક હજાર માનવના વિરાટ ચહેરા પર યુદ્ધની વેદના, યુદ્ધનો પરિતાપ અને યુદ્ધની ચાતનાની રેખાઓ અંકારી જતી. આ રેખાઓમા જ જાણે અનેક માનવોનો ચિત્કાર, બાળકોના આકંઠનો, વિધવાઓના કદપાંતનો, અને સંસારના ભંગારનો, કરુણ ચંદ્રદેહ ધરીને યુદ્ધનામની, પૈશાચિક અને ગલીચ ઘટનાપર લાખલાખ શાપ વરસાવી નાખતો હતો.”

ઉપરનું આ ચિત્ર આલેખનાર કલાકાર પ્રાથમિક દશાનો સંઘમાનવ હતો. એ ચિત્રકારી હતો, કારણ કે

શિકાર એના જીવનનો નિર્વોહ કરવાની જીવન કલા હતી. એવી જ જીવન કલા એના જીવતરમાંનો કલહ હતો અને એ કલહજીવનમાં એની પાસે શિકારનાં હાથયારોજ હતાં.

આ કલાકાર માનવ કોઈકોઈ વાર જીવન કલહથી દૂરદૂર વધારે સારા જીવનનો વિચાર કરતો અને માનતો કે પોતાના સંઘ જીવનમાંથી મરી પરવારેલા ચોદાઓ, આગેવાનો મરણ પછી વધારે સુખીજીવન માણતા હશે. એવા વધારે સુખી જીવનના તરંગોમાં એની નજર સામે હેવ અનેલા વડવાઓનાઆકાર એને દેખાતા. એ આકારો અથવા આકૃતિઓ એની પોતાની જ ઘડેલી કલ્પનાઓ.

હતી. આ કદ્યનાઓના આકાર હવે એણે પથ્થરમાં કોતરવા માંડ્યા હતા.

આ આકૃતિઓ એને દિવામાં દેતી હતી. આ આકારમાંથી એ આદેશો લેતો હતો. પોતાના અંતરમાંથી જ પોતાના શુભતરના અનુભવોમાંથી નિષ્કૃષ્ટી આ આકૃતિઓ એને આનંદ આપતી હતી. એ આનંદ-આકૃતિઓને દેખીને એને જે નવા નવા વિચાર આવતા તે વિચારોથી આનંદ પામતો એ અનુભવોને ચીતરતો હતો.

આવી પ્રતિમાઓને પોતાનાં દેવદેવીઓ બનાવીને આદિમ માનવે એની પૂજા કરવા માંડી હતી.

૫૯ એ સૌમાં એની બાથમાં આવેલું જગત અથવા ભ્રમહારજગત એનું જગત હતું. એ જગતના અથવા માનવસમાજના આશિંગનમાં એના ભાવ જાગ્યા હતા.

આવા ચિત્રાલેખનને માટી પર, પથ્થર પર

ઘરની દીવાલ પર આલેખતો અને દરેક આલેખન સાથે, ધર્તિ હાસની પગદંડી પર, આપલોગના અવધિ વહાવતો, એવનનો જયકાર ગજવતો, એ આગળ વધે છે. ધર્તિહાસના

યુગ એના પગલે, પગલે, એની જ્યન્તીઓ ભજવે છે.
કાળના સૈકા એના કદમ બને છે.

“કેવું હતું અને

કેવું થઈ ગયું !”

“શું !”

“આપણું નગર,
આપણું વિશ્વ નગર, આ
આથ જંગલીઓના
ધસારા નીચે !”

“અને કેવું થઈ
ગયું આપણું જીવતર
પણ ! બૂસી નાખ બેઠી,
તેં આલેખેલું આપણું
નગરનું રૂપ, પેલી માટીની
પાટ પરથી ”

“કેમ પિતા” ચિત્ર
લેખાએ ડોક બંધાવી.

“કારણ કે પલટાઈ
ગયું છે એક વખતના
આપણા નગરનું, હાડ-
ખાનું ! અને આ સિન્ધુ-
મેથા પર તો હતા, ન હતા
થઈ ગયેલા આપણાં
જીવતર પણ ડઘાઈ ગયા
છે. આ તારું આલેખેલું
નગર છે હવે અહીં !
જો તે પણ નથી તો પછી

પાટીપરતું તેનું ચિત્રણ, અંગાર જેવી ચાદનો વિષાદ જ બન્યો છે બેટી”

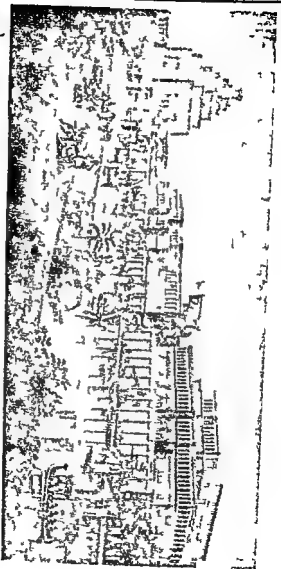
“હે, ત છે, ભૂમિમાતાએ તેને સંધરી રાખ્યું છે. ભૂમિમાતા તેનું બારણું કરી રાખશે, અને ભૂમિમાતા કોઈવાર તેને પહોંચે જોવા પેટાળ ફાડીને ”

“બેલી, મા, યા ! તને ખબર છે, એકવાર આ ભૂમિપર આપણા વડવાએ એક ચિત્ર દોર્યું, ચક્રનું ! એ ચિત્રને એણે પથરમા, લાકડામા, બધી ધાતુઓમા બનાવ્યું, એક નહીં અનેક ચક્રો આપણી ધરતી પર અંકાઈ ગયા આપણે ચક્રકાર પિતાના નામ પરથી, ત્યારથી ચક્રકારો કહેવાઈએ છીએ આજે પણ.”

“હા, પિતા !”

“ત્યારથી આપણું બહુમાન થયું આપણી ભૂમિપર રસ્તા બધાયા આપણા માનવો, ચક્રપર, એટલે રથપર ટેક સમ સિંધુઓ સુધી ફરી આવ્યા. સાતે સિંધુઓપર ચક્રકારનું માન થયું આપણી નગર સંસદમા ચક્રકારને, બે ક મળી હતી ત્યારથી, અને પછી ચક્રકારોની સંખ્યા વધી જતા,

આને કો સ રચ્છિના આર લખા વિષ-મૈયાના કિનારા પર ઊભો છે, જેના આરા પર કો ઉભો છે તે જગત-ખગાઓના નામ નાંધેલ છે, યુક્ટિસ અને તૈયિસ છે, જોરડન અને સિંધુ છે, ચિનાબ અને રાવી છે

એની કળાનાં સ્વરૂપો પણ અદ્ભુત એવાં રૂપ ધરીને
જાજરમાન અને જંગી બનીને, આખી ધરતીનાં રાનવેરા-
નાના બધા બિહામણાં રૂપોને જાણે ઢાંકી દેવા હોય તેમ
વિરાટ જેવાં મહાકાવ્ય બની ગયાં છે. જગતની મહાન
નદીઓપર મહાન નગરો બાંધીને એણે વિરાટ કલાકૃતિ
સરજવા માંડી છે.

હંજુ તો ઇ. સ. પૂર્વેનો કાળશીશીનો ટકોરો
હજારોની સાલને પુકારે છે. હંજુ શ્રીકૃષ્ણે પોતાના એથેન્સ
નગરમાં એકોપોલીસ નથી બાંધવા માડ્યું. હંજુ તો,
હારાપ્પાનગરે, તક્ષશિલામાં નવી નિયાબનો પાચે પણ
બોદવા માંડ્યો નથી. હંજુ સોક્રેટિસે 'પથ્યરત્ન' રૂપ ઘડ નાડ
ટાકણું, માનવીની જાતના સૌંદર્ય ઘડતર માટે નથી બિંચકયું, કે
"સંઘ એજ શરણુ છે" એવી જૂમ પાડીને હિમાલયની
તળેટીમાંથી કોઈ મહાનુભાવ તથાગત પણ નથી નીકળી પડ્યો.
ત્યારે મહાનદીઓમા, મહાનસિ ધુના કિનારા પર, કલ્પાકાર-
માનવે દેખોતો, ખરા, અનુપમ એવા નગરરૂપ રચી દીધા છે.

ચક્રકારોના મંડળે આપણી નગર સંસદમાં પોતામાંથી એકને ચૂંટીને મોકલવા માંડ્યો.

“એ તો બધું તમે મને અનેકવાર કહ્યું છે.”

“પણ આજે આપણે ગુલામ છીએ. આયો શિવાય સૌ આજે ગુલામ છે. મને આપણા આંગણમાંના શિલાના ચક્ર સાથે બાંધીને, એ આયોએ.....”

“પિતા, પિતા, એ યાદ...” ચિત્રલેખાની આંખોમાંથી આંસુ ટપકવા માંડ્યાં.

“મેં કોઈ વાર નહીં કહેલી વાત આજે મારા હોઠ સુધી આવી ગઈ છે” ચક્રકારે આગળ ચલાવ્યું.

“આપણે આયોનાં ગુલામ છીએ, આપણો દેહ ગુલામ છે અને ચક્રો ધડવા માટેજ આપણા હાથ છુટા છે.”

“દિવસભર... ..એણું તો તમે કદા જ કરો છો !”

“ના, ના, મેં તને કોઈવાર એ વાત નથી કહી.”

“તો કહી નાખોને ! પતા” ચિત્ર-લેખાને અવાજ રડી પડ્યો.

“રાજકુમાર મોસેસની એ વાત છે.”

“રાજકુમાર ! આપણે ત્યાં તો કદિ કોઈ રાજા હતો નહીં, કોઈ રાજકુમાર પણ હતો નહીં !”

‘એટલે આપણે સુખી હતાં. આપણા નગરનું તે’ કદપતા કરીને આવેળેણું ચિત્ર દેખ, એમાં કોઈ ભગવાનનું એકે દેવળ નથી કારણ કે આપણે કોઈ દેવળ બાંધ્યું જ નથી, આપણી તો ભૂમિમાતા, અને આપણી નગર સંસ્થા અને ધ્વજા ફરકાવતાં આપણાં સંસ્થાગારો.....એટલે આપણે સુખી હતાં પણ નાઈલ મેયા પરના મહાનગરમાં તો મોટા કારોહ નામનો શહેનશાહ અને તેના મહાલયો અને તેનાં દેવતાઓના મંદિરો અનેપણ હું તને શું કહેવા માગતો હતો !” નિરંતેજ નજરે કલાકાર દેખી રહ્યો.

“રાજકુમાર મોસેસ, નાઈલ નગરના કારોહનો જ એ રાજકુમાર હશે, કાં પિતા !”

“હા, જેટી, એણે હિજરત કરી. એણે અનેક માનવોના સંઘ સાથે, ઈજિપ્તની ભૂમિને મધરાતે છાડી દીધી, અને “જ્યાં જવાય ત્યાં, પણ અહીં નહીં જ નહીં,” એવો શપથ લઈને એ નીકળી ચૂક્યો ત્યારે, અહીંથી કાટમાળ લઈને હું ત્યાં ગયો હતો. આપણું જહાજ નાઇલમૈયાને કિનારે લાંગચું હતું અને હું રાજકુમાર મોસેસને મળ્યો હતો.”

“ તમેય ત્યાં હતા ત્યારે ! કેવો હતો એ રાજકુમાર ! ”

“ માનવતાની મૂર્તિ સમો, એક જ ઘડીજર હું એને દેખી શક્યો, સાંભળી પણ શક્યો, “ ગુલામી કરતાં મોત વધારે પસંદ છે, અમને ! ” એ બોલ્યો હતો. અને પછી તેજ રાતના મધરાતના સૂસવાટ જેવા સમાચાર ફેલાયા કે, મોસેસે હિજરત કરી ! ”

“ પણ રાજકુમાર ગુલામ ! ” ચિત્રવેખાએ ખૂમ પાડી

“ એક ચહુદી ગુલામથી, રાજમહાલયની ગુલામી કરતાં કરતાં ફારોહની ફિકરીને એક ગુલામના સંગથી સાંપડેલો એટલે રાજકુમાર, ચહુદી ગુલામોપરની મમતાને છોડી નહોતો શક્યો. ચહુદી ગુલામોને ઉઠાડીને, મોટા શહેનશાહે આલમની શહેનશાહતને પડકાર કરીને એ ચાલ્યો ગયો...”

“ ક્યાં ! એની લાજ પિતાજી ! ”

“ જ્યાં ગુલામી ન હોય ત્યાં ... એથી તો મરવું બહુ’ એના બોલ મને પણ ચાદ આવે છે, આજે, ” ચિત્રવેખા ક્યાં સુધી અવાક બનીને દેખી રહી, અને ચક્રકાર એના અંતરને ઉકેલવા મથતો હોય તેમ એકદમ બોલી ઉઠ્યો.

“ પણ એ આવવાનો નથી. આર્યોનાં વચન શાં બેઠી ! અને ધાર કે એ આવે તો, એ તને છોડાવી શકવાનો નથી ! ”

“ એમ કેમ કહો છો, પિતાજી ? ”

“ કારણ કે આ ધરતીની જ છોડી છે તું... તારી નાલિ સાથે બંધાયેલી ભૂમિમાની છવાદોરી આર્યે તરો સાથે, એકેએક અનાય એટલે ગુલામો સાથે બંધાયેલી તારી ગાંડ તોડીને તું આર્ય સાથે જઈ શકવાની હતી ! તું ગુલામ, તું તારાલોકને છોડીને એકલો આર્ય બની શકવાની હતી ! ”

“ કદિ નહીં ” ચિત્રવેખાએ ખૂમ પાડી.

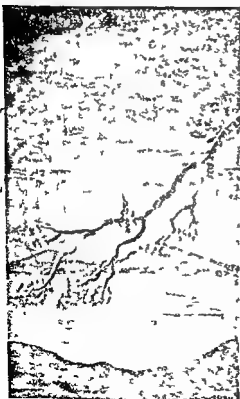
“ અને એ આર્ય આર્યોની પાશવતા સાથે જોડાયેલો એનો પગ ! એ ગમે તેવો ઉમદા હોય તોય માનવીને

ગુલામ બનાવનારી ખાશવી ઘટના સાથે જાંધાચેલો એનો, ... પશુનો પગ આ ભૂમિની, આ સિંધુના નગરની નાગરિક માનવતાને ગુલામ બનાવનારો, હેવાનનો પગ, સિંધુની નાગરિકતાની પગદંડી પર એક અને સમાન બની શકવાનો છે, આજે ! આજે જ એ સૌ આપણા સંસ્કાર શિખી લઈ શકવાના છે ! ”

“ ના, પિતાજી. ”

“ તો લઈ આવ પેલું ચિત્ર .. ”

“ કયું ચિત્ર, પિતા ! ”

“ મારાથી તેં છપાવી રાખ્યું છે તે ! ” ચિત્રકાર ખડખડાટ હસ્યો.

“ એમાં છપાવવા જેવું શું છે ? ” બોલતી ચિત્રલેખા ઉઠી અને એક પળવારમા જ, લઈ આવીને એક પંખીના ચિત્રને એણે પિતા પાસે રજૂ કરી દીધું, અને કહેવામાડ્યું, “ આ સિંધુ મેયાના નીર પર, આ, ચંદ્રની ત્યાજનીમા, આ કિનારાપરથી લ બાયલી તર શાખાપર બેઠેલું પંખીડું આપણું ભૂમિમાતાનું આ ચિત્ર

છે પિતાજી ! ઉડવા માટે આતુર એનો જીવ, અરણ્યને પૂકારે છે ! આપણી ભૂમિમાતાને આપણે અનેકવાર પખિણી નથી કહી ? ”

“ હા, બેટી ” ચિત્રકારે ફરીથી હાસ્ય કર્યું

“ આણુ હસો ડો કેમ તમે ! ”

“ આજે મારા આનંદનો પાર નથી ”

“ કેમ ! ”

“ તું પખીરૂપિણી, મારી સાથે આવીશ ! ”

“ જી પિતા ! પણ પખીરૂપી તો આપણુ જીવન ”

“આ ધરતીમા બહારાવા માયુ છે આ ધરતીના પડ પર પડ એના પર રચાશે અને આપણા જીવતરનુ પખીરૂપ જળવાઈ રહેશે નાગરિકોના જીવતરનુ એ એક જ ધન, એ એકલી દોલત જેણુ જીવતર, જ્યારે આદો આયમી ગયો હશે અને ઉત્થાન જેવો અજ્ઞોદય થતો હશે ત્યારે પણ ક્યારે તને ખબર છે બેટી ! ”

“ચિત્રલેખાએ માથું હલાવ્યું. “જોડી મમતા ત્યજીને, આપણી ધરતીમાં નિપજેલું ચક્રરૂપ ધરીને, આપણી સિન્ધુ મૈયા પર, દોડતા શઢચક્રને સજીને, આપણી સિન્ધુમૈયાનું સિન્ધુ ગીત ગાતાં ગાતાં આપણે, આપણી નાગરિકતાને લઈને, આ આર્યોના પાપ પ્રદેશ પરથી નીકળી જઈએ તોજ”

“ક્યા !”

“જ્યાં જવાય ત્યાં ! જ્યાં ગુલામી નહીં હોય ત્યાં !”

“ત્યાં ગમે ત્યાં ?”

“મેસેસ ગમે ત્યા ગયો. આપણે દક્ષિણનાં આપણાં નગર તરફ નહીં જઈ શકીએ કારણ કે, ધરતી પરનાં આપણા રથચક્રો પર આર્ય જાલીમોનું માલીકોનું શાસન છે આજે ! પણ અહીંથી, આ સિન્ધુમૈયાના મુખમાંથી, મુરાબૂના સાગરતીરે આપણાં, આપણીજ સંસ્કૃતિનાં નગરો છે, બેટી”

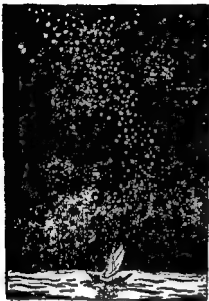
“હા, પિતાજી”

“તો તું !”

“હું તૈયાર છું”

અને ચક્રકારે પંખિણી સમી પુત્રીને છાતી સરમી ચાંપીને અત્યાનંદમાં આંખો મીચી દીધી.

પછી મધરાતે, સિન્ધુમૈયાના પાણી પર બે ચાર હોઠ ઠાંમાં ચંપાતા દબાતા અવાજો કરતા નાગરિકો ગોઠવાયાં, અને નાગરિક માનવની આ હિજરતને, જુગજુગ જીવજો એમ બોલતો આકાશનો ચાંદો, બીજું કોઈ દેખી ન જાય તે માટે અંધારપટ ચોરાઈતો, ક્ષિતીજમા ઉતરી પડ્યો. ત્યારે તારાઓના તેજમા શઢ ખેંચાયા અને ચક્રકાર અને એની દિકરીએ અંધારપટ નીચે દફનાતા મા-ભોમ પરથી ઉઠતા, નગરરૂપના અનેક આકારોને અંતરમા શમાવી શમાવીને, ધબકતાં હિલ સાથે, હલેસાના તાલને જોડી દીધા.

પછી સિન્ધુમાનવોને
લઈને કેટલાક જહાજો
સુરાષ્ટ્રના સાગરના તોફાન
નટાવતા, આગળને આગળ
આજ્યા ઠર્યા

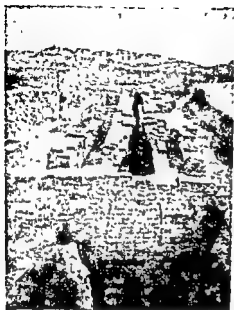
વિશ્વ—ઈતિહાસના
આ યાદગાર યનાવને આજે
સાત હજાર વરસ વહી
ગયા હતા. સાત હજાર
વરસોએ, માનવીની યાદ
પર આજે થર થર થર
થઠાવીને, સિન્ધુ નાગરિકોના
છ વનરૂપને લોભ
ભિતર ઠરી ફીધું હતું

સિન્ધુનાં ભંડારીયામાં ભંડાગઈ ગએલા આ રૂપપર, સમયની લેખડો બાઝી ગઈ હતી, અને સિન્ધુ માનવોની સંસ્કૃતિ મૈકાઓની નિંદરમાં અચેતન રૂપે પોલી ગઈ હતી.

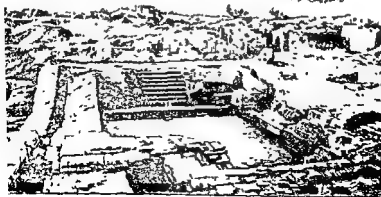
પછી સાત સાત હજાર સાલ ગિરાહમાં હજુ ગઈ કાલે જ વીતી ગએલા ઇન્સપિસનના સત્તર સૈકાઓની સાલ મુબારક બોલતી ગોરી પ્રજાઓ આ મહાન ભૂમિને શુલામ બનાવીને તેની ખાનાખરાબી કરતી આવી પહોંચી હતી. આ ભૂમિ પરનાં ફરજંદોને એણે શુલામસૈનિકો બનાવીને સંહારની ઘટમાળમાં જોતરી લીધાં હતાં, અને પછી આ સાહેબોએ હાથીઓ પર બેસીને, સસલાંથી માંડીને, તે આ ભૂમિનાં વતનીઓ સુધી સોના શિકાર કરવા શરૂ કરી દીધા હતા.

ત્યારે ત્રણ વરસથી મેજર સ્વેટરનો મુકામ અહીં સિન્ધુ ભૂમિમાં પડ્યો હતો. પંજાબની પાંચ નદીઓના પ્રદેશ પરની ઘોડેશ્વાર ટુકડીનો એ કર્નૅલ હતો, અને આ કર્નૅલને ત્રણ જોડાઈ નીકળેલા, ભૂમિનાં પડ નીચેથી બેઠા ચર્ધ જતા એક આખા નગરને દેખવામાં એવો તો રસ પડ્યો હતો કે એણે હાથી પર બેસીને વાધનો શિકાર ખેલવા જવાનો કાર્યક્રમ રદ કરી નાખ્યો હતો. આ કર્નૅલ હવે સિન્ધુના નીચાણ પ્રદેશમાંથી જડી આવેલા આ નગરની વાતો સંભળાવતો કહેતો હતો, " મેં મેસોપોટેમીયા દેખ્યો છે, મેં અકક અને સુમરના નગરો દેખ્યાં છે. એ નગરોથી અતિ મહાન એવું આ નગર, નરી પાકી ઈંટોનું ચણાચણું, સીધીદોર શેરીઓનું અને બજારોની રચનાવાળું, ઘર ઘર સાથે ગટરોના જોડાણવાળું, લોકસંગ્રહસ્થાનો અને જાહેર સ્નાનાગારવાળું, ઘર આંગણનાં ગટરોવાળા કુવાઓવાળું,

એક પણ દેવળ
વિનાતું, અને જૂમિ-
માતાની પ્રતિમા-
વાળું, પૈડાઓના
વાહનવાળું, ખાળ-
કોના રમકડાંવાળું,
ભાતભાતના અલ-
કારે પહેરતું, રાજ-
સંસકની ભાષા
બોલતું, વાણિજ્યની
હુંડીઓ વટાવતું
જગતભરનાં બજા-
રમાં વેપાર ખેડતું
... "બોલતો કર્નલ
રણજીમિ પર લગામ
વિનાના થોડાપર
ધૂમતો હોમ તેમ

હાંફી જતો, પણ પાછો બોલવા માંડતો

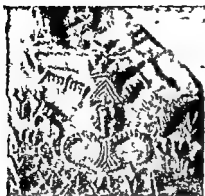

આને લંડનમાં પણ એવું એકે સ્થાન નથી જેને આ સિન્ધુનગર જેવું, બહાર સ્નાનાગાર હોય કે ઘરઘરને આંગણે કુવો હોય કે, ગટર સાથે જોડાયેલી ન્હાવાની ઓરડી હોય ! અને તે પણ પાંચ હજાર વરસ પર...પાંચ હજાર વરસ પર માનવ સંસ્કારની આવી વિભાવના હતી, તે ભૂમિપર આજે અમે..." બોલતો કર્નલ આ ભૂમિના ઇતિહાસની આરમ્ભમાં મુખ દેખતો ચરમિંદો બનતો હતો.

“ કર્નલ કહો, કહો...” અને કર્નલે નજરે દેખેલી નગરની ઘટના આજેફળ બનીને બોલવા માડી. “ રમકડાં, પંખીઓ, બે પેડાંવાળાં રથવાળાં

અને બાળકોનાં રથ—રમકડાં વાળાં, કેવાં અનુરાગી માનવો અહીં કિલ્લોલતાં હશે ! કેવી નિશાળો અહીં પઢતી હશે ! કેવા શિષ્યોઓ અહીં રૂપના આકાર કેતરતા હશે ! અને કેવા ચિતારાઓ અને ચિત્રલેખાઓએ અહીં માટીનાં વાસણોને પણ ચિત્રનાં રૂપોથી મઢી દીધાં હતાં ત્યારે ! ”

પણ પાછો એ ગોડું
માથું હલાવતો અને
કહેતા, “પણ એમના
હથિઆરોમા તરવારો
પણ નથી, તખાના ભાલા
છે તે, શી ધાડ પાછી
વાળે વારું! કદાચ
એમને લડાઈઓ નહી
કરવી પડતી હોય!
લડાઈનાં રણમેદાન

કે ભગવાનના દેવળની એમને જરૂર જ નહીં પડી હોય !”

એમ બોલતા, કર્નલનો મિલગ ચોડાક ગરમ થઈ
જતો, “પેલો, રખડુ, વઠેલ, ઉઠાવગીર ઊંકરો, પેલો
રાખટ કવાઈવ તો કહે છે કે હિંદોસ્તાન એટલે એક પુના
અને બીજું સીમલા અને ત્રીજું ચિકારખાનાપૃથ્વી
પરની અતિ પ્રાચીન એવી સંસ્કૃતિને લડારીને આ ધન્ય
ધરતી અરણ્યોદયના જાપ જપતી ધીરવણુ ધરી ગૂંધી છે
તેની એને વેતીયાને ગતાગમ પણ શી પડે !”

બે હજાર વરસથી ઇતિહાસને પણ આ મહા છુવ
તરના મહા કથાનકની ગતાગમ નહોતી પડી. પોતાને ઉમઠા
કુળ અને ઉમઠા ઓલાદવાળા કહેનારા આર્યો ઉમઠા નહોતા
પણ નર્યા જ ગલીઓજ હતા અને, આ સંસ્કૃતિની જનેતાનો
ખોખો ખૂંદીખૂંદીને સુધરવાના હતા તે વાતને પૂરવાર કરતો,
સિંધુનો સરકારમાનવ ઇતિહાસના ઉભરા પર સિન્ધુ
નગરમાયો જાણે આજસ મરડીને ઉભો થઈ ગયો હતો

સિંધુની માનવતાએ,
પાંચ હજાર વરસોની કાળ
ભરીને, ઇજ્જતની સંસ્કૃતિ
સાથે, કોટની સંસ્કૃતિ સાથે,
ઇતિહાસના સંસ્કાર કાળની
સહોદરના હાજવી, હતી તે
વાત, આજે ઐતિહાસિક પૂર
વાર થઇ અને ભારતનાં દિકરા
દિકરીઓ પાસે, આર્યોના
ભુવાઓએ, બ્રાહ્મણોએ આલે
ખેલા આર્યોના બુદ્ધિશાળી, આ
નુતન સંસ્કૃતિએ ભોમ
ભિતરમાંથી ઉઠીને ઉઘાડા
કરી નાખ્યાં.

સિંધુ, રાવી, અને ચિનામની માનવતાના જીવન
વ્યવહારનાં રૂપ ઉપરથી મૈકા જૂની ધૂળ ઉડી ગઇ એનાં
સંસ્થાગારોમા જીવન વહીવટની વાતચીતો કરતા સિંધુ
માનવોને દેખીને કોનું માનવદિલ આનંદ ન પામે ! આપણી
ભૂમિપરની માનવજાતમાં પહેલાં સુધરેલા નાગરિકોનું નામ
સિંધુ નાગરિકો કહેવાય. આ બે નગરોમાં ગોરા અને કાળા,
તથા પીળાં અને ઘેરા રંજના માનવો, હું ઉંચ અને તું નીચ
એવી આજની શરમજનક વાત છેડ્યા વિના, ગ્રીકો, બેબિલો-
નિયનો, ચીનાઓ વગેરે માનવો અહીં એક સાથે વિહરતાં હતાં.
આ નગરોમાં ગ્રીકો, ચીની માનવો, બેબિલોનિયન માણસો

આવતાં હતાં અને પોત-
પોતાનાં કામકાજ હળીમ-
ળીને કરતાં હતાં. અહીંના
નગર રસ્તાઓ પર બાજરો
અને ઘઉંથી ભરેલા, બળ-
દથી ખેંચાતા પેડાવાળા રથ
ફરતા હતા. અહીં દૂતરાંઓ
રસ્તામાં રખડતાં હતાં.
અહીં બિલાડીઓ લપાતી

છુપાતી તાકતી હતી. નવ દશ હજાર વરસ પરનાં જમી-
નનાં જિંડાણમાં દટાઈ ગયેલા આ નગરની એક ઈંટ પર
બિલાડીના પગલાતું નિશાન બાણે આજે ડોઢએ માટીમાં
ચીતરી કાઢ્યું હોય તેવું જડી આવ્યું હતું. હજારો વરસ
પર ઇંટો બનતી હશે ત્યારે લીલી ઈંટ પરથી ફૂદી ગયેલી
મોહંજેદોનો બિલાડી અમર બની ગઈ છે ! પણ મોહં-

જેદોનાં સ્થાનનાં નરનારીઓ, બાળક,
બાળકીઓ, ખેડૂતો, મજૂરો, ઠારીગરો,
વિગેરે, જીવનનાં તે સમયનાં વહીવટ-
દારોનું શું ? આપણાં હૈયાં કેવાં આપણી
ધરતીપરનાં હજારો વસરપર જીવી
ગયેલાં એ માનવીઓ સાથેના પ્રેમથી

જીભરાય છે ! એ બધાં જીવતાં થઈને એકાં થઈને, આંખો

ચમકાવીને સ્મિત કરીને આપણી સામેસામે બિલાં હોય
તો આજે ... ! એ આપણાં અને માનવ જાતનાં નાગરિક
સહોદરો સાથે હજવા મળવાનો દેવો આનંદ આનંદ
જામી બેઠે હેં !

પણ એ તો બધા ગયાં. આજે એને હજારો વરસ
વીતી ગયા. એ સોની મીઠી મધુરી યાદ આપણી ધરતીએ
સંઘરી રાખી હતી તે આજના વિજ્ઞાને અને શોધખોળે
આપણી સામે ધરી દીધી છે. એક વાર જીવતા જીવનની
એ નાની મોટી છબીઓ આપણા જીવનરેખા વારસો
બનેલી મુઠી છે. આ રહ્યું, મોહિત-દોષ ! હજારો
વરસ પહેલાં, આજે ખંડિયરો છે, તે બધા મકાનોમા
માણસો જીવતા હતા વચમા દેખાય છે તે મોટા રસ્તા
પર, મોહિત-દોષના એ અજ્ઞાત નગરના નાગરિકો માટે
ઉત્તરના રસ્તા પરથી જીટોની વણઝાર માલ સામાન બરીને
ચાલી આવતી હતી. એ રસ્તા પરથી વહેતી વણઝાર
જેથી નીચી જૂલતી ચાલી આવતી દેખાતી હતી ત્યારે
ત્યારના નાગરિકો આનંદથી સ્મિત કરતા કહેતા હતા,
“ એ આવે પેલી જીટ સરિતા, જેથી નીચો જીછમતી ! ”
અને દક્ષિણના મહાન ઘાટપરથી કોટમા બંધાયેલી ઘંટડી
ઓતું મધુર ગીત ગાતી હાથીઓની લગાર પણ આ તરફ
વહેતી હતી. ગરમ અને લીનાશવાળા પ્રદેશોમાંથી મોહિત
દોષના એ નાગરિકો માટે એ લાતલાતના માલ સામાન
લઇને આવતી હતી,

હજારો વરસપરનું આપણી
ધરતીપરનું નાગરિકોનું નગર
આજે જીવંત ચર્ચાગયું છે એમ
ધારીને જરાક જુઓ તો નગ-
રની અંદરની હલચલ કેરી
મચીછી ! શ્રીઓએ અને પુરુ-
ષોએ કાપડનાં કપડાં વીંટ્યાં
છે. એમના શરીરોપર સોના,
ચાંદી અને હાથી દાંતનાં ધરણાં
શેણે છે. પેલા સૈનિકો કૃત્ય
કરતાઆઘા બળ છે. એમના
ખભાપર કુરશીઓ છે. એમના

હાથમાં ગદા છે અને ભાલા છે. કેટલાક પાસે તો તીર
કામઠા પણ છે. હજુ એમની પાસે લોહાની તરવાર નથી
આવી. હજુ એમના કારીગરોને લોખંડ ઘડતાં નથી
આવડતું ! એ બધા સંસ્થાગાર તરફ બળ છે. ત્યાં સંસ્થા-
ગારમાં એમનું વૈરાગ્ય સભા બરે છે. અહીંનો વેપારી

સમાજ, રાજવિના પોતાની સંસ્થા અથવા સંસદ મારફત રાજ્ય ચલાવે છે. સૈનિકો પણ સભામાં હાજર રહે છે.

મેમોપોટેમિયા અને બેબિલોનિયાથી આવેલા વેપારીઓ સાથે કંઈ ચર્ચા કરવાની હશે. ચર્ચા પછી મુદ્દાઓ નક્કી થશે. નક્કી થયેલી વાત કચર ધનીને લખાશે. એમને તો લખતાં થ આવડે છે. કરાર પર લગાવવાના સિક્કા પણ એમણે તૈયાર કર્યા છે.

પેલાં તો જુઓ ! મોહેન્જોદોના અજ્ઞાત નગરનાં એ દીકરા દીકરીઓ છે આજે વેપારી સમાજનાં એ બેટા બેટીઓને નિશાળે જવાની રજા હશે એટલે એ બધાં સંઘ સ્નાનાગારમાં જલ વિહારે ગયાં હતાં. કેવો ભવ્ય આ સ્નાનાગાર છે ! નાહ્યા પછીના પાણીને બહાર કાઢવાની ગટરો પણ અહીં બંધાયેલી છે. નવું પાણી લાવવાની પણ અહીં કરામત થઈ છે. ’

હવે આ બધાં ઘેર ભય છે. સંસ્થાગારનું કામકાજ પતાવીને એમના બાપાઓ પણ આવી પહોંચવાના. એમના ઘરની અંદર પકાવેલી રસોઈની વાનગીઓ, માટીનાં સ્વચ્છ સુંદર પકવેલા વાસણોમાં પીરસાવાની ખાંધપીને અંદરના ઓરડાઓમાં એ બધા આરામ કરવાના.

ત્યારે ખરે ખપોરે પણ મોહેન્જોદોના એ અજ્ઞાત નગરના ખેડૂતો નગરની બહાર જમીન ખેટે છે લરવાડોના બાળકો ઢોર ચરાવતા ગાય છે. એ બધાં મજૂરી કરનારાં માનવો છે. એમને સંસ્થાઓમાં બેઠવાનું નથી હોતું, નિશાળમાં બેઠવાનું નથી હોતું. પેલા સંઘ-સ્નાનાગારમાં

એ નાહી પણ નથી શકતાં. એમને તો મજૂરી કરવાની હોય છે. નગર બહારનાં એ શ્રમ-માનવોનો સમાજ, નગર બહારનાં માટીનાં કોટડાંમાં રહે છે અને વેપારી સમાજની સેવા આકરી કરે છે.

પેટ ભરી ભરીને અને નજર ઠારી ઠારીને કીકુંને આ આપણી માતૃભૂમિ પરનું સાત હજાર વરસ પરનું નાગરિકોનું નગર!

હવે એ અલોપ થવા માંડે છે! હવે એના પર કાળનાં તુફાન ફરી વળે છે અને એ ધરતીમાં દંકાર્ષ જાય છે! ઇતિહાસનો ડંકો બજ્યો. વંરસો વીતી ગયા પછી આર્યોના ધસારાના આ નગર પર અવાજ સંભળાય છે!

આજે જાણે સંસ્થાગારમાં એકઠાં થયેલાં સિન્ધુમાનવોના સૌના ચહેરા પર ચિંતા છવાઈ છે. એમના નગર પર આજે ઈ. સ. પૂર્વે પાંચ હજાર વરસ પર ઉત્તરના પ્રદેશો તરફથી આવી પહોંચવાની કાળની આંધીનાં એંધાણ સંભળાવા લાગ્યાં છે. એથી તો સંસ્થાગારમાં આજે એટલે આજથી પાંચ હજાર વરસ પરનો આપણી ધરતી પરનો નાગરિક સમાજ મેસોપોટેમિયા તરફ પોતાનો કંઈ અંદેશો મોકલે છે. પત્ર લખીને પોતાના નગર રાજ્યનો સુંદર સિલ્લો એ પર લગાવે છે. મેસોપોટેમિયા, સીરિયા, બેબિલોનિયા, બગેદે દેશો સાથે એમને વેપાર ચાલે છે. પોતાના વેપારીમિત્ર સમાજોને આ નગર-સમાજ લખતો હોય કે... “કે સમય કપરો બનતો હોય તેમ અમને ખાતરી થઈ ચૂકી છે. અમારા પર કોઈ મહાન આક્રમક બિતરી આવે તેમ અમને લાગે છે. કદાચ અમે ન પણ હોઈએ...! ઉત્તર તરફથી આર્યોના ધાડાં અમારા સિન્ધુનગર પર તૂટી પડવાની કાળની નોખતો અમારા કાનમાં વાગવા માંડી છે.”

પણ 'કલાકાર ? આ બધી જીવન ઘટનાનો કલાકાર ? એ પણ ચિંતાતુર છે એ કલાકાર છે અને કારીગર પણ છે હજારો વરસ પર આ સિંધુનગરના એક મહાન કલાકારે પેડું શોધ્યું.

પૈડાની પ્રતિમાનું રૂપ માનવોના જીવનમાં જિતરી ચૂક્યું. એ માનવોની જીવન કલામાં જ્યાં ત્યાં પૈડાની આગેકૃત્ય સમી સીધી લીટી આગળ વધી રાવી અને ચિનાબની કલા કાર માનવતા સમુદ્રોપર ફરવા માઠી અને ધરતી પર પણ પૈડાની કળા સજીને દોડવા લાગી એવી તો અનેક કળાઓના ઉપ એમણે એમના જીવનના રોજના વ્યવહારમાં સજી દીધેલા, અને ધરતીએ મંઘરી રાખેલા આને મોજૂદ છે.

કુરેશી આગભાટ
ઊપડે છે. દક્ષિણ
તરફના ઉપલાણને
આરે આરે કુરેશી
વીશમાઈલની નીચે
એ મેમફિસ આગ-
ળથી પસાર થાય
છે. ઇજિપ્ત અતિ
પ્રાચીન પાટનગર
મેમફિસ એકવાર
અહીં જવતું હતું.

આ પાટન-
ગરમાં, જ્યાં વીશ
લાખ માનવોનો

વસવાટ હતો ત્યાં, આજે થોડાક પિરામિડો અનંત રણમાં ઉભેલા દેખાય છે. આ રણ વેગન મોરોકકોથી શરૂ થઈને, મીનાઈ, અરબસ્તાન અને તુર્કસ્તાનમાં થઈને, તિબેટને અડીને મોંગોલિયામાં પહોંચે છે.

પણ નાઈલમૈયને આરે આરે એક અડવાડિયે આગળ વધતા, આગબોટ છુકસર આગળ આવી પહોંચે છે. પ્રાચીન જગતનું એ મહાનગર એકવાર અહીં 'જીવતું' હતું. અહીં મોટા મહાલયો હતા. આજે, ત્યારના મહારાજાઓની કબરો પાછળ રણના મહાસાગરમાં સૂરજ આથમવા માટે જિતરી ભય છે.

અહીં શહેનશાહ રેમેસિસ બીજાની પ્રતિમાનો અવશેષ જે એકવાર છપ્પનકૂટ જિંથો હતો તે આજે છપ્પન કૂટ લાખો પડ્યો છે. ઇજિપ્તના આ શહેનશાહના અવશેષ આગળ સિકંદરોના અવશેષ તણખલા જેવા દેખાય છે. શિલાનું આ શરીર એકવાર આ ધરતી પર નેણ વરસ મુધી જીવતું હતું. આ શહેનશાહને દોઢસો દીકરા દીકરીઓ હતા. આજેતો, સાઠા ત્રણ કૂટ લાખા કાનવાળો, પાંચકૂટ પહોળા પગવાળો અને એક હબરદન વજનવાળો, શહેનશાહતનો શિલા અવશેષ અહીં ત્રીસ સૈકાઓનો સાક્ષી છે

અહીં છુકસરમાં શહેનશાહે આલમનો દગ્ગાર ઇજિપ્તના ગજબનાક શિલ્પીઓએ, જગી આકારમાં અનેક સ્તંભોથી સોંઘ્યુંની વિલાવના જેવો ઘડી દીધો હતો. આ વિલાવનામાં

અંકિત બનેલાં પુષ્પોવાળાં, શિલા ચિત્રો, વિશ્વધૃતિહાસના લુકસરના સ્તંભો પર આજે પણ મોજુદ છે. આ બધાં સાક્ષીઓ ઉપર ત્રીસ ત્રીસ સૈકાઓની વેળુ સમયની શીશીમાંથી ખર્ચો કરી છે, છતાં શિલાઓની સપ્તિમાં અમર સાક્ષી બનેલાં માનવો આજે પણ કરનાક અને લુકસરનાં ખંડિયરામાં મોજુદ છે. આ બધી પ્રતિમાઓની વસ્તી ગણતરી આજે છાસીહજાર જેટલી થાય છે.

કેવાં રાજા રાણીઓ, કેવા કારીગરો, કેવો ગજબનાક તાકાતનો ભરેલો, ગુલામ શ્રમમાનવોનો વિરાટ લોક સમુદાય અહીં ત્રીસસૈકાઓ પરની પગદંડી બનીને બેસે છે ! વિશ્વ-ધૃતિહાસનું બાળપણ અહીં આરંભાતું હતું. માનવ વિરાટ અહીં શિશુ સમયમાં સંસ્કૃતિનો પહેલો કદમ ગોઠવતો હતો. પણ જે આવા સૌંદર્યનાં ગજબનાક રમકડાંથી રમતો હતો તેવા વિરાટની શી ખખડધજ સંઘતાકાત એના પ્રથમ પગલેજ અંકાતી હતી !

લોકવિરાટના શ્રમપર શહેનશાહતનો સર્વસત્તાધિકાર ધારણ કરીને, નાઇલ નદીથી રાતા સમુદ્ર મુધી નહેર ખોદાવીને, અનેક નારીઓવાળો સંસાર લોગવીને, એકસો દીકરા અને પચાસ દીકરીઓને પાછળ મૂકીને, શહેનશાહ ગમેસિસ બીબલો, ઇ. સ. પૂર્વે ૧૨૨૫ની સાલમાં નેવુ વરસની વયે દેહ છોડ્યો.

ત્યારે, જ્યારે માનવ સંસ્કૃતિનો શૈશવકાળ ચાલતો હતો ત્યારે, આ શહેનશાહે આલમનો રજવાડો, અનેક રાજન્યોના રાજમહાલયો, અંતઃપુરો અને ગુલામોથી ભરેલો હતો. ત્યારે સંસ્કૃતિના બાળપણમાં આરાધ્યતાં દેવદેવીઓના ધર્મગુરુઓ અથવા, શહેનશાહતને દૈવી સલામતીમાં સાચવનારા બ્રાહ્મણો દસલાખ કરતાં વધારે ગુલામોના માલીકો હતા તથા ઈજ્જતની સાડાસાત લાખ એકર કુશલ દુધ જમીનની માલિકી એમની હતી, તથા પાંચલાખ પશુઓનું ધન એમની પાસે હતું. ઈજ્જતના દોઢસો કસબાઓનો કર એમને મળતો હતો તથા એમના પવિત્ર ભંડારોમાં સોનાચાંદીના ઢગલા હતા.

ત્યારે સુફેટીસપર પણ, માનવસંસ્કૃતિના બાળપણમાં વેપારી માનવી જિલો હતો. બેબિલોન એના વાણિજ્યનો કિલ્લો હતો. ખગોળ અને વૈદ્યનો અભ્યાસ એણે શરૂ કરી લીધો હતો. બાપાનું જ્ઞાન એનું સૌથી સારું હતું. કાયદાઓની ઘટના ઘડીને એણે વહીવટ માંડ્યો હતો. ગ્રીસ દેશ એની પાસે ગણિત લખવા આવ્યો હતો. યહૂદીઓ અહીં ધર્મશાસ્ત્ર શીખતા હતા સિંધુને કિનારે જીવતા, મોહંમેદો અને પંજાબમાં હુડખાનાં બેડિયાં નગરોની વણઝારો અહીં આવતી હતી. રાવી અને ચિનાબનાં જહાજો અહીં તૈયાર અને સુફેટિસમાં ખૂલતાં હતાં. જેવી સિંધુ ત્યારના જગતની વિશ્વ-ગંગા હતી તેવીજ, તૈયાર અને સુફેટિસની વિશ્વ-સરિતાઓ, સુમેરિયા અને અક્કાદને પાણી પાતી, અને બેબિલોનની વાણિજ્ય શહેનશાહતના ખૂલતા બગીચાઓને લીલા રાખતી હતી, તથા બેબિલોન-

યાના, વેપારવહીવટને હજારો માર્ગલ સુધી વિકસાવતી હતી
મેસોપોટેમિયાના આ વિશ્વ-પાટનગરમાં, સંસ્કૃતિના
બાળપણમાં જ હેમુરાબીનામનો શાહેબાલમ ઝસો હતો
એના અનેક લખાણો આજે ઇતિહાસની સાક્ષી બનીને
આ શહેનશાહના કાનૂનને એક મોટી શિલાપત્ર મઢીને
મોજૂદ પડ્યા છે મેસેસે, ભગવાનના નામમાં પેલેગ્રાઇનને
નાગરિક વ્યવહારનો કાનૂન આપ્યા પછી, બેબિલોનનો
ભગવાન હેમુરાબીને માનવોના વર્તનનો કાનૂન આપતો હતો

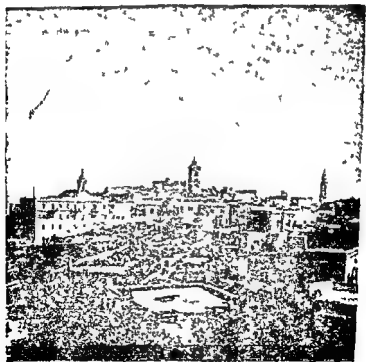
સૂર્યભગવાન શામાશ પાસેથી, માનવ વ્યવહારની કાનૂની
લો હેમુરાબીએ સ્વીકારી અને મેસોપોટેમિયાની માનવતા
માટે પહેલું સજ્જનધારણુ આવેશ્યુ માનવીની નિશા
બમાં, હેમુરાબીએ, નાગરિક શાસનની પોથીનું પહેલું પાઠ્ય
પુસ્તક આપતા હુકાર કર્યો કે,

“તુ હેમુગળી, સુમર અને અછડના માનવોનો
રસક અને વાવી છુ મારા ડહાપણવડે હુ એમના પ”

શાસન કરું છું. મારા શાસનનો હેતુ એ છે કે, શક્તિ-માન, નળજાપર જુદા ગુજારે નહીં, તથા અનાથો અને વિધવાઓને ન્યાય મળે.”

ઇતિહાસની એવી પગઢંડી પર હજુ ગર્હ કાઢે જ પ્રાચીન સમયના જીવનવ્યવહારમાં પહેલી હિજરત નોંધાવતો અને પગઢંડી પર પગ ઠેકવતો, ઈજ્જતમાંથી અદના માનવોને લઈને મોસેસ, ન્યા હિજરત કરી ગયો હતો તે, પ્રાચીન દેશ પેલેસ્ટાઈનનું પાટનગર જેરુસેલમ હતું.

તેરુસેલમ જેવું પાટનગર પેલેસ્ટાઇનની ધરતીપર માનવજાતની સંસ્કૃતિના બાળપણમાં જ બંધાઇ ચૂક્યું હતું. સોલોમન જેવા શહેનશાહે અહીં શહેનશાહત ધડી હતી. અરબસ્તાનથી એ શેષા નામની મહારાણીને લાવ્યો હતો. આ મહારાણીના પ્રદેશપરજ સોનાની અને રત્નોની ખાણો ખોદાવીને એણે બેબિલોન, નિનેવેહ અને ટાયરની દોલતોને પણ પાછી પાડી દીધી હતી.

પ્રાચીન જગતમાં આવો ધનદોલતનો માલિક શહેનશાહ બીજો હતો જ કોણ ? એની સાતસો રાણીઓ ઉપરાંત વંશસો રખાતોના અંતપુરવાળા આ શહેનશાહે, ઇજિપ્તના દેવદેવીઓથી અધિક એવા પોતાના બાહ્યેહ સગવાન માટે મહાવિશાળ એવું દેવળ ચણાવવા માડ્યું હતું. અને એણે, પોતાને કહેવા માડ્યું હતું કે, “સોલોમન, દેવુ વિચિત્ર આ જગત છે જેની જબાન આખા સમાજના એક શહેનશાહના નામનિશાન લખ્યા કરતી હોય છે !”

ઇતિહાસની પ્રાચીન સરિતા અહીં ભેરડન નામની હતી. જેવી ઇજિપ્તની વિશ્વ-સરિતા, નાઇલ, લાસ્તની જગત સિન્ધુ, તેવી પેલેસ્ટાઇનની લોકમેયા, ભેરડન, તેવીજ વિશ્વસરિતાઓ હતો. તૈઝીસને યુફ્રેટીસ, પર થઈને પૂર્વ જૂમ ધ્યની ઉત્તરદિશીજમાં સમઘની સીમાં બની જઈને પૂર્વના છેડા પરથી, ઇતિહાસનો કદમ હવે કંઈ પર મડાય છે.

કીટપર ઇ સ પૂર્વેનો સમય ૨૧૫૦ નો ચાલે છે. ઇ. સ. પૂર્વેના નગરપ્રદેશ કીટટાપુપરનું નોસસ બદરગાહ છે. પૃથ્વિયુગથી માડીને માનવ સંસ્કારના પગલા અહીં પડ્યા છે.

કીટપર ત્યારે અનેક યુગોના ઓવારણા દેવી માનવતાએ નોસસ બદરગાહ પર મંસ્થિતિનું નગર સરજી દીધું હતું.

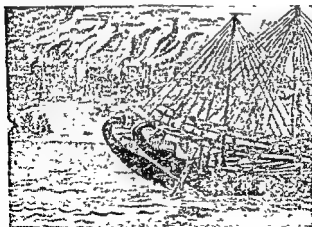
બદરમા જહાજો બડકાયા છે દરિયો ખેડનારા જહાજોનો મોટી સખ્યા કીટ ની છે દ્રાવધી, સીરીયાથી, પેલે સ્ટાર્શનથી, પૃથ્વીના દરેક સુધરેલા

શાગમથી અહીં જહાજો આવી લાગ્યા છે.

પણ દેખોતો જંદરગાહની પાછળના સાડા ત્રણ માઈલ પરની નાની ટેકરીઓના ઢાળ પર શ્વેત મહાલયો પથરાયલા પડ્યા છે. ઇશ્વરમાંથી આવેલા ઇજનેરોએ એના નકશા ઘડ્યા હતા. ઇશ્વરની નિશાળમાં લણેલા શિશ્પીઓએ એનાં રૂપ મઢ્યાં છે, ચિતારાઓએ એની દિવાલો ચિતરી છે. ઇશ્વરે એમના જીવનવ્યવહારના શણગાર એમને ઇ. સ. પૂર્વે ઘણા સૈકાઓ પહેલાં શિખવ્યા હતા.

પણ ઉત્તરમાં આકાશ બિહામણું બન્યું છે. ઉત્તરમાંથી કાળાં ધાળાંઓ જેવાં જહાજોનો કાફલો ચઢ્યો આવે છે. ઉત્તરમાંથી ધસી આવતા આ મોતના પડછાયા, સિત્તેર નગરોપર વિહરતી કીટની સંસ્કૃતિ પર, પાદાઘાત પાડે છે.

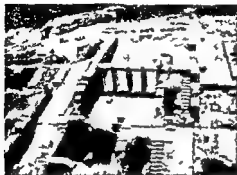
એ મોતની વણગર, સંસ્કૃતિનો નાશ માગતી માનવ પાશવતાની અગ્નિજાળ લઈને કીટ પરજ આવી પહોંચે છે.

નોમસ
ખંદ ર-
ગ હ પર
અગ્નિની
જવા લા-
ઓ ઉટે
છે. ટેક-
રી ઓ
પ ર ના
મહાલયો
ધૂમાડામાં
ગુંગાઈ
મરે છે.

ઈ. સ. પૂર્વેનો એ હજારનો ડંકો વાગે છે, તોય કીટનાં નગરો અવનમરણનો મંગ્લામ ખેલે છે.

પાછો ચિત્કાર સંભળાય છે ઇસ પૂર્વેનો ૧૪૦૦ નો સમય ઇતિહાસનો સંત્રી પૂકારે છે ત્યારે કીટ લય પામે છે.

ત્યારે કીટ
કયા છે? કીટના
નગરોના ખાંડિયરો
લેણું કીટ, પડયું
છે. કીટ પોતાના
મોત સમયનું
કદન ઓઢીને
અચેતન બન્યું છે.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ ઈ. સ. ૧૭૬૮ માં ઇજિપ્તમાં ગયો ત્યારે પિરામિડના પડછાયામાં બેસો બેસો, એ પાછલે બારથોથી

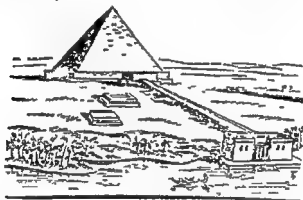

અચાનક જઈને ભારતની ધરતી પર છાપો મારીને અંગ્રેજી હકૂમત છતી લેવાનાં સ્વપ્ન સેવતો હતો ત્યારે વીશ સૈકાઓ પર જીવન વ્યવહાર રચીને સૂતેલાં સ્વપ્નોને સંઘરી રાખતી ઇજિપ્તની ધરતીપરથી, નેપોલિયનનો એક સોળતી રાઝેટાનો પથરો ઉપાડી લેતો હતો.

એ પથરા પર ઇજિપ્તનાં સૈકા જૂનાં માનવોની ભાષા લખાઈ હતી. એ ભાષાના અભ્યાસે, ઇજિપ્તની પ્રાચીન વિભાવનાનો અભ્યાસ આરંભ્યો. એ અભ્યાસે, લોમ લિતર ગયેલી માનવતાને ઈતિહાસના ફલક ઉપર પૂજા ખંખેરીને વિરાટની કલાકૃતિ જેવી ઉભી કરી દીધી.

ઇજિપ્તનાં મૃત્યુ ઘરો, પિરામિડો ખૂલવા મંડયાં. આ મૃત્યુઘરો, જગતભરની કબરોથી અબ્બેડ રીતે જુદાં હતાં. એમાં હાડોનાં માળખાં નહોતાં પણ જાણે હમણાં બાલી બહારે તેવાં મમી હતાં. એમાં જનમનરંજન ચિત્રો

હતાં, મોઢાં ને મનમોહક, સુખ મગવડનાં આધનો હતાં. એમાં સુવર્ણના અલંકારો, હીંગ અને રત્નોનાં યોજસ તથા ધર્મિષ્ઠતા રાજાઓના ખાણાં પીણાની ગંધ હતી. આ કબરોમાં, પિરામિડોમાં, મોત પામેલા રજવાડાની સેવામાં નામેલ કુળેલાં, દાસ દામી બનેલાં સુવાન માનવોનાં, રસોયાઓનાં, ગાયકોનાં અને ચોકીદારોનાં કલેવરો હતાં.

હજારો વરસ સુધી દેવાઈ ગયેલા પિરામિડોનાં કમાડ ખૂલી ગયા ત્યારે જાણે અંદરની સૃષ્ટિ ઇતિહાસ કહેવા લાગી, “અમે બધા અહીં એકાં છીએ, કારણ કે કાશોહાને એમ લાગે કે, એ મરણ પામ્યો જ નથી.”

ઇતિહાસના વીતી ગયેલા જીવનનું આ પિરામિડ નામનું આરામગાહ બાધનારા, સજનારા, ઘડનારાં, ચીતરનારાં લાખો માનવોની ગજબનાક કથાઓનાં ટાકણાં અહીં કાળનો કલરવ બનીને ધબકી બિઠતાં કહેતાં હતાં, “અમે વિરાટે જીવનનું આ આલેખન જીવતાંઓ માટે જ ઘડ્યું છે હો !”

રેતીનો આ અદ્દાટ પ્રદેશ ત્યાં સિત્તીજની રેખાઓ જિંઘા વધતા વેળુના પથારોની અંધાયતી છે ત્યાં આજે જીવનના ધબકારા નથી પણ પ્રશાન્ત ઉદામીનતા ઉંડાધાગ બરે છે, અને મોતનું આગામ્ય નિદ્રાધીન પડ્યું છે.

પણ ઇતિહાસ અદીં મડી ગયો નથી. અદીંની સંસ્કારની રેખાઓને નાહમા લઇને, જીવતાઓ આવે ત્યારે તેમને ભેટ ધરવા કાજે, ઇતિહાસના મગીઓ અદીં હયાત છે.

કોણ કહે છે કે હું મમી છું? પિરામીડોમાંથી માંપડેથી, જીવનની ઉગ્માની તાજગીવાળી કોઈ કલાકારના

ટાંકણામાંથી, આજેજ ચિત્તાની અહંયા સર બાધ હોય એવી ઇજિપ્તની રાજકુમારી નોક્કટ કેવી માનવીની મગરૂરઅદાથી બેઠી હોઈ આવી રીકરીને અમર કરવાની કળા ઇજિપ્તના ચિત્પી જોને વરી હતી આચીન ઇજિપ્તની આ કલાકૃતિ વિરાટની કળાનો ઇતિહાસ આલેખતી, સંસ્કારનું પ્રકરણ બનીને બેઠી છે.

જાણે ઇશ્વરની પ્રાચીન વિભા તમારા કાનમાં બોલવા માંડે છે.

“ તારાઓનો અભ્યાસ કરો ” આગુળીસ બોલતો સંભળાય છે

“ સૂરજ અને ચંદ્રની ગતિના આંકડા માંડો ” હોરસનો અવાજ સંભળાય છે.

“ પણ નહીં પર, નાઈલમૈયા પર ધ્યાન રાખતાં રહો ! ” ઇશ્વરનો અભ્યાસ શું છે.

ત્યારે કેલેન્ડર સરળાય છે.

ત્યારે ઇતિહાસનો કાળકંઠો, ઈ સ. પૂર્વેનો ૪,૨૪૧ નો બને છે.

અને ઇશ્વર પર સનિહો, વેપારીઓ, ભિખારીઓ, ગુલામો, બહુગરો અને હરખારીઓની અવરજવર આરંભાઈ ગઈ છે

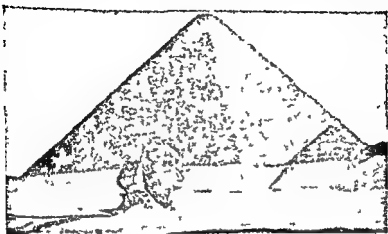
ઇશ્વર પર, લોકડાંના ઢગ ખડકવા માંડયા છે નાઈલમૈયાના કિનારાઓ પર, ટીંબરના કાટમાલ ખહારથી લાવીને ખડકતા જહાજો ચાલવા માંડયા છે ચહેનશાહ પછી ચહેનશાહોએ, મોતના ઘરો, પિરામીડો બધાવવાની જાણે સરસાઈ કરવા માંડી છે.

કાટમાલના ઢગલા, સોનાના અને ઝવેરાતના ઢગલા કારીગરો અને ગુલામોના જીવતરના, લાખલાખ નરનારીઓના જીવતરના, આ બાંધકામ પાછળ ભૂકા ઉડી જાય છે

“ તો નાશપામી જ્યો, મહાઓની અથવા મમીઓની આ સાચવણી પાછળ ઇશ્વરની આખી મંસ્કૃતિ ! ”

“ કોણ બોલે છે એ ! ”

ખેદરેનનાજ કાનમાં કોણ સાદ કરે છે ? ખેદરેને પોતે,

મરી ગયા પછી પોતાના મમી માટે ગજળનાક મૃત્યુધર
ખંધાંચું અને પહાડ જેવી પડછંદ સ્ફીંકસની આકૃતિ
રચાવી.

જો સ્ફીંકસસાથે અથડાતા પવનના ગુળારામાંથી
ઉછળતા અવાજના પરપોટાનો ગુંબરવ હોય તેવો અક્ષર નાદ
ખેદરેનના કાનમાં સાદ્યા કરે છે કે;

“તો તો, મરણ પાછળ ખરથાઈ ગયા પછી તાકાત
વિનાની તારી સંસ્કૃતિનો વિનાશ થઈ જશે.”

કોણ જ આ સ્ફીંકસ !

પીળી ભૂરી રેતીનો મહાસાગર એનું ફલક છે. અનંત
આકાશની કિનારી એની પછીત છે. અક્ષાટ ધરતીમાંથી,
ધરિત્રીનો શબ્દ ધારણ કરીને ઊગી નીકળતા હોય તેવા

પિરામિડના આકાર આફ્રિકન આસમાનમાં જાણે ધીમેધીમે જાંચે ચડે છે અને ધીમે ધીમે મોટા બને છે.

એવું દર્શન ભેતા સીઝર અને નેપોલિયન નામના બે માંધાતાઓ અહીં વામનજીઓ જેવા ઊભા હતા. સીઝરે અહીં વિશ્વ-વિજયનું સ્વપ્ન રેતીમાં વેરાઈ જતું ફીકું હતું. સીઝર પહેલાં ચારસો વરસ પર ઇતિહાસનો આરંભ જોવા આવેલા હિરોડોટસે, ઇતિહાસના પ્રાચીન રૂપને દેખતાં અહીં- જ ઊભા રહીને રાઠ નાખી હતી કે, "પચાસ સૈકા ઓની માનવજાતના પેલા પિરામિડો પરથી કોઈ, માંધાતાઓ પર અદ્દહારથ વરસાવે છે."

એકરેનના પેલા પિરામિડની પાસે વિશ્વ-વિજેતાઓની ઘેલછાપર કોણ અદ્દહારથ કરે છે એ ? અનંતની વિરાટ ગહનતાનું એ તો, માત્ર સ્મિત છે. અરધા સિંહ અને અરધા ચિંતકનો નૃસિંહ દેહ ઘડનાર શ્રમ-માનવ, અથવા વિરાટ સંઘ માનવ અહીં પોતાની ચિત્રકલાનું રૂપ પથ્થરમાં ઘડી ગયો છે. રેતીના મહાસાગરમાં પંજે રોપીને, સિંહના શરીરમાં અને માનવીના માથામાં, અનંતતાને આરેથી વેરાનને પણ ડારે તેવી નજર, ઈશુના જન્મ પહેલા ૨૬૬૦ ની સાલ-ગિરાહ પર, અમયનાં ધોડાપૂરને ચાકરતી દૂર દૂર....અતિ દૂર જોઈ રહેતી, કરપીણ કરુણતાનું જીવંત સ્મિત ઝરતી કહ્યા કરે છે, "ઇતિહાસના જિંજીરપર, લાખદસલાખ ગુહામ માનવોના શ્રમના શ્વાસ-પ્રશ્વાસના ટાંકણાએ આ પિરામિડોનું અને મારું નિર્માણ કર્યું છે."

શ્રમ-માનવ ઠળાકારનું વિરાટ નિર્માણ ધરતીની આ કિનારી પર, જ્યારે આવેખાતું હતું ત્યારે, યુદ્ધ અને

ઈસુને જન્મવાને પણ ત્રણ હજાર વરસોની વાર હતી. ત્યારે ઇજિપ્તનો માનવ આ અદ્ભુત આકાર ધરીને ઇતિહાસના આરંભના સીમાસ્તંભપર ઠાંતરતો હતો કે, “માનવી કલાકાર છે.”

લાખ હસલાખનો, સંઘમાનવ, ગુલામ કાયાપર આ અનંત રણમાં બધો ઝોજ વઘા કરતો હતો. સેંકડો માઈલથી અહીં શિલાઓ ઘસડાઈ આવતી હતી અને પાંચસો ફૂટની ઊંચાઈ પર ચડતી પિરામીડ બનતી હતી. કલાની આ કૃતિ અનેક વરસ સુધી બન્યા જ કરતી હતી તથા માનવીની વિશાળતા અને કદના જંગી ઘાટ ઘડતી હતી. એ જંગી ઘાટના ચોક્કસાત જેવો ફેરોથી ગીઝેના ઉચ્ચ પ્રદેશપર પેલો “સ્ફીંક્સ” નો નૃસિંહ આકાર બેઠો છે, અને એના પડખામાં મોટા પિરામીડો પડ્યા છે.

બસ ત્યારનો આ “નૃસિંહ” સમયશીશી જેવી નજરથી અનંતના અવકાશમાં ગરકાવ થઈ જઈને જાણે માનવીના ઇતિહાસને કહાજ કરે છે, “જવાબ આપ, આપવોજ પડશે !”

માનવ વર્તાવનો જવાબ માગતી આ નજર પત્તકારો માર્યા વિના જોયા વિના નીરખી રહે છે. એનાં તાકમાં પાણીનાં અગ્નિચિત્ત ઊંડોનો બનેલો મહાસાગર અને રેતોના અનંત કણોને ઉરાડતો રણપ્રદેશ ઘૂઘબ્યા કરે છે. નહિ જન્મતા અને નહિ મરતા પણ અખંડ જીવતા વિરાટનો જનઘોષ, સૈકાઓની સીમાઓપર ટપી જતો, એક પછી બીજો ઊંચાઈને ઠેકી જતો, વાસ્તવતાના પટપર ચેતનના અક્ષરોમાં જાણે જવાબ લખતો દેખાય છે યુગયુગપર એનીજ

પગદડી પડી છે માનવ વણુઆર જેવા, કલાકારે ગુલામ હશા
માધી શરૂ કરીને પણ કોઈ પણ શું બલાથી ન પકડાય અને ન
બધાય તેવી નજર આ નૃસિંહને સુપરત કરી છે

માનવ કલાકારની એ તમન્ના

કલાકારે એના વિરાટ કલ્પવરપરજ પ્રેમ ક્યાં ક્યો છે
ધીરગભીર અને ગહન, એના અચેતન ચહેરા પર સ્મિતની
ચેતના, પાચહજાર વરસ પર ફરક્યા કરી છે એ સ્મિતની
છાયાને પોતાની આદર એકઠી કરીને, પોતાની માનવજાતમા
યુગેયુગે ચીતર્યા કરવાની, કલાકારની મમતા વિવિધ રૂપરંગો
રેખાઓ સહુને સર્જીતને મળ્યા કરે છે, આ પૃથ્વીપર
પથરમા મહાયેલી આ, પ્રથમ 'મોના-લીઝા' છે

ગ્રીસ દેશ પર ઇતિહાસના ઇ. સ. પૂર્વેના સાતમા સૈકાના અંતમાં સોલોન નામનો એક ગ્રીક પોતાના શબ્દોમાં

એકરાર કરતો ઇતિહાસ રચતો હતો, “યુદ્ધના જે આગેવાનો છે, તેજ આ ધરતી-પરના જીવન વ્યવહારના શાસકો છે, અને જીવનવ્યવહારના જે શાસકો છે તેમણે જમીનની જાગીરદારી ધારણ કરીને, જમીન ખેડતા ગુલામ ગ્રીક માનવોનું બધુંજ પડાવી લેવા મડાંધું છે. એટલે એ માનવીઓએ આજે જીવતા

રહેવાનો કકળાટ કરતાં, આ

ધરતીપર એકથી બીજે દોડદોડી કરવા માડી છે, ત્યારે, શાહુકારો અને જાગીરદારો, તેમ કરતાં જેમને પકડી પાડે છે તેમને, પોતાનાં માગણાં વસુલ કરવા ગમે ત્યાં વેચી મારે છે.”

“ સૈફ ”

શ્રીક ધરતીપર સંસ્કારના આ શબ્દો ઉચ્ચારનાર સોલોન, એથેનીયન ઇતિહાસમાં પહેલો સરમુખત્યાર ચૂંટાયો હતો અને ચૂંટાયો તેવો, જીવન સંસ્કારનો શબ્દ ધારણ કરતો, કહેતો હતો, “હું અન્યાયના પરિબળોનો આ ધરતીપર વિજય નહીં જ થવા દઉં.”

“એથીના”

એવી શ્રીક ધરતી પર ખૂદલા મૂકાતા ઇતિહાસમાં એથેન્સ નગરીમાં એક સરઘસ નીકળ્યું. આ સરઘસમાં બધા વર્ગો એક સાથે નીકળીને, એકો થોલીસમા ઉભી રહેલી એથેન્સની નગર દેવી એથીનાના દર્શન કરવા નીકળ્યા, અને તેમણે સોલોનની આજેવાની નીચે શપથ લીધા, “આજથી આ

મહાનગરનો જીવનવ્યવહાર એથેનીયન લોકશાહી ચલાવશે !”

ત્યારે આ ઐતિહાસિક ઉત્સવમાં, ભાગ લેવા, આથેનીયન ડોડીકાપોલીસનાં, બાર શ્રીક નગરોમાં લેસખોસના ટાપુપરની, જ્ઞાતામૂખિએ ક્ષણરૂપ કરેલી ધરતીપર મથાહુર બનેલા લેસખોસ નગરમાંથી હુદ પાર થએલો અને જીવ બચાવવા ભાગી છુટેલો અને પછી અહીં આવી પહોચેલો એલકિઅસ નામનો એક બળવાખોર કવિ જીવનના નશાની પોતે જ બનાવેલા રાગમાં રચેલી, કવિતા લલકાર્તો હતો.

આ મસ્ત કવિના પોતેજ બનાવેલાં રાગ રાગણિઓમાં ભરેલાં કવનોની કલમ, પ્રભુચ અને મદિરાનો નશો કરીને લેમખોમના નામને અમર કરતી હતી.

ત્યારે એજ લેસખોસમાં, એજ અરસામાં શ્રીક ધરતીના જીવતરતું શુંજન બનેલી સેફે નામની સુવતિ, કવિતાનો કલરવબનીને શ્રીક સંસ્કારનો પહેલો કિલ્લોલ આલેખતી હતી.

સોલોનનો ભત્રીજો, શ્રીક ધરતીની આ, સંગીત સુંદરીના સંસ્કારને લલકારતો હતો ત્યારે સોલોન, આ ભત્રીજાને કહેતો હતો, “હું પણ મુગ્ધ બની ચૂક્યો છું, સેફેના શુંજન પર †”

“હા, હા, હું તો એક હજારવાર !” ભત્રીજો મુગ્ધ બનીને બોલતો હતો.

† “We must not yield our hearts to woe
or wear with wasting care,

But this is our best medicine, with wine
fraught, to cast our thought ”

“ પણ એટલું બધું શા માટે ! ” સોલોન પૂછતો હતો.

“ જીવતરના એ ગુંજનનું પાન કરતાં કરતાં જ મરણની મીઠાશ પામવા માટે ! ”

“ મારું નામ તો સાક્ષ છે, ” બોલતી આ સંગીત દિકરી, પોતાની જબાનની મધુરતા વરસાવતી સંગીત જેવો શબ્દ ઉચ્ચારતી હતી. સાક્ષ, ઈ. સ. પૂર્વે ૬૧૨ માં જન્મી હતી. ઈ.સ. પૂર્વે ૫૬૩ માં આ બાળકીને લઈને ગરીબ બા, બાપા, ગુલામીમાં વેચાઈ જવામાંથી બચી જવા માટે મીટીલીન નગરીમાં ભાગી આવતાં હતાં. આ નગરીમાં બળવાખોર બનેલી આ ધરતીની અહની દીકરી હેથ નિકાલ થઈને ક્રીશ નગરમાં પહોંચતી હતી અને ઓગણીસજ વરસની શ્રીક સાક્ષ ત્યાં જઈને બળવાખોર રાજકારણને મંગીત બનાવીને લલકારતી હતી.

અહની માનવતાએ જણેલી આ ગરીબની દિકરીનું કહેવર ગૌર નહોતું પણ ધાટીનું હતું. આ ધાટ પર, શ્રીક ગુંજનનો ઘેરો ઘોર અમકતો દીપતો હતો અને કહેતો હતો, “ જેવી મૃદુ આપણી આ ધરતી છે તેવું, મુલાયમ મારું દિલ છે. ”

“ આ મુલાયમતામાથી જીવતરનો કઠોર ભાવાવેશ અગ્નિ શિખાઓ જેવો ઉઠતો હતો ” એમ ખુટાક નામને ઇતિહાસકાર લખતો હતો. એન્થેસ નગરના આત્માની તપાસ માગતો, સોફ્રેટીસ નામનો ખડતલ શિલ્પી એને “ સાક્ષ, સુંદરી, ” કહેતો હતો અને આખા જગતનાં ગ્રાણીઓ અને પદાર્થોનાં સ્વત્વ રૂપ સ્વર્ગમાં જ હોઈ શકે

તેવા ચિંતનનો પાયો નાખતો, સાક્ષના સ્વત્વને, ભૂલથી આ ધરતી પર હોવાનો એકરાર કરી પડતો પ્લેટો કહેતો હતો, “શ્રીક ધરતી પર નવ મ્યુઝ અથવા દેવીઓની કલ્પનાની પ્રતિમાઓ આલેખવામાં આવી છે, તેમાં ધરતી પર જીવી ગએલી હેસખોસની સાક્ષ દશમી મ્યુઝ છે. એવી સંગીતની આ મ્યુઝ શ્રીક સંગીતની માતા બની.

આ યુવતિ જ્યારે ઝોગણીસ વરસની વયે, હૃદયાર થઇને પીરહામાં બાગી આવી ત્યારે ત્યાં જ હૃદયાર થએલો જીવાન કવિ એલડિઅસ પણ આવ્યો હતો. પોતાના ચહેરા પર ચરમના ચેરહા લાવીને આ કવિએ સાક્ષને ચિઠ્ઠી લખી, “સ્મિતભર ચહેરાવાળી સાક્ષે, માફ દિલ તારી સાથે એવી વાત કરવા માગે છે, જે ઉચ્ચારતા, જીભ ચરમાઇ જાય છે”

એને સેક્ષએ કહ્યું, “જે તારી ઇચ્છાનું રૂપ સરકાર જેવું ઉદ્ધાત્ત જ હોય તો પછી ચરમ છાડીને તેને લલકાર્યો કર, કવિ !”

પછી પેલા કવિએ, આ સંગીતની દિકરીને પોતાની બનાવવાની મમતા માંડી વાળીને, તેના વખાણના ગીત ગાયા કર્યાં

પછી સાક્ષેને પીરહા, પણ જીરવી શક્યું નહીં એટલે એને સીસીલીમાં હૃદયાર કરવામાં આવી, ત્યારે ઇ.સ. પૂર્વેની ૫૬૧ ની સાલમાં, સીસીલીની અંતરયાતના બનેલી સુલામ માનવતા, આ બળવાજોર યુવતિને આવકારતી હતી.

પણ આ યુવતિ સીસીલીમાં આવીને, કઠોરતાના ભાવાવેશને સુલાચમ દિલમાં બારી દઈને એક શ્રીમંત

માલીકને પરણી. શ્રીમંત માલીક, સાક્ષને પરણ્યા પછી તરતજ મરણ પામ્યો. માલીકના કુરબાને પોતાના ઉત્તરમાં ધારણ કરીને સાક્ષ આનંદ પામી અને પોતે હવે સંસ્કાર પ્રવૃત્તિ જ ચલાવવા માગે છે એમ કહીને, ધન દોલત લઈને લેસજોસમાં પાછી આવી પહોંચી.

સંસ્કારના વિશ્વ ઇતિહાસમાં આકમાર એવી, લલિત કલાઓની પહેલી વિદ્યાપીઠનો, સાક્ષ, અધિષ્ઠાત્રી બની. એણે લેસજોસમાં, નૃત્ય, ગીત અને વાદ્યની શાસ્ત્રીય તાલીમ આપવાની વિદ્યાપીઠ શરૂ કરી.

મેફોએ ઉપજાવેલા સૈફીક રાગ શ્રીક ધરતી પર ગુંજી ઉઠ્યા. લેસજોસની દિકરીઓના હોઠ પર આફ્રિક વિદ્યાપીઠના લલિત સંસ્કારોની મોરબા વિહરવા માંડી. સાફીક કવનના લલકારે શ્રીક ધરતીને પ્રથમ ગુંજન દીધું. *

આ લલકારનાં મોજાંઓપર વિહરતી હોય તેવી લલિત કલાની વિદ્યાપીઠની અધિષ્ઠાત્રી એક ઉંચા અડક

" * Yea my Tongue is broken,

And through & through me,
Beneath the flesh, impalpable fire
runs tingling.

Nothing see mine eyes, and a voice of roaring
waves in my ear sounds;

Sweat runs Down in rivers, a tremor seizes
All my limbs, and paler than grass in Autumn,
Caught by pains of menacing Death I falter,
Lost in the love-trance. "

પર ઉભીને, ટગર ટગર શું દેખતી હતી ! એક પાછળ
ખીજ પછઠાટ ખાતા, સાગરનું કેવું સંગીત એ સાંભળી
રહી હતી ! અને નજરને અંતરિક્ષમાં પરોવી કંઈને, પ્રણયના
વ્યામોહમાં, શું શોધવા માટે ગળડી પડતી સેફે લય પામી
જતી હતી !

લોક વાયકાની દંત કથા કહેતી હતી કે, ફર ફરના
હરિયા ખેડવા ગએલા એક ખલાત્રીના પ્રેમમાં પડેલી આ
શબ્દચિત્રની ચિત્રલેખા મહાસાગરના અરિસામાં પ્રેમીનું રૂપ
દેખવા, સાગરના ઉરમાં શમી ગઈ હતી, અને પછી એ
જ્યાં પડી ત્યાંથી, સાગરનાં મોજાં પર બેસીને, આસમાન
માંથી ફૂંકાતા પવનનો મજાગળ ધરીને, ગાયા કરતી હતી

પૂજુ ત્યારે ઇતિહાસ, ઇ. સ. પૂર્વેનો પાંચમો સદેકો પૂકારે છે ત્યારે એતનાનો આ અવાજ કોણ કરે છે ? ત્યારે, ત્યારે

કીટ અએતન પડયો છે ત્યારે, કીટથી થોડેજ દૂરના ટાપુઓમાં આ કોણ કલરવ કરે છે !

ઇતિહાસની પગલંડી અહીં થંભે છે. ચિંતનનો પિતા સોક્રેટિસ કાન માંડીને અહીં

એથેન્સનાં નગરમાં બટકે છે. એથેન્સનાં નગરજનો કોઈ રાતની મહિરા પીને સંગીત સાંભળે છે, ત્યારે આ કોણ નાગરિક છે જો... ..

“ સાંભળ, સાંભળ ઘેસાધમિકસ, એક રીતે કહું તો આ આપણો દેશ ગ્રીસ, કોઈ દેશ જ નથી. ”

“ કઇ રીતે સોક્રેટિસ ! ”

“ અહીં તો નગરો છે, નગર રાજ્યો છે, નગરનાં નાગરિકો છે. કોઈ એથેનીયન તો કોઈ સ્પાર્ટન, કોઈ થીબન તો કોઈ કોરીનથન ! કેવું કમનસીબ છે. આ બધી પરસ્પરને નકાબતી બધી લેદની ઘટના ! ”

“ હા, સોક્રેટિસ ! ”

પણ સોફેટીસે જૂમ પાડી “છતાં આપણી આ ભૂમિ એક એકેડેમી છે, હોં ! આપણે શ્રીનીશીયનો પાસેથી જહાને બાંધતાં શિખ્યાં છીએ, ઈજીપ્શીયનો પાસેથી ગણિત શિખ્યાં છીએ, ભારતના તથાગતો પાસેથી જ્ઞાનની પ્રજ્ઞા શિખ્યાં છીએ ! કેવી આનંદદાયક એ બીના છે !”

“હા, સોફેટિસ !”

“પણ આપણે ચોર છીએ. હરમીસ નામનો ડાકુ દેવતા પણ આપણે ત્યાં છે. મેંજ એકોપોલીસપર એની પ્રતિમા ઘડી ત્યારે મારા ટાંકણાંમાંથી ફિટકારનો ટંકારવ મને સંભળાતો હતો. આપણે ખાઈએ છીએ અને નશેા કરીએ છીએ. આપણાં એંઠાં કામ ગુલામો પાસે કરાવીએ છીએ અને એપોલોનું સૌંદર્ય આપણે શિલામાં મઢીએ છીએ !” બોલતા, એથેન્સના સોફેટિસ નામના શિલ્પીનો ચહેરો ઉદાસ બની ગયો. સોફેટિસનો ગંભીર અવાજ ઇતિહાસના ટંકારવ જેવો સંભળાયો,

“આપણે એથેન્સનાં નાગરિકો, માનીએ છીએ કે ઈર્ષ સંસ્કૃતિની ટોચ પર ચઢી જઈને જગત આખાને દિશા દાખવનાર મથાલને આપણે ધારણ કરી લીધી છે પણ, નશેા ઉતરી ગયા પછી, એથેન્સને અનુભવ થશે કે, શિલાઓમાંથી માનવ રૂપની કળિકાઓ મઢવાથીજ સંસ્કારની પ્રતિમાઓ નથી સરજાતી, પણ માનવીના રોજના વ્યવહારમાં માનવ માનવ વચ્ચે અનુરાગનું મૂલ્ય જ્યારે માનવ કલાકારો ઘડવા માટે છે ત્યારે જ, ન હોલવાય તેવી સાચી સંસ્કારની જ્યોત સાંપડતી હોય છે.”

હવે આ વાતને વરમો વીતી ગયાં હતાં.

“હું એક અદ્દનો શિદ્ધી, શિદ્ધી શ્રમમાનવ, હું છું” જાણતો એક બીજો શિદ્ધી એથેન્સને છોડી જતો હતો. માનવીના શિદ્ધ સંસ્કારનો આત્મા સોફિસ્ટિક આજે એથેન્સના કારાગારમાં યુગના વલોણાનું વિષપાન કરી ગયો હતો, એની આજે સંવત્સરી હતી.

ત્યારે એકલો શિદ્ધીજ રહેલો, અને માનવ આત્માની જે રેખાઓ કોતરી ચકાચ તેને કોતરીને સંતોષ પામતો, આ એક બીજો શિદ્ધી, સોફિસ્ટિકને યાદ કરતો ગમગીન બનતો હતો.

માનવીની જાત પર ટાંકણું લઈને તપાસમાં નીકળી પડનાર મહાન સોફિસ્ટિકને યાદ કરતો, એથેન્સની વિદાય

લેતો એ કહેતો હતો,
“ઇલિસસના કિનારા પર
એકઠા મળેલા, મિત્રોમાં
હું ચ હતો. સોફિસ્ટિકને
ત્યારે કહેવામાં આવ્યું હતું
કે આપણા દેવતાઓને,
અમારા વતી તમે પ્રાર્થના
કરો” ત્યારે એણે પ્રાર્થના

કરી હતી કે, “પ્રિય દેવ પાન ! અને બીજાં દેવતાઓ,
તમારી આ ધરતી પર હયાતી હોવાની સાક્ષી તરીકે તમે,
અમારા માનવોની અંદરની જાતણ, અમારા આત્માઓનું
એવું સુંદર રૂપ ધરો જેથી અમારા હાથવડે, ઘડાવું,

શિલાઓનું રૂપ અમારા અંતરના માનવમૂલ્યનો સાચો એકતા ધારણ કરી શકે !”

“ પછી ! ”

“ પછી ત્યારે અમે સોફ્ટિસને પૂછ્યું કે, ‘ જમ આથી વિશેષ પ્રાર્થના નથી ! ’ ત્યારે એણે કહ્યું કે “ આથી વિશેષ મારે કંઈની કરી પ્રાર્થના કરવાની નથી. ”

એ પ્રાર્થનાને કિલમાં દાખવીને મેં, સિદ્ધનોસથી આવેલી, માનવીના સ્નાયુઓ જેવી જીવતી અને જેમાં દેખાઓ પડી શકે તેવી પારદર્શક અને સુદાયમ શિલામાં હરમિસની પ્રતિમા ઘડી નાખી છે સોફ્ટિસ હોત તો એ શિદ્ધીનો આત્મા આનંદ પામી જીવત અને દેખીને ! ”

શ્રીસના આત્માને શિલામાં ઉતારતો, ગ્રેકસિદ્ધિસિસ, એક સિદ્ધિસોડોટ્રસ નામના શિદ્ધીનો દીકરો હતો, અને શ્રીસના આત્મભાનનો ઘડાયેલો હોય તેવો, પથરા ઘડી ઘડીને એની અંદર શ્રીસનું આત્મભાન જોવા મળતો હતો. એ આત્મભાનને ઘડવા ટાકણું લઈને બેઠેલો આ શિદ્ધી, જાણે શિદ્ધનો પાથથાગોરાસ હોય તેવો દેખાતો હતો અને રૂપની એકતાનતાનું ગણિત નવું રચતો એ કહેવો હતો,

“ તાકાતનું રૂપ નિષ્કલ્પતુ શ્રીસનું આત્મભાન હવે જો જીવતરના સંસ્કારનું શિદ્ધ નહિ રહે તો આ ધરતી જીવનને ધારણ કરશે કયા મૂલ્ય પર ! ”

અને આવડા મોટા સવાલનો જવાબ દેવાજી જાણે હોય તેમ એણે પોલિકલિટસનું શિષ્ય શાસ્ત્ર કેંકી દીધું અને શિદ્ધનો નવો ઠાનૂન એણે નુતનરૂપનું ઘડતર કરીને દાખવવા માંડ્યો.

શીક સંસ્કૃતિની હતી તેવી હિંમત એણે રૂપ ઘડવામાં પારણ કરી. કુદરત પાસે અને દેવદેવીઓ પાસે, હિંમત

બરેલી રીતે એના રહસ્ય-
નો કાનૂન જાણવા પહોંચી
જતી શ્રીસની માનવ
મહાનુભાવતા જેવો આ
શિલ્પી પણ જૂતકાળનો
શિલ્પનો કાનૂન રહ કરતો
હતો અને એ કાનૂન
પ્રમાણે ઘડાયેલાં ગમે તેવા
મહાન દેવતાઓનાં પૂત-
ળાંઓને પ્રણામ કરવાને
જઠલે, જે રૂપમાં સંસ્કાર
હોય તેવું રૂપ ઘડતો
હતો, અને પુકાર કરતો

હતો, " માનવ-વિકાસ " થી કોઈ કાનૂન મોટો નથી.

એવો નૂતન શ્રીસનો નૂતન શિલ્પી, શ્રીસની ધરતી
પર પંકાયો. કોસમાં એણે ઘડેલી, એમ્પ્રોડાઈટની પ્રતિમાને
જોવા, જૂમધ્ય સમુદ્રના કિનારા પરથી શિલ્પીઓ અને કલા-
કારો આબ્યા કર્યા.

હવે એ જાએશિયામાં, આવેલા થેપસી નામના નાન-
કડા નગરમાં રહેવા આવ્યો હતો, કારણ કે અહીં ફિની
નામની જીવતી સુંદરતા રહેતી હતી. ફિની સાથે ઘર માંડીને
રહેતા આ કલાકારે અહીં અનેક રૂપ ઘડ્યાં હતાં. તેમાંથી એક-
વાર એણે ફિનીને મનપસંદ પ્રતિમા, પોતાના નગરને બેટ

આપવાનું કહ્યું અને એની પસંદગી કરવાનું કામ ફિનીને સોંપ્યું. પ્રતિમાઓમાંથી એકને, સર્વોત્તમને શોધી કાઢવા જતી ફિનીના અંતરમાં ઝળઝળાટ, સરખાં મુંઢર દેખાયા કરતાં હતાં. ફિની તેમાંના એકને સર્વોત્તમ તરીકે નક્કી કરી શકતી નહોતા. અને પ્રેકસિટોલિસ એને આ જાળતમાં કશું કહેતો ન હતો. એટલે મૂંઝાયેલી ફિનીએ, એકધાર નગર જહાર ગયેલા, કલાકાર પાસે, માણસો દોડાવ્યાં. એમણે આવીને કલાકાર પાસે જુમ પાડી,

“ તમારું કલાજીવન આખું સળગી ઉઠ્યું છે. ”

અને કલાકારે ચિંતાથી પૂછ્યું, “ પણ, મારી વિનસની પ્રતિમા ! ”

જસ ફિનીને જવાબ જડી ગયો. એણે વિનસને સર્વોત્તમ તરીકે સ્વીકારીને નગરને એ લેટ ધરી. વિનસની

આ પ્રતિમા આત્માના એજસને ઉજરાવતી માનવીના પ્રજ્વળતી સંસ્કાર છબી જ હતી. હજી એનું નામ ક્યુપિડ (કામદેવ) પાડનારો રોમન સમાજ જનમ્યો નહોતો.

એવો ગ્રીસનો કલાકાર માનવીના અંતરનું રૂપ ધડતો, ફિની સાથે સંસાર માંડીને, કલાકાર દીકરાઓને પાછળ મૂકીને, એક દિવસ મરણ પામી ગયો.

ત્યાર પછી ગ્રીસમાં એલિગિપ્યાના સંગ્રહસ્થાનમાંથી, એણે ઘડેલી એક પ્રતિમા, પથ્થરના રૂપમાંથી માનવમંસ્કા-

રના ઓજસ જેવી હરમિસનું નામ ધારણ કરીને ઊભેલી જડી આવી. ડિઓનિસસ નામના દેવતાઈ બાળકને બચાવવા નીકળી જતો દેવદૂત હરમિસ, આ બાળ કુરજંદને દ્રાક્ષ ખવડાવતો તેમાં ઊભો હતો.

સૌંદર્ય ઘડતરનું ટાંકણું શ્રીક ધરતીપર અટક્યા વિના ચાલ્યા જ કયું. ઠોસ ટાપુપરના ચિત્તી અને ચિત્રકાર એપિલિસનું નામ ત્યાર પછી આખી શ્રીક ધરતી પર ગાણ ઉઠ્યું.

એવું સંસ્કૃતિનું સૌંદર્ય ઘડનારો આ અવાજ શ્રીસ દેશ પર અટક્યા વિના એકધારો વદ્યા જ કરતો હતો અને શ્રીક જીવનમાં અજોડ એવી કલાનો યથા, જીવનની સૌરભ બનતો હતો. રાહડગમાં, પ્રોટોજિનિસની કલા જીવનની એવી જ સુવાસને આલેખતી હતી.

સંસ્કાર જીવનના બન્ને બાંધવો એપિલિસ અને પ્રોટોજિનિસ એકવાર એકઠા મળ્યા. એપિલિસ પ્રોટોજિનિસને ઘેર આવી પહોંચ્યો અને બગર હીધા વિના આવી પહોંચેલા મહેમાનને, એક વૃદ્ધા કહેતી હતી, “આપ અતિથિ આવ્યા પણ પ્રોટોજિનિસ તો બહાર ગામગયા છે. આ ફલક પર આ પીંછી વડે આપનું નામ લખતા જાઓ.”

મહેમાને પીંછી વડે ફલક પર એક સુરમ્ય રેખા દોરી અને ચાલવા માંડ્યું.

ઘેર આવેલા પ્રોટોજિનિસને વૃદ્ધાએ પેલા અતિ થિએ દોરેલી રેખા બતાવી. ઠલાકારનું દિલ પેલી રેખા

નેતું બોલી જાયું, “એકલો એપેલિસ જ, દોરી શકે, આવી રેખા !”

ત્યારપછી એપેલિસની રાહ ભેતા પ્રોટોજિનિસે, એકવાર સાંભળ્યું કે એપિલિસ પોતાના ટાપુ પરથી પાછો રહોડઝને કિનારે જતરી ચૂક્યો છે. એ અહીંજ આવી પહોંચશે એમ ધારીને એણે પેલા ફલક પર પેલી રેખાની સામે બીજી એક રેખા દોરીને, ઘરમાં છુપાઈ જઈને કહ્યું, “પેલો આવી પહોંચશે, એને કહેજે કે હું બહારગામ ગયો છું. પછી એપેલિસ આવી પહોંચ્યો. એણે ફલકપરની રેખા ભેઈ. પ્રોટોજિનિસની રેખા ભેઈને, આનંદી જીકનો, એ, બન્ને રેખાઓ વચ્ચે ત્રીજી રેખા દોરતો નાઠો.

પણ બંદર પર પ્રોટોજિનિસે એને પકડી પાડ્યો. બન્ને બાંધવો મળ્યા. પ્રોટોજિનિસે એપિલિસની કલાતું બહુમાન કરતાં, બહોર કયું, “મારા કરતાં પણ, એપિલિસ, મહાન કલાકાર છે.”

એ એપિલિસે, કેસમા, સિંકંદરના ઘોડાનું એક ચિત્ર દોર્યું હતું. એકવાર સિંકંદર પોતાના ઘોડાનું ચિત્ર ભેતો કહેતો હતો, “બરાબર આજેઠબ નથી દોરાયું આ ચિત્ર !”

એપિલિસે કહ્યું, “આપના ઘોડાને આ ચિત્રની પાસે લાવો અને જુઓ !”

ચિત્ર પાસે ઘોડો આવ્યો અને ચિત્રમાના ઘોડાને સાચો માની સિંકંદરનો ઘોડો હજીહણી જાયો.

એપેલિસ જાણ્યો, આપના કરતા આપનો ઘોડો વધારે મોટો કલાકાર છે.”

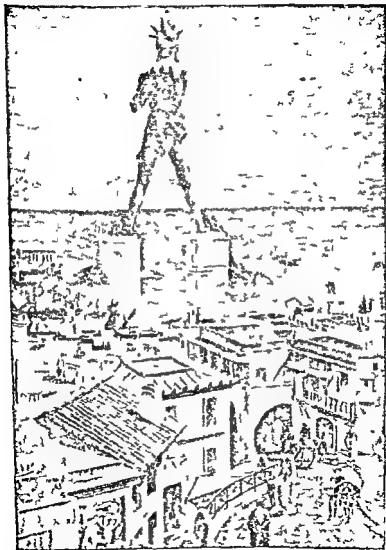
પણ જગત છૂતવા નીકળેલો, સિકંદર અને એનો ઘોડો બંને, શ્રમણબુદ્ધનો જીવનકલાની મૃતિએાને ધારણ કરતી ધરતીપર પછડાઈને પાછા હટયા, અને મરણ પામ્યા છે સ પૂર્વેની ત્રણસો એકમી સાલગિરાહુમા ઇતિહાસના પાછા ફરેલા પાદાધાતના ભાગ નીચે, ખીસની ધરતી, ડેમોદ્રિયસ, પોલિયોક્રિટસના હાડુણ નામથી (નગર બંજક) ગાજી ભીડી.

પ્રોટોજિનિસ અને એપિલિસની ભૂમિને રગદોળી નાખવા, પોલિયોક્રિટસના કટક ચડયાં. રહોડઝ ટાપુપર ૧૧ વરસ સુધી પોલિયોક્રિટસનાં લશ્કરો ઘેરો નાખીને પડયા.

પણ રહોડઝનો સંઘમાનવ પડયો નહિ. નગરોના બંજકનું નામ પામેલો બહીમ, બધો ગસમાજ અહીંજ પડતો મૂકીને પાછો ભાગી છૂટયો.

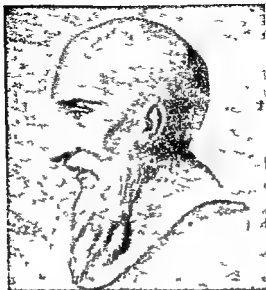
છે સ પૂર્વે ત્રણસો વરસપર, રહોડઝ ટાપુ પર, ત્યાના નાગરિકોએ, સંઘ કલાકારનું અદ્ભૂત આલેખન, પેલા સંહારક સાજમાથી નિર્માવ્યુ. સંહારનો બધો સાજ તેમણે પ્રકાશની પ્રતિમાઓ ઘડવામાં, વાપરી નાખ્યો. સૂર્યની એકસો જેટલી માનવી પ્રતિમાઓ રહોડઝ ટાપુનો શણગાર બની આ પ્રતિમાઓમા સૌથી મોટી પ્રતિમાની આગળીનું જ કદ બીજી આખી પ્રતિમા જેટલું જગી ઘડવામા આવ્યું. જિગતા સરજનો આરાધના કરતાં, મહા

વિશાળ એવો પ્રકાશમાનવ વિરાટનું કદ ધરીને અહીં બિલો.

શ્રીસતી જિ હગીની સોનેરી બબ્બતાનેા એ યુગ હતો
 ઈ સ પૂર્વે, ૪૬૮નાં સાલમા શ્રીસતી ધરતીતુ ગોરવ સૂઝતો
 ફરતો હોય તેવો છબીયા વરસનો નવજીવાન એકીલસ,
 એથેન્સમા ભેળ્પીતો હતો, કારણ કે એણે એન્ડ્રીય ઉમરમા
 એક સુદર નાટક લખી નાખ્યું હતું ભેતભેનામા, એથે
 ન્સપર આક્રમણ આવી પહોંચ્યું શ્રીસદેશ ગુલામ બની
 ભય તો ગુલામ બનેવો એ, ન ટક અને કવિતાની પ્રેરણા
 કયાથી પામી શકે ? બધો સરકાર આઝાદીમા જ જિગી
 શકે છે, એવા ખ્યાલ સાથે એકીલસની જનેતાના નણે

દીકરા, મેરેયોનની રણબૂમિપર શ્રીસની આઝાદીના બચાવ માટે લડવૈયાઓ બનીને પ્રથમ દરબજાના દેશભક્તો તરીકે પંકાઈ ચૂક્યા અને એકિવસનું સ્મારક એથેન્સે ખુલ્લું મૂક્યું એણે એની પ્રેમશૌર્યની બળકતી દેશભક્તિનું સાહિત્ય શ્રીમને આપ્યું મીસે એનું બહુમાન કયાં કયું થેસપીમે, એક પાત્રવાળા નાટકો લખ્યા હતા એણે એમા વધારે પાત્રો ઉમેરીને શ્રીસને સિત્તેર નાટકો આપ્યા આ મો નાટકોમા સર્વોત્તમ એવું નાટક, પ્રેમીચિયસનું હતું પ્રેમીચિયસ એકીલસને કાચે જીવતો બની જઈને શ્રીમ દેશના ધરેધરમા, નૂતન જ્ઞાન અને નૂતન સંસ્કારનો મંત્ર યુજતો હતો.

નાટક શરૂ થવાનો ડંકો સંભળાય છે. પડદો ખૂલવા પર થીક સમુદાયની અનિમેષ નજર અધીરી બને છે. ઊઘડતા પ્રવેશે રંગભૂમિપર, કોકેશસની મોથી જાચો ટોચના વિક્રાળ ખડક પર પ્રેમીધિયસ માંકજોધી જકડી દેવાતાં દેખાય છે. બેસી શકાય નહિ, યુધ્ધ શકાય પણ નહિ એવી અગેઅંગને જકડી નાખનારી રીતે એને ખડક સાથે જડી દેવામા આવે છે.

જ્યાં માનવી ચડી શકે નહિ તેવી હિંચાર્ધપર, જ્યાં કુંકાતા વંટોળ વિના બીજો કોઈ અવાજ આવી શકે નહિ ત્યાં, મગગતા તાપમા અને ઠારી નાખે તેવી ઠંડીમા, લોહી ના એકે એક ધુન્દને સૂકવી નાખીને મરણ પામવાની એને શિક્ષા થઈ છે. ઓલિમપસની હિંચાર્ધપર વિદ્યાસના વિહાર કરતા દેવતાઓએ એને એવી શિક્ષા કરી છે, કારણ કે એણે માનવોને જ્ઞાનનું ક્ષણ અપાડવાનો અને અગ્નિની શોધ કરીને, માનવજાતને, સાધનો બનાવતા શીખવવાનો તથા, પરસ્પરનો સહયોગ માધીને પ્રેમના સંસ્કારથી જીવન વિકાસ સાધવાનું અને વિજ્ઞાનની આરાધના કરવાનું શિક્ષણ આપવાનો અપરાધ કર્યો છે

એટલે એ એકલો ને અટૂલો, કાળમીઠ ખડકપર જકડાયેલો, ધરતીપરથી માનવીનો પ્રેમ સૂધી સૂધીને, આકાશમા ટગમગતા તારક વૃંદોનું તેજ પી પી ને, બયાનક યાતનાપર અટૂહાત્મ્ય કરતો ઓલિમપસના દવર્ગમ અમન્યમન કરતા અણુધ દેવતાઓને પડકારે છે કે, “એક જમાનામા, માનવો અંધ જીવન

જીવતાં હતાં, તેમને મેં, શિક્ષણ આપ્યું તેથી હું
મગર હું.” *

પ્રેમીથિયસનું જન્મ દર્શન રંગભૂમિયર પામતી જાણે
આખી ગ્રીક ધરતી હૂસકાં ભરે છે. ગ્રીસનો સાગર કિનારો વિહ
વળ ખનીને, આકંઠ કરતાં મોંજાઓ મારફત જગતના તમામ
દેશની પ્રજાઓને જાણ કરે છે. વિશ્વ ઈતિહાસના આ
પહેલા રાજકીય કેદી તરફ દેશદેશથી લોક સમુદાયોના
અંતર ખમા ખમા પુકારે છે. ધરતીપરના મહાસાગરોની
હીકરીઓ, (ઓસેનિડસ) આ સંસ્કારી સ્વપ્નશીલનાં દર્શને
આવે છે અને સાંકળોથી જઠકાયેલા આ વિરાટ માનવને
કહે છે કે ધરતીપર માનવજાતના આગેદૂર માગતા ફરજંદ
માટે સહન કરવા વિના બીજું કોઈ જાગ્ય નથી.

પત્રી ઓલિમ્પસના સ્વર્ગના દેવતાઓ આ અપરાધી
માનવીનો પરાજય કરવા, પોતાના વાહન બનેલા ગીધને
આજ્ઞા કરે છે. જઠકાયેલા વિરાટ પાસે ગીધ આવે છે અને
આખો દિવસ એના હૃદયને ખાધા કરે છે પણ દિવસભર
ખવાયેલું હૃદય રાતમાં નવું બિગી જાય છે.

" Men lived like silly ants beneath the ground,
Blindly and lawlessly they did all things,
Until I taught them how the stars do rise
And set in mystery, and devised for them
Number, the inducer of philosophies,
The synthesis of letters, and besides,
The artificer of all things, memory
That sweet muse-mother."

એમ તેર યુગો વહી જાય છે, પછી હીરેકલિસ આ ગીધને મારી નાખે છે. હીરેકલિસ રાક્ષસ કહેવાય છે, કારણ કે માનવીને એ મુક્ત કરે છે.

એકીસસે લખેલા નાટકનો, પ્રેમીચિયમ નાયક છે. ગૌરવવંતા શ્રીસે વિશ્વ-સાહિત્યને આ નાટક દીધા પછી ગયે એ એને વધાવી લીધું. ખાચરને પોતાની કિતાબોમાં એને પ્રથમ પદ્ધતિમાં પહેલું ગણાવ્યું. શેક્ષ્પીયરે આ પ્રાચીન કથાને નવજીવન દીધું. પ્રાચીન ગ્રીક જીવનમાં, સાહિત્યના સંસ્કારના મૂલ્ય જેવી માનવગૌરવની એવી કરુણકથા આલે ખાઈ પછી એકીસસ પોતાના વિરાટ માનવની યાતનાનું ગૌરવ જોતો. મિસિસીની જીવનની, યુક્તામમાનવની અંતર વેદનાને, ત્યા જઈને વાચા આપતો, ઇ. સ પૂર્વે, ૪૫૬ માં મરણ પામ્યો.

પછી ઓસ દેશપર, આઝાદ ઓક માલિકોની જીવનની ઘટના, યુક્તામોના જીવનની યાતનાઓપર વિજ્ઞાસમાં આજો-ટતી, આઝાદીનું રક્ષણ કરવાની તાકાત શુભાવતી, યતનની બદખોથી ખવાઈ જતી, પરસ્પરના સંહારમાં મચી પડી હતી, ત્યારે વેડફાઈ જતા ઓક જીવનની રેખાઓ એકઠી કરવાના પ્રયત્ન કરતી માલિકોનું સ્વરાજ સર્જવાની શીખ દેતી પ્લેટોની નિશાળ પરવારી જતી હતી. આ નિશાળમાં ભણેલો, પ્લેટોથીય અઠકો નીવડેલો એરિસ્ટોટલ, પશુ મેકે ડોનના રાજમહાલયમાં યુરુપદ ધારણ કરીને એ રાજમહાલયમાંથી જગત જીતવા નીકળતા પતિત જીવનની પેઢાશ જેવા સિંઠરને કોઈ જ સંસ્કાર શીખવી શકતો નહોતો.

ત્યારે, જ્યારે ખેડોનો
છેલ્લો શ્વાસ ચાલતો હતો
ત્યારે, પરવારી જતો એનો
પ્રાણ, શ્રીસપર ચઢી આવતી
સિકંદરની મવારીના
આઘાત સાંભળતો હતો.
બળવાખોર થીબ્સ પર
સિકંદરનાં કટક ઘેરો
ઘાલતાં હતાં. શ્રીક આઝા-

દીપ્તું એથેન્સ જેવું જ, થીબ્સ નગર પડતું હતું. આઝાદ
શ્રીકો પર પશુ, જગત છૂતવા નીકળેલો બહીમ, પોતાની
શ્રીસની જ ધરતી પર સોધી પહેલો સંહાર ખુદલો મૂકતો.
થીબ્સ નગરને સળગાવતો હતો. થીબ્સનાં આઝાદ નગર-
જનોની કતલ ચાલતી હતી અને થીબ્સના પકડાયેલાં
હજારો નાગરિકો એકજ રાતમાં ગુલામ બનીને દોરડા-
ઓથી બંધાઈને ઓલિન્થસ તરફ હંકારતા હતા. ઓલિ-
ન્થસની પણ કતલ થઈ હતી, અને ઓલિન્થમના શ્રીક
નાગરિકો સિકંદરનાં ગુલામ બન્યાં હતાં.

ઓલિન્થસમાં એંશી હજાર માનવોને વેચવા
મહાન સિકંદરના વિજયની લૂંટમાં આવેલા માનવ
માલની હરરાજી બોલાવતા સોદાગરોનું અહીં બજ્જે
દિવસથી બજાર ભરાયું હતું. ખરીદ કરનારાં શ્રીમંતોની
સવારીઓ અહીં દૂર દૂરથી આવી પહોંચતી હતી. એથેન્સના
માલિકો પણ આ માનવતાનાં લીલામમાં આવતાં હતાં,

ત્યારે એથેન્સથી એ પણ નીકળ્યો. ખ્રેટોના ઘરની પાસે જ એનો પણ મહાલ યહતો. ખ્રેટો ચિંતક હતો એટલે એને ઘેર યોડાંક જ ગુલામો હતાં, પણ આ તો એથેન્સનો, આખા ગ્રીસનો, પંકાયેલો મહાન કલાકાર હતો અને મહાન શ્રીમંત હતો. મરણ પામેલા ખ્રેટોને સ્મશાનમાં વળાવીને એ કલાકાર, ગુલામોની ખુદ્દી મુકાયેલી હાટડીમાં સોનાનો મુગટ પહેરીને, આક્રમણ પાલખીમાં બેઠીને દબકબા ભર્યો આવી પહોંચતો હતો.

એણે શ્રીક શ્રીમંતોને ગલગલિયાં થાય તેવાં અનેક ચિત્રો ચીતયાં હતાં. એણે અનેક ગુલામ છોકરીઓને કલાકો સુધી નગ્ન બિલી રાખીને એમના અંગેઅંગનો અભ્યાસ કરીને, એમની બધી લાજ અને શરમ છોડાવી નાખીને, એમનાં નવજીવાન અંગોમાથી ગરતી જાતીયતાને અનેકગણી આબેહૂબ બનાવીને પોતાના ફલક પર ચીતયાં કરી હતી. એ ઉપરાંત એણે અનેક ચિત્રો આલેખીને, પોતાના નામની વાહવા શ્રીસ આખાપર પાથરી દીધી હતી.

એવો, ગ્રીસનો ચિત્રકાર પારેસિયસ, આજે કોઈ નવો જ "માનવ-મોડેલ" ખરીદવા ઓલિમ્પિકમાં આવી પહોંચ્યો હતો.

એ પાલખીમાંથી ઊતરતો, પાલખી બિંચકનારા ગુલામોને દૂર હડસેલતો, બે ગુલામ છોકરીઓના ખભા પર શરીર ટેકવતો, મગરૂર ચાલતો, માન પામતો, સોનેરી મુગટ પહેરનારો, કલાકાર ગુલામોના નગ્ન દેહોપર પગથી માથા સુધી નજર નાખતો, નાપસંદ કરતો કહેતો હતો,

“મેં પ્રેમીથિયસ ચીતરવા માંડ્યો છે. મારું ચિત્રદેખન અધૂરું રહ્યું છે. પ્રેમીથિયસ જેવો પડછંદ, પ્રેમીથિયસ જેવો અજ્ઞાનખાહુ, પ્રેમીથિયસ જેવી ખાંધવાળો, પ્રેમીથિયસ જેવા પ્રાણની ધમણથી ધીખતો, ભરાવદાર ચહેરાવાળો

સોદાગરો આ, મહાન ચિત્રકારપર સ્મિત કરતા પૂછતા હતા; “કેણુ પ્રેમીથિયસ ?”

“શિક્ષણનો સર્જક, અગ્નિનું સેવન કરતો, આગ જેવો, પહેલો લુહાર માનવ, કોકેશસની ટોચ પર જઠડાયેલો, ચોલિમપસના ગરુડ સાથે બની જંગ ખેલનારો, પ્રેમીથિયસ પ્રેમીથિયસ ! મારે એનું ચિત્ર આંદેખીને પાથિ’ નોનના દેવમંદિરની દિવાલ પર મઢીને દેવતાઓની પવિત્ર બીકનો સંસ્કાર સરજવાનો છે.”

“ઓ દેખાય, એ, દેવનો દીધેલો,” બોલતો પારે સિયસ શુલામ યુવતિઓને હડસેલતો દોડ્યો અને એક પડછંદ શુલામના નગ્ન દેહનો ‘મોઢેલ’ તપાસતો બોલ્યો, “શું છે દામ અને શું છે તારું નામ ?”

સોદાગરે દામ કદા અને આ મહાનશ્રીમંત ધરાક પર ફિટકારની આગ વરસાવતો હોય તેમ શુલામ બોલ્યો; “નામ નથી મારું.”

“નિકોસ્ટ્રેટસ, નિકોસ્ટ્રેટસ, ચોલિન્થસનો જ એ વેધ હતો.” સોદાગરે કહ્યું.

“હાથ નીચા કરો, સામું જો, આઠો ફર, બાજુઓ ખતાવ ” પોતાનો સુવર્ણ સુગટ માથા પર ગોઠવતો, પારેથિયસ, છવતા મોઢેલને ફરમાન આપવા લાગ્યો. પછી

ખરીદી થઇ ગઇ. શ્રીક દેવતાઓ જેવા, અધિકારવાળો, શ્રીમંત ચિત્રકાર એથેન્સના પોતાના મહાલયમાં, શુભાભેની કોઠમાં, નિકોસ્ટ્રેટમને જકડી લઈને પોતાની પ્રયોગશાળામાંના વિશાળ ખડકને ઠીક કરતો શુભાભેને કહેતો હતો, “નિકોસ્ટ્રેટમને આ ખડકની ટોચપર પેટ્ટી સાંકળોથી, અંગેઅંગ ખેંચી મકાય તે રીતે જકડી લો, હું આવી પહોંચું છું”, પ્રેમીધિયસને આખેજ આલેખી નાખવા.”

પારસિયસના મલિન આનંદનો આજે પાર નહોતો. પોતાના ચિત્રધર્મમાં પેસતો, દાઢીના વાળમાં આંગળીઓ ફેરવતો, એ બળડતો હતો; “માગી દેવ જેવાની અધિકાર-આજ્ઞાનો અમલ થવા અમારી દેવતાની, માનવીના આત્માને કચડી નાખવાની લડાઈ હવે શરૂ થાય છે અને એમા મારા ફલકપર યાતનાનો અતિરેક ચિતરાઈ જાય છે.”

કલાકારની આજ્ઞા પ્રમાણે તરત જ ખડકપર જકડાઈ ગયેલા પેલા પ્રંથક માનવની યાતનાઓ શરૂ થઈ એક શુભાભે પારસિયસના ફરમાન પ્રમાણે પેલા માનવના હૃદય આગળ સળગતો અંગાર ચાંપી ચાંપીને ઓલિમ્પસના ગરુડની ચાથનો અત્યાચાર આરંભ્યો. માનવીના આત્માનો ચિત્કાર એના વિશાળ ચહેરાની રેખાઓથી તગતગી ઊઠ્યો. યાતનાની માનવી છત્રીના કંઠમા ધિછારનો ધુરધુરાટ, મોઢાપર ઉછળતા ક્ષીણની વરાળ લેગો મગગી ઊઠ્યો.

પતિત શ્રીસના જીવન કમઠાણનો પતિત કલાકાર પોતાની પીછીના કલંકને આળેફળ ચીતરતો બળડ્યો; “હું પૂરું કરું તે પહેલા, જરાક ઉતાવળો ઊડી ગયો, એનો જીવડો.”

એલેક્ઝાંદ્રે, આ નગરનું નામ એલેક્ઝેન્ડ્રિયા પાડ્યું હતું. હિમેક્રેટસ અને સોસ્ટ્રેટસે પ્રાચીન જગતના આ

મહાનગરનો પાયો નાખ્યો હતો. ઇજિપ્ત અને ગ્રીસની હાલત બંધી આ નગરમાં ઠલવાતી હતી. દિવસ આખો આ નગરમાં હાલતમંદોની હિલ-

ચાલ ઊભરાતી હતી. આખી રાતભર એમાં રોશની જળ-હળતી હતી. એનો ઉત્તર પૂર્વ વિભાગ ચૂંદી માલિકોની મહોલાતોવાળો હતો અને દક્ષિણપૂર્વમાં રાજમહાલયો, પુસ્તકાલયો, સંબ્રહસ્થાનો તથા ટોલેમીની કબરો, દારૂગોળાના ભંડારો, ગ્રીક દેવાલયો, તથા વિશાળ ઉદ્યાનો વગેરે હતાં. આ નગરનો મધ્ય ભાગ વહીવટી તંત્રની કચેરીઓ, ખજાનાઓ, તાલીમ કેન્દ્રો તથા બજારોવાળો હતો.

દરવાજાની બહાર એક મોટું ફિડાગણ તથા શરતનું મેદાન હતું. કિનારો આખો, સ્નાનાગારો અને આરામ ગાહોથી જડાઈ ગયો હતો તથા ત્યાંથી હિપ્ટેસટેડિયમની દરિયાઈ ખાડી ફેરોસ ટાપુ સાથે જોડાઈને ત્યાં આગળ પશુ ખીબું બંદર બનાવતી હતી નગરની બહાર, પાછળના ભાગમાં મેરોઝિમ સરોવર પર નાઈલ નદી સુધી આનંદ નૌકાઓ વિહરતી હતી.

એલેક્ઝાન્ડરે જગત જીત્યા પછી, સૌથી વધારે કિંમતી વારસો પોતાના સેનાની લેગુસના દીકરા ટોલેમીને દીધો હતો. વિશ્વ વિજેતાના મહાને, ટોલેમીએ મેક્સિમા આણીને તેને સુવર્ણની વિશાળ મહાપેટીમાં સુવાડીને, પોતાના હવાલામાં રાખ્યું હતું એલેક્ઝાન્ડરની અનેક આનંદ યુવતિઓમાં એક બાઈને પશુ એણે પોતાના હવાલામાં રાખી હતી અને એની સાથે લગ્ન કર્યું હતું સિક્કરના મોત પછી અઢાર વરસ સુધી ઇજિપ્તમાં રહીને, ઇજિપ્તવાસી બની જઈને ટોલેમીએ જાહેર કર્યું કે પોતે ઇજિપ્તનો શહેનશાહ હતો.

ઇજિપ્ત, ગ્રીક ઇજિપ્ત બની ગયું

ટોલેમીના ગ્રીક ઇજિપ્તો, આખી દુનિયા પર અમલ આરંભ્યો એ દુનિયાનું, માલિક દુનિયાનું મહાનગર, એલેક્ઝાન્ડ્રિયાનું સંસ્કાર સંસ્થાન બન્યું ત્યારની દુનિયામાં અનુપમ અને અજોડ એવું, પુસ્તકાલય, સંગ્રહસ્થાન અને વિજ્ઞાન સંસ્થા, આ નગરમાં જ હતા. શહેનશાહ ટોલેમીએ પોતાની બાસી વરસની જી મરે, પોતાના દીકરા લાઝેરસને,

આ વિશ્વનગરની ગાદી પર બેસાડીને પોતે એ નગરનો નાગરિક બનીને બે વરસ પછી મરણ પામી ગયો.

જેવું દોલતમદુ મહાન આ વિશ્વ-નગર જગતભરની દોલતથી દીપ્તુ હતું તેવો તેમા નવો ટેલેમી દીપી ઊઠ્યો. જેવો દોલતમદોનો માધનસાજ આનંદ ઉપલોગથી ખદબદતો હતો તેવોજ એમની શહેનશાહતનો સરનશીન પોતાની એક રાણાને રજા આપીને, અનેક પ્રેમદાઓથી અતપુર ઊભા રાવીને તથા છવડે પોતાની સગી બહેનને પટરાણી બનાવીને ખદબદતો, મહા પડિતો, વિશારદો, કલાકારો, શિષીઓ, અને મેનાનીઓ તથા વિજ્ઞાનિકો અને ચિતકેના દરબારમા, આખા ભૂમધ્ય મહાસાગર પર યશની છાંયો ઉછાળતો આનંદ-ઉપલોગમા અહોમાનવ બની રહ્યો.

પણ એને અચાનક ઘડપણ આવી પહોંચ્યું એણે આનંદના અતિરેકમા ઊગી નીકળતા વ્યાધિથી ખિન્ન બનીને, પોતાના રાજમહાલયની બારી ખોલીને, કિનારાની રેતીમા, ઊગતા સુરજના કિરણોમા આજોડતો, એક નાગો ભૂખ્યો લિખારી દીકો મોતથી કપી ઊઠતો એ બમડ્યો, “ ઉવા જો છે, એની હું એના જેવો બની શકું તો !” પણ એણે એક નિશ્વાસ નાખીને જમ પાડી, “ હરામખોરો ઇન્જિપ્તના બધા પાદરીઓ, હજુ પણ શોધી નહિ શક્યા, અમર જીવનનું, અમૃત !”

ઇન્જિપ્ત-ગ્રીસની, એક હેવેનિઝ્ટિક દુનિયાને સંસ્કારથી તપાછ નાખતા ટેલેમી પામે બધું જ હતું મોટા મહાલયો,

વિશાળ દેવળો, અદ્ભુત એવી નગર રચના, જગતભરની દોલતથી ઊભરાતા બહારો, સગ્રહાલયો, વિદ્યાપીઠો, વિદ્વાનો, માનવ જીવનના આનંદ ઉપભોગો, શિષ્યકળા અને ચિત્ર કળાના બેનમૂન મહાનગરમાં, આજે એને કંઈડ ખતું હતું એની નજર સામે નેકોપોલિસ તરવરી ઊઠ્યું. થાહી કબ રેના બનેલા નગરનું, નામ સાંભળતો એ કંપી ઊઠ્યો. એ નગર એને પોતાની અંદર આવવા એચતું હતું.

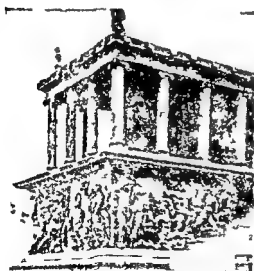
“લિન્ડસનો ચારીસ, !” એને ફારોસ ટાપુ પર બાધવા માડેલી હીવાહાડી યાદ આવી એ હીવાહાડીનો આરસનો વિશાળ ચોક બાધતો હતો ત્યારે ચારીસ આપ ઘાત કરીને મૂચો હતો એ કલાકાર કહેતો હતો કે, આપણા જહાજોને હાકનાર સાકળોથી જાધાયેલા શુભાભોની ધાતનાના ચિત્કાર એને હીવાહાડીના પાયામાંથી સભળાયા ક્યાં હતા અને પછી છેવટે... !”

નીડસના સોસ્ટ્રેટસે જેની રૂપરેખા દોરી હતી તેવી ત્યારના જગતમાં અજોડ કલાકૃતિના અદ્ભુત નમૂના જેવી હીવાહાડી ફારોસના ટાપુ પર, એલેક્ઝાન્ડ્રિયાના વિશ્વનગરની નૂતન આખ જેવી નિર્માવા માડી, અને પાચસો ફીટની જિંચાઈ પર થેત આરસની વિશાળ પીઠ પર અનેક શિલ્પ કળાઓના નમૂના જેવી પ્રતિમાઓથી અકિત બનીને પોતાના પાચસો ફીટ જિંચા કલેવર પર, અખડ સળગતી અગ્નિ જ્વાળાઓને ઝીલનાર આરીસાઓની વૈજ્ઞાનિક ગોઠવણી વડે આડત્રીસ માઈલ સુધી તેજના અંબાર જેવી નજર વડે એ પુકારતી હતી

“દેખતા રહેજો!” સંસ્કારના રોશન નીચેની શ્રમભાનવની યાતના”

૯-વિશ્વ-મંરકારનો જ્યોતિર્ધર-ચીન ભારત અને ઇસ્લામ
ઈસુને જન્મવાને હજુ થોડાક સૈકાઓની વાર હતી.

— ત્યારે, પથરાપર
ટાકણું ચણાવી
ચણાવીને, તેમા
માનવરૂપની સુંદર
તા મઠવા મથનાર
એક ગ્રીક શિલ્પી
માનવીના આત્માની
તપાસ માટે જાણતો
આત્માનું રૂપ મઠ
વાનું ટાકણું લઈને
ગ્રીસના એથેન્સ
નગરમા ફરતો હતો
થણું જેમને

આત્માની સુંદરતાનો ખપ નહોતો, તેવા એથેન્સના
ઉપલા વર્ગના શાસકોએ, એવી શોધને અપરાધ લેખીને

પેલા શિદ્ધીને ઝેર પીવડાવીને દેહાંત દઈ દીધો હતો.

ત્યાર પછી તરતજ, ખેટોએ પોતાના ગુરૂએ, સોક્રેટીસે, શરૂ કરેલી શોધની તપાસ, જીવંતરની નક્કર ઘટનામાં કરવાને બદલે, દિવા સ્વપ્નના તરંગોમાં કરવા માંડી દિવા

સ્વપ્નમાં એણે આંખો મીચીને સ્વર્ગ રચી દીધું અને જાહેર કયું કે, મેં સાચી કલા શોધી કાઢી છે. એણે પોતાની કલાના તરંગી ટાંકણા વડે, તે સમયના એક શ્રીક સરમુખત્યાર અને જાલીમ હીઓનીશિય સનેએક કાગળ ૮ ખવા

માડ્યો કે, “આપ શાસક છો, આપ રાજા છો, આપ ચિંતક બનીજાવ.....આપ ચિંતક બનીજાવ તો.... રાજા અથવા શાસક ને ચિંતક બની જાય તો.. .!”

પછી ખેટોપર પેલા જાલીમનો જવાબ આવ્યો કે “આપ, જીવનકલાના ચિંતક અને હું જીવન ઘટનાનો શાસક. આપણે બંને ને એક થઈ જઈએ તો”

ખેટો ઘડીભર આનંદમાં આવી ગયો. અને મારી જીવનકલાનું ટાંકણું અને પીંછી એના હાથમાં આવી ગયા

હાય એમ એને લાગ્યું. એ ત્રીરેકયુગમા રહેતા પેલા જાલીમ શાસક પાસે જવા નીકળી પડ્યો.

પણ પેલો જાલીમ આ તરંગી જીવાન ચિંતક પર હસી પડ્યો અને પ્લેટોને એણે કારાગારમાં પુરાવી દીધો.

એ જ અરસામાં પૂર્વના મહાન રાષ્ટ્ર ચીન પર પણ એક કનફ્યુશિયસ નામનો ચિંતક ફરતો હતો. એને પણ પોતાના દેશના જીવતરમાં સૌંદર્ય મઠવું હતું એ

પણ સૌંદર્ય થઈ વાની તાકાત અને હકુમતવાળા કોઈ મુશ શાસક અથવા રાજાની શોધ કરતો હતો. એ, કુંગ-કુ-સી (કનફ્યુશીયસ) જીવતરનો કલાકાર બનીને, માનવીના જીવન વ્યવહારનું સૌંદર્ય થકી શકે તેવા કોઈ શાસકની શોધમાં નીકળી પડ્યો હતો અને જીવનકલાનું ટાકણ શાસકના

હાથમાં જ હોઈ શકે એમ માનતો, ધમણ બનીને ચીનની ધરતી પર રખડતો હતો.

ત્યારે એજ અરસામાં ચીનના રાષ્ટ્રબાંધવ ભારતની ભૂમિપર પણ એક શ્રમણ ગૌતમ નામે ફરતો હતો. એ પણ જીવનની ઘટનાનો ઘાટ ઘડવાનું અને, માનવ જીવનના રૂપમાં સૌંદર્ય મઢી શકે તેણે ટાંકણું શોધતો હતો.

પણ એને એક ખાતરી થઈ ચૂકી હતી કે, રાજા અથવા શાસક કે સરમુખત્યારના હાથમાં એવું કોઈપણ

ટાંકણું ધારણ કરવાની અને જીરવવાની તાકાત અને લાયકાત નથી.

એટલે જેની એ તાકાત, આવડત અને લાયકાત હોઈ શકે તેવા સંઘને અથવા માનવ-અવામને, એ શોધતો હતો અને પૂકારતો હતો, “સંઘ” યરણું ગજામિ !”

શ્રમણ ગૌતમ તથાગત કહે

વાયો કારણ એ સંઘને યરણે ગયો.

ત્યારે તથાગતના નામને સાક્ષ જાતી ચીન દેશની પહેલી ચિત્ર હો ખા, શહે ન શા દ્વ શુનની બેન, લી, હતી. લીની ચિત્ર.

શાળાએ રેશમના પડદાઓપર, અનેક ચિત્રો આલેખી નાખ્યા. ચીનની ચિત્રલેખા દીકરીએ ચીનનું રૂપ ચિતરવાની પ્રયોગ શાળા બાધી અને એ ત્રણ સંકાઓમા ચિત્રોના ઢગલા લો-યાંગ નામના એક વિરાટ દેવગમા ખડકાયા

પણ પછી સુંદરતાને સહારી નાખનાર યુદ્ધખોરનો પતો લો-યાંગ પર ઉતરડાયો. મરકટની અદાથી યુદ્ધની મહામારીએ સૌંદર્યનું ખૂન કર્યું રૂપથી મઠાયલા ચિત્ર પટોમા યુદ્ધખોરાએ, છુટના સામાન બાધ્યા

ત્યાતો, કલાકાર કાઈ-શી નું નામ ચીનપર ગાજી ઉઠ્યું. જીવાન કાઈ-શીએ પટોશીની એક ગરીબ દીકરી પર પ્રેમ કર્યો બન્ને ગરીબ કવાકારો નાનકી ગ નગરની એક જનસભામા બેઠા હતા સભામા ભગવાન તથાગતનું એક ભવ્ય દેવળ નાનકી ગમા બાધવાનો ફાળો ઉધરાવાની ટહેલ નાખતો, એક ભારતીય ભિક્ષુ ઉધડતી ઇસ્વીસનની ઉપામા કહેતો હતો, " નાનકી ગ એટલે ચીન ! હું ચીનની માનવતાને ભગવાન તથાગતનો સ્તુત બાધવાની અરજ કરૂ છુ. "

" આપણા દશલાખ સુવર્ણ સિકકાઓ નોધી લો ! "

જીવાન કલાકાર કાઈ-ચી ઉભો થઈ ગયો

" કાણુ તુ ! " પોતાને જ આપો ચીન કહેવડાવતા નાન

કોંગ નગરનાં શ્રીમંતોએ અદ્ધાસ્ય કયું. તથાગતના પ્રેમમાં પડેલો કાઉ-ચી, તથાગતનો ક્ષણો ભરવા માટે ચિત-રવા મચી પડ્યો. એણે દિવાલો ચિતરી નાખી. એણે દિવાનખાનામાં માનવદેહો મઢી દીધા. એણે ફલક ફલકપર સંઘમાનવનાં જીવતરનો કથાનક આલેખી નાખ્યો. એણે કલાગુરૂની અદાથી, ચીન રાષ્ટ્રનાં ચિત્રકારોને પયગામ આપ્યો, “ સૌથી પ્રથમ તથાગતને પ્રિય એવાં અહનાં માનવોને ચિતરો. પછી જે પછીતપર અથવા જમિ પર જનલોકનું જીવતર ઘડાયછે તે ધરતીનું સૌંદર્ય ચિતરો અને સૌથી છેલ્લા, શાસકો અને દેવતાઓ, અને ઘોડાઓનાં ચિત્ર કરો.”

ચીનના આ મહાન ચિત્રકારે, કલાના પિતાનું નામ પામીને, ચીની જખાનમાં, ચિત્રકલા પર ત્રણ પુસ્તકો લખ્યાં.

ત્યાર પછી આ મહાન રાષ્ટ્રના જીવતરમાં ટાંગ, શહે-નશાહતના સમયમાં ચિત્રકારોની સંખ્યા ધણી વધી ગઈ. કલાકાર હુ-કું એ ત્યારે ટકોર કરીકે, ‘ ચિત્રકારો ઉભરાઈ ગયાં છે પણ આ ધરતીનું ધારણ કરનારી જીવન કલાનું રૂપ મઢનારા કલાકારોની અછત થઈ ગઈ છે, આપણે ત્યાં ! ”

પણ ટાંગશાહીના સમયમાંજ ચીની આસમાનમાં એક આભ જેટલો ઉંચો કલાકાર ચમકી ઉઠ્યો. તથાગતને પ્રિય એવો કલાકાર, વુ-ઝી, એક અનાથબાળક હતો. આ અનાથ-

બાળકે જીવાન થતાં સુધીમાંતો, ચીની ધરતીપર ચિત્રપટો આવેળી નાખ્યાં. એણે પંખીઓ, પશુઓ, પુદ્ગો, મિકષુઓ, માનવો અને ધરતીનાં અનેક રૂપો મઢવા માડ્યાં. પુદ્ગનાં દેવળોપર એણે ત્રણસો “ ફેસ્કો ” મા એક હજાર ચિત્રો મઢી લીધાં.

શહેનશાહ વુ, એ એને મેશુઆ પ્રાતમાની શીઆ-લીંગ, નદીના દેખાવો ચિતરવા મોકલ્યો. વુ, નદીપર ફરીને એકપણ રેખા દોર્યાં વિના પાછો ફર્યો.

“ મારા હિલપર શીઆ-લી ગનાં બધાં રૂપની રેખાઓ કેતરાઈ ગઈ છે, ” એમ કહીને એણે ચિત્રશાળામાં ચીતરવા માડ્યું અને શીઆ-લી ગના, એકસો માઈલના કુદરતી દેખાવો આ મહાચિત્રકારના ફલકપર આણેહુબ બન્યા.

પછી ચીની ધરતી પર આઠસો ચિત્રકારોના નામ પકાયા તેમાં સુંગવંશનો શહેનશાહ હુઈ પણ હતો. પણ કલાકાર ચીનપર મોત જેવું તારતરોનું આક્રમણ આવી પહોંચ્યું. પેલો ચિત્રકાર શહેનશાહ કલાના જ ગારમાં શબ બનીને પડ્યો કલાના સબ્રહસ્થાનોના ખંડિયરોમાં વિજેતાઓ એ પોતાના ઘોડાઓ બાધવાના તબેલા બનાવ્યા.

યુરોપના, રાફેલો, માઈકેલેંગેલો, અને લીઆનાર્દો, જેમથી વિશ્વ-કલાનો વારસો પામવાના હતા, તે કલાના

ભંગાર, ચીનની ધરતી પર છવાઈ ગયા.

ચીની ચિત્રકલા અને જીવનકલાનો સમશેરે પરાજય કયો. કલાકાર શહેનશાહ આઘાત પામીને. જીવન ખંડિયરોના ભંગાર ભેગો પરાસ્ત થએલો પડ્યો.

ત્યારે આ મહાન ચીની રાષ્ટ્રનો મહાન બાંધવરાષ્ટ્ર ભારત, જીવન ઘટનાની કઈ રેખાઓમાં ફેવા રંગો પૂરતો હતો. ત્યારે ઇ. સ. પૂર્વે ત્રણસો વરસ પર આલેખાયેલાં "વિનય પિતાકા"માં બોંધાયેલી એક કલાકાર રાજાના રાજમહેલની ચિત્રશાળાનું શું થઈ ગયું હતું! ત્યારે, આજે શુદ્ધાઓ નામે ઓળખાતી, મહાન ચિત્રશાળાઓમાં, શું ચિત્રરાણું હતું! આ મહાન રાષ્ટ્ર બાંધવોનું, વિશ્વ-કલા શુદ્ધાઓનું, વિશ્વ-કલા સંસ્કારના જ્યોતિર્ધર પિતાઓનું, કલાધન, આવતી કાલે જન્મવાના, માઈકેલંગેલો, લીઓનાર્ડો, તથા પીકાસો, જેવા ફરજંદો માટે, કઈ શુદ્ધાઓમાં, લોમલિતરના અજ્ઞાતોમાં, અજન્તાઓમાં ભંગારાણું હતું?

દૂર પૂર્વ પરથી નજર નાખતો હિમાચળ પૃથ્વી પરનો
મર્મથી જો પહેરેગીર અહીં ભારત પર અતિ પ્રાચીન સમયની

નેત્રી પુકારે છે એને જન્મ, જરા કે મરણ નથી એમ
કહેતા માનવ બાળને એ કહે છે કે, હજારો ઉદયાચલ
અને અસ્તાચલો પર કાળના પગપગના કાટા જેવી નજર
નાખતો હું પરિવર્તનોને દેખતો રહ્યો છું

અતિ પ્રાચીન એવા ભારતને સંસ્કારને હાલરડે
બુલાવનાર એકવાર અહીં, વિશ્વ સરિતા સિન્ધુને કાઠે તથા
ચિનાબ અને ગવીના કિનારા પર સંસ્કૃતિના, અતિ પ્રાચીન
નગરો બૂલતા હતા

પછી પુરપુર અહીં પાટનગર હતું. તક્ષિલ્લા અહીંની
નિશાળ હતી હસ્તિનાપુરમાંથી, હિમાચળની દિકરી ગંગાને

જીવ જ્યાવવા ભાગી છૂટતી
મેં દેખી હતી પછી યમુનાના
કાઠા પર અધકારમય રજ
વાગમા ચિતા પર ચઢી જતી
મદ્રની માદ્રીને જીવતી શેકાઇ
જતી મેં દેખી હતી અને

વિશ્વ-સંસ્કારનો જ્યોતિર્ધર-ચીન-ભારત અને ઇસ્લામ દ્વ

કર્ણની જનેતાતુ કર્ણ ચિત્ર પણ મે દેખ્યું હતું કુન્તી
કુમારિકા માતા બનીને, મહા પવિત્ર એવા માનવબાળ
રૂપી સર્જનને પાણી પર પથરાવી દેતી હતી ત્યાં પછી

દુપદની દિકરીને રજવાડાના, જુગારખાનામા રાજાઓ અને
રાજાઓની સભામા નગ્ન બનાવાતી દેખતું માફ દિલ
પ્રલયને પૂઠારી ઉઠ્યું હતું.

હરિતનાપુર રેલાઈ ગયું પાટલિ પુત્રને આગતે ચાણ
કથના ચક્રવર્તિએ લશ્કરી કવાયતોની છાવણી નાખી દીધી
અને જગત જીતનારા શિક્ષક દરના હાત
એણે ખાટા કરી નાખ્યા પછી અશોક
વર્ધને ધર્મચક્રની ધરીપર, ધરિત્રીને
કહ્યું, "મા, લોકમ ! હવે આ ધરતી પર
અશ્વમેધ અને નાગીમેધ કરવાની મેં

મના કરમાવી છે "

મોહનજોડો અથવા, મોત જેવી મહા આકૃતથી માડીને તે, સત સમ્રાટ અચોકના મસ્કારસ્ત લોની વચ્ચે અલોપ બના ગએલી કવા જૂમગણ કરતી કહેતી હતી, કે, આજે ભારતીય કલાના રૂપ કલેવરને બદલે જ્યા, ખાલીખમ જેવો અવકાશનો અતરાત દેખાય છે ત્યા એકવાર કલા જીવન્ત હતી આજે દેખાય છે તે અતરાય તો ઇતિહાસની આપણી અમાન દશાનો જ અતરાય છે

“હું તો હતી, હું અને હોઈશ જ ! સિન્ધુ નગરમાં પણ હું ચિત્રચેખા હતી એકવાર !” ભારતીય લોમમાં બહારાઈ ગએલી, સૈકાઓની ગાદ નિદ્રાધીન બનેલી, અજ્ઞાત જનેતાને સાપડેલી સીતા, બાણે પૂકાર કરતી હતી, અને ઇતિહાસના અવાજ જેવી પોતાની આપવીતી કહેતી હતી કે, “ સિન્ધુનગરના અતિ પ્રાચીન જનક અને જનેતાને સાપડી હતી હું ! પછી શિકાર જેનો વ્યવસાય હતો, કલક જેવું જીવતર હતું, અથ જોડુ આસન હતું વાદ અને મૃગના ચામ જેના કપડા હતા, તે આર્યો મારમાર કરતા અહીં આવી પહોંચ્યા અને હું પાદાધાત નીચે દફનાઈ ગઈ પછી શ્રમ-માનવોએ હળધરથી ખેડી ખેડીને જમીનના પડમાંથી મને બહાર ખેંચવા માડી પણ મારા બધા રૂપોને ચક્રવર્તિઓએ ચિતાપર ચડાવ્યા કયાં મારૂં કેઈ જતન કરી શક્યું નહીં મહાવીરે અને જુદે પણ મારી બહાર કરવાની હિંમત બતાવી નહીં પણ જુગજુગ જીવશે પેલો સત સમ્રાટ, જેણે મારા અનેક રૂપોને, આરસપર મઠી મઠીને આ ધન્ય ધરતીની સીમાઓને છાઈ દીધી બગવાન

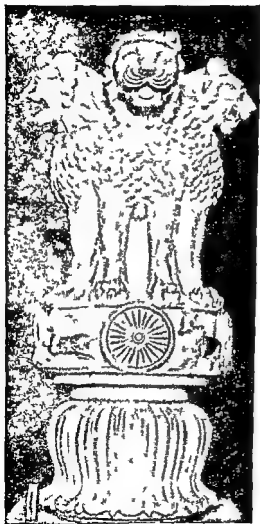
તથાગતે ચોઢેલો શોકનો અંચળો, એણે અથોઠે જ ફર કરી હીધો અને, ગૌતમ જાણે નવો જન્મ ધરીને, સ્મિત કરીને, અજન્તા અને અમરાવતીમાં આનંદની છટાવાળો બન્યો, અને ઉદાસીનતા સ્મિતભર બનીને પાછી આ પૂર્વ પ્રદેશોપર દિપી બિટી.

ત્યાં તો, ગાંધારની જૂમિપર કુશાણ નામ ધરેલા શાસકો, પડદા પાછળથી ઉતરી પડ્યા. શોક સંસ્કારની શિખપામેલાં બેકદ્રીયા પ્રદેશનાં કલારૂપો અહીં મહામાન બુદ્ધ બનીને એપોલોની રેખાઓવાળાં દેહિયમાન બન્યાં, અને શ-લ્યુગાર પહેરેલાં દેવતાઈ સ્વરૂપો તથા જોધિસત્વો પથ્ય આનંદની ઉજવણી કરનારા કલાદેહ ધરવા લાગ્યાં.

ત્યારે આ મહાન દેશની યાત્રાએ ફેરીઆ અને જાપાન થી તથા મહાન બાંધવરાષ્ટ્ર ચીનથી આવેલા યાત્રાળુઓ અહીંનાં કલારૂપોને અવલોકતા હતા.

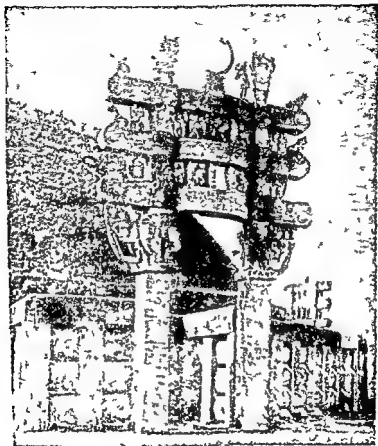

મૌર્ય અને શુપ્તકાળ વચ્ચેના સમયમાં અમર કલાકૃતિઓ જેવા સ્તુપો અને ચિવતુ' તાંડવ કલારૂપ આ જૂમિના શલ્યુગાર બનીને આલેખાયાં. સાંચી અને અમરાવતીના સ્તુપોની આસપાસ, સ્તુપતુ' શિલ્પ, પથ્થર પર ચાલુ રહેલા કલાકારના ટાંકણાને અમર બનાવતું હતું.

બનારસપાસે સાર
 નાથનો સિંહનો
 મોરો કુલેલી ન
 સોમાં, છવનની
 તત્પરતાવાળા
 સ્નાયુ સૌક્યમા
 અનેગૌરવના અદ
 ભુતદેખાવમા, ગૌ
 તમ શુદ્ધના પ્રકા-
 શનું કિરણચક્ર
 બનીને પ્રકાશના
 ધોધ વહાવવા,
 નીકળવાને આતુર
 બનીને ઉભો હતો.
 સારથાન, અમરા-
 વતી, અને પછી
 નાલંદાનો સ્તુપ
 મોટા પિરામીડ
 જેવો, પોતાની
 આસપાસ, નાના
 નાના અનેક સ્તુ
 પોનું નગર જમા
 વીને ઉભો હતો

આ બધા સ્તુપો, તથાગતે રેલાવેલી રેશનીના ચમકારા

બનીને શમી ગએલા લિક્ષુઓના અવશેષ પર રચાયા હતા.

પણ બારતીય જીવતરનો કલાકાર આત્મા, ઇસ્લામના ઉદય પહેલાં જ પોતી ગયો. ઇતિહાસનું એક અંધારું ઠકન કલાના રૂપને લાંબી દૃષ્ટિને પથરાઈ ગયું.

પછી અજન્તા અને પલોરા જેવાં, સંધ્ય કલાકારે સરજેલાં કલાધરો પર જંગલો ઉગી નીકળ્યાં હતાં,

શિષ્ટીઓના શિષ્ય, અંગિયેશ બનવા માંડ્યા હતા.

ચક્રવર્તીઓના શાસનચક્ર ચૂરા થઈ જઈને, અંદર અંદર ટકરાઈને, યાદવાચ્યલી રચતા હતા મહાલયોમા, ઘોળાતા કસુબલ ઝેરમા ડાલતો રજવાડો, સ્ત્રીઓનાં કારા ગાર જેવા અતપુરો રચાવતો હતો અને પછી તેમને

સતિઓ બનાવવા જીવતી સજાગવી મૂકતો હતો. રજવાડી જીવતરની રીતરસમ નીચે, મહાલયો, અને મંદિરોમાં ચામાચિડીયાં ચોર કરતાં હતાં, અને જીવનઘટનાની ગોઝારી બૂતાવળો ઘોંઘાટ કરતી હતી. એકલું હાડપિંજર હયાતિ ધરાવતું હતું ! એકલી સમથેર રજવાડી કિતાબની ચોકિયાત બનીને બેઠી હતી, અને બ્રાહ્મણ ધર્મ અભાડાઇ ન જાય તે માટે, તમામ માનવ મૂલ્યોને અંદર પ્રવેશવાની, મના પૂકારતી હતી.

ત્યારે પેલું અનંતકાળતું યશસ્વી ટાંકણું ક્યાં જતું રહ્યું હતું ? તેજપુંજમાંથી નિતરતી કલાની પિંછી ક્યાં છપાઈ ગઈ હતી ? દૂર પૂર્વના, બે મહાન બાંધવદેશના ઉંઝરાપર ઉભો ઉભો, કલાકાર રૂઢન જેવી બાંગ પૂકારતો, બાંધ કમાડ પાછળની કલા સૃષ્ટિનાં દર્શન અંખતો હતો.

“ મને કોઈ છેતરી શકતું નથી, મને કોઈ છેતરી શક્યું નથી, તમારાં સંકુચિત વૈરાજ્યો કે, અશ્વમેધ કરનારા ધર્મરાજાઓ ! ”

“ કોણ તું ! ”

“ હું માત ! ” સૈકાઓ સુધી, માનવજાત સામે કાવતરાં કરનારી ઘટનાઓ લેગી સંસ્કારની પિંછીઓને પણ મારે સુવાડી રાખવી પડી છે ! ”

ટાંકણું અને પિંછીઓ આઘાત પામીને, લોમખિતરમાં લંડારાઈ ગયાં. ત્યાર પછી ઘણા સૈકાઓ પછી કલાધ્રુવ

નામનો એક અંગ્રેજ સાહસિક છોકરો, આ ભૂમિપર અંગ્રેજ હકુમતનો અંગ્રેજ કાનુનનો વહીવટ કરતો હતો. કાળાં માનવોની ગરદનપર, ગોરા માનવનો અસહ્ય ભાર લદાતો હતો. આ બોબા નીચે કંચકાયલો, દબાયલો, રિખાયલો, ભારતનો આત્મા, ' ઠંબ-

મિલય-સનો ' અવાચક આત્મા બની ગયો. ત્યાર પછી જાણે નિરક્ષર પડેલા આ વિરાટ માનવની જીભપર કોઈવાર અક્ષરો ઉઠ્યા જ ન હોય તેમ તેને મેઠાલે નામનો એક શાહી-વાદી માસ્તર અંગ્રેજ જબાનની ગળથૂથી ઘૂંટાવતો હતો, તથા આ શાહેવાદી હાકેમ, શુલામ બનીને પોતાના પગ પાસે પડેલી આખા એશિયા અને આફ્રિકાની મૂર્છા પામેલી માનવ-તાને સંસ્કારની લલિત કલાઓ પણ એકઠે એકથી જ શિખ વવાના ખતરાનો આ મહાન ખડો પર અમલ કરવાનો આબિનય કરતો હતો.

સાંચી અમરાવતી અને અજંતાનાં, ભંડારીયાં હજુ અણુઉઘડ્યાં હતાં. સિન્ધુ અને રાવીનાં નગરો હજુ હમણાં જ ખોદાવા માંડ્યાં હતાં. માનવજાતને સંસ્કારના દિમ્ભતનો વારસો હજી ગચ્છેલી પ્રાચીનતા, આ પ્રદેશોનાં ભૂમિતળ નીચે, કે પર્વતઘરનાં ગુફા ઘરોમાં કે નિખીડ અરણ્યોની અલેહ બનેલી દિવાલો પાછગથી, બહાર નીક-

જીને, ચરોપપર નવા ઉગતા સંસ્કારનાં શિલ્પો, અને ચિત્રોને, હવે આસ્તે આસ્તે કહેવા માંડી હતી કે;

“અમેજ તમને સેવ્યાં છે. અમે કૂએડોનાં લોહીનાં નાવણમાં અગ્નિ પરિક્ષાઓ પસાર કરી કરીને, તમને જણ્યાં છે. તમે અમારાં ફરજંદ, અમારી જેમજ ધર્મનાં રૂપ ધરી ધરીને, માનવ શિલ્પ અને ચિત્રો નિષ્પન્નવવાં માંડ્યાં છે પણ.....

પણ શું ? યુરોપનો મધ્યયુગ, માનવજાતની સંસ્કૃતિનાં, આ, માતા-પિતાઓને પૂછતો હતો

માનવજાતનો પ્રાચીન સંસ્કારનો ભવતરના સ્મિત-ભર વ્યવહારનો આ પ્રાચીનદેશનો માતાપિતામહ, યુરોપીય મધ્યયુગના પોતાને જ સાંપડેલાં, સંસ્કાર ફરજંદને, શિખવતો હતો કે;

અમારા ભારહુટના, સાંચીના, અમરાવતીના, અજંતાના ચિતારાઓએ ચિતરેલાં, દેવદેવીઓ, રાજરાણીઓ, રાજાઓ,

ગોપ ગોપીઓ, દેખીને, તમારી પિંછોને પકડતાં શિખો,
તમારાં ટાંકણા પર માનવતાની રેખાઓને મદતાં શિખો,
તમારાં શિલ્પને ઘડતાં શિખો !”

“ આસ્તેથી તમારા ધૂમટોને ઉંચા લેતા જાવ !
તમારી કમાનોને વધારે ને વધારે અલ્પિહાર બનાવતા
જાવ ! તમારા ઇંસુઓને અને ફિરસ્તાઓને, સાધુઓ અને
સંતોને વધારે પડતાં ઉંચાં નહીં આલેખો અને
તમારા જીવતરમાંથીજ હાનતેએ ચિતરેલા, નરકાગારને
પાકું હટાવવા તથા તમારે ત્યાં ધર્મ જાલિમોએ, માનવોને
જીવતા જલાવી દેવાની સળગાવેલી લાળલાખ હોળીઓપર
અને ચિતાઓના ચિત્કારપર, ચિતલ જલ છાટવા, તમારાં
શિલ્પો અને ચિતારાઓના અહોસમાં, સ્મિતની રેખાઓ
ચિતરો ! જીવન વ્યવહારમાં નિતરતા, વિવાહ અને
ઉદ્વેગને જ ચિતમાં કરવાને બદલે, તેની અંદર સ્મિતની
રેખાઓ મેળવી દો, અને માનવ વ્યવહારને આ પૃથ્વી
પરના જ જીવતર સાથે સ્મિત કરતો બનાવી દો !”

માનવ જીવતરના, એ એકના એક સંસ્કાર મૃદ્યની
સાચવણી કરી રાખનારા, કળાના આત્માને એશિયા આફ્રિ-

કાની, ચીન-ભારત અને ઇજિપ્તની ભૂમિએ વિશ્વના સંસ્કારના વારસામા દેવા માડ્યો.

એશિયાએ અને આફ્રિકાએ યુરોપને ઉત્થાન યુગ દીધો.

યુરોપને ઉત્થાન યુગ દેવા એશિયા અને આફ્રિકાના મહાન રાષ્ટ્રોના ડહાપણને, વિજ્ઞાનને, કલાને, અને સાહિત્યને

પચાવીને, તેમાથી પ્રાણની સમશેર ઘડીને, અર્ધ ચંદ્રકની રોશનથી ઝળહળતો, જીવન ઘટનાનો ગોરવશિલ આકાર અરણ્યતાનની ધન્ય ધરતીપરથી, આરબોની અદની માનવતામાથી, ઉલ્લો થઇ ગયો અને જન્મતાની સાથે જ આ મહાન માનવ મૃત્યુના

આકારે ઘાપણા કરી કે બધા દેવતાઓ ખોટા છે અલ્લાહ એક છે અને તેનો આદેશ છે, “એસલામ !”

દુધ-ઢહી, વનરપતિ ફળફૂલ, ઘેટા બકરા, અને બાળક બાળકીઓના તથા અશ્વમેધ અને નરમેધ વાળા પૈશાચિક ભોગ લેતા દેવતાઓને પડકારતો, અને એક અલ્લાહના

નામમા, જ્ઞાન-વિજ્ઞાનના વ્યવહાર પર જીવતરની શાંતિને પોતાની રણકાક બનાવતો, અરબસ્તાનનો ભરવાડ માનવ, ઉંટ પર ચઢીને જેહાદ પૂકારતો, વિશ્વ ઇતિહાસની આગે

ફૂચનો ઈસ્લામનો ઝંઘા ધારણ કરતો હતો, અને ઇરાનની જુન્ડીસપુરમા બેઠેલી જુના જગતની શહેનશાહતને ઈસ્લામનો રાજકુત ગુતન જીવતરનો શહેશો આપવા દરબારમા હાખલ થતો હતો.

“તમે જગલીઓ, અરબસ્તાનના રણવગડાના ભરવાડો !” ઇરાનનો શાહ અટ્ટહાસ્ય કરતો કહેતો હતો પણ કુત શાંતિથી સમજાવતો હતો, “આપ નામદાર કહો છે તે ગઈ કાલે અમારે માટે સાચું હતું પણ આજે અત્યાહસ અમારે ત્યાં પયગંબર મોકલ્યા પછી અને જગતનું ઉત્થાન

વિશ્વ-સંસ્કારનો વ્યોતિષ્ઠિ-ચીન-ભારત અને ઇસલામ વૅન્ડ

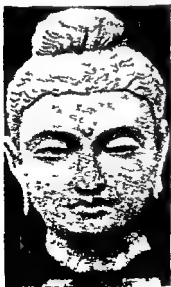
કરવાના એક એવા ઈશ્વરના સ દેશાનો અમારે અમલ કરવાનો હોવાથી હું આપ નામદારને, અમારા ખલોફાવતી સ દેશે દેવા આવ્યો છું, આપ તેનો સ્વીકાર કરો નહીં તો .”

“ શો સંદેશો લાવ્યો છે તું !”

“ કે અટલાક એક છે. દેવદેવીઓ ખોટા છે મુર્તિ-ઓને ભોગ ધરાવવા બધ કરીને, માનવી માનવી વચ્ચે શાંતિનો જીવનવ્યવહાર સ્થાપવા, જ્ઞાન વિજ્ઞાનની આરાધના કરો અને જીલામોને છુદ્ધ કરો સ્ત્રીઓના જુરખા નાખુદ કરો અને રાજાઓની ચુટણી કરવાનો અધિકાર લોકસમુદાયને આપો એથી “એસલામ” એટલે જીવન-વ્યવહારમાં પરસ્પરની બધુતાવાળો શાંતિવ્યવહાર અથવા ‘ ઇસલામ ’ સ્થપાયો.”

ભારતીય ભૂમિપર, શુદ્ધોદન ગણપતિને ઘેર, શાકયોના
ગણતંત્રની છાયા નીચે, ગળથૂંથીમા લોક શાહીનો શુભરવ
ધૂટીને ઝમઝી ઊઠેલો મિદ્ધાઈ હિમાલયની તળેટીમા કપિ
લવસ્તુની છવન ઘટનામા, જોળનવંતા રંગરાગ પર નારાજ
યર્ધને મધનાતે ઊઠી જધને મહાભિનિષ્ક્રમણ કરી ગયો હતો.

ત્યારે રસ્તે રસ્તે યુગનાદ
આનંદ પામતો કહેતો હતા,
“ ભલે જતો એ, ગણતંત્રમા
એકલા મમાન શાકયોના,
પણ ગુલામોની યાતનાઓપર
નભતા ધરસ સારમા ખોવાઈ
ગયેલો એનો છવ શોધવા,
ભલે જતા એ ! ”

એના મોત ચળી પણ ભારત
લોભ પર એનો આત્મા રહી
ગયો. ધરતીના મસ્કાર છુવને

ગોતમનું નામ ધર્મને ન્યાયસમતાનો મંત્ર બોલ્યા કયો.

ભારતીય ભૂમિનો એકથી બીજો છેડો, પ્રકાશના રંગો ભરીને, ગોતમે ઉચ્ચારેલી રેખાઓ વડે એશિયાબરમાં સંસ્કારની પિંછીવડે જીવનના નૂતન રૂપનાંમૂલ્યો આલેખતો હતો તથા જનેતા પોતાના ફરજંદને ન્યાયસમતાનાં

અમી પાતી આ નંદલી હતી. પછી એક સંત સમ્રાટ આ બધા સંસ્કારોનું ધર્મ શાસન રચવા, અનેક સ્તંભો પર સરસ્વતીનાં ચિત્રો આલેખવા, સંસ્કારના શબ્દોથી શિલાઓ મઢી મઢીને આ ધરતીપર રોપી દેવાનાં ફરમાન કરતો હતો.

પણ મરણ પામતા અશો કના શોકનો પાર હતો નહિં. તથાગતે તે સંઘમાનવના જીવન્ત વ્યવહારના તખ્તાપર

જીવનની કલાકૃતિઓ કોતવાનું કહ્યું હતું અશોકના આયમી જના જીવન સામે, શિલાના સ્તંભો કપી ઊડતા હતા. અશ્વમેધ અને નરમેધ કરનારા ગ્રાહણ ધર્મના શિવ શક્તિના સંહારક પડછાયા આ શિલાસ્તંભોને હચમચાવી નાખતા,

આ ધરતીપર જીવતરનો મેધ માંડતા હતા. અને ન્યાય સમતાની જીવનકલા, સંઘને સુપરત થવાને બદલે સ્તંભોપરની કોતરાયેલી આજ્ઞાઓજ બની ગઈ હતી એટલે જીવનકલા પોતાનું રક્ષણ કરી શકી નહીં. ત્યારે ભારતની દક્ષિણ દિશા તરફના પર્વતોમાં સંતાઈ જવા, એક મીંછી, એક ટાંકણું અને રંગ રાગનું પોટલું સંતાડતો, તથાગતની સ્મૃતિને ધૂંટી રાખતો, એકે ત્યાં, ભાગતો જતો કોણ હતો એ ?

પ્રકાશના યુગની એ ચિત્રલેખા હતી. કોઈ અંધારી ગુફામાં, કોઈ અસાત પર્વતનાં ભીતરમાં કોઈ અજન્તામાં, જિતરી જઈને, પોતાના અંતરમાં હતાં તે બધાં ચિત્રોને, સંઘરી રાખવા એ લોભભિતર જિતરી પડતી જીવનકલા અહીં અલોપ બનતી હતી.

આઠ સૈકાઓ સુધી અહીં અજન્તાની દુનિયાની દિવાલો-પર અંધારામાં આવા આકાર નિષ્પન્નવતો આ દુનિયાના અંધકારમાં એક સંઘ કલાકાર ફરતો હતો. એની પીછી વડે

એ રેખાઓમાં રંગ પૂરતો હતો. રૂપ રૂપની કલ્પિકાઓના

પ્રકાશને ફેરતો
મહાન યોધિસરવ
અજન્તાની દુનિ-
યાનો ઠલાશુર હતો.
એ દુનિયામાં શ્યામ
અપ્સરાઓ હતી,
અહીં સરવસ નીક-
ળતાં હતાં. પ્રેમીઓ
પ્રેમ કરતાં હતાં,
હાથીનાં ખંચાં
કિલ્લોલતાં હતાં.
હરણાં ને જલ-
પંખીઓ લલિત
લીલામાં સ્વપ્ન ભેતાં
હતાં.

જીવનના જનન
અને મરણ પાછળ,
પ્રણય થોપતું મોન
ધરેલો શુદ્ધ બધાં
ચિત્રોનો અહીં
ચિત્રપટ બનીને શાંત
જિંદગાની ભેલો
ચમકતો હતો.

અહીં દોઈ તંત્ર દશામાં હતું નહિ. અહીં દોઈ અંગત
બનીને સંતાડતું નહોતું. અહીંનાં જીવનરૂપોમાં જિંદગી

સ હ જ બનીને વહેતી
હતી આ કલાધરને।
અધિકાર આયુધ ધરેલો
હતો નહિ જિ હગીને।
સજ્જનવેગ અહીં નો
અધિકાર બન્યો હતો

“આવી પહોચશે
એ,” જાણતી કોઈ
ચિત્રલેખા, અખડ
મોનને વરેલી છતા,
અગ પ્રત્યગમા

હાકજ જગવતી, કલાકારની રાહ દેખતી અનિમેષ બનીને
સિતિજની આર
પાર દેખતી
હતી

“એ જ
આલેખી
એને, અને એણે
મને।”

અજન્તાની
દુનિયામા એ

ઠાનો અવાજ હતો। ઉવટે પકડઈ ગયો એ, અજન્તાની

દુનિયાનો ચિનારો ! “અજંપા જેવો તું, યુગયુગની નિશામાં પશુ, મો જંપી બચ છે ત્યારે, ચૂપ ચાપ શું ચીતમાં કરે છે !”

“કોઈ જંપી જતું નથી. જીવનને જંપ નથી કદી અજન્તાની દુનિયાની આ વણુઝાર, ચીતરું ચીતરું ત્યાં તો નવાં નવાં રૂપ માગતી, આગળ ને આગળ વદ્યા કરે છે હું, એની પગદંડીને પકડી રાખતો મારી પીછી અને રંગતું કુંડું લઇને . . .”

“તારી ઉંમર, કલાકાર ?”

“આઠ સૈકાઓથી ચીતમાં કરતો હોમથ, હું, અને કોથ છે, તું !”

“હું તો ગોવાળિયો છું. બિલકુલ અઢનો માનવ !”

પેલા કલાકારનું હારથ
ગુફાઓએ ઝીલી લીધું,
“જો પેલી દિવાલપર !”

“એ તો હું જ” ગોપાલે
જૂમ પાડી, અને પેલી
મારી બહેન છે વિશાખા,”

“ગીતમે તમને જ
પુકાર્યાં તા, સધને પુકાર-
નાર, જો પેલો બોધિસત્તવ
જેઠો !”

“ત્યારના તમે અહીં
છો !”

“ત્યારનું સો અહીં
છે સૌને ધારણ કરવા

વાળી આ ધરતી, જો, પેલી રાણીને કહે છે, શમીજ દીકરી, હવે સૌને ધારણ કરવાવાળો સંઘ નવાં રૂપ ધારણ કરતો, આજે પ્રકાશની આરાધના કરતો, છાંદગીનું અંધ વહુન કરવાની અને જોખવાહી બનવાની, ના પાડતો, છવતરનો સંસ્કારી વહીવટ કરનારો શાસકસંઘ બનવાની નેકી પુકારે છે.’

“જો પેલી ચિત્રલેખા, કેની રાહ જોઈ રહી છે ! તારી અદના માનવની, નહિ તો બીજા કેની ? જો, આ બોધિસત્ત્વ કેાનું ચિંતન કરતો આવાહન કરે છે ? સંઘ માનવને નહિ તો કેાને પુકારે છે એ. ! અને, હું, મારા અંતરની બધી રેખાઓ અને રંગ, તને નહીં તો કેાને, સોંપી શકું તેમ છું !...ભલે આવી પહોંચ્યો તું !”

“હું, મને તો ધક્કો મારીને પેલા લઈ આવ્યા છે, ગોરા શિકારીઓ સૌનો શિકાર ખેલવા દોડ્યા આવે છે, અને હું, આ શુક્રમાં પેકો છું ચિત્રકાર, ચિત્કાર કરી બિઠ્યો છે, આખો જનપદ !”

“જનપદમાં, કાળનો કેટલામો ડંકો બજે છે, ગોપાળ ?”

“ઝોગણીસમો શતક અડધો વહી ગયો છે, અને ઉપર સાત વરસ વહી ગયાં છે.”

“તો તો સમય થવા આવ્યો. શાહીવાહનાં, શિકારી રૂપ હવે આ ધરતીપરથી જૂંસાવા માંડ્યો. જો, તારી પાછળ પડેલો શિકારી આલાસ પણ તારી પાછળ આ અજન્તામાં બિતરે છે.”

“એજ, એ !” ગોપાલ કંપી બિઠ્યો.

“ફેણુ છે તું !” કલાકારે પૂછ્યું.

“મેજર ગીલ મારું નામ છે ”

“લલે આવ્યો તું, સમય થયોને, આવી પહોંચ્યો તું, પણ ! ઇતિહાસના આલેખન-રૂપમાં તારી પણ રેખાઓ, એક સૈકામાં ચીતરાઈ જશે અહીં, અને પછી નવું રૂપ ધરનારી ધરિત્રીના આ ફલક પર, રેખાઓ અને રંગ બની ગયેલાને તને, નૂતનભારતનું બાળજીવતર જોશેને, કહેશે, “શાહીવાદી સમયનો આ માનવ એકવાર જીવતો હતો અહીં” ”

ઈસ્લામનો સંસ્કાર જડો પારસિક સંસ્કૃતિમાં આવી
પહોંચ્યો. ઇરાનના ઉર્ગર પ્રદેશ પર ચંદ્રાપમાં ઉગવાના

ઉત્થાનનો પહેલો મોરચો ત્યાં નખાયો. વિશ્વ-ઉત્થાનના આ ઉંખર પ્રદેશ પર પૂર્વની પંડિતાર્ધ, ચિંતન, વિજ્ઞાન, કલા, બધું જ એકઠું થઈને ઇસ્લામનું રૂપ ધરીને બેઠું.

ઉપ:કાળ જેવો આ સમય ઉપ:કાળની સંધ્યા જેટલો જ ટુંકો હતો. થોડાક સૈકાઓ સુધી જ અરણ્યોદય પહેલાંની લાલ ઉખા અહીં પ્રકાશી ઉઠી, અને પછી જેમ જીવંત ચંચળ બનીને આદ્યું જતું હોય છે તેમ, સંસ્કાર વારસાનો વિશ્વ ભંડોળ વધારે પ્રકાશવા, પશ્ચિમ તરફ ચાલતો દેખાયો.

આરબ ભરવાડોનો, ઇસ્લામ આ ઉપ:કાળના વાહક અરણ્ય જેવો, સંસ્કૃતિના ધામ બનેલા પારસિક પ્રદેશપરથી ઉપડવા અધીરો હતો. કેવો રમ્ય આ પારસિક પ્રદેશ હતો ! જીવંતનો નિષેધ કરનારી બધી અટકાયતોનો નિષેધ કરતો, વિહરતાં માનવોનો, કલોલતાં પંખીઓનો, ખુશ-તુમા હવામાનનો, કલકલતાં ઝરણાંઓનો, મનરંજન વન-રાજીઓનો અને, જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની પ્રજ્ઞાની પીઠ બનેલાં અનેક વિદ્યા ધામોનો અહીં એક અને અવિાન્ન એવો શુંજારવ મહેફી ઉઠ્યો હતો.

આ બધી સૌરભનો ઘડચો હોય એવો, મુક્ત જીવંતનો કલાકાર ઉમર, અથવા ઉમર,-બેન, ઈબ્રાહીમ-ખાયામી, ના લાંબા નામવાળો, તંજુ બનાવનારા એક ઇરાનીનો, પારસીક દિકરો, ઉમર ખયામ, ઉપ:કાળના જ ઉંખર પર, અંધકારને ઉરાડી નાખે તેવો પ્રણુવ મંત્ર અથવા પ્રયજ્ઞમંત્ર લલકારતો હતો. x

અને કહેતો હતો કે, “ ઉઘડો, ઉઘડી જવ, એ

x “Awake I o morning, the Bowl of night
Has flung the Stone that puts the
stars to Flight.”

ઉપાના દ્વાર, કુકડો કમાડ પર પૂકાર કરે છે ...અને તમને
ખબર છે કે અમારો સુકામ બહુ દુર્લભ છે અને વિદાય
પછી, પાછા આવવા પશું, ન પશું હોય !”*

- * And, as the cock crew, those who stood
before,
The Tavern, shouted “ Open the door
You know how little while we have to stay
And once departed may return Nomore ”

કોઈ પારસિક ચિતારો હતો શું, આ ઉમર ખયામ !
એ ચિતારો નહોતો, જીવનની ઉપાનો કલાકાર હતો. એના
શબ્દે શબ્દે માનવીની મુક્તિનાં ચિત્રો ચિતરાતાં હતાં, અને
વનપંખીઓના કિલ્લોલ લેગી કુદરતની જીવન સૌરભના
રંગો રચાતા હતા.

પ્રાચીન પૂર્વ દેશોનો ડહાપણનો નિચોડ જ્યાં એકઠો
થવા માંડ્યો હતો ત્યાંના, કેરો, એલેક્ઝાંડ્રિયા, જેરુસલેમ,
બાલબેક, એલેપો, હામાસકસ, મોસુલ, એમેસીઆ, હુસ,
નિશાપુર અને બગદાદ નામનાં નગરો, ઇ. સ. ૧૦૦૦ ની
ધસાઈ સાલ મુબારકમાં પોત પોતાના વિદ્યાધામોથી ઓપી
ઉઠ્યાં હતાં. આ વિદ્યાધામો જ્ઞાન વિજ્ઞાનની મોટી યુનીવર્સિટીઓ
ધરાવતાં હતાં. આ વિદ્યાધામોમાં સેંકડો વિદ્યાર્થીઓ
માટે દરેકમાં મોટાં છાત્રાલયો હતાં અને આ
છાત્રાલયોમાં છાત્રો માટે ઉત્તમ ખોરાક, પુસ્તકાલયો તથા
સ્નાનાગારો, દવાખાનાં વિગેરેની સગવડો મફત હતી. આ
વિદ્યાધામોના અધ્યાપકોમાં શેખા નામની એક વિદુષી
અધ્યાપિકા પણ પુરૂષ સમાવડા જ્ઞાનની ધારણ કરવાવાળી
હતી.

આ બધાપર ઇસ્લામનો સંસ્કાર ઝડો ઉપકાળનું
એધાણ આપતો હતો. આ સંસ્કાર કાળના ઇસ્લામી રુપ-
રંગના નાનકડા પ્રદેશ પર જ સિત્તેર મોટાં ગ્રંથાલયો હતાં.

આ સમયની જીવનકથાઓમાં, ઇર્ષન-અલકીકૃતિએ ચારસો ચૌદ ચિંતકો અને વૈજ્ઞાનિકોની જીવનકથાઓનો ગ્રંથ લખ્યો હતો. ઇર્ષન-આળી-ઉમળીઆએ, ચારસો વૈદોની જીવનકથાઓ લખી હતી અને મહમદ આવફીએ ત્રણસો પરશીયન કવિઓનો એક ' એનસાઇકલોપીડીયા ' લખ્યો હતો.

યરોપને જેણે, યરોપીય ઉત્થાનનો વારસો દીધો હતો તેવો આ વિશ્વ ઉપાધ્યાયની જીવન સધ્યા જેટલું જીવેલો, પારસિક ઉંબર પ્રદેશનો ઓમર-ખયામ, એક મોટો ખગોળ શાસ્ત્રી અને મહાન ગણિત શાસ્ત્રી હતો. ઈ. સ. ૧૦૩૮ માં નિશાપુરમાં એ જન્મ્યો હતો. ફ્રેંચ ભાષામાં, એનું એલજીગ્રા ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં ભાષાંતર પામ્યું અને યરોપ ખુશ થઈને એલજીગ્રાનાં ઇકવેશનો ભણવા બેઠું. લીડન ગ્રંથાલયમાં આજે પણ એનો લખેલો, યુકલીડનો ગ્રંથ મોજીદ છે.

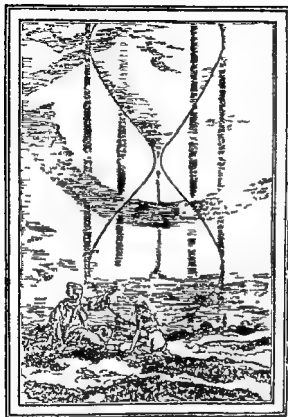
મલીકશાહે એને ઠેલેન્ડર સુધારવાનું કામ સોંપ્યું હતું અને એણે પારસીક ઠેલેન્ડરને અચતન બનાવતાં શોધ કરી કે, ૬૨, ૩૭૭૦ વરસમાં એક દિવસનો સુધારો કરવો જરૂરી છે. આ શોધે, યરોપમા સ્વીકારાયલી, ૩૩૩૫ વરસે એક દિવસના સુધારાની હકીકતને આજે ખોટી પૂરવાર કરી છે.

એવા ઉમર ખયામના પારસીક પ્રદેશને છુટ્યાપછી ઈસ્લામની હીલચાલ, ધર્મ હીલચાલને બદલે વધારે મોટી વિજ્ઞાન હીલચાલ બની હતી.

આ હીલચાલના આગેવાન મહમદ પયગંબરે શિલ્પ-કલાની મના કરી હોવાનું મનાય છે. આ મના પાછળ, રખેને મુર્તિપુજનો મલિન સંગ થઈ જાય તેવી બીક પણ હશે, પરંતુ અરબસ્તાનના રણ વેરાનમાં શિલ્પ કલાનું સ્થાનપણ નહીં જેવું જ હતું.

પણ અલ્લાહની યાદ જ્યાં બાગ પૂકારતી હતી તેવી મસજીદો શિલ્પકલાના સૌંદર્યથી પછી મઢાવા માડી કલાનું રૂપ મઢવામાં ઈરાન સૌથી મોખરે રહ્યું. સોનેરી છાપરાવાળી, દિવાલોના સુદર કોતરકામ વાળી, આરસના અનેક સ્તંભોવાળી નિશાપુરની મસજીદ લખ્ય હતી પણ હીરાટની મસજીદની સુદરતા અદ્ભૂત મનાતી હતી. મુર્તિઓમાંથી મુર્તિપુજ તરફની બીકને લીધે ઈસ્લામના કલાકારોએ કલાનું રૂપ એકલા શણગારના સ્વરૂપનું વિકસાવ્યા કાર્યું, અને અનેક જાતની નકશીઓ કોતરાયા કરી.

એવો ઈસ્લામનો સંસ્કાર, પૂર્વપ્રદેશોનું બધું સંસ્કાર ધનનું નજનણું ધરીને પશ્ચિમ યરોપના ઉત્થાનને આરાધતો ઈરાનના ઉખરાપરથી નુનત સંસ્કૃતિની જીવનસંધ્યા બનતો હતો. પિરામીડોપરના પાય હજાર વરસ કરતા, ઈરાની ઉંખરપરના પાય સૈકાનો સમય પશ્ચિમના ઉત્થાનનો, સૌથી મોટો કલાશુર બનીને, ઉમર ખયામના કવનમાં કહેતો હતો,

“ દિલેને
દિલાવરખના-
વીને, આ
પા ર સિ ક
ખંડમાં જીવ-
ન વસંતને
અમે ઉજવી
ઉજવીને,
ઉજવણીએ
ઉજવણીએ,
અમે, ધર-
તીના અંત-
રમાં ઉતરતાં
જઈએ છીએ,
અને કેને
માટે. તમારે
જ માટે અ
મારાં જીવન
વાહન મૂકતાં
જઈએ છીએ.”*

* “And we, that now make merry in the Room
They left, in summer dresses in new Bloom
Ourselves must we beneath the Couch of Earth
Descend, ourselves to make a Couch-for whom !”

એક સીઝરના, એક જેર કાયદેસર ફરજાંદ, નામે કેન્સ્ટેન્ટાઇને, સખિંયાના એક વીશીવાળાની હીકરી સાથે

“ ગીજોર ”

પરણીને, રોમન શહેનશાહતની બાદ શાહત ધારણ કરીને, ઈસુની બાધા રાખીને એક યુદ્ધ છત્યા પછી ઇસાઈ ધર્મને શહેનશાહતનો ધર્મ બનાવ્યો. પાંચમા સૈકામા, એણે પોતાનું પાટનગર, બાયઝેન્ટિયમમા, સ્થાપીને, એ નગરનું નામ, કેન્સ્ટેન્ટિનોપલ પાડ્યું. છતાં પણ

કેન્સ્ટેન્ટિનોપલમાં, શિવ્ય કલાનું જે સ્વરૂપ આલેખાયું તેનું નામ તો બાયઝેન્ટાઇન, કલાશૈલિ તરીકે જ મશહૂર બન્યું, અને પછી એ રૂપ આગળ વધવા લાગ્યું.

પ્રાચીન જગતની ચિત્રકલા પૂર્વમાં અને ખાસ કરીને ગ્રીસમાં હીપી ભઠી. માનવીના ચરીરનું સૌંદર્ય-મૂલ્ય ભારતીય કલા કૃતિઓ અને ગ્રીસની કલામા આલેખાઈને રોમ તરફ ગયું. પછી બાયઝેન્ટાઇન કલાયુગે ચિત્રકલા

પર પણ પોતાની અસર પાડી. એ યુગની ઇમારતોમાં ધર્મકથાઓનાં ચિત્રો જિલરાયાં. શ્રીસની માનવીની સૌંદર્ય-કલા, ઇસાઈધર્મની વંડીઓમાંની ચિત્રકલાની અંદર, ધર્મના દેહખાને પૂરાઈને માનવીના જીવનવેગને ક્યાં મુઠી ગુંગળાવ્યા કરતી હતી.

પણ ઇસાઈ જમાનાની ચિત્રકલા, આ ગુંગળામણુમાંથી સત ફ્રાન્સિસની જિંદગીનો ટેકો લઈને મુક્ત બનવા લાગી. ઇસુને એણે સત માનવ ગણીને બાથમા લીધો. એણે પક્ષીઓના ગીતોના તાલ સાથે ગાવા માડ્યું. એણે ધરતીને માતા કહીને પુકારી તથા, ધરતીપરના પુષ્પો અને પંખીઓને પોતાના પ્રેમમાં વીંટી લીધાં. ઇ. સ. ૧૨૨૬ માં, એસોસીમા સંત ફ્રાન્સિસના સ્મરણમાં એક ઇસાઈ દેવજ ચણાયું એ દેવજ નૂતન ચિત્રકલાની પહેલી નિશાળ બની. આ નિશાળમાં ચિત્રકલાએ માનવીની લાગણીઓને ચીતરવા માડી.

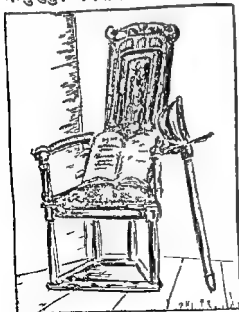
ચિત્રકલામાં, લોકજીવનની પીંછી લઈને ફૂલી પડનાર ગિઓટોએ, જૂના જગતના અંતની અને નૂતન જગતના ઉત્થાનની આગાહી આપી ગિઓટોએ લોકજીવન સરફ નજર નાખીને, ગરીબાઈ પર કવિતા લખીને પહેલીવાર, દંભની રેખાઓને દૂર કરવાનો તથા અદના માનવીને ચીતરવાનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો.

એણે, છાપાના ખજરપત્રોની અદાથી, ઇસાઈ ચિત્રોમાં અગત્યની બાબતો બહાર આણી અને નજીવી બાબતો પડતી મૂકી. એણે જીવનની ક્રિયાઓને બોલતી બનાવે તેવી રેખાઓ

ઘડીને જૂનો જમાનો વિદાય લે છે અને નવો જમાનો આવે છે, એવું એ ધાણ આપી દીધું.

પંદરમા સૈકાએ, એ કલાકારની કલાને નૂતન માનવત્વ રૂપ સજીને, નૂતન યુગનું નિશાન આપીને, ઉત્થાન યુગનો ઝડો ફરકાવવા ધરતી પર દેખાવા દીધી. આ કલાકારે, વૈજ્ઞાનિક શોધખોળનો મિબજ ધારણ કર્યો હતો, તથા જે જગતમા આપણે જીવીએ છીએ તે નૂતન જગતની નજર સાથે અંધારા જગતમા પ્રવેશ કર્યો હતો.

મધ્ય યુગનું જગત ત્યારે એક બિહામણ કામગાર બન્યું હતું. નગરોના દેહ સ કોચાઈ ગયા હતા અને ખાઈઓ

તથા વંડીઓથી વીંટળાઈ ગયા હતા. રજવાડાઓએ અંદર અંદરની ચાલવા સ્થ લીધી એ ખેલવા માડી હતી શ્રમ માનવ હાડ પિજર જેવો શુભામ ખેડૂત બન્યો હતો મરડીઓ અને ભૂખ મરો નરકાગાર બનેલી પૃથ્વીને

ભરખી જવા માડ્યા હતા, અને જ્ઞાનવિજ્ઞાનના રૂપોપર રજવાડી ઈસાઈ ધર્મની સમશેર ફેર બની હતી.

સંસ્કૃતિની કલાઓ પણ આ મૃત્યુનાચ નીચે કચડાવા મંડી. જીવનમાથી માનવજાતિ કચળી ગઈ, અને આત્મ-ધાતના ધર્મોએ માનવીના ભોગ લેવા માડ્યા. નરકાગાર જેવા દેવળોના મિનારાઓ જ એકલા ઊંચા વધેલા દેખાયા શિક્ષકો આ ધરતી પરથી અલોપ થયા. પુસ્તકો ગુમ થઈ ગયા કે સળગી ગયાં. સંસ્કારની ચિત્રલેખા જકડાઈ ગઈ સહચાર અને સહકાર નામશેષ બન્યાં જીવતરનો વ્યવહાર જોખમાઈને, જખમી બનીને, જજર દેહ ધરીને સૈકાઓ સુધી આ ઈસાઈ ધર્મના નરકાગાર પર ભય ધરેલી નજરથી કંપી ઊઠ્યો.

પણ ત્યારે જમીન ખેડતો અને હાલી શુભામ બનેલો કિસાન, વેપારીની આગેવાની નીચે સોથી પહેલો ઊભો થયો અને એણે યુરોપ આખાને હચમચાવી નાખીને, સૈકાઓની ઊંચ ઉરાડી નાખે તેવી જીવનની હલચલ જમાવી અને મધ્ય યુગના અંતની યુગહાકલ પુકારી. “જેવું સ્વર્ગમા છે તેવું જ પૃથ્વી પર માનવ માત્રનું સમાન રાજ ઉતારો !”

રજવાડી નરકાગારની ધાર્મિક વંડીઓ પાયામાથી હચમચી ઊઠી ઇટાલીના એસીમી નગરમા જાણે આ

યુગહાકલથી જ ઝળકીને ફરીવાર પુકાર કરતો હોય તેવો નેઝેરેય ગામના હુદારનો શ્રમ-માનવ દીકરો ઇસુ, નવો જન્મ પામતો જાગી ઊઠ્યો હોય એવો દેખાવ, ઇટાલીના અન્નિબાના મેદાન પરના એસીસી નગરની ખંડેર બનતી વંડીઓવાળા તૂટી પડતા મિનારાઓવાળા નગરચોકમા દેખાયો. ત્યાં લોકોના મોટા ટોળામાં મોટેથી બોલતો એક

માનવી મોટા જવાજે કહેતો હતો.

કેણ હતો આ માનવી ? એસીસીના એક શ્રીમંત વેપારી પિયેટ્ટનો, એ, ફ્રાન્સિસનામનો હીકરો હતો. પીકા

નામની એની જુવાન સ્ત્રી માથે એ બહેરમાં આવી પહોંચે હતો. એને, મધ્યયુગમાં કચડાતી ચંપાતી અને સંહાર પામી જતી ગરીબ માનવતા પર અધ્યાગ કરુણા પ્રગટી હતી આ કરુણાથી પ્રજ્વળતો ગરીબ માનવનો ઘાત કરતા, ફર છવન વ્યવહારનો ફિટકાર કરતો, એ જોલતો હતો,

“હું આનંદ ઉપલોગમાં જુવાની પસાર કરવા માટે મારો પોતાનો ફિટકાર કરું છું. પરુગિયાના યુદ્ધમાં સમશેર લઈને સંહારમાં ઊતરી પડવાના મારા અપરાધના બાનથી બાળેલા પશ્ચાત્તાપથી હું સજગી રહ્યો છું.”

આમ જોલતા એણે પોતાનો કિંમતી પોશાક શરીર પગથી ઉતારી ઉતારીને રસ્તા પરની ધૂળમાં રગડોળાઈ જવા ફેંકી દેવા માડ્યો. નગરશેઠનો આ નબીરો નજન ઊભો અને બોલ્યો,

“ત્યા સુધી આ ધરતી ખેડતો શ્રમમાનવ નાગો ભૂખ્યો અને હુબથી સજગતો શોષાઈ મરે છે ત્યા સુધી આ શરીર પર હું કદિ વસ્ત્ર પહેરીશ નહિ જેવો ઇશુ હતો તેવો જ હું, ગરીબ માનવ બનુ છું.”

ત્યારે મધ્યયુગ અંત પામતો હતો અને નૂતન યુગ ઊગવા માગતો હતો. છવન વ્યવહારનું ઉત્થાન, સંસ્કારનું નવું વસ્ત્ર માગતું ઊભું હતું. મધ્યયુગના અંતપર ઊભેલા, આ સંસ્કાર માનવીની સાથે જ એની યુવાન પત્ની પીકા, સહચારિણી બની હતી ઉત્થાનના એક જ કિરણ જેવા આ માનવો, સદેહેજ, સંત બનતા હતા

એસીસી ધન્ય બનતું હતું.

અહીં જ્યાં સમશેરનું જ મૂલ્ય હતું, અહીં એસીસી આગળ જ, જ્યાં એકવાર હેનિખાલના હાથીઓ, મોતની જવાબાઓથી સળગતી શૂંદો ઉછળતા, રોમન માનવતાની વિશાળ છાતીપર ગોળ પગ ચાંપતા, માનવ જીવનને ધારણ કરતી પાંસળાંની પેટીઓના ચુરા કરી નાખતા, આ ધરતીને, લોહી અને લોખંડની કરચોથી છાઈ દેતા હતા અને પછી નરકાગાર જેવું ઇસાઈ દેવળ, કારાગારની દીવાલો પાછળથી પાપીઓને જીવતાં સળગાવ્યા કરતું હતું, તેજ ધરતી આવા વેરાનમાં પણ સંસ્કારના ખીજને સંધરી રાખીને આજે ઉત્થાનનો પુકાર કરતી અદના માનવની મારી કરતી હતી.

સુવર્ણનો તાકાત ધરેલી વેપારી માનવીની આગેવાની પામીને વ્યાપારી યુગમાં, માનવીનો આત્મા જાણે મધ્ય-યુગના ઔથારના રજવાડી ભારને પોતાની છાતીપરથી હડસેલી મૂકીને, પગભર થવાનો અવાજ પુકારતો હતો.

આ અવાજને ઈટાલીની ધરતીપર સૂંધતો, એસીસીના વેપારી, પિયેટ્રોનો દીકરો ક્રાન્સિસ, હવે અહીં હતો નહિ. યુરોપના જાળરમાં એણે પાયરેલી માનવ સંસ્કારની સુવાસ માત્ર આ નગરને મહાન બનાવતી હતી. આ સુવાસનો શબ્દ અહીં ક્રાન્સિસનું ગીત બન્યો હતો. આ ગીતનો ગુંબરવ લઈને વહેતાં જતાં ઝરણાંઓમાં અને કિલકિલાટ કરતાં પંખીઓમાં પણ આ ગીતનો પડવો સંબળાયા

કરતો હતો. એ સુવાસને સુંઘતો, ક્રાન્તિસસના છવનનાં ચિત્રો દોરતો એક ચિતારો. આજે અહીં આવી પહોંચ્યો હતો અને આજસુધી કોઈએ નહિં દોરેલાં એવાં નવાં ચિત્રો દોરતો હતો.

ઘંટાલીના, ફ્લોરેન્સ નગરની ઉત્તરમાં વેસ્પિગ્નાનો નામના ગામના એક ગરીબ જોડૂતનો એ ફીકરો હતો. એકવાર જ્યારે, એના બાપાના બીડમાં ઘેટાં ચરાવતો, એ એક ખડકપર એક બકરીના બચ્ચાનું ચિત્ર દોરતો હતો ત્યારે એક સીમાળુ નામનો ચિત્રકાર એને જોઈને આનંદ પામ્યો અને એના ગરીબ બાપ પાસેથી એને નોકરી કરાવવા વેચાતો લીધો. પોતાની ચિત્રશાળામાં આવેલા નોકર છાકરાને પેલા ચિત્રકારે ચિત્ર દોરતાં પણ શીખવવા માંડ્યું. ઈ. સ. ૧૩૦૫ માં, યહી સીમાળુ મરણ પામતો હતો ત્યારે, આ નવો ચિત્રકાર એને કહેતો હતો: “બાપુ, મધ્યયુગ હવે અંત પામે છે. હું માનવીની મહત્તાના નવાં ચિત્રો ચિતરવાનો છું.”

આ નૂતન ચિત્રકારનું નામ જ ગિઓટો હતું. એસીસીના સંત ફ્રાન્સિસના એને સ્વપ્નો આવતાં હતાં. આ સ્વપ્નોને ચિત્રમાં જડી લેવા માટે, એની પાસે યાયો બનનારાં કોઈ ચિત્રકારનાં જૂનાં ચિત્રો હતાં જ નહિ. નૂતન જિવંતરના માનવતાના નવા રંગો અને રેખાઓ એની અંતરની નજર સામે દેખાયાં તેવાં એણે ચિતરવા માંડ્યાં.

આ ચિત્રોમાં પિટર કે લ્યુક દેખાતા નહોતા; આ નૂતનચિત્રમાં માનવતા હતી અને એ માનવતા પર પ્રેમ કરનારો સંત ફ્રાન્સિસ હતો.

ગિઓટોના ફલકપર સંત ફ્રાન્સિસ પાછો જીવતો થઈ ગયો. આ ચિત્રોમાં અદ્દનાં માનવો આવી પહોંચ્યાં. આ ચિત્રોમાં, કિલોલોન્નાતાં પંખીઓ ઊઠવા લાગ્યાં. આ ચિત્રોની પછીત ખનીને જેવી હતી તેવી કુદરત ધરતીના અનેક રંગો ધારણ કરીને શોભી ઊઠી.

ગિઓટોએ એસીસી, ફ્લોરેન્સ, પાડુઆ વિગેરે નગરોમાં આ નવાં ચિત્રોપર નવા આવતા જીવનને ચિતરવા માંડ્યું.

નૂતન યુગના ઉત્થાનની આગાહી આપીને આ મહાન ચિતારો, પછી ૧૩૩૭ માં મરણ પામ્યો, અને પછીના કલાકારોને, માનવતાની યાદ આપીને, સંસ્કારનો સૌથી મોટો પદાર્થ પાઠ શીખવતો ગયો.

મધ્યયુગનો અસ્ત થવાના બધા નિશાનો ઇતિહાસની સીમામાં દેખાતા હતા. આથમતા યુગના હોલવાતા પડ છાયા, સમયની સીમા પાછળ ભિતરી જવાની તૈયારી કરતા હતા. યુરોપની ધરતી પર જિગી નીકળેલા, કાળના રમ કડા હોય તેવા ગોથિક ઇમારતોના રૂપો જેવા દેખાતા. પર નૂતન યુગના સીમાડા પર ગોઠવાયેલી નવી બનેલી તોયો નિશાન તાકતી હતી.

મધ્યયુગના દોહલખાના બનેલા બ્રૂજિસ અને થેન્ટ નગરોની બહોળલાલી હવે છાપી પડી ગઈ હતી રજવાડી વડીઓ તોડવા માટે, ધરતીના શ્રમ-માનવોની સેનાઓ ગ્રીને નવો વેપારીયુગ મધ્યયુગની બધી ગોથિક દિવાલોને તોડી પાડતો હતો.

ત્યારે ગ્લન યુગનો નકશો ચીતરનારી પીંછી હવે “ઓઇલ પેઇન્ટિંગ” શોધી કાઢતી હતી. આ પીંછીને હાથમાં ધરીને, ઘેન્ટ નગરના જ બે ચિત્રકાર દીકરાઓ પહેલીવાર વંડીઓથી વીંટળાયેલા નગરના દેવળની દિવાલોની વચ્ચે એક ઈસાઈ ચિત્રની રેખાઓને નવા યુગના નકશાથી મઢતા હતા.

આ વિશ્વ-વિખ્યાત ચિત્રપર ચિત્રકાર તરીકેના નામ હુબર્ટ, વાન ઇક અને જાન-ઇકનાં છે. આ ચિત્રને ૧૪૩૨ ના એ મહિનાના છઠ્ઠા દિવસે જાહેર માટે ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું હતું.

ત્યારના યુરોપપર, આ ચિત્રનો સંસ્કાર ઘડનારી પારિસનગરની વિદ્યાપીઠ સૌથી જૂની હતી પછીથી નિધરલેન્ડસમાં લોવેની વિદ્યાપીઠ ૧૪૨૩માં ચિત્ર કલા શીખવવા માડી હતી અને એજ અરસામા ફ્રાન્સની હકુમત નીચેના ફ્લેન્ડર્સમાં પણ ચિત્રકારો ચિત્રો ચીતરવા મંડ્યા હતા. હુબર્ટ, વાન-ઇક નામનો ચિત્રકાર, “અલ્ટર પીસ-ઓફ ઘેન્ટ”ના નામથી મશહૂર બનેલા એક ચિત્રનો ફ્લેમિશ ચિત્રકાર હતો. પંદરમો સૈકો આ ચિત્ર રચીને, રમવાડી કિલ્લેબંધીઓ અને વંડીઓના નાશનો નવો જમાનો આવે છે એવી આગાહી કરતો હતો આ આગાહીનું ધર્મચિત્ર

નૂતન ઈસાઈ રૂપ ધારણ કરતું હતું. એક બે સૈકામાં જ આવી પહોંચવાના નવા જમાનામાં, ઈસુતું તંત્ર બનાવીને તેને પોતાના હાથમાં ધરનારો વેપારીનો ઉદ્યોગ યુગ, મધ્ય યુગના બધા રાજાઓનો હવે રાજા બનવાનો હતો.

આ ચિત્રલેખનમાં ઈસુને આ નવા યુગની શહેનશાહ તનો રત્નજ્વલિત રાજકુંડ સોપી દીધો છે. ગળા પડખા પર ઈસુને જન્મદેનારી કુમારિકા નૂતન યુગમા ચોભે તે રીતે વાંચતી બેઠી છે. એની મુખરેખાઓ ઉઘા ગોળ કપાળવાળી બની છે. એની ઓપરોનો આકાર હવે ઇંટા લિથન નથી રહ્યો. એનો આંખો ચહેરો પહોળો થયો છે અને નરકોરાં મોટાં બન્યા છે. એની પીઠ પર બેઠતી વાળની લટોને ચારે બાજુથી સાધી લેતો એનો માથાપર ચોબતો મુશુટ, નૂતન યુગની જનેતાને વેપારી કાનથી બાંધી દેતો દેખાય છે.

એક સમયનો, પેહો બળવાખોર, જોન-ધી બેપ્ટિસ્ટ પણ અહીં નૂતન રૂપ ધરીને વનરાજની અદાથી બેસો છે. આ ચિત્રકથાની બંને બાજુએ, દેવદૂતોની મંડળીઓ, ગાયક વૃંદ અને 'ઓરચેસ્ટ્રા' બનીને ખડી છે.

નૂતન યુગની આગાહીનો જીવનઝરો સૌથી આગળ બેઠો દેખાય છે. અર્ધ ચંદ્રાકારે લાલેલા પાંડિતો આ જીવનઝરા પાસે ગોઠણાર થયા છે. ધર્મધુરધરો અને

ચિંતકો, યાત્રાળુઓ અને તપસ્વીઓ, આગળ વધવા ધસતા હોય છે. સૌની આગળ સંત ક્રિસ્ટોફરની જંગી પ્રતિમા બાળ ઇંસુને ખલાપર ગોઠવીને આગળ વધે છે.

મધ્યયુગનો વાહક એને, મધ્યયુગને નૂતનયુગ તરફ હાંકે છે. આ વાહકની પગદંડી ઘણીવાર આગળ જ વધતી ન હોય તેવી ભારે લાગે છે, છતાં એ એના દેહનું વજન ભંચકવાની અદાથી ભારેખમ રીતે આગળ વધે છે. આ બધી જિવતરની ચાલની ખાંધ પર જમાનાનું વજન લદાયેલું છે એટલે એની મંદ ગતિ આગસુ જેવી પણ લાગે છે છતાં એ આળસ નથી, એ તો આસ્તે આસ્તે હમામભેર, વજનનો ભોજ ઉંચકીને લચકાતી ચાલે ચાલવાની ઢગ છે.

મધ્યયુગની ચિત્રકળામાં એ અદાનું રૂપ નીતરે છે. આ રૂપ ધરેલાં વીરલાંઓના બાહુમાં તાકાત છે અને પગમાં ગતિ છે, પણ જેવાં ભેંશના ચિંગના હલનમાં, હાથીની શૂંઠના બૂલવામાં, બળદના પગપરની ખાધના ડોલનમાં ગતિનું રૂપ હોય છે તેવી છબી આ જીવનની ધરતીએ ધારણ કરેલા કિસાનરૂપની છે. વેપારીઓએ આ રૂપનો સોનેરી રૂપેરી સાજ સજ્યો છે ખરો, પણ વૃધરમાળ બનેલા આ સાજનું શરીર હજી ભારેખમ કિસાન જનલોકનું જ રહ્યું છે. આ શરીરની અંદરનું મન પણ ભારેખમ હળધરનું મન છે. આ શરીર-મન મોટા કિલ્લાઓના નાનકડાં રમકડાં જેવા કોટડાંવાળાં રૂપમાં જનમ્યું છે. જ્યાં આ દેહનું હલનચલન થાય છે ત્યાં અને આખીય પગદંડી પર, જીવનના બધા ભોજા વહન કરતા પશુઓની કોઢની સોરલ આવ્યા કરે છે, અને જાણે ઘડીક ઘડીકમાં કોઈ કેમેરાનું

પોઝ આપવા આરામના અભિનયથી ઢળતું ન હોય તેવું આ રૂપ આપમેળે ઢળતું અને લચકાતી ચાલે ખૂલતું વહા કરે છે.

પણ ધરતીપરના માનવજીવનનું શુભામોની યાતનાઓ પર ધીખી જીઠેલું, માલિક માનવોની ફૂર લીલા પર ઠંપી જીઠેલું, એકવારની ગજબ લબ્યતાનો નોખ બની ગયેલું, શ્રીસ અને રોમન કાત્રનની નકશીવાળું ચિત્ર હવે પાછું હટી ગયું છે અને મધ્યયુગના અધારાધોરમાં પણ મરણ પામી જવાનો ઇન્કાર કરીને, કિસાન શ્રમ-માનવની આધપર ચઢીને જીવનનો જયકાર ગજવતું માનવરૂપ, નૂતન યુગ તરફ આગળ ધપે છે.

ત્યારે, જર્મનીમાં રૂહાઈન નદીપર પણ આ પગઢંડી પર અવરજવર શરૂ થઈ ગઈ છે જ્યાં આગળ રૂહાઈન નદી ઉત્તરમાં વળાંક લે છે ત્યાંજ ઉત્તરના સમુદ્ર તરફ નજર ગોઠવીને બેસલે નામનું નગર બેઠું છે. આ નગરપર થઈને માલ સામાનની વેપારી વણઝારો વહેવા માંડી છે. ઉત્તર જર્મનીનો દક્ષિણ લેટિન પ્રદેશો સાથેનો સહચાર બંધાયો છે. જર્મનીના જીવાનો, વેનીસમા લણીને નૂતનજીવનની કારીગરી શીખીને સ્વદેશ આવે છે ત્યારે ત્યાંની ચિત્રકળાના નમૂનાઓ પણ માથામાં ભરી લાવે છે અને પછી વેનીસનું સંસ્કારરૂપ જર્મનીની કારીગર હવામાં ભળીને ઓછું સુસ્ત અને વધારે નૂતન પ્રાણુવાળું દેખાતું હોય છે.

એનું નામ ડુરેર છે. એનો બાપ હાગેરોમાં જન્મ્યો હતો અને પછી ગુરેખર્ગમાં આવીને, એક સોનાને ત્યાં

નોકરીએ રહ્યો ત્યારે ચાલીસ વરસની ઉંમરનો હતો. આવ્યા પછી, એ હિરેનિમસ હોલ પર નામના પોતાના સોની શેઠની પંદર વરસની દીકરીને પરણ્યો હતો. પરણ્યા પછી હોલ પરની દીકરીને અઢાર સંતાનો થયાં, તેમાં આ ડુરરનો નંધર બીજો હતો. ડુરર પછુ વેનીસ નગરમાં જણવા માટે આવ્યો. ઇ. સ.

૧૪૭૧ માં જન્મેલો આ જર્મન જુવાન સ્વભાવે ચિત્રકાર હતો. એટલે તુરેખગર્માં જ લાકડાપરનું કોતરકામ શીખીને તથા પોતાની વૃદ્ધ માતાની આબેહૂલ રેખાઓનું ચિત્ર દોરીને,

એ અહીં આવી પહોંચ્યો હતો. જેવું હતું તેવું જ રૂપ દોરનાર, આ નૂતન ચિત્રકારે શરીરની વાસ્તવતા ના સત્યની રેખાઓમાં, પોતાની માતાના રૂપમાં, તે સમયની જનેતાના અહેસાસ પર હતી તેવી સખત જીવનની બધી રેખાઓ આબેહૂલ બનાવીને અલેખી. મધ્યયુગની એની માતા

અઢાર અઢાર બાળકોને જણવાની અને ઉછેરવાના, પિડા પામ્યા પછી પોતે જન્માવેલાં ફરજંદોને મધ્યયુગની ચાતનાઓમાં જીવતા રહેવા માટે સોંપી જતી હતી ત્યારે, જમાનાની ચક્રોડ હોય તેવી આ માતા, ગળી ગળીને, સુકાઈ જઈને ચિંતાના તાપમાં તપી તપીને હાડપિંજર બની ગઈ હતી.

એજ માતાનું ફરજંદ બનેલો આ ચિત્રકાર પોતાના પુરુષરૂપની તાકાતને જાણે એ જમાનાઓ વચ્ચેના સેતુની જેમ ગોઠવતો હતો. મધ્ય યુગનો આ ચિત્રકાર ફીકરો ત્યારના યુરોપપર બહુતર સૂંઘતો ધરતીના બધા વ્યવહારનો પરિચય કરતો ફરતો હતો.

વિદ્યાર્થીની વીતક કથા જેવી જીવન વ્યવહારની ચિત્રશાળા તે સમુદાયની જીંદગી હતી. એ જીંદગીને ધારણ કરનાર ધરાપર ફરતા આ વિદ્યાર્થીના ખભા પરના પોટલામાં, બેચાર ચિત્રપોથીઓ હતી અને નોંધ પોથીઓ પણ હતી. આ વિદ્યાર્થી વટેમાર્ગ, કોઈવાર કોઈ વીશીના ખૂણામાં તો કોઈવાર કોઈ કિસાનની ઘાસની ગંજમાં તો કોઈવાર કોઈ વેપારીના મકાનના ઓટલા પર સૂતો હતો અને કોઈવાર થોડાંક નાણાં આપીને તો કોઈ વાર ધરમનો રોટલો ખાઈ લેતો, ફાટેલા ખૂટને ધસડતો જતો, કોઈ મહોલાતની બંધાતી ઇમારતનો કડિયો કે કોઈ ચિત્રકારનો મનૂર બનીને, આંખને સતેજ રાખતો, કાનને ચક્રેર રાખતો, સમજણને ચાલાક રાખીને શીખતો તથા નોંધો કરી લેતો હતો. મધ્યયુગના એવા વિદ્યાર્થીઓમાંનો આ એક ચિત્રકાર વિદ્યાર્થી પોતાની શાળાના પાઠની ઘણી નોંધો પોતાની પછાળ મૂકતો ગયો.

ત્યારે હાન્સ હોલબીન નામનો એક જર્મન, ચામડાં પકવવાના પોતાના ધંધા સાથે ઓગસબર્ગથી બેસલેમાં આવ્યો. ત્યારના સમાજમાં ચામડાં પકવવાનો ધંધો આખરૂદ્ધાર ગણાતો હતો એટલે ઇટાલીની મુલાકાતે જતો થઈને શાહ જ્યારે નાગરિકોને હાથે માન પામવા ત્યાં અટકાયો ત્યારે માનદેનારા નાગરિક મંડળના પંચમાં હોલબીન પણ હતો. હોલબીનને પછી, હાન્સ અને સિલ્ડસમુન્ડ નામના બે દીકરાઓ થયા. આ બેમાંના પહેલો દીકરો ચિત્રકાર બન્યો અને આ ચિત્રકારના બે દીકરાઓમાં એકનું નામ એમ્બ્રોસિયસ હોલબીન અને બીજાનું નામ હાન્સ હોલબીન પડ્યું. હાન્સ હોલબીન પણ બાપ કરતાં સવાયો એવો ચિત્રકાર બન્યો.

ત્યારે ઇ. સ. ૧૫૧૫ની સાલ બેસી ચૂકી હતી, અને બેસલે નગરમાં મંદી આવી ગઈ હતી. આ મંદી નીચે કચડાતો ચિત્રકાર હોલબીન પણ પોતાનાં ચિત્રોનો રક્ષક શોધતો, રખડતો રખડતો ઇંગ્લેંડ આવી પહોંચ્યો.

આ ચિત્રકાર, યુરોપની ધટ્ટી પરનો હેનરી આઠમાનો તોતીંગ રજવાડો ભેટો હતો. આ રજવાડામાં કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવવા હેનરી આઠમાના કાનૂનો અમલ કરતા હતા. જ્યારે આખા યુરોપ પર અંદર અંદરની કતલનો કારભાર ચાલતો હતો, ત્યારે આ તોતીંગ અને જાજરમાન મહારાજા ધર્મના સુધારાથી માંડીને તે તે અંતઃપુરના કાયદાઓનો રાજદંડ ધારણ કરીને વ્યવસ્થા રાખતો હતો.

ત્યારે આ ચિત્રકારને વળાવતો, થોમસ મોર કહેતો હતો, “આ જગતમાં મારે એકજ મિત્ર છે....અથવા જગતને જેની હૂંફ છે તેવો એકજ મહાનુભાવ બેસલેમાં રહેવા આવ્યો છે તેને, હાથોહાથ આપજો, આ મારી લેટ.... !”

“પણ કોણ છે એવો એકનો એક ?”

ચિત્રકારની પીંછીમાં ન પકડી શકાય તેવો, હોલે-નડથી ભાગી આવેલો, બેસલેમાં આખરી દિવસો વિતાવતો, ઇરેઝમસ !”

“ઇરેઝમસ ! આપના એ પરમમિત્રને, મેં ચીતરેલી આપની આ લેટ મોકલેલી, તસવીર લેટ ધરીને, હું પાછો અહીં આવું ત્યારે આપને માટે એ મહાનુભાવની તસવીર પણ ”

“મેં નહીં કહું કે, ચિત્રકારની પીંછીમાં ન પકડાય એવો આવતી કાલના યુગનો અરુણ છે, એ ઇરેઝમસ !”

ચિત્રકાર ફિક્કું હસ્યો. અને ટોમસમોર ગમગીન નજર નાખતો બોલ્યો; “અને હુંય કદાચ ન હોઈ તું આવે ત્યારે, તો રજાડીપડેને, મહાન ઇરેઝમસની તસવીર, આ રજવાડી પશુઓની બોડ બનેલા, વિન્ડસરના કિલ્લામાં.....”

ચિત્રકાર ચૂપચાપ આલ્યો ગયો.

પછી ચોડાં જ વરસોમાં એ પાછો આવ્યો ત્યારે આવતી કાલનું દિવાસ્વપ્ન લખીને, અંગ્રેજી પશુની બોડમાં કેદી બનીને, થોમસમોર વધેરાઈ ગયો હતો અને નૂતનયુગનું દિવાસ્વપ્ન જોવાની તાકાતવાળું સિર હીમચાપર કપાઈ જઈને મધ્યયુગના અંતની ધીંગામસ્તી કરતા રજવાડી પશુઓના પગની મૂળમાં રગદોળાઈ ગયું હતું.

સંત પીટરનું મહા પવિત્રનગર રોમ આજે સીઝરનું
 હેલ્ડનું ચૂકવીને મહાપવિત્ર એવા પોપનું મહાનગર બન્યું
 છે. સીઝરનો કાનૂન હવે ધર્મનો કાનૂન બની ચૂક્યો છે.
 સીઝરોની ગાદીપર આજે કુસની સુવર્ણ પ્રતિમા રચીને
 પોપ શહેનશાહે સમયેર ધારણ કરીને, વ્યાપારી યુગનો
 બધો શૃંગાર સુવર્ણની અદાથી આ મહાપવિત્ર નગર રોમમાં
 સજવા માંડ્યો છે.

ઉત્થાન યુગના આ મહાનગરે, આજે સૌંદર્યની છાળો ઉછાળવા માટે નૂતનયુગના અથવા કલાકારોને સંત પિટરના દેવાલયમાં સૌંદર્યની બધી વિભાવનાને, ઇસાઈ ધર્મમાં એકઠી કરવા આવાહન આપ્યું છે. યુરોપની નવી દુનિયાના બધા કલાકારો નૂતનયુગની શ્રીમંતશાહીના માનમાં આ મહાનગરમાં આવી પહોંચ્યા છે.

ઉત્થાનયુગનો મહાન ન્યોતિધર લિઓનાર્ડો હજુ હમણાં જ અહીં આવ્યો હતો, પણ સંસ્કારના સૌંદર્યની હવામાંજ શ્વાસ લઈ શકે તેવો આ યુગ માનવ, " મને અહીં રહે નહિ. " એમ કહીને પોતાના રહેઠાણમાં આટ્યો ગયો. પણ પછી એના વિદ્યાર્થીનામે પંકાયેલો, ગિઓવાની, બાબી, " મને અહીંજ રુચશે " એમ કહીને રોમનગરમાં આવી પહોંચ્યો છે. ઉત્થાનયુગનું ટાંકણું બનેલો, માઈકેલેંગેલો પાછો અહીં સપકાઈ ગયો છે, અને એના હાથમાં ટાંકણાને બદલે પીંછી પકડાવી દેવામાં આવી છે. એના ફિલમાના પુણ્યપ્રકોપથી પ્રજાળતા આ કલાકારે, સિસ્ટાર્ધન દેવળની છતપર પીંછી ફેરવીને, પુરાણ સમયના સંતો અને વીરોને ઇસાઈ દેવદૂતોની ઉપર-વટ બનતી છાયા આપીને નિરાકાર ભગવાનના આ દેવળમાં સાકારને જિંચું આસન આપીને પોતાનો ગુસ્સો કાલવવા માંડ્યો છે.

સંત પીટરના આ મહાપવિત્ર નગરમાં મહાપવિત્ર પોપોએ વ્યાપારી યુગે એનાયત કરેલી દોલતનો લૂંટના

હરિયાની ઉદાર છેળો ઉછાળતાં સંસ્કારના દિલ અને દિમાક,
જેવા સંસ્કારનાં સૌયોજકોને અહીં એકઠાં કરી દીધાં છે મશહર
ધજનેર અને ચિતારો પેરૂઝી, યશસ્વી એવો ખર્નાડીનો,
દી-બેદી, વેનીસથી આવેલો લોરેન્ઝો લોટો વગેરે આગે-
વાનો પોતપોતાના કાફલાઓ સાથે અહીં આવી પહોંચ્યા છે.

પણ લુકા, સિગનોરેલી અહીંથી કેમ ચાલ્યો ગયો
છે ? કારણકે, મહાપવિત્ર પોપે પેલા સંસ્કારની બધી
કુમાશથી ભરેલા, સુરેખાના રંગથી ઓપી ઊઠેલા, રાફેલને
મહાન સિગનોરેલીના બધાં ચિત્રોનું સમાર કામ સોંપી
દીધું છે.

રાફેલ સાન્જિઓ, આ મંસ્કારયુગના ઉંબરાપર ઊભો
છે. સંસ્કાર ન્યાયે સોળેકળાએ શૃંગારની અદાથી, વ્યા-
પારી યુગના સાથિયા પૂરી રહ્યો છે અને વ્યાપારીયુગે

સુવર્ણના ઢગલાથી આ
મહાપવિત્ર નગરના બધા
ઈસુઓને મોનેરી ઢાળ
અદાવી દેવા માંડ્યો છે
ત્યારે સંસ્કારની આ સુરેખા
સમો, સુંદર કલાકાર રાફેલ
જરાક મોડો જન્મ્યો છે.
ઈસ ૧૫૨૦ ના શુક્રાવડેનો
એનો જન્મદિવસ ઉરળીનો
નગરનો સોંદર્યદીન બન્યો
છે. ઉરળીનોનો ચિતારો
માન્તી આ સોંદર્ય સ્વામીને

પોતાને ત્યાં સરખવીને કલાકારની સાર્થકતા પામી ચૂક્યો છે, તથા રાફેલને અગિયાર વરસનીજ ઉંમરમા આ નૂતન યુગને ખોળે મૂકીને બા બાપા મરણ પામી ગયાં છે, અને સાવકી માતાએ અને પાદરી કાકા એ પેરુગિયાની પ્રખ્યાત ચિત્ર શાળામા લણવા માટે, સોળ વરસની ઉંમરવાળા, આ નવજુવાનને સોંપી દીધો છે.

પેરુગિયાની મહાન ચિત્ર શાળા કરાતા એક જ પલકારામાં અઢકો બની ગયેલો રાફેલ એકવીસ વરસની વયવાળો, યશસ્વો ચિત્રકાર પણ ઇટાલીના મહાનગરોમા સૌંદર્યની કશિકાઓ મઢતો, આજે સંત પિટરના, મહાપવિત્ર નગરમા મોજૂદ છે.

રાફેલનો ચિત્ર-શિક્ષક, સિગનેર-પેરુગીનો ઇક્યોતેર વરસની વૃદ્ધવયે, નિરાતે મરણ પામવા માટે, રાફેલને પોતાનો બધો વારસો સુપરત કરીને અહીં થોડો સમયજ આવીને વ્યાપ્યો ગયો છે.

પણ આજે મહાપવિત્ર રોમ નગરના બધા સૌંદર્ય પર વિવાદ છવાયો છે. રોમન ભેંકરો અને પોપના મહા-લયો ગમગીન બેઠા છે. રોમન શહેનશાહતની વારસદાર, ઇસાઇ શહેનશાહતે પણ આજે સંત પિટરના સૌંદર્યના કારખાનાના બધા કલાકારોનું કામ બંધ રાખ્યું છે. એક આખીરાત પોતાની પ્રિયતમાને ત્યાં પચાર કરીને પાછો ફરેલો, ઉર્મિનાના, ગિયોઆનો, સાન્તીનો કલાકાર દીકરો, રાફેલ સાન્જિઓ એક જાતના ઝેરી જવરમા પટકાઇ પડ્યા પછી, અને આ જવર અસાધ્ય છે, એમ રોમનગરમાં

વૈદ્યકીય વિજ્ઞાને કહી દીધા પછી. આજે એકત્રીસ વરસની નવયુવાન ઉંમરમાંજ, “ શુડ ક્વાયડે ” ના દિવસે જન્મરણ પામ્યો છે. “ ટ્રાન્સફિગ્યુરેશન ” નામનું એણે દોરવા માંડેલું મહાન ચિત્ર અધૂરું રહી ગયું છે. એ અધૂરા ચિત્રની સોડમાં જ આ સંસ્કાર સ્વામીના શબ્દને, રામનગરનું છેલ્લું માન પામવા, જોડવવામાં આવ્યું છે.

શું છે, આ મહાનચિત્ર !

વ્યાપારી યુગના પલટાતા તળાકાનું આ એક વિષાદ ચિત્ર છે. આ ચિત્રમાં કાંટાળો તાજ પહેરેલો ઇંસુ, માનવ સંસ્કારના શહીદ સમો ચીતરાયો છે. પણ હવે તો વ્યાપારી યુગ આવી પહોંચ્યો હોવાથી વ્યાપારી યુગે રામનગરમાં, ઇસાઈ સંસ્કારનો શૃંગાર સજવા માંડ્યો હોવાથી ઇંસુના માથાપરનો કાંટાળો તાજ આ શ્રીમંત યુગની દોલતના વૈભવને શરમિંદો બનાવે છે.

એટલે જ રાફેલે શહેનશાહ પોપના ફરમાન પ્રમાણે બીજું મહાનચિત્ર દોરીને એમાં પુર દબાવેલો ઇંસુના માથાપર સોનેરી તાજ સજવા માંડ્યો હતો. પણ મોત વહેલું આવ્યું. સોનેરી યુગ પેલા ઇંસુના માથા પર સોનું લાદે તે પહેલાં, આ સંસ્કાર સ્વામીના હાથમાં પીંછી ચંલી ગઈ હતી.

ત્યારે કલાકારોમાં નૂતનયુગનો વેગ નૂતન પ્રાણની નવી હાકલ પણ કરતો હતો. ગિઓવાાની બર્નિની નામના શિલ્પીએ આ મહાનગરમાં પડકાર જેવો અવાજ સંભળાવ્યો હતો.

કે, ઇસુની માનવતા સાથે અટકચાળાં કરવાનું અને જગતના એક ભગવાનના પુત્રનો સોનેરી આકાર ઘડવાનું કલાકારો બંધ કરો દો. એમ કરવાથી, તમારા હાથમાં સંસ્કારની કોઈ સૌરભ નથી રહેવાની. રૂપેનમાંથી પણ વિલાસકવીઝનો અવાજ, સંસ્કારની હાટડીને અટકાવી દઈ કલાને વિલાસનો શૃંગાર ખની જવાની મના કરતો હતો.

કલાકારો યાસે, બાઇબલની વાતોનાં વિચિત્ર ચિત્રણો દોરાવીને, ઇસાઇનીતિમત્તા અને ત્યારના ચઢદી જીવન વ્યવહારના સત્યનો ઉપહાસ કરાવવાના પોપ મહાશયના વ્યવસાયનો વિરોધ મહાન રસક્રીને પણ કરવા માંડ્યો હતો. આ બધાં રૂપાળાં ચિત્રણોમાં, શરીરનીજ સુંદરતા હતી પણ ઇસુના ઈતિહાસ-સત્યનો આત્મા એમાં મરણ પામી ચૂક્યો હતો એમ એનું કહેવું હતું.

દક્ષિણ બાવેરિયા અને આડિઆટિક સમુદ્રની વચ્ચેના પર્વત પ્રદેશમાં એનો જન્મ ઉત્તર ઇટાલીના કેટોર ગામમાં

ઈ. સ. ૧૪૭૮ માં થયો હતો. એ બાર વરસનો થયો ત્યારે એનો હરવાડ બાપ એને ગામડિયા ગોપનો શણગાર સમજીને વેનીસ નગરનું દર્શન કરાવવા લઈ ગયો હતો. વેનીસનું ત્યારનું રૂપ વ્યાપારી યુગે મઠયું હતું. પૂર્વના દેશોની વેપારની દાંડી જેવું આ નગર યુરોપની

વ્યાપારી રાણીનું રૂપ ધરીને પૂર્વના યુરોપીય રૂપનગર જેવું, નક્ષાખોરીનો કસુ જોઈ શકાયું. આનંદના સ્વપ્ને દેખતું શોભતું હતું.

વારતના, ચીનના, ક્રાન્સના, સ્પેઈનના, અને રશિયાના વ્યાપારી; રાત્રાઓ અથવા વાલિલ્લયના ગજકુમારોએ આ આનંદનગરીને પોતાની રાજનગરી બનાવી હતી. આ

નગરીનું રૂપ મઠવા, દેશદેશથી વારાગનાઓ અહીં આવીને વિહરતી હતી. દેશદેશના મસાલા અને ખાણું પીણું આ ધરતીના ખાણીમા કેઈ અવનવી વાનગીઓ બનતાં હતા. લહેજતની બધી લીલાઓ અહીં લલિત રૂપ ધરેલી, આ નગરના દર્પણુ જેવા દેહુમા અખડ યૌવન ધારણુ કરી હતી.

એવા આલેશાન નગરમા પેલો, ભરવાડનો ગામડિયો બાળક આવ્યો અને અહોભાવ પામતો આવ્યો ગયો.

કેટોર ગામના ભરવાડોના બાળકો કુદરતને ખેળે રમતા હતા આ બધા બાળકોમા જે બાળકો, એક બાઈ અને બહેન ફર ફર નીકળી જઈને, એક ટેકરી પરથી મોટા ધોરી રસ્તાપરથી દોડ્યા જતા એક ઘોડેસવારને જોઈ રહેતા હતા છેવટે છોકરાએ એની બહેનને કહ્યું,

“બખર છે તને કેટેરિના ! એ ઘોડેસવાર મોટા નગર તરફ દોડ્યો જાય છે ”

“મોટું નગર ! ક્યા-હોતું હશે ?” કેટેરિનાને કંઈ સમજણુ પડી નહીં.

“તને બખર નથી ! હું બાપા સાથે ગઈ સાલ જ ગયો હતો ને ?”

“તને બખર હોય તો જાણી પડ ને, ટિઝિયાનો !”

“વેનીસ, વેનીસ નગર, મહાનગર !”

“તું તારે, બાપ્પે જા, મહાનગર ! નગરોમા કેવું કેવું બય કર બનતું હોય છે ત્યાં ! ટિઝિયાનો તું જાણે ત્યાં જઈ

આવ્યો, ત્યાં જઈને આવ્યો પણ ત્યાં એકે પર્વત નહિ, આવાં ફૂલ નહિ, અને ત્યાં તો ભૂખે મરતાં લોકો ! ”

“ પણ કેટેરિના, ત્યાં મોટા મોટા કલાકારો છે. ”

ટિઝિયાનો છેવટે ખાનગી વાત કહી દેતો હોય તેમ જોડ્યો : “ અને ખંદર પર જહાજો જૂલે છે, અને મહા-લયોમાં મોજને મઝા, આનંદ આનંદ અને આનંદ ! ”

“ હાં, હાં, પકડાઈ ગયો તું ! બા, બાપાને કહેતી હતી કે, આ ટિઝિયાનો એકલો એકલો ચીતયાં કરે છે, તે, એને પેલી લપ નેાં લાગી જાય, વેનીસની ! ”

ટિઝિયાનો જોઈ રહ્યો.

“ કાકો ટિઝિયાનો વેનીસ ગયો ત્યારે તે ત્યાં જવા માટે ધમાધમ નહોતી કરી મૂકી ? ત્યારથી બાપા તને મોકલે છે, હુથંગી પાસે, તું કોળલરનું કામ શીખી જાય પછી વેનીસ જાય તો વાંધો નેાં આવે. ”

“ હું શીખવાનોજ નથી ” ટિઝિયાનો જોડ્યો, અને પથ્થરપર કોલસાવડે પર્વતને દોરવા બેઠો, જો, કેટેરિના, આ પથ્થર પર પર્વત અને પર્વતને ફરતી ઝાડી અને....”

“ અને ઝાડીમાં ફૂલઝાડ, અને ફૂલઝાડમાં રેહમીનાં ફૂલના ઢગલા અને.... ! કેટેરિના અટકી ગઈ અને જોઈ રહી, “ જાલ, કહી જઈ, શો વિચાર કરે છે તું ? ”

“ કહે જોઈ ! ”

“ વેનીસ જવાનો. ”

“ સાલ્વેટોર પણ વેનીસ જવાનો છે. સાલ્વેટોરતો, મિલરનો દીકરો છે, એના બાપા પાસે પૈસા છે. એ ત્યાં

જઈને શિલ્પી થવાનું શીખવાનો છે. ” ટિઝિયાનો જોલ્યો.

કેટેરિનાએ માથું ઝુકાવીને, વાળની લટો પાછળ નાખી

દધને કહ્યું: “ ચાલ, ઊઠ, બાપ પૈસાદાર નહિ, હાથમાં એક દમડી નહિ, ને જિભી બજારે દોડી જવાની વાતો મૂકીને ઊઠ, થા જિલો ! ”

પણ પાછળથી છોકરાછોકરીઓનું એક ટોળું ખડ-ખડાટ હસતું તાળીઓ પાડતું જોડ્યું: “ ચાલ, ઊઠ, થા, જિલો ! ટિઝિયાનો થઈ જા જિલો ! ”

પણ સૌએ પાસે આવીને પથ્થરપરનો પર્વત નેવા માંડ્યો, અને વખાણવા માંડ્યો.

“ ને મારી પાસે થોડાક રંગ હોયને, તો તો ? ” ટિઝિયાનો ફરિયાદ કરતો હોય એમ જોલ્યો.

“ તો તો તું ચિત્ર ચીતરી શકે, આબેદુલ, પણ ! ટિઝિયાનો, આ પથરાઓપર ફૂલના રંગના ડાઘા પડે છે ને, આબેદુલ, તો પછી એના રંગના ? ”

ટિઝિયાનોની સમજણમાં ઊતરી ગયું, “ પર્વતપાછળ ને આથમતા સૂરજનો પર્વતપરનો રંગ, તું કહે છે તેમ આબેદુલ ચીતરી શકાય ? ”

આ વાતને થોડાક દિવસ વહી ગયા હતા. આજે પણ પાછો સૂરજ પર્વતપાછળ ઊતરવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યારે એક શિલાના શરીરપર નેતી કેટેરિના બૂમ પાડીને જોલી બહી, “ ઓ ટિઝિયાનો, આ તો, મેડોના મા, મેડોના ! ”

જોતજોતામાં, ભરવાડોનાં છોકરાં ઘેટાંબકરાંનાં ટોળાં છોડીને આવી બેઠાં. એ રાતનાજ કેડોર ગામમાં વાત ફેલાઈ ગઈ કે, ટિઝિયાનોએ મા, મેડોના, બાળ ઈશુ સાથે ચીતરી નાખી છે. સવારના પહોરમાં લુછંગી પાસે, કોબલરનું કામ શીખવા ગયેલા, ટિઝિયાનોને ખસો ઝાલીને કેટેરિનાએ કહ્યું: “પહેલો ચાલ તું, અને ચાલો, કાકા ! લુછંગી ગામ આપું ટોળે વળ્યું છે, ટિઝિયાનોએ મેડોના માડીને ચીતરી નાખી છે, પથ્થરપર !”

એન્ટોનિયો વેસિલી પણ ત્યાંજ બેઠો હતો અને જોતો હતો. પછી કેડોર ગામના ગોપ લોકો, ટિઝિયાનોને વહાલ કરીને વળાવતાં કહેતાં હતાં, “બેલીની પાસે લણી ગણીને વહેલો આવી પહોંચજો, બેટા !”

ટિઝિયાનો (ટિશિયન) વેનીસ લણવા જતો હતો. કેડોરનો ટિઝિયાનો વેનીસમાં, અને આખા નગરમાં મશહૂર એવી બેલીની નામના ચિત્રકારની શાળામાં ફાળ લેયો. નવાં નગરની આ નવી ચિત્રશાળામાં નવા યુગનો શુંગાર ચીતરાતો હતો. જૂની બાયબેન્ટાઈન રીતને ફગાવી દઈને, આ ચિત્રશાળા નૂતનજીવનના, માનવવ્યવહારનાં હતાં તેવાં રૂપ સાચી અને નક્કર રેખાઓ વડે મઢવામાં માનતી હતી.

વ્યાપારી જમાનાનું સૌથા નક્કરરૂપ અહીંના જીવનના વ્યવહારમાં, જ્યાં જુઓ ત્યાં હરતું ફરતું હતું. અહીંનું કેથેડ્રલ પણ દુનિયાદારીની પૂજનું રોનકદાર દેવળ બની ગયું હતું. આ દેવળની વેપારી અદાલત વ્યાપારી દાડી પર જ નજર રાખીને, ગમે તેવા આદર્શને જીવતો સજ-

ગાવી મૂકવાની અદલ ઇન્સાફની “ઈન્-કિવજિશન” બની ચૂકી હતી. આ નૂતનયુગના નવા રૂપમા, રંગરાગ અને ખાણાંપીણાંના રોજિંદા આસ્વાદને આરોગવા, શરીરના જ જિવતરનાં ઝાકઝમાળ દેવ-દેવીઓ, હવે વ્યાપારી માનવોના રૂપધરીને, ઇટાલીના પગરખાની ટોચ પર રત્નજડિત રૂપથી મઢાઈને મહેકી ઊઠ્યાં હતા.

શૃંગાર એજ જેની સૌરભ હતી અને શૃંગાર એજ જેનું આત્મરૂપ હતું તેવા યુગનો અવતાર, રૂપથી, નર્મ રૂપ દેખાવથી હીપાવી દેવા, કેડારથી આવેલો ટિશિયાનો બેલી નીની ચિત્રશાળામા મચી પડ્યો હતો. રંગનો એ રસિયો હતો. રેખાઓ એના હાથમા રમ્યા કરતી હતી. વીનસના એને સ્વપ્ન આવતાં હતા. કામ દેવતા એના હિલમાથી અવનવાં રૂપ સહને કીડા કરતો હતો. એના ફલકપર ઉત્તેજિત થઈને કુદરત લચી ઊઠતી હતી શક્તિના ઓઘથી ઊછળતા, આ કલાકાર દાનવને કલાકાર ગુરુ કહેતો હતો, “તું હવે મેટોના અને સતોના પશુ થોડાક ચિત્રો દોરે તો સારું થાય !”

સુવર્ણમાં બધી સુંગધોના સ્વાદનો જેને અનુભવ થવા માડ્યો હતો તેવા આ જુવાન, ટિશિયાનોએ અથવા ટિશિયને બેલીની સાથે કળિયો કયો. ગિયોરગિયોની નામનો એક ભાઈબધ એનો, બધી બાબતમા ગોઠિયો હતો. આ બન્ને ગઠિયા, બેલીનીની ચિત્રશાળાને પકકારતા ચાલી નીકળ્યા અને એમણે પહેલીજ રાતમા વેનીસના રંગરાગમાં આળોટીને ગળવામા જે કંઈ હતું તે ખરચી નાખ્યું અને

પછી રાતનાં સ્વપ્નોના નશામાં ચક્રવ્યૂર એવી આંખો ચોળતા એકમેકને પૂછવા લાગ્યા,

“હવે શું ?”

“આપણાં ગજવાં ખાલી છે તેથી શું ? આપણા હાથમાં પીંછી છે અને આપણી નજરમાં રંગરાગ ઊભરાય છે” દિશિયને કહ્યું, “સમય આવશે ત્યારે આપણે રાગત્યો અને રાણીઓને જ ચીતરીશું. પણ આજે તું તારી મન-પસંદ વારાંગનાતું રૂપ ચીતરી નાખ અને હું, મને મન-પસંદ રૂપને વીનસમાં મઢી નાખું.”

બન્ને લાઇબંધોએ પોતાનો ધંધો શરૂ કરી લીધો. આન્ડકેનાલ પરનાં લવનોમાં એમણે એક ખંડ ભાડે લઈ લીધો અને પછી, વેનીસનાં આનંદ ઘરોમાં બધી લાજ મૂકીને વિહરવા માંડ્યું. જ્યાં ને ત્યાં, સુવર્ણ અને સુગંધમાં ડૂબીને આ બન્નેએ અનેક શરીરોની અનેક રેખાઓને ચીતુરવા માંડી.

એક રાતના આનંદની લૂંટમાં જ બન્ને લેડુઓ ભટકાઈ પડ્યા અને કંજિયો કરીને છૂટા પડ્યા. પણ હવે, વ્યાપારીયુગના બધા વ્યવહારનો શૃંગાર દિશિયનની પકડમાં આવી ગયો હતો. એણે એકલે હાથે આનંદ રાત્રિઓ ભોગવ્યા પછી શૃંગારના દરેક ઠમકાથી સુવર્ણ કમાવા માંડ્યું. એણે એકથી બીજા નગરની સફરો શરૂ કરી. પાડુઆમાં એક કવિ એને કહેતો હતો; “મારા દિકરા, આનંદ અને ઉપભોગને લાંબો કાળ ભોગવવા માટે પણ જરાક સંયમની જરૂર પડતી હોય છે. તેથી તો હું પોતે, રોજનો બાર ઔંસ ખોરાક અને ચોદ ઔંસ દારૂ પીવાના નતવાળો બન્યો છું.”

“કેટલાં યયાં છે તમને ?” ટિશિયન પૂછતો હતો.

“જોખન !”

“પણ મને તો હજી પાંત્રીસ પણ પૂરાં યયાં નથી, છતાં હું અત્યારથી સંયમને ધારણ કરું ? મારે અને મતને કશી લેવા ટેવા નથી.” જોલંતા એ, ફેરાના ઠાકોર આદેશજોને મળતા જીપડી ગયો, અને નામચીન બનેલી હુકેઝિયાનો પાંચમો પતિ બનેલા ઠાકોરના સંગમાં, જીવન વિલાસના આસ્વાદમાં એણે કામદેવનું મથાહૂર ચિત્ર દોર્યું. હુકેઝિયા જેવી કેઇ યુવતિને ઠાકોરની જેમ કેદખાને પૂરીને કામદેવતા તેને કહેતો હતો; “રુદન કર, રુદન કર તું ! તારા રુદનમાં સ્વર્ગનું કદ્યાણુ છે. તારી આંખમાંથી ખરતું દરેક આંસુ પૃથ્વીપર પડવાને બદલે આસ્માનમાં જીડી જઈને, એક એક તારો બની જાય છે.”

બ્યાપારી યુગનો શૃંગાર સ્વામી બનીને, ટિશિયન હવે ચમકી જાયો. અનેક મહાલયોમાં એનો પણ એક મહાલય બની ગયો હતો. રાજમહારાજઓ એને આમંત્રણો મોકલતા હતા. શ્રીમંત સોદાગરો એને શણુગારના સોદા આપતા હતા. મહા પવિત્ર રોમન શહેન શાહે, પાંચમા ચાર્લ્સે, એને પોતાના દરબારનો ચિત્રકાર બનાવ્યો, અને ઇટાલીની જ આગાહીના આ દુશ્મનનો દરબારી ચિત્રકાર બનીને એણે આ મહાપવિત્ર શહેનશાહના હમામવાળાં ચિત્ર ચીતર્યાં અને નાણાં કમાઈને વેનીસના રંગમહાલયમાં ચિત્રચાળા જોડીને, ચિત્રનાં લિલામનો બ્યાપાર શૃંગાર રચનારો ઘર સંસાર માંડ્યો. એક પત્ની-

વાળો અને એ દીકરીઓ વાળો, ચિત્રકારનો ઘરસંસાર સુવર્ણની બધી સુવાસથી મહેકી બિઠ્યો ત્યારે, જુવાનીના નેમથી બિલરાતું, લાલસાઓની ભૂખથી ચમકતું, રંગ રાગની લહેજતની લીલાથી ઓપતું કલાકારનું રમ્ય કલેવર સાઠ વરસની વયવાળું બન્યું હતું. આવા યુવાન કલેવરની રેખાઓ એણે પોતેજ એક ફક્ક પર ચીતરી અને પોતાની તસ્વીરના રૂપનું મૂલ્ય આંકતો, કલાકાર બોલ્યો: “મારા ચહેરાપર ગ્લાનિની એક રેખા અબજબુતાં ધૂસી ગમ્મ લાગે છે, પણ મારા આખા ચહેરાપર મહત્વાકાંક્ષા જેવી ભૂખ હતીપણ નહિ ધરાયેલી એવી ને એવીજ થનગન છે, એટલે જખ મારે છે, આખું જગત!”

શ્રીમંત સોદાગરોનું એનું આખું જગત હવે એની ચિત્રશાળામાં રૂપ ખરીદવા આવ્યા જ કરતું હતું. એનું ઘરાક બનેલું જગત શૃંગારને પોતાની છબીમાં મઢવા દામ ચૂકવતું હતું અને આ શૃંગાર સ્વામી પોતાના શ્રીમંત સોદાગરોના રૂપને જેવું હતું તેવું નહિ પણ, જેવું તેમને ભેદતું હતું તેવું મઢીને એમની મનરંજન છબીઓ ચીતરી આપતો હતો. પીછીની એકજ હક્કથી એ કદ-રૂપતા હોય ત્યાં રૂપ દાખવતો હતો, ધડપણની કરચલી હોય ત્યાં તાજગી બરતો હતો અને મોતની ઉદ્દાસીન છાયા હોય ત્યાં પ્રણયની હવા લહેરાવી દેતો હતો.

એવો વ્યાપારી જમાનાનો આ શૃંગાર સ્વામી જેમ જેમ વૃદ્ધ થતો ગયો તેમ એની પીછીની ઝલક વધારે આતુર બનીને દીપી બિઠી. એંશી વરસની યુવાની માણતા ટિશિયને, વીનસનાં અનેક નાગાં ચિત્રો દોરીને, વ્યાપારી

યુગના સૌંદર્યમાં લિલામની લલિત છવનકલા ઉલરાવી દીધી. પ્રાચીન ગ્રીસ દેશની આ દેવી વેનીસના સોદાગરોના શૃંગાર સજીને, વેનીસની વારાંગના દેવી બની. આ કલા કૃતિઓનો પિતા, એંથી વરસની ઉંમરે, વેનીસના સ્વપ્ન નગરમાં વાસનાઓનાં સ્વપ્નોનો હાટડી ભરીને, કમાણી કરવા લાગી ગયો.

એના મહાલયના યોગાનમાં આનંદ રાત્રિઓના ખાણુંધીણું અકસતિયાં બની ગયાં. જેને એ દૈવી એરેટીનો કહેતો હતો એવો એક વેનીસનો સંસ્કારી આનંદસાથી આજનાં પીણુંમાં, વારંવાર પીધા પછી પોતાના જઠા હોઠપરથી ખરતા લવારાને એકાએક બંધ કરી દેતો, છેડલી ખ્યાલીને હાથમાંની ઢીલી પડી ગએલી પકડમાંથી પડી જવા દેતો, “આમીન” બોલતો ઢળી પડ્યો અને પછી મરણ પામી ગયો. ત્યારથી પોતાના આનંદમાં એકટ્ટો અટ્ટેહો એવો નવાણું વરસની વયવાળો આ સંસ્કાર સ્વામી વેનીસપર ઊતરી પડેલા પ્લેગનો પડછાયો દેખતો હોય તેમ એની દીકરી વેવિનિયાને કહેતો હતો; “હું રૂઝિસ-સ્કન દેવળના મહાન યોગાનમાંની એક જમીનનો સોદો કરવા જઈ છું.”

એણે મઠાધીશ સાથે સોદો કર્યો કે, “મરેલા ઇસુને કુસ પરથી ઉતાર્યો પછી પોતાના ખોળામાં સુવાડીને બેઠેલી મેરીનું ચિત્ર આ દેવળની ફીવાલ પર, દોરી આપવાને હું તૈયાર છું, જો તેના બદલામાં તમે આ મહાન દેવળના યોગા-

નમાં, મારું મહુડું દાટવા માટેની રોનકદાર જગ્યા કાઢી આપો તો.” મહાધીશે આ સોદો કબૂલ કર્યો અને પછી નવાણુ વરસનો, ટિશિયન પેલું મથદૂર ચિત્ર આલેખવા માંડ્યો.

પછી ૧૫૭૬ની સાલના ખેલમાં આ યુગ પુરુષનું કલેવર સપડાઈ ગયું; ટિશિયન મરણ પામ્યો.

એવો, વ્યાપારી યુગનો શૃંગાર સ્વામી આઠમા

હેનરીનો, માટિન બ્રુથરનો, કાલ્વિનનો, ફ્રાન્સિસ પહેલાનો તથા, મહા પવિત્ર રોમન શહે-નશાહ ચાર્લ્સ પાંચમાનો સમ-કાલીન જનીને, એ સૌને વળા વ્યા પછી, પોતાનાં અનેક ચિત્રોના શૃંગારને વેપારી જગતના અમર વારસા તરીકે આપીને ચાલ્યો ગયો. પણ ઈતિહાસનો યુગ-વેગતો આગળને આગળ દૃશ્ય કરતો ચાલ્યો.

ઉત્તર ઇટાલીમાં, ટસકની પ્રાંતના આઠખાનો પર્વતની તળેટી પરના જિંચા રસ્તા પરની એક જૂની ખખડી ગયેલી હોટેલ પર સિત્તેર વરસનું એક જુનું પાટિયું હજુય લટકતું હતું. એ પાટિયા પર લખ્યું હતું, “લિકર્સ એટ રિટેઇલ”

સાઠ વરસનો એક પડછંદ માનવી આ હોટેલનાં સડી ગયેલાં ભિંતડાની આસપાસ શું મૂંઘતો હતો ! એણે પેલા પાટિયા પર એક નજર નાખી અને તરત જ ઉપાડી લીધી. પછી એ હોટેલની આસપાસ આંટા મારતાં એણે અનેકવાર અંદર નજર નાખી અને પાછી સફેલી લીધી.

“એકવાર એ અહીં હતી” બોલતો, એ જિંચા રસ્તાથી દૂર પડેલા એક ખડકપર બેઠો અને પેલા ખંડિયેર જેવા ઘર તરફ જોઈ રહ્યો.

આજથી સાઠ વરસ પરની, આ, મોન્ટે આઠખાનોના પડછાયામાં સંચરતી છવનછાયા એની નજરમા છુપતી થનીને જાગી ઊઠી. ફ્લોરેન્સના શ્રીમંતનો એક તાજો વકીલ થયેલો નવજુવાન દીકરો જાણે અહીં બેઠેલો અને દ્રાક્ષનો આસવ પીતો દેખાયો. આ હોટેલની ત્યારની એકનોકર એક અઢાર વરસની અનાથ છોકરી, આ મુંદર જુવાનની તરસ છીપવતી ચળકતી ખ્યાલી ધરતી હતી.

પછી પ્રેમ, અને પછી ચાર મહિના સુધી આઠખાનોની છાયામાં આ ઝળનેના સહવાસના પરિપાક જેવા જિવતરના અંકુરને પોતાના ઉદરમાં ધરેલી, પેલી અનાથ

છાકરી ફેરેરિના જોલી, “હું તો કુમારિકા છું હજી અને મારું થયે, શું ?”

“લગવાન ઈસુની જનેતાય કુમારિકા જ હતીને ?” આવી પોતાના મગજમાં જાગી ઉઠેલી વાતચીત સાંભળતો પેલો જુવાન ત્યારે બીકથી હસ્યો. પાછું એને યાદ આવ્યું, “પછી પેલા વકીલને જૂના જગતના જૂના બાપાએ ધમકાવ્યો. કાયદાનો વિશારદ વકીલ ગેરકાયદેસર બાળક જન્મે તે પહેલાં ફ્લોરેન્સમાં વકીલાત કરવા નાઠો.

“અને મારો જન્મ થયો હશે !” પેલો સાઠ વરસનો માનવી પોતાની જમન્ટી ઊજવતો ઉજ્જવલ દેખાયો. એણે પુરાણી યાદને પોકાર કર્યો. એની નજર સામે નાનકડા માનવ શિશુને પંખાળતી, તપી ઊઠેલી સુંદરતાની ઉદાસીન દેખાઓમાંથી ડાકતા મનોહર સ્મિત જેવી પોતાની માતાની પ્રતિમા એની સામે ઉભેલી દેખાઈ.

ફ્લોરેન્સમાં, મેડિસીના બગીચામાંના, સાન-માર્કો સંપ્રહસ્થાનમાં દીઠેલી, ધરતીમાતા સીબીલની ત્રાંખાની પ્રતિમાનું હર્તું તેવું સ્મિત એણે વિન્સીની એક વખતની અનાથ છાકરીનું, એની પોતાની માતાનું દીકું. એના હોઠ પર શબ્દ શું છ ઊઠ્યો,

“ફેરેરિના !”

થોડા સમય પછી એણે નોંધપોથી કાઢીને લખવા માંડ્યું; “આ પર્વત પ્રદેશની નારીનું, ગરીબ પસોમાં લપેટાયેલા ગરીબ કલેવરનું સૌંદર્ય કેવું ચડિયાતું છે એનો ખ્યાલ ઉ તમને ?”

જિંઘા અને પઠછંદ કલેવરવાળો લાંબા અને નાનુક
હાથની પહોળીહથેળીઓ અને અણીદાર લાંબી આગળીઓ-
વાળો, જાજરમાન કાયાપર, ઉન્નત ડોક પર ફરફરતી વાળની
લટોવાળો, પ્રખર પ્રજ્ઞાની કુમાશ જેવી છાયાથી ઓપતી
વિશાળ નજરવાળો, ઉત્થાન યુગનો અરુણ માનવ, જિવ-
તરના અનુરાગ જેવા પગલાં માડતો પોતાની ઉંમર જેટલાં
વરસો ઉપર, એકવાર અહીં જીવતી પોતાની જનેતાની છબીને
ચાહ કરતો, પછી પર્વતપર ચડવા લાગ્યો.

ડગલે ડગલે એની નજર આગળથી આ પર્વત પ્રદે-
શમાં વીતેલું એનું અડધા મેકા પહેલાનું જીવન
તરવરી ઊઠ્યું.

ગેરકાયદેસર બાળક તરીકે જનમ્યા પછી પેલા વકીલ
બાપાને ઘેર ફ્લોરેન્સ ગયા પછી આટલે વરસે, એ પર્વ-
તની ટોચ પરથી વિન્સી ગામને જોતો ઊભો હતો. ઉત્તરની આ
ધરતીપર સુંદરતા સાથે એકતાન બનેલો લિથોનાઈટ,
ફ્લોરેન્સની પોતાની પ્રયોગશાળાને સંભારતો હતો. એણે
કલાકારે નિખળવેલું એક પ્રથમચિત્ર એની નજર સામે ખડું
થયું. એ ચિત્રને ઉપજાવવા એણે ગિલોડીઓ, માપ અને
ધો જેવા તથા કરોળિયા જેવા જીવડા અભ્યાસ માટે એકઠાં
કયાં. ત્યાર પછી એ આ બધાની જીવન ક્રિયાઓનો અભ્યાસ
કરતો હતો એસોના શરીરના માપ અને હલન ચલનના
મરોડને અને એના નિયમોને જાણવા મથતો હતો. આ
બધાના ગણિતના હિગાબ જેવું અનેક ગુણાકારોની ગણના
પર ઘડાયું હોય તેવું એક રાક્ષસી જીવડાનું ભયંકર ચિત્ર એણે

ચીતયું હતું. સુશ્વિડ કે પાયથાગોરાસના કોઈ "થિયરમ" જેવું આ રાક્ષસી આકારચિત્ર કોઈ પર્વતની શુક્રામાંથી સરતું, ચમકતા પેટવાળું, સળગતી:આંખોવાળું, નાકમાંથી ધુમાડા ઠાઠતું જૂના જગતનું ગ્રેમ નહિ પણ કુરુણા ઉપજાવે તેવું, શોક જેવી સુંદરતાવાળું હતું.

એ રાક્ષસી ચિત્રને જાહેરે પાછું એને યાદ આંધું., પેલા વકીલ પિતાએ ત્રીજીવાર લગ્ન કર્યા પછી, એક વાર અચાનક આવીને, પોતાના ગેરકાયદેસર ફરજાંદની પ્રયોગ શાળામાં પેસતાં જ, આવું બિહામણું રૂપ દેખીને બીકથી જૂમ પાડી હતી, તે એને યાદ આંધું. પાછી એકાએક એને પોતાની વીતી ગયેલી જીવાની યાદ આવી. આ કલાકાર, જીવાનીમો, નાસ્તિક મનાતો હતો અને ફલોરેન્સમાં જીવતો હતો.

ત્યારેઆ નાસ્તિકને ફલોરેન્સનું બિહામણું જીવન અસહ્ય લાગતું હતું. એણે આ વતનને છોડી દઈને ઇસ્લામના સંસ્કારી પ્રકાશમાં જિવતરની દૈંદ્ર પામવાનું નક્કી કર્યું હતું. ફલોરેન્સમાં આવતા ઇજિપ્તના આડતિયા સાથે ઇજિપ્તના સુલતાન કૈયત-એ ના હરખારમાં ઇજનેર તરીકે કામ કરવાનું એણે સ્વીકારી લીધું હતું. એ ઇસુના ધર્મને છોડીને ઇસ્લામના ઉજ્જવલ સંસ્કારને અંગીકાર કરવા તૈયાર થઈ ગયો હતો.

પણ પેલા વકીલ પિતા એકવાર પાછો આવી પહોંચ્યો અને જોડ્યો; "ઇસુના ધર્મના અંધ ક્રિયાકાંડો અને અજ્ઞાનની ઉપાસના કરવાં, ઇસ્લામનો સંસ્કાર અતિ ઉજ્જવલ છે, એ વાત સાચી છે, અને છતાં પણ તું....!"

"હું શું?"

“તું મુસલમાન થાય !”

“હું ઇજનેર થાઉં.....મારા દિલમાં સજ્જનોના અનેક તવા આકાશે ઊભરાય છે, તેમાં ઈસુ કે અલ્લાહ સૌ સરખા છે. !”

“મારું એકવાર ઉલ્લી વાર, માને તો.....જે ધરતી પર તારી મા” બોલતો ગેરકાયદેસર બાપ ગળગળો થઈ ગયો, “હું તો નહિ હોઉં, પણ એ....કોઈવાર”

“હું મિલ્લાન બાઉં !” લિયોનાર્ડો બોલ્યો,

“તો, તેં ઘણા તારવાળી, ઘોડાની જોયરીના આકાર-વાળી અસાધારણ સુરતવાળી પેલી ચાંદીની ‘લ્યુટ’ બનાવી છે તે, દોંઝાડીના મિલ્લાનના તંબુર મોજલા ડચ્ક મોરોને લેટ આપવા લેતો જજે.” બાપાએ ખુશ થઈ જઈને કહ્યું.

ત્રીસ વરસનો લિયોનાર્ડો, ૧૪૪૨ માં મિલ્લાન પહોંચ્યો અને ડચ્કના દરબારમાં ઊભો રહ્યો.

“તમારી આવડત શું છે ?” લિયોનાર્ડો-ડા-વિન્સી !” મોરોએ આ ઉત્થાનયુગના પુત્રને પૂછ્યું.

“હું પંખીઓ અને જીમના ઉડ્ડયનનો, જંતુઓ અને તેઓની જીવન ક્રિયાઓનો, ઉચ્ચાલનોનો અને ગતિ નિયમોનો, સંગીતનો અને સૂરના નિયમનો, બાંધકામનો અને શરીર રચનાનો, તથા ચિત્રકળાના “પરસ્પેક્ટીવ” નો અભ્યાસ કરું છું”,

“પણ તમે બનાવી શું શકો ?”

“નવી જાતના કિલ્લાઓ બાંધી શકું, જુના કિલ્લાઓને નવી રીતે તોડી પાડી શકું, નહેરો બાંધી શકું, ધરતી નીચે બોગ બિતર રસ્તાઓ નિખળવી શકું, બખ્તર-

વાળાં જહાજ બાંધી શકું, પ્રતિમાઓ ઘડી શકું, ચિત્રો દોરી શકું, અને મને લાગે છે કે વિજ્ઞાનની મદદથી પાણીના વહેણ સામે પણ શદ વિના દોડતી નોકાઓ અને ગડતાં યંત્ર પણ બનાવી શકાય.”

મોરો ખડખડાટ હસી જાયો અને આ અજબ જેવો માનવી જરાપણ હાલ્યા ચાલ્યા વિના શિલામાં કાતરાયેલી પ્રતિમા જેવો શાંત બેસી રહ્યો.

“ભલે, ભલે, ભલે...” મોરો પ્રુથ થઈ જઈને બોલ્યો.

૧૪૯૮ ની સાલ હતી. કોલંબસે નવી દુનિયા શોધી કાઢી તેને પાંચ વરસ થઈ ગયાં હતાં. વાસ-કો-ડા ગામા પણ નવી દુનિયા શોધવા જવાની તૈયારી કરતો હતો. લિયોનાર્ડો એ વખતે ફ્લોરેન્સમાં આવીયો હતો. ફ્લોરેન્સના બંદર પરની વખારોમાં ભારત દેશથી આવેલા તેળના, હાથીદાંત, નાળિયેરો વગેરે વેચાતા હતાં. મોજીલો મોરો લિયોનાર્ડોને પૂછતો હતો:

“હજી તમારી શ્રદ્ધા નથી ભેડી ?”

“શામાં ?”

સ્વર્ગમાં, પૃથ્વીપરના પૂર્વના સ્વર્ગદેશમાં.....જ્યાં સોનાના દગ છે, અતરોનાં ઝરણાં છે, અમર કરી કે તેનાં ફળ છે. રસના ઝરા છે કોલંબસે શ્રદ્ધા રાખીને ઝુકાવ્યું ન હોત તો જહાજ ખરી કે એને નવી દુનિયા ? એ એણે શોધ્યાં પહેલાં નવી દુનિયા હતી જ ક્યાં !”

“નવી દુનિયા સાચી છે.”

“તો પછી કોલંબસે જ એઝોર ટાપુઓ આગળથી ધ્રુવના તારાનું અવલોકન કરીને સાબિત કર્યું છે કે પૃથ્વીનો આકાર ગોળ છે. એ ગોળાકાર પર એક બિંચો પર્વત છે. ગાયના આંચળ જેવો. એ પર્વતનું નામ મેરુ નામનું છે અને એ આકાશના સ્વર્ગલોક સાથે અડીને ઢળેલું છે. ત્યાં જઈ શકાય તો મરણ પમાતું નથી. ત્યાં, પરીઓના હેશમાં ફેવળ આનંદ આનંદ ને વિલાસ વિલાસ હોય છે.”

“દેવી કંટાળો આપે તેવી કદ્યનાનો, તરંગા વિજ્ઞાનનો વિચાર નથી એમાં. કોલંબસે એઝોરના કિનારા આગળ કરેલી ઉત્તર ધ્રુવની આંકણી બિલકુલ ખોટી છે, ગણિતની રીતે બિલકુલ ખોટી છે.”

“તું ખગોળ શાસ્ત્રનું ગણિત પણ ગણે છે, કલાકાર મોરો જોઈ રહ્યો, “પણ ઈશુએ કેમ કહ્યું હતું, કે સ્વર્ગ બિતરશે એક દિ ?”

“આ પૃથ્વીપર.....હરેક દેશ પર, એકે એક દેશ પર જ્ઞાનથી વ્યવહારમાં સ્વર્ગ બિતરશે જ એક દિ, જ્યારે નૂતન નગરો, નહેરો, પાણીપરનાં સફરી જહાજો અને આકાશમાં ઊડવાનાં યંત્ર પંખીઓ, કલા, સુંદરતા, એકમેક વચ્ચેનો અનુરાગ.....”

“બસ બસ, કલાકાર,” મોરો કંટાળી ગયો અને બોલ્યો; “મારે તમારું એક કામ છે.” મોરોએ આંખો મીંચીને બોલવા માંડ્યું.

“અનુરાગનું જ કામ છે, મારું. મેં મારા નાનકડા કિલ્લામાં સ્વર્ગ સજવા માંડ્યું છે. મારે એમાં એક કવિતાની જરૂર પડી છે, ખૂબ આવેશ ભરી કવિતા અને

પ્રેમની કવિતા મારા દિવસ
પ્રેમનો સાગર ભર્યો છે છતા,
દરિયાની માછલી જેવો હું
જિલકુવ શબ્દ વિનાનો છું
મને એક કવિતા લખી આપો,
એક છોકરી માટે અહર
એનું નામ 'મેડોના હુકેઝિયા
આવે એવી રીતે "પણુ ડચ્ક
મોરોએ નજર ખોલી ત્યારે એ
પોતે એકલો જ હતો અને
પેલો ચિત્રકાર ચાન્થો ગયો હતો

પેલો કલાકાર ઠકરાતી વડીઓમાથી બહાર નીકળી
જઈને ફ્લોરેન્સ નગરીમા ફરતો હતો પેલા ઠાકારે
કહી હતી તેવી અનેક યુવતીઓના ટોળા આ કુસુમ નગરીમા
કુસુમોની સૌરભ ધરીને અનેક રંગોવાળા પતંગીયાની પાંખો
જેવા જાણે ઉડતા હતા, અને કવિતાના કલરવ જેવા અવાજો
પ્રકાશતા હતા, "ફૂલ લો રે ફૂલ !"

આ કુસુમ નગરમા હવે મધ્યયુગ અને ઉત્થાનયુગ
ઓતપ્રોત થઈ ગયા હતા વેપારીઓના રૂપ ધરેલી ઠક
રાતોના કિલ્લા જેવા ભવનો ભવ્ય હતા છતા ભયાનક
હતા કળાના રૂપ જડિત નમુનાઓ જેવા એમના કલેવરો
કરપીણ કાપતરાઓમા સળવળતા હતા પર્યટરોની અટારી
ઓમાથી જાણે પેલોમેકીઆવેલી, એકલો, આ જમાનાનો
વારસદાર હોય તેવો, ખાધુ સ્મિત કરતો હતો

એવી આ ભૂમિપરથી ઉત્થાન યુગનો તેજનો કૂવારો ફૂટી નીકળતો હોય તેવા, સીમાળુ અને ગીઓટો, નામના ચિતારા, નીકોલા, પીસાનો અને સેલોની જેવા શિદ્ધીઓ, પેલો ડોનાટેલો નામનો નવલકથાકાર, બોકાશીયો નામનો ઇતિહાસ લેખક, ડાન્ટે નામનો કવિ ટાકલું લઈને દોડતો, માઇકેલેન્જેલો અને એ વજુઆરની પગદંડી પર વિહરતો ચાલ્યો જતો હોય તેવો, લીયોનાર્ડો, આ નગરની ઠકરાતી ઇમારતો પાછળ ખેલાતા મરણ પામેલા જમાનાના, સેફને બૂલતો ટહેલતો હતો, અને પોતાની પ્રયોગશાળામાં જઈને, “છેલ્લું સપર” નામનું ચિત્ર પુરું કરવા મંડી પડતો હતો.

પછી એણે ફ્લોરેન્સની બહારની હદમત દીડી. મોરોની ઠકરાત શાહી એક જ રાતમાં બધું અલોપ થઈ ગઈ હતી અને લિયોનાર્ડોના કાનમાં વ્યાપારી હદમતનું નૂતન રૂપ કહેતું હતું; “ફ્લોરેન્સ નગર આજથી રિપબ્લિક છે.”

ફ્લોરેન્સ નગરના રિપબ્લિકના ‘કાઉન્સિલ હોલમાં’ અંદરની દિવાલપર સગ્રામનું એક સુંદર ચિત્ર દોરવાનું કામ લિયોનાર્ડોને આપવામાં આવ્યું. લિયોનાર્ડોએ યુદ્ધની રેખાઓ ચીતરના માડી યુદ્ધના મેદાનપર ચાર અશ્વારોહી સૈનિકો, એક વાવટાને છતવા માટે બંની જગની અપા-અપી કરતા દેખ્યા. આ છવલેણ ખેંચતાણુ નીચે એક લાખા સોટાપર ચોટાડેલો ઝંડો સાવ ચીંથડું બની જઈને ડુધિર રંગો કંપી ઊઠ્યો હતો. અપાઅપા કરતા હાથ આ

અંડાને વિકરાળ બનીને એક બીજાથી વિરોધી દિશામાં ખેંચતા હતા. આ ભયાનક ખેંચાખેંચી ઉપર તરવારો વીંઝાતી હતી. આ ખેંચતાણુમાં ખેંચાઈ ગયેલાં મોઢાં, ભયાનક ચિત્કારવાળાં દેખાતાં હતાં. આ ખેંચતાણુમાં ખેંચાઈ ગયેલો માનવી મુદ્રાઓ મઠા પર ચિત્કાર કરતાં પિશાચોના પંજાઓ જેવી કારમી બની ગઈ હતી. માનવ પશુઓના સંગમાં ઘોડાઓ પણ રાક્ષસી અને બિહામણા બનીને, પાછલા પગ પર ઊભા થઈ યદને, કાન પાછા ફેંકી દઈને, ડોળા ધૂરકાવીને, હાંત કકડાવતા એક એકને કરડી ખાતા હતા. મનુષ્યની યુદ્ધ પૈશાચિકતામાં પિશાચ બનેલાં આ પશુઓની ખરીઓ નીચેના લોહિયાળ કીચડમાં એક સૈનિક બીજાની કૂખમાં છરી લોંકી દેતો હતો અને બીજો ત્રીજાની લટ ઝાલીને જમીનપર માનવી શીશને પછાડી નાખતો હતો.

આ મશહૂર ચિત્ર દોરીને લિથોનાઈટો તેની નીચે લખતો હતો, “પાઝિયા, બેશિયાલિઝિમા.”

ચિત્રકારનું ચિત્ર પારખવા માટે ફ્લોરેન્સ નગરના વ્યાપારી સ્વરાજ્યનો આગેવાન સોડેરિની આવ્યો અને આવા ચિત્રને નાપસંદ કરતો, કલાકારને ધીબ આપતું પ્રવચન બોલ્યો.

રસ્તે ચાલતાં મૂળ ઉરાડતો પવનનો ભૂતિયો પસાર થઈ જાય ત્યાં સુધી આંખો મીંચી રાખતા મુસાફરની જેમ, પ્રવચન પૂરું થયા પછી ડા-વિન્સી બોલ્યો; “યુદ્ધની સંસ્થાને કલાના અલંકાર પહેરાવીને ઉમદા ચીતરી ચકાય જ નહિ.”

પણ પીસાનગર સાથે ફ્લોરેન્સ નગરરાજ્યની લડાઈ ચડ ચડ ગઈ હતી. એટલે લિયોનાર્ડોને બીજું કામ સોંપવામાં આવ્યું. એ કામ આનો નદીના પ્રવાહને પીસામાંથી લિયોનો તરફ પલટી નાખવાનું હતું એ રીતે ફ્લોરેન્સ નગરરાજ્ય પીસા નગરને દરિયાથી વિખૂટું પાડી દઈને તારાજ કરી નાખવા માગતું હતું.

લિયોનાર્ડોએ રિપબ્લિકની સગ્રામ સમિતિને સમજાવ્યું કે તે અશક્ય છે અને અયોગ્ય છે. “ એક જીવનની કિંતા જેવા જિવંતરની બાની બનેલા નગરનો નાશ કરવાની કોઈ તરફીય લિયોનાર્ડો કરી શકશે નહિ.”

કલાકારની નજર સામે ફ્લોરેન્સ નગરની જીવંત રીખાઓ ઝળી ઊઠી. એક મોટા જીવન પુષ્પ જેવું ફ્લોરેન્સ નગર હતું તેણે જ પીસા નગર એને દેખાવ્યું. આ બન્ને પુષ્પોની સુવાસ સૂઘતો કલાકાર એની પ્રયોગ શાળામાં ઉતાવળો આવી પહોંચ્યો. મોના-લીમા ત્યાં એની રાહ જોતી બેઠી હતી. લિયોનાર્ડોએ સૌંદર્યની સૌરભ જેવી, આ નારીને લાખા નમયથી ચીતરવા માડી હતી.

“ તમે પરણેલા છો ? ”

“ મેસર્સ ફ્રેન્ચીસ્કો મારા પતિ થાય ”

એમ કોઈ કોઈ દિવસે, પેલો કલાકાર પેલી નારી સાથે એકાદો સવાલ કે એકાદા જવાબની આપલે કરતો.

એકવાર મોનાલિમાએ કલાકારને પૂછ્યું. “ તમે સ્ત્રીઓથી ખૂબ દૂર કેમ રહો છો ? ”

“ ફર નહિ, ફર નહિ નારીના જીવતરને હું માનથી
જેઠં છું પણ જિવતર પર અનુરાગથી ઊભરાતો હું,
કદાચ એ પ્રેમને લીધે જ, હું માસાહાર પણ કદી કરી
શકતો નથી ”

એકવાર પોતાના ચિત્ર પર મુગ્ધ બનતી મોનાલિસા
બોલી, “ શો અગાધ પ્રેમ બરી લીધો છે તમે, મારી
આખોમા કે, એની અહર જોવા કરવા છતાં એના પારદર્શક
તેજસ્વ તજિયું જ દેખાતું નથી ! ”

“ હું તારા સૌંદર્યના
તેજને ચીતરું છું ત્યારે આપણે
બન્ને ચોતપ્રોત બનીને તદ્દા
કાર થઈને એકમેકની અતર્ગત
પ્રતિમાઓમાંથી વ્યતન આકાર
નિષ્પન્નવીએ છીએ હું એકલો
નથી ઉપજાવતો, આ ચિત્ર,
તું પણ, મોનાલિસા, તારા
કવેવરમાંથી નવું જિવતર
નિષ્પન્નવે છે, ”

અને અગાધ આનંદમાં
દૂળી જતી હોય તેવી મોનાલિસા

બોલી, “ પણ આ ચિત્ર તો, લિયોનાર્ડોનું કહેવાયે ! ”

‘ ના, ના ઉભયનું, ’ બોલતો લિયોનાર્ડો આનંદ
પામ્યો

આજે તો રાત પીટી ગઈ હતી મોનાલિસા ઘેર
જવા ઊઠી ત્યારે બારના ડકા ખખ યા

“પૂરું થઈ ગયું ને ચિત્ર ?” મોનાલિસા બોલી.

“ના, ના, ના, ના.” લિયોનાર્ડો બોલી બેઠ્યો.

“તો એ પુરું નહીં થયે ! તમે પૂરાં ન થાય તેવાં

ચિત્ર ચોતરો છે, ડાવિન્સી !”

બોલતી, મોનાલિસા ચાલી ગઈ.

લિયોનાર્ડોને આખી રાત બિંધ આવી નહિ. મોનાલિસાનાં સ્વપ્ન સેવતો, રાતના ડંકા ગણતો કલાકાર પરોઢિયા પહેલાં બીઠીને ફ્લોરેન્સ નગરના પાકર પર ચિંતાતુર બેઠો હતો, ત્યાં કોઇએ આવીને કહ્યું, “મોનાલિસા મરણ પામી !”

ઇસવીસનની ૧૫૦૭ મી સાલ ચાલતી હતી. લિયોનાર્ડો હવે ફ્લોરેન્સને છોડી ગયો હતો. થોડા દિવસ મિલાનમાં રહીને એ હવે રોમ પહોંચતો હતો. એક મોટો રાજપાટ એની નજર સામે લાંબાયેલો દેખાયો. લોરેન્ડોથી મોરો પાસે અને મોરો પછી સીઝર સાથે અને એનો સાથ ત્યજીને સોડેરીની પાસે અને ત્યાંથી નીકળીને પોપની મુલાકાત માગતો કલાકાર પોતાની નોંધપોથીમાં ૧૫૧૩ ના સપ્ટેમ્બરની ૨૩ મી તારીખ નોંધતો હતો.

પણ એને પોપની મુલાકાતનો લાભ મળ્યો નહિ. થાક્યા પાક્યા કલાકારના કાનમાં એક હજીરિયાએ કહ્યું; “નાસ્તિકોને અને ડાકણોને મળગાવ્યા કરતા પોપ શહેનશાહ આખો દિવસ સંગીતના જલસાઓમાં અને જ્ઞાનનું ફળ આપવાનો અપરાધ ન કર્યો હોય તેવા વિદ્વંસકોના બિભત્સ સાથમાં પવિત્ર સમય ગાળતા હોય છે. મુલાકાતનો ખપ હોય

તો વિદ્યપક બનીને મુજરો કરતા શીખો ! ”

ખીજે દિવસે આ ઉચ્ચાનયુગના મહામાનવને ધર્મના મહત્તા દવાખાનામાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યો તથા શરીર રચનાનો અભ્યાસ કરવાના અપરાધ માટે, લિયોનાર્ડો પણ ફેલાતફંડની બયાનક શિક્ષાને પાત્ર બનશે એવું કહેવામાં આવ્યું.

દોમમાં મેલેરિયાના તાવથી ખીખતો કલાકાર ફ્રાન્સમાં પહોંચ્યો. ફ્રાન્સના રાજ્યે એને આવકાર લીધો તથા એક મોટી નહેર બાધવાની યોજના સેંપી. લિયોનાર્ડોએ નહેરના નકશા તૈયાર કરવા સોલોનની ધરતી માપવા માડી અને હોર્ડર તથા ચેર નદીની સપાટીઓના માપ લેવા માંડ્યા.

નહેરના નકશાઓ ચીતરતા કલાકારની પ્રયોગશાળા જેવા એકવાર ફ્રાન્સિસ થોતે ખબર લીધા વિના આવી પહોંચ્યો. ભેતભેતાઓમાં હજુરિયાઓના સઘ સાથે રાજા ફ્રાન્સિસ લિયોનાર્ડો પર માન કરતો બોલ્યો, “ ગૈતર, લિયોનાર્ડો, પેલું કોનું ચિત્ર છે ? ”

“ જુનું છે અધુરું છે ”

“ પણ જેવા તો દો, આવી સુંદર નારી મેં પહેલી વાર જોઈ, કોણ છે એ ! ”

“ મેડોના લિસા ”

“ તમે એને ક્યારે ચીતરી ? ”

“ ઇશ વરસ પર ”

“ આજે પણ એ આવી જ સુંદર હશે ને ? ”

“ એ મરણ પામી છે, મહારાજા. ”

“મેઈતર, લિયોનારે, આ ચિત્રપટ પાંચ વરસ મહે-
નત કરી છે.” હજુરીયો જોલ્યો.

પછી મહારાજા અને હજુરિયા, હલકી મળક કરતા
હસ્યા અને છેવટે દુઃખી બનેલા કલાકારને મહારા-
જાએ કહ્યું:

“આ ચિત્ર હું ખરીદી લઉં છું.....અને પેલું કેાનું
ચિત્ર છે, જે, તમે ચીતરતા હતા !”

“જોન-બેપ્ટિસ્ટ.”

“બન્ને ચિત્રો હું ખરીદું છું.”

“બન્ને અધૂરાં છે, મહારાજા.”

“જે હજાર....ત્રણ હજાર, પાંચ હજાર.....”
મહારાજાએ કિંમત ખખડાવી અને જતાં જતાં ફરમાન
કયું, “એ બન્ને ચિત્રો ખરીદાઈ ગયાં છે.”

રાજાનો રસાલો ચાલ્યો ગયો. પછી દુઃખી અવાજે
લિયોનાડોએ પોતાના ભિંધતા વિદ્યાર્થીને મધરાતે જાગ પાડી,
“ફ્રેન્સિસકો, ઊઠ !”

“આત્યારે મધરાતે ?” ફ્રેન્સિસકો જાગ્યો.

“આપણે દરબારગઢમાં જઈએ. આ બન્ને ચિત્રો
વિના હું છત્રી શકું જ નહિ. મહારાજાને વિનંતિ કરીએ
અને જો એ ન માને તો, એના લિસા અને જોનને લઈને
રાતોરાત ભાગી છટીએ.”

દરબારગઢની મધરાત ચકચૂર હતી. નથામાં ડોકતો
રજવાડો, યુવતિઓનાં નમ્ર રૂપો વચ્ચે દીંચતો હતો.

મહારાજની પડખે જ એની સગી બહેન પણ આ પશુ-
તાની મહેફીલમાં નગ્નરૂપે મથગૂલ હતી.

“લિયોનાર્ડો-ડા-વિન્સિ” પહેરેગીરે મહારાજને
ખબર આપ્યા.

“ભલે આવે.” ચક્રચૂર નથાખોરે પરવાનગી દીધી.
પશુતાના મેળાની વચ્ચે માનવી કંપતો ઊભો રહ્યો અને
કરગરતો બોલ્યો, “પેલાં બે ચિત્ર હું મરણ પામું પછી
આપ મહારાજ લઈ લેજો, વિના મૂલ્યે.”

મહારાજએ અદ્વૈત કહ્યું: “પણ એ તો મરી
ગઈ છે, અને જોન પણ.....”

“એ મરેલાને પણ આણે છે.” મહારાજની બહેને,
ખાલી ધરતાં કહ્યું.

“મરેલાંને પણ આહી શકાતું હશે !”

હા મહારાજ !

“ભલે, ભલે,” મહારાજ પ્રુશ થયા, “મેં જ કહ્યું
હતું કે ચિત્રપટ પર જીવતી થઈ ગઈ છે એ મેડોના લિસા.”
પછી લિયોનાર્ડો ફ્રેન્સિસ્કોના સાથમાં પાછો ફર્યો. બીજા દિવસ-
ની મધરાતે, ફ્રેન્સિસ્કો ઝળકી ઊઠ્યો. પહેલીરાતની જેમ
એની નજર સામે આલાસ દેખાયો. એના કાનમાં બહુ
પેલા મહાનુભાવનો દર્દવાળો અવાજ ધડકતો હતો.

ત્યાં કોઈ હતું નહિ, પણ એને લિયોનાર્ડોની ચિંતા
થઈ. એ ઊઠ્યો. દખાયેલા પગલે એ લિયોનાર્ડોના ખંડ
પાસે પહોંચ્યો. ખંડ આજો ખાલી હતો. ગમગીન બનેલો
ફ્રેન્સિસ્કો પ્રયોગશાળા તરફ દોડ્યો. પ્રયોગ ખંડમાં દીવાલ
પર ચોટેલા ચિત્રપટ પર જીવતો બની ગયેલો જોન ધી બેપ્ટિસ્ટ

જાણે હતો. એની સામે કંપી જાહેલા કલેવર વાળો કલાકાર
નિવતરના જેમનું છેલ્લું ટીપું ખરચી નાખવા પીંછી
લઈને મચી પડ્યો હતો પણ એની આંગળીઓ એનું
કંઈ કરતી નહોતી, એના હાથમાંની પીંછી મૂલ જાડી હતી.

ફેન્સિસ્કો આ મહાનુભાવને લેટી પડ્યો, પાછળથી
પકડાયેલું કલેવર ચોતાના વિદ્યાર્થીને અડેલી પડતું કપાળ
પરથી પ્રસ્વેદ ટપકતું નિવતરની મમતા જેવું ઝાલ્યું;
“હું ચાહું છું એને.....જેનું માનવતા બધું માથું,
પાશવતાની મહેફીલે ઉતારી લીધું હતું.”

પછી સવાર થયું ત્યારે જિગતા સૂરજનાં કિરણ લેગી
એક પાળેલી ચકલી જાડતી આવી અને રોજની જેમ
કલાકારની હથેળીપર કિલકિલાટ કરવા લાગી ત્યારે એ
પંખીને શી ખબર છે, પેલા મહામાનવનો પ્રાણ પંખી તો
હડી ગયો છે?

યુરોપની મધ્યયુગી દુનિયા, ઈસુનાં દેવળોમાં ચૂપચાપ રીતે પ્રાર્થના કરતી હવે ગાવા માંડી પણ હતી. આશ્ચર્ય

જતા રજવાડાના રંગમંડપો-
માં, વંડીઓપર થઈને,
ચારણોનાં ગીતના બોલ
રણકાર સંલગ્નતા હતા.
વનવગડામાં કોઈ ગોપ
ગોપીઓ, કુદરતને ખોળે
રમતાં લવારં ને ટહુકારતાં
ગાઈ પડતાં હતાં.

એ તો અધાં ગીત
હતાં, એમાં સંગીત ક્યાં
હતું, જેમાં “ગીત તથા
વાદ્ય” અને નૃત્યની એકતા
નતા, માનવીના કાનને
અવણુના સંસ્કારમાં તરબોળ
કરીનાએ!

કહે છે કે અંદરની ઉમિં જાગી પડે, ઉઘ ખનીને

જાગી પડીને અને પછી ગાઈ પડે, નાચી પણ પડે, અને, વાદ્ય તો નગારું કે તાંબુરો બનીને, એકાએક વાગી ઉઠે અને એ રીતે આ ત્રણનો સુમેળ બંધી બંધ્ય કે સંગીતનો આકાર ઉઠવા માંડે. પણ ત્યારની દુનિયામાં સંગીતનું એવું સમગ્રરૂપ હજી આપ્યું જ નહોતું.

મધ્યયુગની રજવાડી દુનિયામાં શહેનશાહો અને રાજા મહારાજાઓ વિરાજતા હતા, અને વંડીઓમાં ચારણો ગાતા હતા. પ્રેમ સ્વરૂપ ઇસુને વંડીઓ જેવી કિલ્લેબંધીઓનાં ઇસાઈ દેવળો બનાવીને, તેની અંદર, ‘સંઘ એજ માફ શરણુ છે’ એમ શપથ લઈને કોસ પર ચત્રી ગણેલા એ છસસને આ કિલ્લેબંધી જેવાં દેવળમાં જકડી લેવામાં આવ્યો હતો, વ્યાસપીઠ પર પાદરી બિંભો હતો. એ, ઘેટાંબકરાનાં ટોળાંની જેમ માથું નીચું કરીને, અંદર આવે તેવા માનવ સઘને બંધ દિલ, અને બંધ દિમાક રાખીને આંખ અને કાનનાં કમાડ વાસી દીધા પછી ધરોપીય ઇસાઈશાસન, અને તેમનાં દેવળની અંદરનાં રોત્રને ગીતની જેમ ગાવા દેવાની આ લાવિઠેને પરવાનગી દેતો હતો.

પણ પરવાનગી વિનાજ બહારની દુનિયામાં ગીતનો રણકો અહીં પણ ગવાતો હતો તેવો, લપાતો છપાતો આવી પહોંચ્યો અને દેવળમાં ગવાતા ગીતમાં ગરકી ગયો, એજ રીતે, લપાતું છુપાતું ‘નાચ’ દેવળમાં પેસી ગયું અને વાદ્યની અદાથી રણકી ઉઠ્યું. દેવળમાં પણ ધીમેધીમે, ગીતની શાસ્ત્રીયતા અને વાસ્તવિકતા સ્વીકારવા લાગી, અને તેની સાથે જ વંડીઓ વધારે સાવધાન બનવા માંડી.

ખડારની દુનિયામાં રખડુ ગણાતું સંગીત દેવળની પવિત્ર દુનિયામાં ધૂમી ન બાય તેની તકેદારી રખાવા માંડી.

ત્યારે ભારતીય ભૂમિ પર પૂર્વની દુનિયામાં, સંગીતની રજવાડી શુંબલા તૂટવાનો ધડાકો થયો. સૈકાઓથી બાંધી રાખેલા, અને વધારે ચચળ મનાતા, નારીરૂપના પગની શુંબલાના અંકોડાના ટુકડા થઈ જવાનો રજવાડી દુનિયાના કાન ફેાડી નાખે તેવો અવાજ ગાજી ઉઠ્યો. ચિતોડ જેવા ચિતોડનો દુર્ગ પાયામાંથી હથમચી ઉઠ્યો. ગગનચુંબી વંડીઓના માથા પરથી ઠેકી જવા માગતું એક સુકુમાર, સૌમ્ય, નારીરૂપ સંસ્કાર જેવા શબ્દને પગના તાલની એકતાનતાથી મઢી લેતું, મજરાને કરતાલના કિલ્લોલતું હાથનું નવું આભરણ બનેલું, સંગીતનું રૂપ, ત્યારની દુનિયાની, બધી જીવલેણ સામાજિક ચોકીઓને પડકારતું ગરજી ઉઠ્યું.

“તને અમે ચિતોડના મીસોદીયા કુલની શોભા જેવા દુર્ગમાં સધરી ચકીશું નહીં” ચિતોડનો રજવાડી વાસ એને અનેકવાર સમજાવ્યા પછી ઠડક બનીને કહેતો હતો.

“મહારાણા, મારો પંખી જેવો જીવ, આ કિલ્લો, આ દિવાલો, અને જીરજોની પેલે પાર જવા, વિશાળ દુનિયામાં, એક જન સંગીતનો આઠઠાઠ જગવવા જાય છે.”

“તો તારે, આ રજવાડાને વરસું નહોતું ! તો તારા મા-બાપે તને, અહીં ધકેલવી નહોતી જોઈતી !”

“હું કદી વરો નથી, આ રજવાડાને ! હું તો અહીં ધકેલાઈ આવી તે પહેલાં જ વગી ચૂકી હતી, પરણી ચૂકી હતી !”

“ કેણુ તારે પતિ ! ”

“ ગિરીધારી ! જેના સંગીતના સુરપર આજો મજ થનગની ઉઠ્યો હતો, જેના પ્રણય સંગીતના સુર પર કુદરતને જોળે વિહરતી ગોપીઓ, ગોપજનો નારી ઉઠ્યાં હતાં, જેણે ભારતની ભૂમિપર ગોવર્ધન જેવા ડુંગરાઓને, પણ ટોલાવી દીધા હતા ! ”

“ તે તારે પતિ ! પણ આજે હયાત નથી એ, દારિ-કાધીશ ” બોલતો રાણાનો ગ્રખર અવાજ એને ઠહેલો હતો, “ તારે સતિ થવું પડશે. ત્યારે અગ્નિમા પ્રવેશેલા તારા પિંજરને છોડીને પછી જ તારે, પંખી જેવો છવડો આ ચિતોડની કિલ્લેબંધીની પેલે પાર જઈ શકશે. ”

મિહીરા, (મીરા)ની નજર સામે, અડગ પ્રાણને ડગાવી દે તેવી ઝબકાડી દુનિયા આટ દેતી વિકરાળ અટ્ટહાસ્ય કરતી દેખાઈ આ દુનિયાની કિલ્લેબંધીનાં, સિતરમાં અનેક અબળાઓ, રિખાઈ રિખાઈને રહેંસાઈ ગઈ હતી. અનેક કાવતરાંઓ એકમેકનાં ખૂન કરતા અહીં રચાયા કર્યા હતા. એની જ અંદર અનેક નારીઓને, અગ્નિ-સ્નાન કરાવનારી ચિતાઓ ચેત્યા કરી હતી એવા નર્મો નરકા-ગારમાં ફસાયેલી મીરા કંપી બિટી. એના કપાળ પર પરત્તેવાનાં દીપા ચમકી ઉઠ્યા. એ કશું જ બોલ્યા વિના દેખી રહી.

“ બોલ શું, કરવું છે તારે ! ”

“ તમારે જે કરવાનું હોય તે કરો. ”

“ તો એક ઉપાય છે. અગ્નિસ્નાન કરવાની હામ ન

હોય તો, વિષયાન, તારી ચાતનાઓને ઓછી કરી શકે !”
 મીરાં આવાક બની.

“શો જવાબ દેવો છે, મિહીરા !” વિષયાન કરીને,
 એક સમયના દારિકાના રાણાનો સંસાર માંડવા સ્વર્ગમાં
 જવું છે કે, આ પૃથ્વીપર ચિતોડના રાણાના સંગમાં
 સ્વર્ગનો આનંદ માણવો છે ?”

“હું વિચાર કરીને નક્કી કરીશ” મીરાંએ હોઠ
 દબાવીને ધિરજ ધારી રાખી. રાણો ગયો. એ અંતરની
 ચાતનાથી ઊભરાતી બબડી, “આ પશુની બોડમાં, જકડાઇ
 ગએલો મારો માનવજીવ, પશુ સાથે બાથબાથ આવી
 ગયો છે હવે !” પછી થોડીવારે એના વિશાળ કપાળ પર
 હિંમત ચમકી ઉઠી. એણે, આંખના ખુણા લૂછતાં, નિર્ધાર
 કર્યો, “પશુનો પરાજય થશે, માનવીનો વિજય થશે.
 એ વિજયની પગદંડી પાડતી હું, ગાવી નાચતી, ધૂધરી-
 એનો રણકાર ગજવતી અને મંજીરાનો નાદ જગવતી
 ચાલી જઈશ.”

“ક્યાં !” એવું અંતર એને પૂછતું હતું.

“ત્યાં નહીં, જ્યાં ગોપ ગોપીઓ કિલ્લોલતાં હતાં !
 ત્યાં પણ નહીં જ્યાં ગિરધારી લીલા કરતો હતો ! ત્યાંની
 ભૂમિપર ખદબદતી જીવન ઘટના આજે મુક્ત જીવનના
 એક પણ સુરને સાચવી શકે તેમ નથી.....પણ ત્યાં જ્યાં,
 સોરઠનો છેડો છે, જ્યાં એકલો અટુલો બેટ ચિતોડથી
 ફરફર.....”

થોડા દિવસ પછી મરૂ જૂમિપરથી એક ઉંટ ઉતાવળે
ચાલ્યો જતો હતો. એ ઉંટ પર, મિકીરા બેઠી હતી.

શી ગજબનાક હિંમતને પીઠ પર ધરીને, મરૂજૂમિ
પર મગરૂર બનીને આ ઉંટ ચાલ્યો જતો હતો ! એની પીઠ
પર, બેઠેલી એક નારીએ, રજવાડાના અંતઃપુરના નરકાગારને
નાખુદ કરવાનો સંસ્કારનાદ ઉચ્ચાર્યો હતો. એણે રજવાડી
કિલ્લેબંધી પરથી છલંગ દીધી હતી. એણે, નારીજાતના, સં-
સ્કારી હલન ચલનના અધિકારને, નૃત્ય ગીત અને વાદ્યના
તાલ સાથે જોડી જઈને મહા પ્રયાણ કર્યું હતું. એણે જ જરૂર

બનેલા ધર્મની જડતાને હથમચાવી નાખીને, તેમાં મુક્ત બનેલી નારીના પગરવનો, સંચાર કયો હતો.

મરૂભૂમિપર છલંગ દઈને એ સોરઠને આરે આવી પહોંચી. એણે, સોરઠના કિનારાનાં ગામડાઓને ઘેલાં કરી દીધાં. રાણાના રણવાસમાંથી ભાગી છૂટેલો એનો જીવ પંખીની અદાથી કિલ્લોલ કરતો નાચી ઉઠ્યો. ગામેગામ એનાં એવારણાં થયાં. ખૂલ્લા પાધરમાં રહેતાં ગોપજનોએ અને ગરોબ ઘરમાંથી હળધરોએ, સંગીતની દેવી જેવી, સુરોના સ્વરૂપો રચતી અને તેનો આકાર બનીને, નાચી ઉઠતી આ નારીના મુક્ત રૂપ પર પ્રેમ કયો.

એની નજર સામે, આ ભૂમિનું ચિત્ર તરબરી ઉઠ્યું. એનો, નરકાગાર જેવી વંડીઓમાં શમાઈ ન શકે તેવો જીવ આ ધરતીપરની જીવન ઘટના દેખતો હાંખીથયો.

“હૃદયવર્ધન ગયો અને ત્યારથી આ પ્રાચી ભૂમિપરનો આનંદ ઉડી જવા માંડ્યો. અંગેઅંગ પર વિચ્છેદ પામેલી, આ ધરતીના હાડેહાડની ખેંચતાણ કરતી શ્વાન બનેલી રજવાડાશાહીએ ભૂમિમાતાનાં અંગેઅંગની ખેંચાખેંચ કરવા માંડી હતી.

“સાત સાત સૈકાઓનાં વહાણાં વાઈ ગયા હતાં. સાત સાત સૈકાઓપરહિલ ભરાય ત્યાંસુધી માનવતાને એણે રહેંચ્યા કરી, પાશવતાના નરમેધો કર્યા, ચાકવાસ્થલીઓ ઉજાડ્યા કરી હતી. એવો ધવાયલા દેહવાળો પશુ પોતાના જ કલેવરપર પડેલા ધાના ધારાને આટતો બેઠો હતો ત્યાં ધરલામનું આક્રમણ એની લગોલગ આવી પહોંચીને એને મરણીયો બનાવતું પુછડામાંજ રહેલી એની અસ્મિતાને ચિડવતું હતું.”

ઇ. સ. ૧૫૫૭ ની સાલ પુરી થવા આવી હતી. એવી રજવાડાશાહીનો ગોઝારો બનેલો ચિતોડનો કિલ્લો ગુજરાતમાંથી બહાદુરશાહ અને દિલ્હીમાંથી શહેનશાહ અકબરના આક્રમણની નિશાનની તાક બની ચૂક્યો હતો. એ જીવંતની ઘટનામાં જોબન નહોતું રહ્યું, આંધળીયાં કરવાનો આવેશ, જોબન જેવો દેખાવ કરતો હતો. એ સડી ચૂકેલી રજવાડી જીવન ઘટનામાં પુણ્ય પ્રકાશનીય તાકાત નહોતી રહી, મરણ પામતા પોતાના કલ્લેવરને પકડી રાખવાની વૈરભાવના, હોલવાતા દિપકના તેજ જેવી ઝબકી ઉઠી હતી. જીવંત તરફની આ વૈરભાવના, પોતપોતાના જમીનના ટુકડા સાથે મડાગાંઠ બનીને, પોતપોતાની નારી જાત સાથે મડાની જેમ આલિંગી રહીને, તેને જીવંતી સળગાવી દહને, બૈહુર કરતી હતી.

ત્યારે ઠારાગાર જેવી આ જીવંત ઘટનાના, અનેક સ્ત્રીઓના નરકાગાર જેવા અંતઃપુરમાં, ખદબદતી જીવંત ઘટનામાંથી મેઠતાની એક જાગીરમાંથી, મિહિરા નામની એક જુવાન દિકરી, ચિતોડના રાણાને દેવાઈ હતી અને ચિતોડ ગઢ તરફ પહોંચી જવા, રાણાના ખાડા સાથે પરણેલી, મિહિરાને હથમચી જતા દિલથી વિદાય દેતી રજપુત માતા કહેતી હતી

“જેટા મિરાં! વિકટ સમે ચાદ કરજે દારિકાધીરાને.”

અને સાપના ભારા જેવી વાળની લટોને સમારતી સ્મિત કરતી મિરાં બોલી હતી, “હા, માડી, ગિરધારીલાલને! તેં મને કહ્યુંતું કે મારો પતિ ગિરધારીલાલ છે ત્યારથી તેની છબી મેં મારા હૈયામાં જડી રાખી છે.”

“પણ મિરાં!” પાછી માતા બોલી, “ત્યાં તારો ગાવાનો છંદ....” બોલતી માતા રડી પડી હતી.

“લલેભાડી” બોલતી મિરાંને લઇને રથ પછી ચાલી નીકળ્યો, અને ચિતોડ પહોંચીને મીરાં ચિતોડના વિકરાળ ગઢની દિવાલોની વચ્ચેના અંતપુરની દુનિયામાં ફાપલ થઈ. પણ એનો પેલો છંદ છૂટ્યો નહીં. એણે પોતાના ખંડનાં કમાડ વાસીને લખવા માંડ્યું. ગીત લખતાં થંભી જતા એના હાથમાંની લેખિની પડી જતી ત્યારે, શ્રવતી બનેલી ગીતની કડી લઇને, મંજીરાના તાલ દેતી એ નાચી ઉઠતી. નૃત્ય ગીત અને વાદનાં આંદોલનો લેગી, મુક્ત સંગીતનીજ બની હોય એવી એની દેહની ઝહેલડી જણે ઉઘડી ગએલાં કમાડમાંથી ખાલીપરથી સરતી જતી હોય તેમ એને આભાસ થતો હતો.*

આજે એજ આભાસપર મીરાં નૃત્ય કરતી હતી. આજે એ આભાસની આસપાસ, રજવાડી કિલ્લેબંધીનું નરકાગાર નહોતું. આજે તો ખૂલી ગએલાં કમાડ પછી, જનમાનવોએ રચેલી વ્યાસપીઠપર ચળે ધૂધરમાળ બાંધીને મીરાં મુક્ત બનીને સુરાબટના જનપદમાં સંગીત કરતી હતી.

એની મુક્ત બનેલી નજરમાં, મુક્ત બનેલી પોતાની માનવતા દેખાતી હતી. એની નજરમાં એનો પોતાનો

* કેઈ કહે મીરાં બમ્બરે જાવરી, કેઈ કહે જોગજી મદમાતી
અપનીરે કુલકી સાખા મટ ગઈ, મટ ગઈ જમરેડી ફાંસી
“ઉમી જમરે ગજ રથ ચાપો રે જાવ
માન જસે તો તેની સખ્યા ના થાવ
જખરે મારે પેલા ફુજન લોક
ચિતકું ચોટયું તો તેની સિખામણ ફેક.”

પ્રાણ, લોક માનવોના રૂપમાં પંખેડે બનીને કિલ્લોલ કરતો સંભળાતો હતો. એની સાથે પશ્ચિમના ટાપુ તરફ જવા માટે, નરનારીઓનો, સંગીત લલકારતો અને નૃત્ય કરતો સંઘ તૈયાર થયો હતો. એ સંઘરૂપિણી સંગીતની સંસ્કારમુર્તિ હોય તેવી દ્વારિકા તરફ આગળ વધતી અનેક રાગોવાળું સંગીત સર્જતી અને તેને શ્રવણ બનાવતી આગળ વધતી હતી.*

મિરાંનો સંઘ પશ્ચિમમાં દ્વારિકા તરફ આગળ વધતો હતો. મિરાં સંઘને કહેતી હતી “ ગિરીધારીને મારે જાતે જઈને જોવા છે. જેમ બને તેમ જલદી આપણે પહોંચવાનું છે. ” બોલતી મિરાં ઉંડા વિચારમાં ગરફી જતી અને ઝબકી ઉઠતી હોય તેમ કહેતી, ‘ દેખો ઉચ્ચે આકાશમાં લટકે છે તે વાદો ! પૃથ્વી પર કેવા કેવા મોહ પેદા કરે છે એ ! એની છાયામાં ફરનો રસ્તો જળબરીને વહેતા ઝરણુ જેવો નથી લાગતો ! એની આભા નીચે ફર ફરના ઊંડવા શ્રવણ બનતા નથી દેખાતા ! એના ચળકાટ નીચે શબ પણ સુંઘર લાગે, સ્ત્રીનું મૂળ વૂઠ લાગે ! ” બોલતી મિરાં હસી પડતી ને કહેતી, “ એના જ ચળકાટ નીચે હું દ્વારિકા દેખ્યા કરૂ છું. મેં જોણું કદિ સમુદ્ર દેખ્યો નથી, તેની નજર આગળ જળની વચ્ચે ઉલેલા જહાજ જેવી નાનકડી દ્વારિકા અને એ જહાજના કુવાથ જા જેવી મારી પ્રેમ પ્રતિમા મને દેખાયા જ કરે છે ! ” બોલતી મીરાંનું હિલ જોરથી ધબકી ઉઠતું અને એ આખો મીચી દેતી, અને

* અંતમે મેં તત કાલ્યો, પીઠે રહી સોઈ,
ગણે મેંમા વીખકા ખ્યાતા, પીઅત મસ્ત હોમ,
અળ તો ખાત ફેલ ગઈ, જાણે સગ મોમ,
ચાવ મીરા લાલ ગિરધર, હોનાં સો હોમ.

ઉઘાડતી ત્યારે કોઈ એને પૂછતું “ તમને આગેહૂબ ભગ-
વાનનાં દર્શન થાય છે ! ”

મિરા ખડખડાટ હસી પડતી, “ ના રે ના, મેં તો
માત્ર નિશ્ચય કર્યો કે, ચિતોડના કારાગાર જેવા હવતરને
છોડીને ભાગવું. પછી અગ્નિ પ્રવેશ કરતી હોય તેમ હું
યાહોમ કરીને નીકળી નાઠી. હવેજ મારી છંદગીનો રસ્તો
શરૂ થાય છે હજી તો મારી નજર સાફ દેખી પશુ શકતી
નથી. ત્યારે મારા જગત પરથી અંદ્રની ચાહનીનું બલક
રૂપ જેવું અજ્ઞાનનું પડળ જતુ રહેશે, જેમ જેમ સત્યનો
કઠોર સંગ મને થતો જશે, અથવા થયો છે કે નહીં તે
તો, અને દારિકાધીશનાં કમાડ મારા માટે એટલે નાશીલત
માટે બંધ હશે ત્યારે.. ત્યારે મારી પહેલી પરીક્ષા થશે. ”

પછી મિરાનો અંધ દારિકાના પાહરમાં પેઠો. દારિ-
કાનાં નરનારીઓએ આ વિચીત્ર સંધને પહેલી વાર દીઠો.
દારિકાના દેવળના માલીક, દેવળના કમાડ બધ કરાવી
દીધા અને કહ્યું, “ સ્ત્રીનો પ્રવેશ અંદર નહીં થાય. ”

“ કેમ ! ”

“ મના છે ! ” “ કેની ? ”

જગતની જૂઠ જેવી મના મને માન્ય નથી ! ”

બોલતો મિરાંનો પડકાર જેવો શબ્દ સંઘતરફ ફર્યો,
“ તમે સાંભળ્યું ! ” મીરાંએ સંઘને પૂછ્યું.

“ તેં આ શો ઉત્પાત જમાવ્યો છે, મિરાંબાઈ ! ”

મહંતે કડક અવાજ કરીને કહ્યું.

જવાબમાં બંધ કમાડ પાસે મિરાંએ કરતાલ ધારણ કરીને અવાજ ઉઠાવ્યો,

“ દિન નહીં ચૈન, રૈન નહીં નિદ્રા,
દુશ્મન કે હૈયે હરસ ધની હૈ,
ગહરી ગહરી નહિયા, નાવ પુરાની,
પાર કરો જનશ્યામ ધની હૈ, ”

જોતજોતામાં સંગીતની ઝલકભર્યો, મિરાંનો સંઘ ઉમટ્યો, અને કોપ ધરીને કમાડ પર પછડાયો. પછડાટ ખાતાં કમાડ તુટીને નીચે પડ્યાં અને પત્થરની પ્રતિમાને અડીને મીરાં રડી પડી, અને થાકીને લોથ બનેલી ઢળી પડી.

દારિકા નગરી પહેલીવાર ધન્ય બની. કિનારાપર પછડાતા સમુદ્રના શોરમાં પણ કોઈ સંદેશ હોય તેમ પહેલીવાર પિછાણતું સંગીતના સંસ્કારને ધારણ કરી રહેલું ભગવાન જેવા ગ્રીતમને શોધતું પેલું નારીરૂપ હનુય નૃત્ય કરતું ગાતું હતું. એના એક હાથમાં કરતાલ બનીને જાણે સંસ્કાર દીવો ટગમગતા તાલ દેતો હતો અને બીજા હાથમાં પકડેલી સમયની શીશીમાંથી રેતીના કણ ખરતા ન્તા હતા.

પછી થોડા જ સમયમાં એ બે પર મિત્રા હતી નહી,
 દારકાધીશની પત્થરની પ્રતિમા કળ્પતા, મહાન પુરવાર થએલી
 લોકસમુદાયના અતરના આશાસ જેવી આશ્વ ધનીને,
 સ્કારના સંગીતની અદા ધરેલી અમર ધનીને બેઠી હતી

યેશપ ખંડમાં ઇટાલી દેશ મધ્યયુગમાં, એક દેશ નહતો. ઇટાલી દેશની પ્રજા એક પ્રજા નહોતી, કે ઇટાલી પર કોઈ એક રાજતંત્ર પણ હતું નહીં. એકમેક સાથે જલડતાં, એક બીજા સામે લડતા અને અંદર અંદર ધીંગાણાં મચાવ્યા કરતાં એકથી વધારે રાજ્યો પર એકથી વધારે ઠકરાતો, ઇટાલી પરના જીવન વ્યવહારની હકુમત ચલાવતી હતી. આ હકુમતોમા એક હકુમત પોપની પણ હતી. ઈસાઈ રાજ્યોનો, પોપ ધર્મોચાર્ય તો

હતો, જ્યારે રોમમાની ઇસાઈ ગાદી પર ધર્મરાજ બનીને પણ બિરાજતો હતો.

આ સૌમા ઇટાલીનું ફ્લોરેન્સ નગર પોતે એક રાજ્ય હતું. ફ્લોરેન્સનું નગરરાજ્ય ખદબદતા ઇટાલીયન રાજ્યોમાં સૌથી મોખરે હતું, અને પડોશીઓ પર પ્રેમ કરવાનું પ્રતીક ધારણ કરીને બેઠેલા, રોમના પોપ રાજ સાથે સલાહ કરીને યથા પડોશીઓ સાથે લડાઈઓ લડ્યા કરતું હતું.

કુલોતું પાટનગર ફ્લોરેન્સ વેપારથી ધીંખતું બંદર હતું. દરિયાપારથી ઠલવાતા સામાનના ઢગલાઓની લેવડ-દેવડ કરનારો ફ્લોરેન્સનો વેપારીમહાજન 'ફ્લોરેન્સનો સોનેરી શાસક' હતો. આરનો નદીના મૂળ આગળતું પીસાનગર અને સીના નગર, ફ્લોરેન્સના માંગર પર જ બેઠાં હતાં એટલે ફ્લોરેન્સના વહીવટે તેમને છતી લીધાં હતાં. વ્યાપારની સાગર મેખલા જેવી ફ્લોરેન્સની હકુમતમાં હવે વેપારી મહાજનોનાં મૂખ્ય આઠ મંડળોના એક એક સરખંચની એક કમિટી બની હતી. સીગનોરીઆ નામે જાણીતી બનેલી આ કમીટી ફ્લોરેન્સની રાજકર્તા બની અને ફ્લોરેન્સ વેપારીઓનું રિપબ્લીક બન્યું. ફ્લોરેન્સમાં બેંકરો અને વેપારીઓ કિલ્લા જેવા મહાલયોમાં રહેવા લાગ્યા. વેપારી મહાજનોની આ હકુમતમાંથી એક વેપારી કુટુંબ સૌથી મોટી હકુમતવાળું બન્યું અને "મેડીસી" ના નામથી પંકાઈ ચૂક્યું.

એવી ઈટાલીની ધરતી પરના ફ્લોરેન્સ એટલે કુલોના નગરમાં, પંદરમા સૈકામાં, ઈ. સ. ૧૪૭૫ માં, માધકલે'ગેલો નામના એક ચિત્રકારના જન્મ પામવાના વરસમાં, ફ્લોરેન્સ નગર પરની વેપારી હકુમતનો વેપારી શાસક મેડીસી હતો.

પણ ઉચ્ચતપાતલ થતી આ ધરતીપર જ્યારે પેલો ચિત્રકાર બાળક ત્રણ વરસની જ ઉંમરનો થયો હતો ત્યારે મેડીસી કુળના બેંકરોની હકુમતને હટાવી દઈ પોતાની હકુમત સ્થાપવા માટે પાંચી નામના બેંકર કુટુંબો, રોમના પવિત્ર ધર્મરાજ પોપની મદદથી એક કાવતરું ગોઠવ્યું. કાવતરાં

ની, ગોઠવણી પ્રમાણે પોષના ભત્રીજા અને મહાન ધર્મશુર
ગીઓસ્વીઓને માટે ફ્લોરેન્સમાં, ફ્લોરેન્સના મોટા ઇસાઈ
દેવળના વિશાળ ખંડમાં, એક મોટી ધર્મસભા ગોઠવાઈ.
ધર્મના વિશાળ સિંહાસનપર વેપારી મહાજનો અને
ઈસાઈ મહાજનો ગોઠવાયા. પ્રેમ સ્વરૂપ ઇસુના નામનું
પ્રવચન શરૂ થયું. આ પ્રવચનની પ્રેમધારા વહેતી હતી
ત્યારેજ, ફ્લોરેન્સની વેપારી હુકુમતના વડા મેડીની અને
તેના બે ભાઈ પર કાવતરામાં નક્કી થયા પ્રમાણે બે
ધર્મશુરઓ તુટી પડ્યા અને પેલા બન્ને જણના મડાં
લોહીમાં તરફડતાં પડ્યા.

પણ મેડીનીનો ત્રીજો ભાઈ છલંગ ઘડીને નાસતો
હતો. એક ધર્મશુર આમીન બોલતો એના ગળામાં એક
છરી ભેંકતો, મોન્ટેસીકુ નામના એક સૈનિકના તરવાર
ધારણ કરેલા હાથવાળા ખભાને હુમલ્યાવી નાખતો શુરસે
થતો હતો, “તને શુ થયું છે ! તું કંપે છે કેમ ! પેલાને
તો તારે પૂરો કરવાનો હતો અને જો, એ જાય છે, નાહો !”

“આમીન !” પેલો સૈનિક કપાળપરથી પરસેવો
લૂછતો કંપી ઉઠ્યો, “ભગવાનના દેવળમાં, ઇસુની સાક્ષી-
માં મારાથી એ નહીં થયું !”

“સૈનિક ઘડીને તું !” બોલતી સોનેરી કોસ ધરેલી
વેપારી હુકુમતે પેલા સૈનિકના પેટમાં તરવાર ભોડી દીધી.

આવા નગરરાજ્યનું દર્શન ઘડી ઘડીમાં બદલાતા
હવામાન વાળું, ઘડી ઘડીમાં મિબ્બગના તાપ બદલતું,
વિરોધો અને વ્યાધાતોયી વિહરતું હતું ત્યારે આ હવા
માનમાં જ, ૧૪૮૮ના એપ્રિલના પહેલા દિવસે, એક

તેર વરસના છોકરાને છુડોવીકો નામનો એક જાપ, તેને મારપીટ ક્યાં પછી પણ તે એકનો જ નહીં થવાથી, ફ્લોરેન્સના એક ચિતારાને ત્યાં. જઈને, જે કાવે તે શિખવા છૂટો મૂકી દેતો હતો.

ઈ. સ. ની ૧૪૯૫ ની સાલ આવી પહોંચી હતી. તેર વરસનો પેલો માધકલેંગેલો, હવે વીશ વરસનો જુવાન બની ચૂક્યો હતો, અને ફ્લોરેન્સ નગરના ચિતારા તરીકે જાણીતો થયો હતો. ફ્લોની સુઠર નગરીમાં આ બરછટ જેવા જુવાને, ફ્લોરેન્સપર પસાર થઈ ગએલી અનેક યાત્રનાઓ અને ઉત્પાતો દેખ્યાં હતાં. ફ્લોરેન્સની શેરીઓમાં અનેકવાર લોહી પહેતાં અને મઠાઓ રખડતાં એણે દીઠાં હતાં. ફ્લોરેન્સની હકુમતને પણ એણે અનેક તાંડવો ખેલતી દીઠી હતી પણ આજે જાણે આ મહાનગરનું શાસન ચલાવવા કોઈ તૈયાર દેખાતું નહોતું, ત્યારે લોકોની એક મોટી મેદની પર, ચીસો જેવા અવાજનાં મોજાઓ ઉછાળતો એક સેવોનારોલા નામનો પાદરી ગરજતો હતો.

ફ્લોરેન્સ નગરીનો હર વરસે આવતો ઉત્સવ શરૂ થયો હતો. ઘરઘરમાં મિજબાનીઓ રંધાતી હતી. ચોટે ચકલે, નાચ ગાનની રમઝક જામી હતી. ત્યારે જ ફ્લોરેન્સનાં નગરજનોની વિશાળ મેદનીની વચ્ચે ઉંચી બ્યાસ પીઠ પરથી પેલો, પાદરી ચિત્કાર કરતો હતો,

“આપણે જેમસ કાર્મિટને આ નગરીના રાજ તરીકે જાહેર કરીએ છીએ.”

જાણે-ફ્લોરેન્સની નગરી આનંદ અને ઉત્પાતના ઉછાળાઓ પછી વિરાગમાં ઉછળતી હતી. માનવ મેદની ચીસ પાડતી હતી, “આમીન !”

જોત જોતામાં તો આ મહાનગરપર અચાનક હવામાન બદલાઈ ગયું હતું. પવિત્ર સ્તોત્રો લલકારતાં સરઘસો ઈસુ રાખનો જયકાર ગજવતાં, ફ્લોરેન્સની શેરીઓમાં ફરતાં હતાં. ફ્લોરેન્સના ખાદર પર વિથાળ માનવ મેદનીમાં પેલા મેવોનારોલાનો અવાજ યાદો પવિત્ર ચીસો પાડતો કહેતો હતો, “આ અવેરાત, આ કિંમતી પોશાકો, શરીરની ઇચ્છાઓને ઉત્તેજન આપે તેવાં આ પાપી ચિત્રો, આ બધા તમે એકઠા કરેલા પાપના ઢગલાઓને જલાવી દો !”

ફ્લોરેન્સની આનંદ નગરી પર પાપના ઢગલાની હોળીઓ સળગી. દાન્તે અને વરજીલની કવિતાઓની થાપ ઢીઓ પણ તેમાં નાખવામાં આવી.

મરણીયો બનેલો પેલો પાદરી યાદો ચીસ પાડીને બોલ્યો.

“હું તને પૂછું છું, રોમનગર જે ઇસાઇ ધર્મનું મુખ્ય કેન્દ્ર છે તેને રોમને પૂછુ છું કે તું આ પૃથ્વી પર, પોપ રાજાઓના, ધર્મશહેનશાહોના પાપાચારથી ખદબદતું છતાં અને ઈસુના લોહીનાં લીલામ કરતું છતાં, છવતું કેવી રીતે રહ્યું છે !”

ત્યારે આ સવાલનો જ જવાબ દેવા આવ્યો. હામ તેમ, મેવોનારોલા યાને એક માઈદેવેગિલો નામનો શુવાન

ચિતારો આળ્યો અને બોલ્યો, “આ પૃથ્વીપર આપને જ
જીવતા નહીં રહેવા દે, શ્રીમંતો અને ધર્મીયારો !”

“તેની તને બીક ?” સેવોનારોલા બોલ્યો

“ના, ના.....”

“તો તું શાનાથી ડરે ?”

“મને પણ.....”

“તને શું થવાનું ?”

“મેં જ પેલો લિંઘતા કામદેવતાની પ્રતિમા કેતરી
હતી અને પછી તેને દાદી દીધી હતી અને પછી તેને
ખોદી કાઢીને પુરાણ સમયના પ્રતીક તરીકે મોટી કિંમતે
વેચી દીધી હતી એ ખાત હવે ખૂલ્લી થઈ ગઈ છે એટલે ..!”
“પાપ ! તે પાપની પ્રતિમા ઘડી હતી !” સેવોનારોલાએ
ચીસ પાડી અને આંખો મીચી દીધી. પછી એણે નજર
ખોલી ત્યારે પેલો જીવાન ચિતારો ત્યાં હતો નહીં.

. માર્ચકલે ગેલો, એકવીસ વરસની ઉંમરે ઈસ. ૧૪૬૬ ના
જીનના પચ્ચસીમા દિવસની વહેલી સવારે રોમનગર પહોંચી
જવા ચાલી નીકળ્યો ત્યારે એની પાછળ પેલા ઈસાઈ સંત
સેવોનારોલાનો પડછાયો દોડતો હોય તેમ એને લાગ્યું.
અને એના કાનમાં બાણે અવાજ અથડાયો, “અનેક કામના
ઓની હોળીઓ જેમના અંતર પર સળગે છે તેવા કુદ્ર
લાલસાઓવાળા ધર્મીયારો અને સૌનો વડો પોપ એલેક-
ઝેન્ડર તને ખરીદી લેશે, ઓ ચિતારા !”

પણ એ ચિતારો તો રોમ પહોંચી ગયો હતો અને
પેલા રોમન મહા શ્રીમંત જેકોપોની આનંદ વાદિકામાં

શોભા આપે તેવા મહિશના દેવતા, બાકસને, જેઠાપોના જેટલા કદમાં કોતરી કાઢવા ટાંકણું લઈને મંડી પડ્યો હતો તથા જમણા ગોઠણ પર નીચો નમીને, ડાબા હાથે બાણ ઉપાડતો અને ઉંચા કરેલા જમણા હાથમાં ધનુષ્ય ધારણ કરી ગળતા કામદેવતાની પ્રતિમાને કોતરી કાઢતો હતો, અને આખા રોમનગરમાં પ્રથમ પંક્તિના કલાકાર તરીકે પૂરવાર થતો હતો.

ત્યારે ક્ષુદ્રકામનાઓમાં આળોટતા રજવાડી માલીકો અને પશુ બનેલા ધર્મીઓ અને તેમનો વડો પોપ પેલા ફકીર જેવા સેવોનારોલાનો તાપ સહન કરી શકતા નહોતા. ફ્લોરેન્સ નગરની હકુમત પર સેવોનારોલાને જકડી લઈને, ન્યાય પામવા રોમમાં પોપની અદાલતમાં મોકલી આપવાનું ફરમાન ફ્લોરેન્સની હકુમત પર આવી પહોંચ્યું અને સેવોનારોલાને પકડી લઈને, ધર્મના કારાગારમાં અનેક યાતનાઓમા પસાર કરીને પછી તેને પોપના કાસદને હવાલે સોંપી દેવામાં આવ્યો.

ઈ. સ ૧૪૯૮ ના મે મહીનાની ૨૫ મીએ સેવોનારોલાના જે અનુયાયીઓને જીવતા સળગતા દેખવા રોમ નગરના પાદર પર લોકોના ટોળા એકઠા થયા ત્યારે પેલો ચિતારો ચિતાના રંગ અને રેખાઓનું રૂપ ધરેલી સળગી જતા કલેવરની ચીસોને પોતાના ખડતલ દિલમાં સંઘરીને પોપના ખાનગી દિવાનખાનામાં જતો હતો અને પોપ એલેક્ઝેન્ડરને પ્રજ્વિપાત કરતો હતો.

“ સાંભળ ચિતારા !’ કુમારિકા મેરીના ખોળામાં વધથંભપરથી તાલે ઉતરેલો ઇસુ હોય તેવું એક આરસનું પ્રતિમામંડળ ક્રેતરી કાઢવાનું છે. ”

પછી ચિતારો પેલા મહાપવિત્ર પ્રતિમામંડળ પર ટાંકણું ટીપતો એકતાન બની ગયો હતો ત્યારે, રોમનગરને આંગણે રચાયેલી ચિતા પર ચડી ગયેલા પેલા અકિંચન સંત સેવોનારોલાનો ઉન્માદ ચિત્કાર ક્રેઠ ક્રેઠ વાર એના ટાંકણામાંથી ઇસુની જનેતાનાં અંગ પર યાતનાની અદ્ભૂત રેખાઓ બનીને અંકાઈ જતો હતો, તથા ઇસુના મડાને મેરીના અંકમાં સોંપીને ટાંકણાના ધાએ ધાએ ફેંદનની વેદનાને ટાંકી નાખતો હોય તેવો આ શિલ્પી શિલામાંથી માનવની અંતરવેદના જીવતી બનાવી દઈને રોમનગરને છોડીને ફ્લોરેન્સમાં પાછો આવી પહોંચતો હતો.

છવીસ વરસનો આ જુવાન શિલ્પી ફ્લોરેન્સ નગરમાં જુવાન ડેવીડનું રૂપ મદવા એક આરસપર અવિરત ટાંકણામાંથી ધાએ ધાએ આરસની કરચોને ઉરાડતો, સત્તર વરસના નવજુવાન ડેવીડને, માનવના કલેવરની કદાવર તાકાતમાં, જાગતાં રહેતોના અંતરનાદમાં, અને માનવતાને રંજડતા દાનવોને સંહારી શકે તેવી પ્રાણપ્રેરક પ્રતિમામાં ક્રેતરી કાઢતો હતો.

ફ્લોરેન્સ નગરીએ આ માનવરૂપનું બહુમાન કયું. આ કલાકૃતિને કયાં ગોઠવવી તે નક્કી કરવા સાઠાચાર સૈકાઓપર ફ્લોરેન્સ નગરના કલાકારોની પરિષદ મળી. સાઠાચારસો મણના વજનવાળી ડેવીડની પ્રતિમાને એક

મોટી લક્ષ્મીની ક્રેમ વચ્ચે દોરડાઓપર લટકાવીને, તેને રોલરોપર ચઢાવવામા આવી મોટા રોલરોપર ગળડતું, ચાલીસ માણસોપડે ખેંચાતું ફ્લોરેન્સની ચેરીઓમા થઈને ત્રણ દિવસો સુધી ડેવીડતું પુતળું આગળ વધ્યું અને છેવટે ૧૫૦૪ ના મે મહીનાની ૧૮ મીએ પાલાઓ વેશીયો ચાગાનપર આવી પહોંચ્યું.

ત્યારે, માઈકલેંગેલોથીય અઠકો પૂરતાર થએલો, ઉત્થાનયુગનો એક પચાસ વરસનો મહાનુભાવ ચિતારો, લીઆનાડો-દા-વિન્સી, પોતાની પ્રયોગશાળામાની વિશ્વ વિખ્યાત ખનવાની માનાલીસા નામની કલાકૃતિને ચિત્રપટ પર ચિતરતો હતો, અને કહેતો હતો, “ માઈકલેંગેલો એકલો શિલ્પી નથી, એ મહાન ચિતારો પણ છે ” પણ ત્યારેજ એક સુકુમાર છોકરો, માર્કવરૂપમા મઠેલા શરીર વાળો અને રાફેલ નામવાળો, ફ્લોરેન્સ નગરમા આવી પહોંચતો હતો. પછી ઉત્થાનયુગની આ ત્રણે વિભૂતિઓ, ધડીભર ફ્લોરેન્સ, નગરના સંસ્કારને ચોભાવતી હતી પણ તરતજ લીઓનાદો, માનાલીસાના ચિત્રપટને લઈને ચેરીસ પહોંચવા ચાલી નીકળતો હતો અને પેલો પડછદ કલેવરની પાપાણુ પ્રતિમા જેવો, માઈકલેંગેલો, મહાનગર રોમ પર પોતાનો હાથ અજમાવવા ઉપડતો હતો.

પઠોશીપર શ્રેમ કરવાના જીવનસૂત્રનાં ગંખના જગ વતા, વધસ્તબાપર ઠોકાર્થ ગએલા અને શાંતિના ‘ પ્રિન્સ ’ તરીકે પકાયેલા ઇસુની ઇસાઈ ગાદીનો વઠો ખનીને, રોમની હકુમતપર લોહી નિગળતી તરવાર લઈને, સહાર કરવા-

નેજ શોખ ધરીને, યુદ્ધના ક્ષેત્રને જ પોતાનું ધર્મક્ષેત્ર બનાવીને, જુલૈયસ ખીન્ને હુલે પોષ બન્યો હતો. શાતિના ફિરસ્તાનો ઇસુનો પ્રતિનિધિ બનેલો આ પશુ, જાતે રણક્ષેત્રમાં જઈને સેનાપતિ બનતો હતો કારણકે એનો સંહારનો શોખ સીધી મોટો હતો.

સંહારના આ શોખિન પાસે માધકયેગેલો આવી પહોંચ્યો અને બોલ્યો, “સંસ્કારનો આપ મહાપવિત્ર મહાનુભાવનો શોખ મારી કઢર કરશે જ !”

“જરૂર, જરૂર, જરૂર !” જુલૈયસે કલાકારનું માન કયું અને કહ્યું, “સેઈન્ટ પીટરના મહાન દેવળમાં જ મારી કબર માટેની એક એવી તો જંગી, એવી તો ભવ્ય, અને એવી તો જાજરમાન ઇમારત બાંધવી છે કે જે....” માર્કલેગેલો સાંભળતો હતો.

પોપે પાછું આગળ ચલાવ્યું, “કે, જે ઇમારત છત્રીસ ફીટ લાંબા અને ચોવીસ ફીટ પહોળા પાયા પર ત્રીસ ફીટથી વધારે ઉંચું એવું મોસેલીયમ બને અને શિલ્પકળા, ચિત્રકળા, તથા બાધકામની કલાનો અદ્ભૂત નમૂનો બને તથા પોતાના પર શિલ્પ અને ચિત્રકલાના, પચાસ નમુનાઓ અનંત કાળ સુધી ધારણ કરી રાખીને જગતને કદા કરે કે.....” બોલતો પોપ અંતરિક્ષમાં તાકી રહ્યો.

યુદ્ધ છૂટવા માટે ઇસુની બાધા રાખીને, યુદ્ધ છૂટીને ઇસાઇ ધર્મને અપનાવીને, પહેલો ઇસાઈ બાદશાહ બનેલા કોનસ્ટેનટાઈને સેઈન્ટપિટરનું વિશ્વ વિખ્યાત દેવળ, સેઈન્ટ

પિટરની કબર પર ચણાવ્યું હતું અને પછી આ દેવળને રોમની હકુમતે સમરાવ્યા ક્યું હતું.

હવે ત્યાર પછી પોપનું ફરમાન લઈને, ઉત્તર ટસકનીની આરસની ખાણોમાંથી, આરસ ભરી લાવવા માટે માધક. લેંગેલો રવાના થયો અને આરસથી ભરેલા જહાજ સાથે આઠ મહીને પાછો રોમમાં આવી પહોંચ્યો, અને ત્યાર-પછી આરસથી ભરેલાં ણીજાં જહાજો સેઈન્ટપિટરને વધારે શણગારના ઉત્તર ટસકનીથી રોમનગરમાં ઠલવાયા ક્યાં.

પણ પોપે વિચાર બદલી નાખ્યો હતો. પોતાની કબર બંધાવવાની એની હોંશ ઉડી ગઈ હતી કબરની ધમ્મણ સાથે એની આંખ સામે અપશુકન જેવું એનું મોત દેખાતું હતું એટલે એણે પેલા શિલ્પીને કહ્યું, “સેઈન્ટ પિટરમાંના મોસોલીયમની યોજના બંધ કરો દો !”

“પણ માફ મહેનતાણું !”

“શાનું ?”

“મોસોલીયમનું ?”

“ભાગ તું અહીંથી નહીં તો તને તારા મહેનતાણા સાથે જ લોંચ લેજો કરી દઈશ” પોપનો કોપ લાત ઉગામતો બરાડયો.

એક ઘોડાપર ચઢીને પેલા મહાન શિલ્પી ફ્લોરેન્સ નગર તરફ રાતોરાત રવાના થઈ ગયો તથા પોપ માટે ચિઠ્ઠી મૂકતો ગયો, “મહાન યવિત્ર પિતા, ભવિષ્યમાં મારો ખપ હોય તો રોમથી બહારના કેઈ ખીજ નગરમાં મારો શોધ કરજો.”

પછી માઈકલે જોલોને શોધતો પોપનો પત્ર ફ્લોરેન્સની શાસક મંડળી પર આવી પહોંચ્યો, “અમારો શિટ્પી નામે, માઈકલે જોલો તમારે ત્યાં આવી પહોંચ્યો છે અને અમારાવતી સલામતીની ખાત્રી આપીને, અમારી પાસે, તમે રજુ કરો.”

પેલો મહાન શિટ્પી અને મહાન ચિતારો બોલોનમા પોપ પાસે રજુ થયો અને ધુટણીયે પડીને બોલ્યો, “મને માફ કરો !”

“હવે મારા માથામાં એક નવો ખ્યાલ આવ્યો છે” પોપ બોલ્યો, “બોલોન નગરને એના પોતાના લોહીમાં રંગદોળીને મેં તેને પરાસ્ત કરી નાખ્યું છે.”

“હા !” ચિતારો ઉભો રહ્યો.

“ચોઈ ફીટ ઉંચી એવી કાંસાની બનેલી, અને મારા પ્રતાપનો પરચો બતાવતી હોય તેવી પ્રતિભાવડે મારે આ નગરને મઠવું છે અહીંના મહાન દેવળના પ્રવેશ દ્વાર પર મારે એ પ્રતિમાને ગોઠવવી છે.”

“પણ કાસાને ઢાળીને પ્રતિમા ઘડવાનું કામ મેં હજુ નથી કર્યું” આજતક !”

“એટલે આજથી તે કરવા માંડ. તારું મહેનતાણું અને બીજો બધો ખર્ચ તને મળશે. તું મારા ફરમાન પ્રમાણે કામે લાગી જા !”

એટલે કલાકાર કામે લાગી ગયો. એણે સૌથી પ્રથમ પ્રતિમાનો માટીનો મોડેલ બનાવીને પોપ પાસે રજુ કર્યો.

“ મારો જમણો હાથ કેમ ઉંચો કરેલો છે ! આ નગરપર મારો આશીર્વાદ બતાવવા કે શાપ બતાવવા ! ”

“ જોલોનની પ્રજાપર પડકાર જેવો આ હાથ આપની તાકાતનું નિશાન બનીને તેને આપનો સામનો નહીં કરવાનું શાસ્ત્રપણ શિખવશે. ” જોલતા ચિતારાએ પૂછ્યું, “ આપના ડાબા હાથમાં, બાઈબલ જ રાખવું છે ને ! ”

“ હી ! ” પોપે છાસીયું કર્યું. “ મને એકે પુસ્તક વાંચતાં ક્યાં આવડે છે ? સમશેર ચોભશે મારા હાથમાં ! ”

શિંપીએ અદાર મહીના સુધી પોપની પ્રતિમા ઘડયા કરી અને જોલોન નગરપર પડકાર જેવી પ્રતિમાને ઇંચુના મહાન દેવજના પ્રવેશ દ્વારપર સંસ્કારનો સંસ્કારમૂર્તિ બનાવીને સમયની બલિહારી જોલતી ચઢાવી દેવામાં આવી.

પણ સમયના પૂકાર જેવો અવાજ ત્રણ વરસ પછી જ જોલોનનાં નાગરિકોમાંથી મંભળાયો. પેલા મહા પવિત્ર પિતાની પ્રતિમાપર નાગરિકોએ પાદાઘાત કર્યા પ્રતિમાના છેદાઈ ગએલા માથાને એક તોપમા પુરીને, એ તોપનું નામ લા-ગુલીયા-ગુલીયા પાડીને, તેમણે એ માથાને તોપમાં ફેડીને એક ભોટો ઘડાકો કર્યો,

એમ વરસો પછી વરસો વિત્યા પેલા મહાન શિંપી અને મહાન ચિતારાએ અનેક આરસોમાથી પ્રતિમાઓ નિપજાવી, અનેક ફલકોપરથી ચિત્રપટોમા સુંદરતા પ્રગટાવી. એ અહોરાતલર એકધારે શ્રમ કરી કરીને, પોતાની પડછંદ કાયાની તાકાતને ‘પૃથ્વીપરનું’ રૂપ મઢવામા હજી ખેંચ્યા કરતો હતો ત્યારે આ વૃદ્ધ કલાકારની આસપાસમા,

યરોપભરમા, જુના ઈસાઈધર્મ અને પોપ સામે લુથરે ળળવો પૂકાયો હતો અને મુધારાની હીલચાલ યરોપભરનાં નગરોને હચમચાવતી હતી. પોપ અને લુથરના અનુયાયીઓ, એકબીજા સામે, એકબીજાના ચંથવાળાઓને હવતાં જલાવી મૂકતાં હતાં. એકલા સ્પેઈનમાં, ૧૪૮૦ થી ૧૫૧૭ સુધીમાં તેરહજાર નરનારીઓને હવતા સળખાવો મૂકવામાં આવ્યાં હતાં.

તોય આ યુગ તરસ્યો ચિતારો તો, શમના એક દેવળની દિવાલ પર પોતાના વૃદ્ધ કલેવરના હાથમા, પ્રશાન્ત પિંછી પકડીને " લાસ્ટ જજમેન્ટ " નામનું ચિત્ર ચિતર્યો કરતો હતો.

ત્યારપછી ૧૫૬૪ ની પાનખર આવી પહોચી નેવાશી વરસનો વૃદ્ધ કલાકાર હવે હવતરની આખરી વિદાય દેનારી ઠાળની કોઈપણ કૂંકને ચૂમવા અધીરો બની ગયો હતો.

એના મિત્રોએ લીઓનાર્દો નામના એના ભત્રીજાને તાકીદે તેડાવ્યો. પછી ૧૫૬૪ ના ફેબ્રુઆરીના ૧૮ મા દિવસે સુરજ નમતો હતો ત્યારે ત્રણ મિત્રોની વિદાય લેતા આ મહાન કલાકારે પોતાના શ્રમમાનવ શરીરની સોપણ કરતાં કહ્યું " મારા શરીરને પોપના આ પાપનગરને બદલે ફ્લોરન્સમા લઈ જઈને દફનાવજો "

પણ રોમન નાગરિકોએ કલાકારને રોમન પૂરવાર કરીને તેની મઠાપેટીને એપોસ્ટોલીના દેવળમા માન સાથે પધરાવી. પછી ત્રણ દિવસે પોતાના કાકાનો વારસો લેવા

કલાકારનો ભત્રીજો લીઝોનાદોં આવી પહોંચ્યો. પેલા મિત્રોએ
એને કલાકારની ઊંટલી ઇચ્છા કહી સંભળાવી.

માર્ચની ૧૧ મી તારીખે માફિલે ગેલોના ભત્રીજાએ
રામનગરની ચૂપચાપ વિદાય લીધી ત્યારે કોઈ જાણે નહી
તેમ, એપોસ્ટ્રોફીના દેવળમાથી એક મહા પેટીને મધરાતે
ઉઠાવી જઈને, રામનગરની બહાર તૈયાર રાખેલા વાહનપર
તેને ચઢાવી દેવામા આવી પેલા મહાન કલાકારે જેને
પોપત્તુ પાપનગર કહ્યું હતું તેમાથી, એવું શબ્દ મધરાતે
ભાગી છૂટ્યું.

ત્રીસ વરસ સુધી રામનગરનું રૂપ મઢવા એક ધારી
શ્રમ ક્યાં પછી નેવાશી વરસનો કલાકાર, જેવી છૂપી
રીતે રામમા પેઠા હતો તેજ પ્રમાણે અચેતન શરીર સાથે
જાણે પાછો ફ્લોરેન્સ તરફ નાઠો.
મહાપેટી ફ્લોરેન્સ નગરમા આવી પહોંચી સેઈન્ટ
પીએટ્રોના દેવળે આ મહા પેટીનો કબજો લીધો.
ફ્લોરેન્સ નગરના, શીપીઓ, અને ચિત્રકારો, ડોસીમોની
આગેવાની નીચે એકઠા થયા મહાપેટી પર તેમણે સોનેરી
ઝિનારી વાળું મખમલનું કંદન ઢાક્યું.

નુતન યુગના ઉંખરાપર, મનોપના, એકસની નામના જર્મન પ્રદેશનું એક વીટનબર્ગ નામનું નાનકડું નગર ઉભું હતું એ

નગરમાં ઈસ ૧૫૧૭ના એક ટોબરના ૩૧ દિવસે, વીટનબર્ગમાં ભાવિક નરનારીઓ દેવળમાં જતા હતા એ બધા ભાવિકો, દેવળના લાકડાના દરવાજાપર બે મોટા કાગળો ચોઢેલા બોધને ત્યાજ થ લી જોધને વાચતા હતા આ

કાગળોમાં દેવળના પાઠરીઓ અને પોષ સામે અથવા તેમના દુરાચારો સામે પંચાષ્ટ દુરિયાદો લખવામાં આવી હતી આ લખનાર એક મારટીન લુથર નામનો મજબુત બાધાનો અને ખડતલ આદમી હતો લખાણથી તે, તમામ માનવોનો, ધર્મના વ્યવહારમાં સમાન હક્ક જાહેર કરતો હતો

હવે આ જાહેરાતને અરધો સૈકો વીતી ગયો હતો એટલા સમયમાં તો ચરોપ, આખાપર જુની રૂઢિવાળાઓ અને સુધારકો વચ્ચેના યુદ્ધો સળગી જડ્યા હતા આ યુદ્ધોમાં સુધારક મોરબાપર નુતન યુગનો વેપારી, લગવાનને લજવાની સમાન છૂટ માગતો, લોક સમુદાયનો સથવારો કરીને રાજકીય સમાનતાનાં પશ્ચ માગણી કરતો ઉભો હતો

ચિત્રકારો આ નવા જમાનાનાં ચિત્રો ચિતરવા માંડ્યા હતા. આ નૂતન જમાનાનો શબ્દ છાપનારૂં છાપખાનું પણ શરૂ થયું હતું. જુના જમાનાનાં ચિત્રો પ્લાસ્ટર પર ચિતરાતાં હતાં, નવા જમાનાએ તેલ ચિત્રનો સામાન નૂતન ચિત્રકારને આપી દીધો હતો.

પણ ચિત્રકાર શું ચિતરતો હતો ? ચિત્ર દેખાતો એનો 'મોડેલ' શું બન્યું હતું ? જીવનનો જીવતો પદાર્થ કેવું રૂપ ધરીને ચિત્રકારની પીંછી પરથી આકાર ધરવા માગતો હતો ?

નૂતન યુગના તાપ તપતા હતા. માનવોને જીવતાં જલાવી દેતી હોળીઓના ભડકા એવાતો ભયંકર બનતા હતા. કે ત્યારે યરોપનાં માનવોની વસ્તી સંહારની કતલોમાં, કેઈ કેઈ પ્રદેશપર એક દશાંશ જેટલી બની જતી હતી. ત્યારે, મોતની પગપડીમાં નૂતન યુગનો આરંભ થતો હતો અને તેની રેખાઓની પાછળ જુના જગતનું રૂપ વેધારી યુગનું ધર્મની તાપણીઓ ચેતાવીને માનવ સંહારની ચિતાઓ પરથી, જન્મ પામતા નવા રૂપને ચમકાવતું હતું.

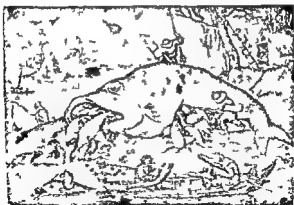
ત્યારે યરોપના રજવાડામાં, જે શહેનશાહો સુખ્ય હતા. એક રપેઈનનો શહેનશાહ હતો અને બીજો ફ્રાન્સનો શહેનશાહ હતો. રપેઈનના શહેનશાહની દિકરીને, ફ્રાન્સના શહેનશાહ લુઈ ચૌદમા સાથે સાદી કર્યા વિના છૂટકો થાય તેમ હતું જ નહીં એટલે એકમેક પર અવિશ્વાસથી ભરેલા આ બંને શહેનશાહોએ લગ્નનો માંડવો, રપેઈન અને ફ્રાન્સને જુદા પાડતી એક નદીની સરહદમાં, નદીની વચ્ચેના એક નાનકડા ટાપુપર બાંધવાનું નક્કી કર્યું.

આ લગ્ન મંડપના ડેરા તંબુઓનું રૂપ ધરાવતું કામ, વિલાસકવીઝ નામના એક ચિત્રકારને સોંપવામાં આવ્યું હતું, તથા તે પહેલાં આ સ્પેનીશ ચિત્રકારની ઇકાતેર પેઢીઓ, ઉચ્ચકુળના ઉમદા લોહીવાળી હતી કે નહીં તે, સાબીત કરવામાં આવ્યું હતું.

આ રીતે, જ્યારે સ્પેઈન અને ફ્રાન્સનો ચિત્રકાર શહેનશાહોની સાદીઓના જ્યારે શલુગાર સજતો હતો ત્યારે, સોળમા શતકમાં, ચિત્રકારોના સરઘસમાં, આગેવાન બનવા હોલેન્ડ અને ફ્લેન્ડર્સનો કલાકાર આગળ આવી પહોંચ્યો હતો. ફ્લેન્ડર્સમાંજ તેણે ચિત્ર કરવાની શોધ થઈ ચૂકી હતી. ફ્લેમીશ કલાકારો વારસામાં જ ચિત્રલેખન સોપાને, પોતાના કલાકાર દિકરાઓને આગળ ધકેલતા હતા. કલાકારો બનતા ફ્લેમીશ દિકરાઓનો વંશવેલો ઉજવળ બનાવતો પ્રથમ પીએટર પલ્લ ઈ. સ ૧૫૨૫માં, નીધર લેન્ડસના, મશહુર એવા બ્રેડા નગર પાસેના એક ગામડામાં જન્મી ચૂક્યો હતો.

આ કલાકારનો બાપ એક અદનો કિસાન હતો આ કિસાન ઘરની માતા એક હળધરની, જેડુતની દીકરી હતી. એ પોતે પણ પગથી માથા સુધીનો જેડુત બાળક જ હતો. એણે બાળપણમાં જ ધરતીના રોજના રંગ ચિતરવા માંડ્યા હતા એને ઠેાંઠાએ, ચિત્રકળા શિખવા માટે પૈસા આપ્યા અને આ અદનો કિસાન યુવાન, ફ્રાન્સ અને ઈટાલીમાં જઈને લાણીને પાછો આવ્યો ત્યારે પણ, ફ્લેન્ડર્સના કિસાન જેવો જ રહ્યો હતો.

એણે આન્ટવર્પમાં અને પછી બ્રુસેલ્સમાં ઘર માંડ્યું અને ચિત્રશાળા ખોલી. સોળમા સૈકાના ત્રીજાભાગમાં એનાં ચિત્રોમાં નવો પદાર્થ દેખાયો. માનવજીવનનો આ પદાર્થ, લોકસમુદાયના રોજના જીવનવ્યવહારની રેખાઓને ધારણ કરીને અને એજ વ્યવહારના રંગમાં મદાઈને ચિત્રપટ પર ચિતરાયો. આ ચિત્રપટપર ચિત્રકારે મધ્યયુગનો ત્રાસ બનેલું જીવન પણ ચિતર્યું અને એ જીવનનાં કટાક્ષો રચીને જમાનાને જણાવ્યું કે, “અંધ આગેવાનો અંધોને દોરે છે.” આ અંધ સરઘસ પરની વ્યક્તિઓપર એણે જીવનવ્યવહારના વિકટ રંગો આલેખ્યા અને કચ્છાતી માનવતાના કલ્યાતને જીવતું બનાવીને આલેખ્યું. એણે

પહેલીવાર કુદરતના આગેદહન રંગોને. માનવજીવન સાથે ઓતપ્રોત કરીને, જીવનને કુદરતનું સહોદર બનાવ્યું અને ધરતીનું, જીવનવ્યવહાર સાથે, એકતાનું રૂપ લખીનાખ્યું. એની પીંછી જીવનવ્યવહારને અડીને જીવતી બનીને,

ફલેમીથ કલાત્રું રૂપ ધરીને, આ ચિતારાને નુતનયુગનો, સર્વયુગી ચિત્રકાર તરીકે પૂરવાર કરી ગઈ.

નુતનયુગ પહેલાંના અંધકારમાં પ્રકાશના એકજ કિરણ જેવી ચિત્રકલાના રૂપની નવી જાતની ટીકા કરતો જમાનો, હવે રૂઝેન્સ નામના એક ચિત્રકારનાં ચિત્રોની ખામીઓ દેખવા માંડતો કહેતો હતો, કે દેખો તો આ રૂઝેન્સની ચિતરાયત્તી સ્ત્રીઓનો અંગમરોડ પુરૂષો જેવો છે. એનાં દેવદ્રતો આકાશમાં ઉડે છે પણ એ ઉડનારાંઓ ગુરૂત્વાકર્ષણના નિયમને નહીં જાણનારાં રૂપાળાં છતાં અબુધ જેવાં નથી લાગતાં ! અને એની દેવીઓની પ્રતિમાઓને જાણે કોઈ વાર, કોઈ રોગ થતો જ ન હોય તેવી જડ જેવી કૃત્રિમ લાગે છે !

રૂઝેન્સ પોતે, હવે ટીકાઓ સાંભળતો, ટીકાઓપરથી, ચિત્રકલાની ખામીઓ પૂરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગી ગયો હતો.

રૂઝેન્સ, જ્યારે દશવરસની ઉંમરનો હતો ત્યારથી જીવનની ઉદયપાથલનાં જીવતાં ચિત્રો દેખવા માંડ્યો હતો. રૂઝેન્સનો મોટો ભાઈ તો જેલમાં જન્મ્યો હતો, અને એનો પોતાનો જન્મ કેદખાનામાં થયો હોત પણ એ ખતી ગયો હતો અને કાલવીનના મતવાળા એનાં મા-બાપ આન્ટવર્પમાંથી જર્મનીમાં ભાગી ગયાં હતાં. એનો બાપ કોલોનમાં ઘરમાંડીને, સેકસનીના શાસક, વીલીયમની તરછોડાયેલી રાણી એનના સલાહકારની નોકરી કરતો હતો. ત્યાં આ ફલેમીથ નાગરિકે, વીલીયમની

દિકરી સાથે પૂજાનગી સંબંધ બાંધી દીધો એટલે એને પકડીને પાછો કારાગારમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો. ત્યારે રૂબેન્સની પત્ની વિલીયમ પાસે આવીને આજીજી કરતી બોલી,
“ મને પણ મારા ધણિ સાથે કેદખાનામાં રાખવાની કૃપા કરો ! ”

“ તારા આવા ધણિ સાથે, તું ! ” વિલીયમને અજાયબી થઈ.

“ પણ ત્યાં, એ ગમે તેવાનું કોણ ? ”

એમ રૂબેન્સનો “ ધરસંસાર ” કારાગારમાં આવ્યો. પછી આ ઠેઠી કુટુંબને સીજેન નામના એક જરમન ગામમાં જઈને રહેવાની છૂટ મળી. ત્યારે એ ગામમાં આવેલા કુટુંબને પીએટર પોલસ નામનો નવો દિકરો ઇ. સ. ૧૫૭૭ માં સાંપડ્યો અને થોડા જ દિવસ પછી બાપ મરણ પામ્યો. પછી માએ ફરીવાર કેથોલીક ધર્મ સ્વીકારી લીધો, અને પોતાના નવા દિકરા, પીએટર-પોલસ-રૂબેન્સને લઈને વતનમાં આન્ટવર્પમાં પહોંચી ગઈ ત્યારે આ રૂબેન્સની ઉંમર દશ વરસની હતી. દશ વરસની ઉંમરે ચિતરવાના શોખવાળા આ દિકરાને એણે પોતાને ત્યાંની એક ચિત્રશાળામાં ભણવા મૂક્યો.

હવે એની ઉંમર તેવીસ વરસની હતી. હવે આ નવજુવાન રૂબેન્સ બધી ઉતરીને છટાલીમાં ચિત્રકલા દેખતો, બુદ્ધિમાન ચહેરાથી શોખતો અને ઉમરાવ બની ગયેલા એના મરણ પામેલા બાપની જુવાન છબીની મગફળી ધારણ કરી રહેલો, વેનીસમાં આવી પહોંચ્યો હતો. વેની-

સથી એ રપેઈનમાં જતો હતો અને ત્યાંપણ ચિત્રોત્તર
અવલોકન કરતો હતો. પછી પાછો એ ઇટાલીમાં આવીને
રહેવા માંડ્યો હતો.

ઈ. સ. ૧૬૧૮ ની સાલ ચાલતી હતી. રૂબેન્સ હવે
ચિત્રકાર તરીકે પંઠાઈ ચૂક્યો હતો અને રોમ નગરમાં
રહેવા માંડ્યો હતો. પછી એની માતાનું મરણ થયું અને
અકારા બનેલા રોમને સલામ કરીને એ ચાલી નીકળ્યો
અને આન્ટવર્પમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં એણે ઇઝાબેલાને દેખી.
અઠાર વરસની એક ઇઝાબેલાની આંખમાં એણે સ્વર્ગીય
પ્રકાશ હીઠો, અને એ ઇઝાબેલાને પરણી ગયો. એણે
ઇઝાબેલાની આખના રંગો જેવા રંગોનાં અનેક ચિત્રો
ચિતરી નાખ્યા. એની પાસે ચિત્રકળાના વેચાણમાથી ખૂબ
દોલત આવી. એણે ઇટાલીની ઇમારતોના રૂપમાં એક
મહાલય મહાન્યો અને એક ચિત્રકળાના કારખાના જેવી
ચિત્રશાળા શરૂ કરી.

એ ચિત્રશાળામાં એક ચિતારો ભણવા આવતો હતો.

આ જુવાન ચિતારાનું નામ વાન-ડીક હતું. વાનડીક
પણ આન્ટવર્પમાં જ જન્મ્યો હતો, અને ઇટાલીમાં ઘણું
વરસો સુધી ભટક્યા પછી તેનીસ વરસની ઉંમરે ઉચલ
પાથલ થત જમાનાને દેખતો હતો. રપેઈનની દહેનશાહતનો
હોલેન્ડ પર વિજય થઈ ગયો કે તરત જ જ્યાં એકવાર
કલાકારોની પ્રયોગશાળાઓ હતી તેવા આન્ટવર્પ નગર
ની હીલચાલને રૂંધી નાખે તેવી નાકાબંધીમાં આન્ટવર્પની

શેરીઓમાં ઘાસ ઉગવા માડ્યું હતું એટલે વાન-ડીકે અંગ્રેજી રાજાનું દરબારી ચિત્રકાર બનવાનું, આમંત્રણ સ્વીકારી લીધું.

પણ વાન-ડીકે, હોલેન્ડને છોડતા પહેલાં જાહેર કર્યું કે, હવે, જાદગીની વાસ્તવતામાં ન હોય તેવાં દેવ દેવીઓના ચિત્રો રચવાનો જમાનો જતો રહ્યો છે. હવે

રાજા મહારાજાઓની યશગાથાનાં જીકાણાં ચિતરાં કરતી કલા કાયાપલટ કરી રહી છે અને તો અદના માનવોની જાદગી ચિતારાઓએ ચિતરવી જોઈશે. એમ કહીને એણે જાન, રનીલીંગનું એક સામાન્ય માનવીનું જીવનું ચિત્ર દોર્યું.

વાન-ડીકે ઇ. સ ૧૬૪૧ માં મરણ પામ્યો.

દુચ લોકોનું લીડેન નગર જુના જમાનાનું ઉદ્યોગ-નગર હતું. એ ઉદ્યોગનગરને ઘેરે ઘાસીને એકવાર જ્યારે

સ્પેનીશ લશ્કરોની છાવણી પડી હતી ત્યારે . .

“ત્યારે અહાહા . ત્યારે, જ્યારે, હાઇકસને તોડી નાખીને હરિયાના પાણીને આ સીમાડા-ઓ પર સૌએ પાથરી દીધા હશે ત્યારે, કેવી રજિયામણી લાગતી હશે આ કુદરત અને આ ..”

જોલતો જૂમ પાડીને વિચાર કરી પડતો એક છોકરો આ નગરની દિવાલપર ચઢીને આડો થઈને, ચિત્ર દેખી રહ્યો હતો. ત્યારે એણે, બાપાની હોટ ફળવાની ઘંટીના ધરમાંથી કાકાનો ઘાટો સાબળ્યો અને તરત જ કાકાનું જમાના જુલું કલેવર દેખાયું.

“હેઠા ઉતર તો રેમપ્રાન્ટ.”

“તમે જાતે જોએલું ને કાકા !” ચેલા છોકરાએ જવાબને ગળી જઈને સામે સવાલ ફેંક્યો.

“ત્યારે સ્પેનીઆડોએઘેરો ઘાલેલો અને તમે લોકોએ હાઇકસ તોડી નાખીને . .”

“હા, હા, હું ત્યારે તારા જેવડો જ હતો” કાકાએ મગફળીથી કહ્યું, “એ તો મેં તને અનેકવાર કહ્યું છે.”

“અને હું ત્યારે હતો જ નહીં?” છોકરાએ નિઃસાસો નાખ્યો.

“તું નહોતો તેથી કંઈ ડાઘકિસ વટયા વિના રહી!” કાકાએ હસીને કહ્યું, “તું હેઠો ઉતર હવે.”

છોકરો હેઠો ઉતર્યો અને કાકાની પાછળ ચાલતો ઘંટીઘરમાં પેઠો. ઘરમાં પેસતાં જ બાપાએ એને પૂછ્યું, “તારે લણ્ણુ નથી જ!”

“ચિતરવું છે” છોકરાએ અદબથી કહ્યું.

“એટલે એમ કે તારે, વકીલ નથી થવું અને ચિતારો થવું છે!”

છોકરાએ ડોક હલાવી.

“પણ તારે આ ઘંટી તો નથી જ ચલાવવીને?”

રેમપ્રાન્ટે ના પાડી દીધી.

“તો યા, આગળ!” બા બાપા સાથે નક્કી કર્યા પ્રમાણે કાકાએ છોકરાને આગળ કર્યો અને પછી ત્રણે જણે રેમપ્રાન્ટેને લઈને લીડેનની ચિત્રશાળા તરફ ચાલ્યા. કાકાએ રેમપ્રાન્ટે દોરેલાં ચોડાંક ચિત્રો સાથે લઈ લીધા

સ્વાનેનબર્ગની ચિત્રશાળા આવી પહોંચી. આ ચિત્રશાળામાં, સ્વાનેનબર્ગ પાસે, રેમપ્રાન્ટેને સોપતાં, પેલાં ત્રણ વાલીઓએ કહ્યું, “એને ચિતારો થવું છે!”

“લલે યામ, લલે યામ” બોલતા સ્વાનેનબર્ગે, નવા શિષ્યને ચિત્રશાળામાં દાખલ કર્યો.

તે વરસ વહી ગયા, પછી પેલાં ત્રણ વાલીઓ પાછાં ચિત્રશાળામાં આવ્યાં હતાં. તેમને, સ્વાનેનબર્ગ કહેતો,

હતો, “ હવે આ લીડેનનો સર્વોત્તમ ચિતારો હું નથી,
રેમપ્રાન્ટ છે ”

“ એવું છે ! ” વાલીઓ હરખાયા

“ એને આમસ્ટરડામ મોકલો હોલેન્ડના મહાન
કલાકારો ત્યાજ વસે છે ”

જુવાન રેમપ્રાન્ટ આમસ્ટરડામ ગયો એણે આમ
સ્ટરડામના ઉત્તર મહાસાગરના મોજાઓ દેખ્યા એણે
આ હથ નગરની શેરીઓમા ઉભરાતા, નર નારીઓના
વ્યવસાયની અનેક રેખાઓ દેખી અને ચિત્રપટપર દાખવી
હીધી આમસ્ટરડામના નગરજનો આ નુતન ચિત્રકારની
રેખાઓમા પોતાની અનેકવિધ છબીઓ દેખીને

આનંદ પામ્યા

આજે આમસ્ટરડામનો મશહર ચિતારો, સાસકીયા નામની એક શ્રીમંતની યુવાન દીકરી સાથે પરણ્યો હતો. પરણીને એણે સુંદર અને ખરચાળ એવા ઘરને શણગારવા સાધનોનો સાજા વસાવી દીધો હતો. આમસ્ટરડામની સુંદર છબીઓ એણે અનેક રંગોમાં મઢી હતી. પોતાની યુવાન પત્નીના રૂપને પણ એણે આલેખી નાખ્યું હતું. હવે, રેમપ્રાન્ટ અને સાસકીયાના ઘર સંસારમાં બાળક જન્મ્યું હતું. બાળકને છાતી સરસું ચાંપેલી સાસકીયાનું એણે ચિત્ર ચિતર્યું હતું. આ ચિતારાનું ડચનગર સુંદર હતું. એણે ચિતરેલી શ્રીમંતોની છબીઓ સુંદર હતી. આ સુંદરતામાં સળયલા એના સંસારની સુંદર છબીઓ હવે, રંગનાં અનેક રૂપ ધરેલી છાયાઓ બની હતી. આ બધી છાયાઓમાં પડછાયાની ભાત પાડીને, પ્રકાશ અને છાયાની મિલાવટ જે જીવન વાસ્તવતાના રૂપમાં હતી તે સચોટ બનીને, એનાં નવાં ચિત્રોમાં આવવા માંડી હતી.

આ નવીનતાથી ઓપી ઉઠતું એણે, રાત્રિ ચોકી ના નામવાળું મશહર બનેલું એક ચિત્ર દોર્યું. આમસ્ટરડામનાં શ્રીમંતો અને ચોકીયાતોને આ ચિત્ર ગમ્યું નહીં કારણ કે તેમાં, એકલો પ્રકાશનો જ રંગ

નહોતો. પણ છાયાઓ પણ હતી.

દેવળ આનંદ અને સુખમાં લપેટાયલા આમસ્ટરડામના ચિતારાના સંસારપર, શ્રીમંતોના અણુગમાજેવા પડછાયાની છાયા ઉતરી પડી. એના હાથમાંની પીંછી જેમ એકજ હલકથી જીવનનું રૂપ ચિતરી નાખતી હતી તે રીતે એના જીવનરૂપપર શ્રીમંતાઈના અણુગમાનો આંચકો ઉતરી પડ્યો.

એટલે એના જીવનની છબીમાં જીવનની પ્રખરતાની જે છાયા હતી નહીં તે આવી પડી. એની નજર સામે કપરા દિવસો આવી પહોંચવાનું એધાણુ એને દેખાયું. જીવનની વાસ્તવતા સાથેજ પ્રેમમાં પડેલો આ ચિતારો, અડગ બનીને, ચિત્રકલાના વાસ્તરૂપનેજ ચિતરતો, શ્રીમંતાઈની ખુશી ખુશામતેન ઠોકર ભાસ્તો, ઈસુનું ચિત્ર ચિતરતો, ચિત્રની જળાનમાં જાહેર કરતો હતો કે, “ઈસુ કોઈ ભગવાનનો દિકરો નથી પણ મનુષ્યનોજ દિકરો હતો અને મનુષ્ય જ હતો.”

એણે જીવનની કઠોરતાનાં આઠ વરસ પસાર કર્યાં અને આઠ વરસમાં એની સાસડીયા બિમાર પડીને મરણ પામી. આમસ્ટરડામના મહાન ચિતારાનો સાથ, શણગારનોજ પ્રેમ કરી શકતી શ્રીમંતાઈએ છિડી દીધો અને ગરીબાઈની યાતનાનો પડછાયો, આ સંસ્કાર સ્વામીના, સંસારપર ચિતરાવા માંડ્યો. એણે સાસડીયા અને પોતાના બાળકનું વાસ્તવ ચિત્ર દોર્યું.

સાસડીયા, એક ટીટચ નામના પોતાના બાળકને
સોંપીને મરણ પામી ચૂકી હતી. બાળકના ઉછેરની

અને ઘર ચલા-
વવાની આવડત
વિનાનો આ
ચિતારો, એ
બન્ને કામ કરી
શકે તે માટે હેન-
ડીકી નામની
એક બાઈને, તેની
સાથે લગ્ન કર્યા
વિનાજ પોતાની
ઘરવાળો બના-
વતો હતો, કાર-
ણકે આ બાઈ
સાથે, રેમબ્રાન્ડ
જે લગ્ન કરે તો,

પોતાના દિકરા ટીટચને, તેણે સાસડીયાના કુટુંબમાં સોંપી
દેવો પડે તેવો કાયદો એને લાગુ પડતો હતો.

આ જીવન સંલેગમાં, આમસ્ટરડામનો ઉપલોવર્ગ
એની સાથે જીવનકલહનો બલીમજનીને લાગી ગયો હતો.
ત્યારે ગભરાયા વિના ફલકપર ચિતરાઈલી પોતાની જાતને,
અંતરિક્ષમાં દેખીને, રેમબ્રાન્ડ પોતાનું ચિત્ર ચિતરતો હતો.

આ નુતન છબીમા એની પીછીમાથી એનો ભપક
 ભર્યો હોલો ચિતરાતો નહોતો આ ચિત્રણમા એની નજરમા
 હતી તેવા અધિકારની અમકવાળી મસ્તી ચિતરાતી નહોતી
 આ સ્વયં છબીમા એ વાસ્તવતાના સસ્કારના કારીગર જેવો
 હોલો પહેરેલો, શ્રમમાનવની અદાથી, અધારી છાયામાથી
 એથી ઉઠતો, પ્રખરતાની રેખાઓથી મહાયત્રી ઉદાસીન-
 તામા, મહામતાની છાયાનો નિરધાર બહેર કરતો હતો,
 “હું આખરતક લડતો રહીશ”

એણે લડત ચાલુ રાખી શ્રીમતાઈના શૃંગારને, સ્વચ્છંદરૂપમા ચિતરવાને અને ઉપલા થરના મિથ્યા અભિમાનની ખુશી-ખુશામત કરવાને બદલે એણે જેવું જીવન દેખાવું હતું તેવું, આબેહૂબ ચિતરવા માડયું. એમા એણે એ જીવનનો પ્રાણ જ્યાં હતો ત્યાંથી, બહાર લાવીને તેના સુખદુઃખના ધબકારા પોતાની રેખાઓ અને રંગમા ઉતારવા માડયા.

એટલે એના ઘરાકો ઓછા થયા એની આવક ઠમી થઈ ગઈ એના પડોશીઓ એનાપર ચિડાયા. એના સગાઓ એની સાથે રિસાઈ પડયા.

તોય પિછીને મહમતાથી પગડી રાખતો એ કહેતો હતો, “હું” સ્વતંત્ર રીતે મારી કલા ચિતરતો રહીશ ” એણે સ્વતંત્ર રીતે ચિતરવામા પોતાની કલાના સ્વરૂપોને ચારે બાજુએ અવકાશની વચ્ચે સ્વતંત્ર રીતે ઉભા રહેવા દીધા અને રૂપની આ રંગભૂમિપર જીવંતરની અઢાને એણે સ્વાભાવિક રીતે ફરવા દીધી.

એની ચિત્રની દુનિયા, બહારની દુનિયા સાથે, હળતી મળતી, એકબીજાની છગા એક બીજાના અંતરમા દેખતી, એકમેકના કાનમા નિખાલસ વાત કરતી દેખાઈ પણ માનવતા, “કાલવીનીસ્ટ ઝેમનીઓ”ને આવી નિખાલસતા પસંદ પડી નહીં. મરજાદી પાદરીઓએ, પોતાની વ્યાસપીઠ પરથી, રેમપ્રાન્તની નિંદા શરૂ કરી મરજાદી મહાશયોએ, નીતિ માન નાકના ટેરવા ચલાવીને, આ ચિતારાને અનીતિ માન કહ્યો.

દેવાદાર બનેલા આ મહાન ચિનાસપર, ચિતારીની છાયાથી ચાહુકારો અને લેણદારોએ આ સસ્કારના ઉપકારનું ઘર ૧૬૫૭ માં ટાચમા લઈ લીધું. આમગ્ન્યરામની અદાલતનું આખું કમઠાણ એના સામાપદમા ઉભેલું દેખાયું. પડોશી પર પ્રેમ કરવાના દેવળોના પાદરીઓ સસ્કાર ઘરના લીલામનો જલસો દેખતા આનંદ પામ્યા. રેમપ્રાન્ડે આ સોનેની જમાનાના માનવીને મુવર્ણનો તાજ પહેરાવીને

ચિતરો એ માનવીના પ્રતાપથી રેમપ્રાન્ડનું ઘર વેચાઈ ગયું એના ઘરનું બધું રાચરચીનું માગતાવાળાઓને ઘર હરરાણમા ચાલ્યું ગયું ચિત્રકારના બધા ચિત્રો લીલામની લીલામા ઘસાઈ ગયા. ડચ સાહસિ કોની શગરનગરીએ, હકુમતની તાકાતથી પોતાના સસ્કાર માનવને અકિચન બનાવીને, રસ્તા પર રખડતો ડરી પડ્યો.

ચિત્રકાર ચાલતો થયો ઘરવખરી વિનાનો રેમપ્રાન્ડ મક્કમ પગલા માડતો, આગળ હતો, પાછળ એની ઘરવાળી એક નાનકડી બાળકીને લઈને, ચાલતી હતી. પ્રહેરેલે કપડે નીડળી પડતો સસ્કાર સ્વામી એક ગરાળ ઘરમા એક

ઝોરડો ભાડે રાખીને, અદની માનવતાનો અકિંચન પડોગી બનીને ઉંડો શ્વાસ ખેંચતો હતો, “ મારા જીવતરના ચિત્રનું છેલ્લું પ્રકરણ હવે શરૂ થાય છે. ”

સોળમા સૈકાના ખ્યાલ પ્રમાણે એ અધાર્મિક હતો કારણ કે પ્રેમસ્વરૂપ પિતા જેવા ભગવાનને માનતો છતાં, તેને દેખવા માટે એ કોઈપણ દિવસ દેવળમાં ગયો નહતો. ઈસુની છત્રીને એ અદની માનવતામાં, અમસ્તરકામનો શ્રમ જોજ વધા કરતાં શ્રમમાનવોના સંઘમાં દેખતો હતો, અને એ, આ મહાનગરનાં માનવોને, ચિત્રો દોરીદોરીને પૂકાર કરતો હતો કે, “ જે ગરીબો, જે અકિંચનો, જે લ્લાં-લંગડાં, અંધો અને અપંગો, તથા અહોરાતનો શ્રમ વહેતાં માનવસ્વરૂપોને મેં આલેખ્યાં છે, તેમનાથી જ આ નગર ભરપૂર ભરેલું પડ્યું છે. ઈસુના એ સંઘને, આપણા જગતની ઘટનામા, સમાન જીંદગીનું સ્થાન આપીને જ આપણે ઈશ્વરને ઝોળખી શકીશું. ”

જગતને જીતવા, જહાજોપર સ્વાર થતી રથ દુનિયાને પૂકાર કરતો, સંસ્કાર સ્વામી, પોતાના જીવન પટપર ચિતરાયલી, વેદનાની સારવાર કરતો બેઠો હતો. એની કલામાંથી હુવે ડોક્ટરને દેવા જેટલી ફી એ કમાઈ શક્યો નહોતો, એટલે, મરણ પામતી પોતાની સ્ત્રીને ક્વાદાડ પિનાની આળસી વિદાય દઈને, શબને દફનાવવા માટેની કબર ખરીદવા દેવું કરતો હતો.

પણ ત્યાં તો, એનો દિકરો ટીટસ, થોડાજ મહીના પહેલાં પરણીને, પોતાની ગર્ભવતી પત્નીને પાછળ મૂકીને મરણ

પામતો હતો, અને ટીટસના શબને દફનાવવા જેટલી જગા મેળવવા એ પોતાની સ્ત્રીની કબરને ગીરો મૂકતો હતો.

ત્યારે જીવતરની રંગભૂમિ પર રૂપની આરાધના કરતો પોતાની પુત્રવધુનો પ્રસવ દેખતો, હરખાતો, આ સંસ્કાર સ્વામી, જીવનનું નુતન રૂપ ધરીને આવેલી બાળકીનું નામ ઇંદુની સહચરીના નામમાં, મેગડાલીના પાડતો હતો.

છેવટે ૧૯૬૬ ની સાલ આવી પહોંચી. છેવટે આ ચિતારાની જીવતરની રંગભૂમિના છેલ્લા પ્રવેશ પર, પડદો પડવા લાગ્યો.

વિશ્વની ચિત્રકલાએ, આ મહામાનવના શબ પર પડદો ઢાંકી હઇને પોતાના ઈતિહાસમાં, ડચ ચિત્રકલાનું 'છેલ્લું' પ્રકરણ લખ્યું. રંગભૂમિ પર પડદો પડ્યો અને માતની બધાનક શાંતિએ, ગરીબાઇ, ઉદાસીનતા, અને સંસ્કાર તરફની બેજવાબદારીનો કોલાહલ કરી મૂકીને, હોલે-ડના આ સંસ્કાર સ્વામીના, શબને દફનાવવા માટે તેર ફોરોનીનું ઉધરાણું કર્યું.

જેણે સેંકડો ચિત્રોની સખાવત કરીને ડચ જગતને અને વિશ્વની કલાકૃતિને, સંસ્કારના રૂપમાં મઢી હતી, તેનું મૂલ્ય સોનેરીશૃંગારના બાવતાણમાં તેર ફોરોનીનું ચૂકવાયું.

નૂતન યુગના હિંબરા પર
જેસીને, એક ગોયા નામનો
ચિતારો જુના જગતનું રમશાન
સરઘસ ચિતરવા મથી પડ્યો
હતો. જેવું જગત હતું તેવું
જ તેનું ચિત્ર હતું. જગત
જેવા આ ચિત્રમાં અનેક માન-
વોનાં, અનેક કુદરતી દેખા-
વોનાં, દંતકથાઓનાં રૂપકોનાં,
અને રોજાંદા જીવનનાં

જીવનની રંગભૂમિ પર ભજવાતી, હાસ્ય કથાઓ અને કદરૂ
કથનીઓના કટાક્ષનાં, મલકનાં, ભવાઈઓનાં અને ભવા-
ડાનાં અથવા કહોને કે પગથી માથા સુધીના ત્યારના
સામાજિક જીવતરના ચિત્રો આ ચિત્રમાં ઉલ્લાસતાં હતાં
અને સરઘસ ખનીને જુના જગતના કપ્પરસ્તાન તરફ કૃત્ય-
કરતાં હતાં.

નહીં રૂપાણું અને નહીં કદરૂપું એવું આ ચિત્ર
અસરકારક હતું. આ ચિત્રનો ચિતારો નામે ગોયા અથવા
ફ્રાન્સીસકો-જેસે-ગોયા-લુખીનટીસ, રપેઈનના એરેગોન
પ્રાંતના એક ખડતલ ખેડુતને ત્યાં ૧૭૪૬ ના માર્ચની
૧૩ મીએ જન્મીને, સારાગોસા જનારા રસ્તાપરની પોતાના

બાપની ઝુંપડીની દિવાલ પર, ચૌદ વરસની ઉંમરે જ થોડીક રેખાઓ દોરી નાખીને, એક રસ્તે જતા સાધુને ખૂબ પાડતો હતો, “દેખતા જાવ, સાધુભાવા, મેં ચિતની નાખ્યા છે તમને”

પેલા સાધુભાવા, પોતાનું કંઠ શુ ૩૫ ચિતરાઈ ગએલું દેખતા, મિત કરતા ચાલ્યા જતા હતા, અને આ ગોયાને એરેગોનમા, સારાગોસાની ચિત્રચાળામા ભણુવા જવાની સગવડ કરી આપતા હતા પંદર વરસનો ગોયા મારાગોસાની ચિત્રચાળામા ચિત્રકામ શિખતા શિખતાં એ જીવનના ભિતરમા પેઠો કેવું એ ભિતર હતું ! એમાં, ગાવાનું, પિવાનું, નાચવાનું, ચથેચ્છ વિહાર કરવાનો અને એક બીજાની પીઠ પરથી ઠેકી જઈને, જીતવાનું હતું આ ભિતરનું જીવન કોઈવાર શેરીપરની ગુંડાગીરીમા દેખાઈ પડતું. આવા દેખાવમા ગોયા સોથી મોખરે રહેતો હતો. એકવાર એક શેરી પરની, ગાવા, પીવા, અને નાચવાની લડાઈમાં, ત્રણ જીવાનોનાં ગુણ પડ્યાં. ગોયાનું નામચીન નામ આ યુદ્ધમા પણ પકાચું અને અદાલતનો ફેંસલો એના પર આવી પહોંચે તે પહેલા, થોડીક પીંછોએ અને રંગ લઈને, સ્પર્ધનના પાટનગર માડીડનો રંગ માણુવા સારાગોસામાથી ગોયા મધરાતે નાખી છૂટયો.

માડીડમા એ મેંજસની ચિત્રચાળામા પહોંચી ગયો. માડીડમા ચિત્રકામ ભણુવા આવેલો આ રવચ્છંદ છોકરો વીશ વરસની ઉંમરમાં ઉત્તેજિત થએલો, કેડ પર તરવાર તાણી બાંધીને હોઠ પર ગીતનો ગુંજારા લાવીને માડીડ

નગરના રસ્તાઓ પર ઠેરઠેર વિહાર કરવા લાગ્યો. એક વહેલી સવારમાં સ્વચ્છ વિહારનો આ સાહસિક એક શેરીના ખુણા પર પડ્યો હતો અને એની કુખમાં ખંજરનો ધા થયો હતો.

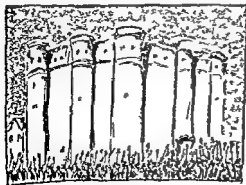
પણ ઘાતો રૂઝાઈ ગયો અને એને કોઈએ ઇટાલીમાં મોકલી આપ્યો. પ્રાચીન કલાકારોની અનેક પ્રતિમાઓ સાથે વાતો કરતો રોમનગરના રસ્તા પર રખડતો, રોમના ભિતરમાં ઉતરી પડીને, પેટ ભરીને, પીતો, નાચતો, અને પ્રેમ કરતો, એ પાછો જીવ બચાવવા પોતાના પાટનગર માડિડમાં આવી પહોંચ્યો. ત્યાં એણે સૌથી પહેલું કામ પરણી જવાનું કર્યું. એણે માડિડ નગરમાં ઘર માંડીને જીવ તરના ઉછળતા જોમને ત્યારના માનવ જીવનની પગલુંડી પર જોતરી દીધું. પછી સમયના હાથમાંની પીંછીને ધારણ કરતો, ગોઠા ત્યારના જીવતરના ધમસાણને અનેક રેખાઓ અને રંગમાં આલેખી નાખતો અરધા સકા સુધી યરોપના જગત પર અનેક ચિત્રોનું સરઘસ ઠાલીને આજ્યા કર્યો.

યરોપના તખ્તા પર જીવનના ધમસાણની આ હલ-ચલ “રેફરમેશન” ની હીલચાલથી શરૂ થઈ ગઈ હતી. તેમાં કેથોલીકો અને પ્રોટેસ્ટન્ટોએ એક બીજાની ભયાનક કત્તેઆમ ચલાવ્યા કરી હતી. આવી કતલો કરતા યરોપની ધરતી પર, નવી જ બાતના વેપાર અને ધંધા, અને નવા રૂપવાળાં નર નારીઓ અને ઘરખારો, નિપજ્યા કરતાં હતાં. ઉત્તર યરોપથી દક્ષિણ સુધી અને વરસેઘટસથી પોટસડામ સુધી આર્થિક અને સામાજિક વ્યવહારના પિરા મીડને ખજા પર ટેકવીને, યરોપના જીવન વ્યવહારનો

પિરામીડ, હાલીઓ, કિસાનો નાના મોટા વ્યાપારીઓ, ઉમરાવો અને સોની ઉપરની ટોચ પર બેઠેલા યરોપના શહેનશાહે આલમોનો બનેલો હતો. આ શહેનશાહોના સાહસિકો જહાઝોની પાંખ ફેફડાવતા, નવી નવી શોધાતી દુનિયા પર ચિત્કાર વરસાવતા, સોનું લૂંટવાનો હડકવા ધરીને બેઠા હતા.

ઈતિહાસનું આ એક જંગી સરથસ યરોપની ધરતી પરથી ચાલ્યું જતું હતું. ઠ્યાં જતું હતું એ સરથસ !

ઈતિહાસનું આ સરથસ ફ્રાન્સ દેશના પેરીસ નગર તરફ આગળ વધતું હતું. આ નગરના માનવ સમુદાયે, ત્યાં એક નવી ભતની રૂપ પ્રતિમા ચણવા માંડી હતી. ઈતિહાસના યુગસ્મારક જેવી આ નવી પ્રતિમા આઝાદીની હતી. આ પ્રતિમાના પાયામાં, સમાનતા, બાંધવતા અને આઝાદી નામના શબ્દો યુગવેગના ટંકારવથી કોતરાવા માંડ્યા હતા. યરોપનાં બધાં રાષ્ટ્રોનાં ઈતિહાસનાં સરથસો પિરામીડ જેવા ઉંચાં વધીને, વિશ્વ ઈતિહાસની પગદંડી પર, પેરીસ પહોંચવા નીકળી ચૂક્યાં હતાં. આ સરથસના પિરામીડ પર બેઠેલો, રાજા અથવા શહેનશાહ, પેલા પિરામીડની

ટોચ પર ઝાંખો બનતો જતો હતો. જિપરના આકાશમાં, અલોપ બનતો એનો તાજ, એનાં અંતપુરો, એના રાક્ષસી

રસાલાઓ, અને એનો રાજદંડ બધુંય અદ્રશ્ય થતું હતું હતું. જેમ જેમ સરઘસ પેરીસને પંથે આગળ વધતું હતું તેમ તેમ જૂના જગતની રજવાડાશાહીની દુનિયા, ગુજરી જઈને અવસાન પામતી હતી.

પેરીસ તરફ આગળ વધતા, યરોપની ધરતીપર ચાલતા થયેલા, આ સરઘસના પાયામાં જ, માડીડ નગરમાં બેઠો બેઠો પેલો ગોયા નામનો ચિતારો, ચિત્રોના દગલા ચિતરતો હતો.

હવે આ ચિતારો, માડીડ નગરના શહેનશાહનો, હરખારી ચિતારો બની ગયો હતો. એટલે સ્પેઈનના રાજા ચાર્લ્સ અને તેના અંતઃપુરતું ચિત્ર દોર્યા વિના પણ એનો ઘટકો હતો નહીં. રાજા ચાર્લ્સ એથાને તેના કુટુંબ સાથે ચિતરી નાખતો, અને પછી એ ચિત્ર તરફ દેખી રહેતો એ બબડતો હતો, “ છકી ગયેલી માનવ ઓલાદને સાંપડેલું આ, જીવતરના જીતાર જેવું “ રાસકલો ” નું માનવ જૂમણું અથવા ટોળકું કેવું દેખાય છે. ”

કેવો વિક્કેલો આ ચિત્રકાર, પેરીસ પર ઉછળતા, આ માનવ સમુદાયના મિલનગથી બોલતો હતો ! સ્પેઈનના રાજાએ જ એને, પ્રથમ પંકિતના ચિત્રકારનો ઇતકાળ આપ્યો હતો છતાં, આ ચિત્રકાર સ્પેઈનના એજ રાજાને છેલ્લી પંકિતનો સ્પેનીઆર્ડ કહેવાનીય ના પાડતો હતો.

આ ચિતારો, શહેનશાહની તથા તેના આખા કુટુંબની રેખાઓને, કઠંગી, છકીગએલી, પતિત બનેલી ચિતરતો હતો તથા આ રેખાઓ ઉપર રજવાડી પોશાકના

વાગા લપેટતો હતો. જેવાં રાજસાળીઓનાં પતિત રૂપ આ ચિત્રમાં મઢાયાં હતાં તેવાં જ તેમનાં ફરજંદોનાં મોઢાં અને માથાં, વિચાર કરવાની એક પણ માનવી તાકાત વિનાનાં, બીલકુલ હાડકાનાં ભરેલાં હોય તેવાં અચેતન એણે ચિતરી દીધાં હતાં. ઇતિહાસના સરઘસના પિરામીડના માથાપર, આ બધો રજવાડો, રાક્ષસી કલેવરમાં, માખી જેટલો ઝીણો આત્મા ધારણ કરીને અલોપ જનતો હતો, અને પારીસ નગરમાં નુતન રચનાની પ્રતિમાનો મુદ્રાલેખ વિશ્વઈતિહાસનું જાહેરનામું પેશ કરતો હતો કે “આજથી રજવાડાનો ઇશ્વરીકક નાશ પામે છે અને જનસમુદાયોની સમાનધટના, સાર્વભૌમ બને છે.”

૭૪ એવા માનવસમુદાયના જીવતરના રૂપની અનેક રેખાઓ ગોચરો ચિતર્યા કરી. પછી ઈ. સ. ૧૮૨૨ માં એણે એકા એક પીરેનેઝ પર્વતમાળા ઓળંગી અને પોતાના વતનને વૃદ્ધ વયે છોડી દઇને એ બોરડોમાં આખરી જીવન વિતાવવા આવી પહોંચ્યો, અને ૧૮૨૮ ના એપ્રિલની ૧૬ મી તારીખે એના અવશેષ બોરડોમા દફનાયા.

પછી ૧૯૦૦ ની માલ મુધી દેશવટે દેવાયલો આ ચિતારો, બોરડોની ઘરતીમાં પડી રહ્યો ઈ સ ૧૯૦૦ માં રપેઈનના અને યરોપના આ પ્રથમ પંક્તિના કલાકારને માડિંડ નગરમા પાછો આણીને, તેને જીવ્ય સ્મશાનયાત્રાનું માન આપવામા આવ્યું.

અંદારમાં મૈકાનો અરધો ભાગ પૂરો થઈ ગયો હતો ત્યારના યરોપમાં ફ્રાન્સ પર સોળમો હુમ્મ નામનો ચહેનશાહ રાજ કરતો હતો. આ ચહેનશાહના રાજકારણમાં, આખા યરોપ પર પથરાતું નવી દુનિયાનું ચિત્ર ક્યારનું દેખાવા માડયું હતું.

આ ચિત્રનું સંસ્કારરૂપ, ડેવીડ નાંમના કલાકારે દોરવા માંડ્યું હતું. ઇ. સ. ૧૭૪૮માં જન્મ પામીને, ઇ. સ. ૧૭૭૫ માં એ કલાકારોના પ્રદેશ ઇટાલીમાં ચિત્ર-કલા શિખતો હતો. ઇટાલીમાં લઘુતર ભણીને આવ્યા પછી એ ફ્રેંચ શહેનશાહ લુઈ સત્તરમાના દરબારમાં કલાકાર તરીકે દાખલ થતો હતો.

ડેવીડે ઇટાલીનાં કલાધામોનું જુનું જગત ચિતરાયલું અને પાંચરમાં કોતરાયલું દીકું હતું. એ જુના જગતને ડેવીડ પોતાની નવી પીંછીથી ઢંઢોળીને ભવતું કરવા માગતો હતો ત્યારે જ એના અસ્તિત્વપર ષેરીસના હવા-માનમાંથી નવી હવા કુંકાતી હતી. સમાજનું કલેવર કરવટ બદલતા પહેલાંની મયામણ કરતું હતું તેનું એને ભાન થતું હતું. આચીન જગતને ભવતું કરવા માગતી કલાકારની પિંછી એને પોતાને કહેતી હતી. “રાજા મહારાજાઓનું આજે છે, તે જગત પણ, કંકડભૂસ કરતું બેસી જવા માંડ્યું ત્યારે તું !”

કલાકારે આચીન જગતનો પીછો છોડી દીધો. કલાકાર, રજવાડી દુનિયાની ઘટનાને ભાંગી જતી દેખી રહ્યો. બેસ્ટાઈલ પડ્યો. રજવાડો પણ પડ્યો. રજવાડી ભવન રચનાના ભંગાર પારીસની ષેરીઓમાં, રખડતા થયા.

નવા જગતનું કટક ચઢ્યું. જુના જગતે ઠાપાપલટ કરી. નુતન જગતના જન્મની, પારીસની, રાજકાન્તિએ, રજવાડી જગતના નાશનો પૂકાર કરીને, એને માનવમાત્રની સમાનતાની ઘોષણા કરીને જાહેરાત કરી.

ઈ. સ. ૧૭૮૬ ની સાલગિરાહને, જગતભર માટે, પેરીસ નગરે વિશ્વ ઇતિહાસની આગેકૂચનો કાન્તિનો સમારંભ પોતાને આંગણે રચીને ઉજવી બતાવી. આ કાન્તિ સમારંભમાં, સત્તરમા હુઈનો દરબારી કલાકાર ડેવિડ, મોખરે હતો. એણે ૧૭૯૨ માં જેકોબીન કલબમાં પ્રવેશ કર્યો અને આ કલાકાર ૧૭૯૨ ના નેશનલ કનવેન્શનમાં થૂંટાયો તથા તેનો મંત્રી પણ બન્યો. જાહેર સલામતિની કાન્તિકારી સરકારની સમિતિના એ સભ્યે, શહેનશાહને દેહાંતદંડ દેવાના નિર્ધાર પર સહી કરી તથા લોકશાહી રીત રસમમાં, પોતાના હીકરાઓને પણ દંડ દેનાર પુટસનું ગૌરવ ચિત્ર દોરનાર એ કલાકારે, કાન્તિનું કરાલ ચિત્ર પણ દોરી બતાવ્યું.

કાન્તિના કરાલ કાળના કઠોર ધંસાક પર વહેતો આ કલાકાર આજે ગમગીન બનીને એક નવું ચિત્ર દોરતો પહેલી વિશ્વકાન્તિના, મેરટ નામના મહારથીને અંજલિ દેતો હતો. લોકમિત્ર નામે મશહૂર થયેલો આ મહાનુભાવ કાન્તિના રૂપદર્શનથી લટકી ઉઠેલા શ્રીમંતોએ મોકલેલા એક ખંજરનો લોગ બનીને મરણ પામતો હતો. શહાદતના આ ચિત્રને ચિતરતો ડેવિડ, કાન્તિના આગેવાન મેરટને ઇતિહાસના આપલોગ નામના મૂલ્યથી મઢતો હતો.

પ્રતિકાન્તિના ક્રોધ આવરણા વડે પાછી ન વાળી શકાય તેવી ઇતિહાસની ભરતી ચઢતી જતી હતી. આ ભરતીનાં મોજાં પર ઠક્કી જઈને, નેપોલેયન બોનાપાર્ટ કાન્તિના નામમાં, નવાઉગતા ક્રેચ શાહીવાદને માટે જગત છૂતી લેવા નીકળી પડ્યો હતો, અને આખા યુરોપ સામે યુદ્ધ જાહેર કરતો હતો, ત્યારે પણ ડેવિડ નુતન દુનિયાનું ચિત્ર-પટ દોર્યો જતો હતો.

હવે નેપોલિયન વિશ્વનાં સમરાગણોમાથી ઇજીપ્ત થઈને પાછો આવાં પહોંચ્યો હતો. ઇજીપ્તના રણ સાગરમા સમ થની પ્રતિહારસગી ઉભેલી રફી કસની પ્રતિમાનાં, ગૂઢ સ્મિત કરતાં અનેક ચિત્રો હવે પારીસ નગરના ખૂરશી ટેબલોપર દોરાવા માંડયા હતાં.

કાન્તિનો સમારંભ જગતપર, પોતાના અક્ષર નિર્ણયનું અસલી રૂપ મૂકીને હવે સમેટાતો હતો. નેપોલિયન પાછલા દિવસો કારાગારમા વિતાવવા એક ટાપુમા જતો હતો. યરોપના શહેનશાહોએ હવે, લોકજીવાળ, સ હારાઈ ગયો છે, એમ માનીને, પોતે ખૂટલી મૂકેલી ખૂનામરફીના ગોઠીયા-ઓના સરથસ કાઢીને પોતાની જમાવટનું નવું નામ, “હોલીએલાયન્સ” આપીને વીએના નગરમા પોતાનું મિલન ગોઠવ્યું હતું અને સર્વશક્તિમાન ભગવાનને આ શહેનશાહો કહેતા હતા કે અમારે ત્યાં એકઠા થએલા શહેનશાહોની અરજ છે કે અમારી પ્રજાઓને, જેમને તે અમારી સંભાળ નીચે સોંપી હતી તેમને આઝાદી, બધુતા અને સમાનતા નામના સેતાનો પાસેથી છોડાવીને, ફરીવાર અમારી સોંપણને અમારે હવાલે કરી દે.”

બસ એટલો એક ધવિત્ર કરાવ ઘડીને જીના જગતના આ રસાલાઓ, વીએના નગરને, પોતાની પેરોણાગતથી થએલા દેવાના અસહ્ય ભાર નીચે ઢળાવીને પોતપોતાના નગરો તરફ પ્રયાણ કરતા હતા ત્યારે ૧૮-મુ શતક અંતપામતું હતું અને નેપોલીયનના યુગના અતભાગમાં, નવા જમાનાનો ચિતારો ડેવિડ, દેશનિકાલ થઈને, પોતાની પીછી અને ચિત્રપટ લઈને બેલજીઅમમા મરણ પામવા વિદાય થતો હતો.

ઉત્થાનયુગની રેખાઓ હવે નુતન યુગનું રૂપ ધરીને

મધ્યાહન પર આવી પહોંચી હતી. ઇતિહાસની સીમામાંથી ઉત્થાન યુગે બહાર નીકળીને, ધરોપખંડમાં ફીલચાલ જનીને, ધરોપની ધનહોલતમાંથી વિજ્ઞાનનાં ઉત્પાદનો નિપજાવવામાંડયાં હતાં. પદાર્થજગતને સમજવામા, હવે નવો રસ જાગી ચૂક્યો હતો. માનવસમાજનાં સંસ્કાર રૂપો પર હારવીન, બેકન, અને ડીક્ષાકોચ ફ્રેચકાન્તિની આસપાસનાં નવાં માનવોની અસર જણાવા માંડી હતી.

“ માણસ તારી જાતને તપાસ ! ” એવી શ્રીસના એક ડાહ્યાએ ઉચ્ચારેલી વાત હવે, વિજ્ઞાન અને સંસ્કારનો નવો પ્રકાશ ધારણ કરીને, આજ સુધી નિષેધાયેલા એવા પ્રદેશ પર, પણ ‘સર્ચલાઇટ’ જની ચૂકી હતી. આ સર્ચલાઇટને ધારણ કરનાર, શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ અને મનોવૈજ્ઞાનિકો પણ પદાર્થ વૈજ્ઞાનિકો બેઠે લેખાં મળ્યા હતાં. આ સર્ચલાઇટને લઇને, કવિઓ અને નવલકથાકારો પણ સાહિત્ય

સર્જતા હતા આ સર્ચલાઈટને ધારણ કરવાનું તાન, સંગીતના તાનસેનોના મંગીતનો તાવ જનતું હતું ત્યારે આ સર્ચલાઈટને ધારણ કરવામા, માનવીનું સૌંદર્ય મદનારો કલાકાર, શિદ્ધી કે ચિતારો પણ પાછળ રહી જવા નહોતો માગતો.

એવી વિજ્ઞાનની સર્ચલાઈટનો શોધક પ્રકાશ દેના પર પડતો હતો ?

રેમબ્રાન્ટે, અને બ્રુવેલે, આ શોધકપ્રકાશનના રંગો અને રેખાઓ વડે, રજવાડી પશુ અને શાહીવાદી રાજ્યોની પાશવતાને પ્રકાશ નીચે મૂકી દેવા માડી હતી કુદરતી વસ્તુ અને ધનદોવતને જ્યાંથી ત્યાંથી ઝડપી અને હડપી હેવા દોડતા દોવતમ દેના, બેજવાબદાર વ્યવહાર નીચે, ખાણોમા, ખેતરોમા અને કારખાનાઓમા કચડાતા માનવો, હવે ચિતરાવા માડયા હતા એશિયા અને આફ્રિકામા એકામ દોડતો અને આ પ્રાચીન ભૂમિઓની ખાનાખરાળી કરી નાખતો તથા તેની માનવતા પર ત્રાસ, માતનાઓ અને એકધારી સહારક ઘટનાઓની ઘાણીઓ ઠોકી બેસાડતો, યરોપનો શાહીવાદ પણ સૌંદર્યની ઉપાસના કરતા, અને સસ્કાર મૃત્યુની રેખાઓ ચિતરતા, યરોપના ચિતારાઓના સસ્કારની સર્ચલાઈટ નીચે આવવા માડયો હતો.

સસ્કારનું આવું સ્વરૂપલેખન, ત્યારની અપરાધી મનોદશાને પસંદ પડતું નહોતું, કારણકે આવું આલેખન આ અપરાધી બેજવાળી પરના અધારપિછોડા ઉઘાડી નાખતું હતું.

આ યુગના પ્રકાશના પ્રણેતાઓ, આજસુધી જાણી-ખુજીને ઢાંકી રખાયેલી જાહેરને ચિત્રપટ પર બતાવીને તેનો ઉપાય માગતા હતા. આવા જ્યોતિર્ધરોમાં કેટલાકે, પોતાની પિંછીને લયાકુલ બન્યા વિના શોધક પ્રકાશવાળી બનાવતા હતા, અને ખીજાઓ, આ વિકટ બનેલી જગતની કઠોર અને કરપીલુ બનેલી વાસ્તવતાપર પોતાનાં વેહનો અથવા વેહનાઓને અથવા “ઇપ્રેશનોને” રૂપકોનાં રૂપમાં ચિતરતા હતા.

એવો નવો જમાનો ચિત્રપટના ફલક પર ચઢતો હતો. આ જમાનાએ, કલાકારના માથા પર બેઠેલા કલાના રજવાડી “પેટ્રો” બોર્ડ નાખ્યા હતા. નવાં “પેટ્રો” એ પોતાની નવી દુનિયામાં ચાલતા “સપ્લાય અને ડીમાન્ડ” ના એક માત્ર કાનુનની કસોટી પર ચઢીને, બજાર બનીને પોતાનાં ચિત્રોની હાટડી માંડવા બિજારમાં આવી જવાનો પડકાર કલાકારને આપીદીધો હતો.

એવી નુતન દુનિયામાં કલાકાર એના ખલાપર, પીંછી રંગો અને ફલકોનું પોટલું લઈને, નવી દુનિયાની નવી આઝાદીમાં, આઝાદ બનીને ચિતરતો હતો, અને પોતાની સંસ્કાર કલાને લઈને છુવન કલાના બજારમાં ફરતો ફરતો, પારીસ નગરમાં દર વરસે ભરાતા, કલાના પ્રદર્શનમાં આવી પહોંચ્યો હતો. પણ આ પ્રદર્શનમાં નવી દુનિયાનું ચિત્ર ચિતરતા કલાકારોને પ્રવેશ નહોતો. કારણ કે, સાલોન નામના એ પ્રદર્શનનાં કમાડ પર ચોકી કરવા ૧૮૬૩ ની સાલમાં પણ રૂઢિચૂસ્તો બેઠા હતા.

ત્યારે ગસ્તાવ ઠોરઠો પોતાનો એક માંડવો, આ વિશ્વમેળાની બહાર બાંધી દીધા હોતો અને તેના કમાડ પર પાટીયું માર્યું હતું, “વાસ્તવવાદ !”

જુની દુનિયાની બહાર, નવી દુનિયાનું આ લેખક નુતન કવિએ પણ ધારણ કર્યું હતું. બાથરન ટુર્ક રહેનશાહ સામે શાંસની આઝાદીના માથમાં પોતાના સ્વત્વનું સ્વાર્થણ કરવા પહોંચી ગયો હતો ત્યારે આઝાદીની આ યાતનાને ડીલાકોય ફલક પર અમર કરતો હતો, અને સાહિત્ય કલા સાથે ચિત્રકલાની સાથીદારી નોંધાવતો હતો.

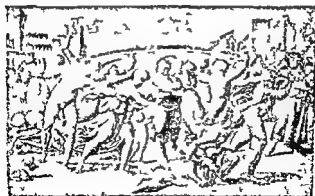
ઈ. સ. ૧૮૩૦ માં ડીલાકોયના પારીસનગરમાં પાછો કાન્તિનો કુકડો બોલી ઉઠ્યો. ડીલાકોયે આઝાદીની પગલુંડી પર ઉભા રહીને, આઝાદીની દેવીને હીઠી અને ન્યાં હીઠી ત્યાં જ, આઝાદ થવા માગતા જીવતરની જેહાદ પર તેનું રૂપ ચિત્તયું. એ ચિત્રનું નામ “જનતાને દોરતી આઝાદી” હતું. આઝાદીની આ ચ્યુઝના રૂપની કલ્પિકાએ જીવન વાસ્તવમાથી ભેગી કરીને એણે આ આઝાદીની દેવીને માર્ગમાં નાખેલી આઠો પરથી ઠેકી જતી આણેખી. એના પડખામાં પ્રતિકાન્તિને પકડારતું એવું બાળકરજાંદ ચિત્ત-રાયું. એના ડાબા પડખામાં, જનઆઝાદીનો રક્ષક અમમાનવ તે સમયની કામદારોની ઉંચી ટોપી પહેરેલો આઝાદીની પગથી પરનો આગેવાન દેખાયો.

અત્યારે સોલોન નામના પેલા ચિત્રકલાના સમારંભમાં ફ્રેંચકાન્તિએ ખૂટલી મૂકેલી નવી દુનિયાના કલાકારમાં ડીલાકોયના ચિત્રો પણ આવી પહોંચ્યાં હતાં.

નૂતન દુનિયાના સંસ્કાર સ્વામીઓની અહીં સૌરભ ઉભરાતી હતી. રૂબેન, વીલાસકવીઝ, ગોચા, રેમ્યાન્ટ, અને ડેવીડે ઉપજાવવા માંડેલી રેખાઓ અહીં નુતન રંગ અને જીવનકલા સાથે જોડાઈને સંસ્કારના સત્યનું વાસ્તવરૂપ ધારણ કરતી હતી.

આ સંસ્કાર રૂપનો ચિતારો આજે હીલાકોય હતો. ૧૭૯૯ માં એનો જન્મ થયો હતો.

એણે જે પિંછી વડે ચિતરવા માડ્યું હતું તેને રૂઢિ ચૂસ્તોએ નશો કરેલી પિંછી કહી હતી. ફ્રેંચ કાન્તિએ જગતભરમાં વહાવેલા, નૂતન જીવન ઘટનાના ધોધ પર હજી એ વહેતો હતો. નૂતન રચના રચાશે જ એવા યુગ-વેગનો નશો 'ધારણ કરીને, આ કલાકાર ગાયરન, લુગો અને શેલિની રોમાન્ટીક દુનિયામાં ફરતો હતો, અને ઈ. સ. ૧૮૨૪ માં "મેસેકર એટ રફીઓ" નામનું વિશ્વવિખ્યાત ચિત્ર ચિતરતો હતો.

ખિમાર, કંટાળેલાં, ભૂખેમરતાં અને પિડનોમાં પિસાતાં માનવોનો એક પિરામીડ બાણે એક બાણુ પર ચઢતો હતો. આ પીરામીડથી એક માનવ આકાર જમણી તરફ દોરાર્ધ જતો હતો. ત્યાં શહેનશાહનો એક સામંત સ્વાર એક સ્ત્રીને ઘસડી જતો હતો. પત્રીતમાં તારાજ થતા નગરમાંથી ધૂંધવાતાં ખાંડિયેરોનો ધૂમાડો ઉંચો ચઢતો હતો. જમણી બાણુને લોંચતળીએ ઘવાયલાંઓ ભેગી એક જનેતાનું શબ ત્યાં પડ્યું હતું અને શબ પર એનું પોતાનું જીવતું બાળક એના પડખા પર ચઢતું હતું.

ત્યારના જગતમાં જીવન પટપર લજવાતા આ ચિત્રમાં ચોંટી જવા, શ્રીક આબ્રાહીના જંગમાં, પોતાની કવિતાઓ લઈને સાહિત્ય કલાકાર બાયરન પ્રખર વાસ્તવમાં પ્રાણ પાથરતો હતો.

પણ ૧૮૩૦ ની કાન્તિ પાછી પડ્યા પછી, આવાં ચિત્રો ગેરકાયદેસર ગણાયાં. રોમાન્ટિક વાસ્તવવાદ પર હમનના દોર વિંઝાયા.

ત્યારે ૧૮૬૩ માં લસાયેલા પારીસનગરના વિશ્વ મેળામાં, ડીલાકોચ આવી ચકયો નહીં કારણ કે એ તેજ રાતના મરણ પામ્યો અને આ મેળા પછીના બીજા મેળામાં એના ચિત્રો પર પણ મના ક્રુરમાવાઈ ગઈ.

ત્યારે હવે ? હવે તો, હવે ડાહ્યાં, શાણાં અને લાગણીને ઉશ્કેરી મૂકે તેવાં જ ચિત્રો ચિતરીએ તે ઠીક છે, એમ જેમને સમજાયું હતું તેવાંઓમાનો એક જીવન ગિનાકાર ડીગાસ

કાયદેસરના ચિત્રો ચિતરવા, પ્રતિક્રાન્તિના કાતુને કદા

પ્રમાણેની ચિત્રશાળા જમાવીને ભેસી ગયો અને પછી ૧૯૧૭ માં મરણ પામ્યો ત્યાર પછી એક જ વરસે, ઇ. સ. ૧૯૧૮ માં, ડીગાસના વારસદારો આ કલાકારના ચિત્રોની ડિમત ઉપજાવી લેવા, તેમની હરરાજી બોલાવવા લાગ્યા. હરરાજી થતા આ સુદર ચિત્રોને ખરીદવા, પહેલા વિશ્વ-યુદ્ધની કલ્પેઆમ કરીને અને વિશ્વની ખાનાખરાણી પર વિજયને વરીને, જીવતા રહેલા અને પાછા આવેલા યુદ્ધખોર ક્રૅચ અમલદારો આવી પહોંચ્યા હતા.

ખીન્નું એક કલાકારોનું મંડળ, જે રસ્તે ડીગાસ ગયો તે રસ્તે જવાને બદલે વાસ્તવવાદમાંથી માનસિક રીતે ભાગી જતું હતું તથા કહેતું હતું, આપણે આપણી રીતે, અને કોઈને સમજાય નહીં તેવી રીતે, આપણી વાસ્તવ પરિસ્થિતિમાંથી ભગતી આપણી વેદનાઓ અને વેદનાઓને જ ચિતરીએ, માનસિક પદાર્થની જ બનેલી એ સ્વૈરવિહારની, મનોમય એવી મુર્તિઓને !

એમણે ચિતરવા માંડ્યું. ઇ. સ. ૧૮૭૪ માં એમનાં આ આ ચિત્રો, પારીસના પ્રદર્શનમાં પ્રવેશી શક્યાં પણ આખું પારીસ નગર આ, થયેલ મનોમયતાને દેખતું પેટપકડીને હસવા લાગ્યું, અને એક ખીભને પૂછવા લાગ્યું, “ જોલ, આવડેલ, આની પારખ ! ”

મેનેટ, મોનેટ, ડીગાસ, સીઝેન અને પીસારો જેવા કલાકારોએ ચિતરેલાં આ ચિત્રો, કેવાં હતાં વા ?

જીવન વાસ્તવતાની પછીતમાંથી જીવલની કોઈ હકીકતને અદ્ધર અને એકલી અટુલી ઉપાડી લઈને, પછી તેને પ્રકાશની જ વચ્ચે મૂકી દેવામાં આવે તેણે આ ચિત્રોનું રૂપ હતું.

આ ચિત્રકલાની દિક્ષા દેનાર મોનેટ એટલા જ માટે કહેતો હતો કે ચિત્રકારે ચિત્ર દોરવા માટે પ્રકાશના જ સ્વરૂપને સમજવાની જરૂર છે. એ સમજણ પછી પ્રકાશને તેના વિવિધ રંગોમાં વહેંચી નાખવાની જરૂર હોય છે. આવા ચિત્રને ધરાબર દેખી શકવા માટે દ્રશ્યી જ દેખવું જોઈએ.

મોનેટ વાસ્તવાદમાંથી, મનની દુનિયામાં લાગી જઈને, રંગનાં ચિત્રોનો સ્વૈરવિહાર કરવાની “ઇમ્પ્રેશનવાદ” તરીકે જાણીતી બનેલી આ ચિત્રકલાનો આરંભ કર્યો.

ત્યારે ઇ. સ. ૧૮૬૧ માં બાવીસ વરસનો એક જુવાન કલાકાર, હર્ષિષ્ઠ ક્લાન્સમાંથી પેરીસ નગરમાંઆવી પહોંચ્યો હતો. એકલવાયે, અને મિલ્લગના ઉભરાથી

ઉભરાતો, આ મુંઝવતો કલાકાર કળાના નામમાં ચિત્રોની દુનિયાનો ચથેચ્છ વિહાર કરવા લાગ્યો, અને પારીસનગરના વિશ્વવમેળામાં, પોતાના શ્રીમંત પિતાના પૈસાથી દોરેલાં ચિત્રો લઈને પહોંચી ગયો.

પણ પેલા પ્રદર્શનના સંચાલકોએ એને કેમ પાછો કાઢ્યો તે, એને પોતાને સમજાયું જ નહીં અને અઠાવીસ વરસની ઈંમર સુધી એણે ચિત્રો દોર્યા જ કર્યાં.

એને લાવણીની પત્ની મદદની - તરીકે મળી ગઈ હતી. ઈકસની વતની એવી આ યુવતિનું નામ સૌએ ધિરજબાનુ પાડ્યું હતું કારણકે જ્યારે જ્યારે, સીએનને માનવ મોડેલની જરૂર પડે ત્યારે, અહલ્યામાથી શિલા થઈ ગઈ હોય તેવી એ ધિરજની મૂર્તિ જનીને શું ચિતરાય છે તેની લાંબગડમાં પડ્યા વિના મોડેલ જનીને બેસી રહેતી.

પણ પોતાનાં ચિત્રોની કિંમત નહીં આંકી શકનાર પારીસ નગરને ગમાર કહેતો. સીએન પારીસમાંથી બહાર નીકળી જઈને ચિત્રોને વેચવાની દરકાર ક્યાં વિના, પોતાની પત્નીના ગામમાં, ઇકમમાં ઘર માંડીને ચિતરવા માંડી પડ્યો. ત્યારથી જગત પરનો એનો ગુસ્સો એણે પોતાનાં જ ચિત્રો પર અને સાધનો પર ઉતારવા માંડ્યો. કદર નહીં કરનાર કૃતધ્ની જગત પર ધા કરવા માટે એણે બારીમાંથી પોતાનાં ચિત્રો તથા પોતાનાં સાધનો ફેંકી ફેંકીને મકાનની બારીમાંથી એણે જગત પર ધા કરવા માંડ્યા, અને એણે ફેંકી દીધેલાં ચિત્રોના ઢગલા ખેતરોમાં રખડવા લાગ્યા.

પણ આખરે એક વોલાડ નામનો કલા પ્રેમી પારીસ નગરમાંથી ઇકમમાં, સીએમનાં ચિત્રો ખરીદવા માટે ખાસ આવી પહોંચ્યો અને રસ્તાપરથી અને ખેતરોમાંથી પકડી આણેલાં ચિત્રોને, વેચી દેતાં ઇકમનાં કિસાનો અંદર અંદર વાત કરવા લાગ્યાં, "આપણાં ગામના મુરખાની કદર કરનારો, પારીસ નગરનો કોઈ મુરખનો સરદાર ભલે આવી પહોંચ્યો આટલાં વરસે !"

ત્યારે, વીશમું શતક ઉધડતું હતું અને આ નવા સૈકાના ઉંબરા પર ઉભો રહીને, પેલો કલાકાર, પોતાના ચિત્રની કદર થતી દેખતાં એક બાળકની જેમ આનંદ પામતો કહેતો હતો, "આખરે મેં શરૂ કરેલી હીલચાલે જગતને હચમચાવવા માંડ્યું છે !"

એવો મુઝવતી દુનિયાનો આ મુઝવતો કલાકાર હતો. સીએમથી ગભરાતો અને તેમને ધિક્કારતો સીએન તેમનાં

વિષય ચિત્ર ચિતરતો હતો એની ઠેકડી કરતા કલાકારો પર એનો રોષ હતો એની કલાની પિછાન પામવા જેટલો પણ સંસ્કાર નહીં જતાવનાર પેરીસ નગર એને મન હંમુય ગમાર નગર હતું

એટલે એવા નગરમાથી નીકળી જઈને, કુદરતી દેખાવો, અને વનસ્પતિના જીવનમા જઈને એ લરાયો હતો, અને સ્ત્રીઓમા સંસ્કારી એવી મેડેમ સીએનનું એણે સુંદર ચિત્ર દોર્યું હતું કારણકે, આ સ્ત્રીને કલાકારની જાત માથે સૌથી વધુ ગાઢો સબધ બંધાઈ ગયો હતો

ઈકસનો આ મહાનચિત્રકાર, સંતચિતારો કહેવાયો. એણે એક પછી એકની મમતા છોડી દેવા માડી ઝોલા જેવા મહાન મિત્ર સાથે પણ એણે કળયો કયો કારણકે, જીવન વાસ્તવતામાથી લાગી જઈને ઈકસમા વિરાગી બની જનાર આ ચિતારાને સંત કહેવાને બદલે એમીલ ઝોલાએ એને ભાગેડું કહ્યો હતો, અને છતાં પણ એમીલઝોલાના અવસાનના સમાચાર સાબળતા આ સંતચિતારો રડી પડ્યો હતો હવે એ વૃદ્ધ બનતો જતો હતો અને વનસ્પતિ જીવનમા જ પી ગયોલો એનો જીવ ક્ષણકૂલના જીવન્તચિત્રો ચિતર્યા પછી, જીવતરની મુસાફરીના પાછા પડતા પોતાના પગની ચિંતા કરતો કહેતો હતો, “હું ચિખર પર પડોચી શકીશ નહીં !”

એની બીધેલી નજર સામે જીવનની વાસ્તવતા, ભૂમિ તિના નકકર આડારો જેવી જીવલેણ દેખાતી હતી અને કલાકારને પડકારતી હતી એણે આ પડકારતા દેખાવોને

‘સીલીન્ડર અને સ્ક્રીઅર’ના રૂપમાં ચિતરવા માંડ્યા. એણે વેદનવાદીઓ (ઈમિગ્રેશનીસ્ટ) સાથેનો સંબંધ પણ છોડી દીધો અને જાહેર કયું કે, “મારે અજ્ઞાન સાથે કશો જ સંબંધ નથી. એક નવી ચિત્ર કલાનો ઉપાસક, હું તો ‘પ્રાથમિક દશાનો’ માનવી છું.”

તુલનયુગની પ્રખરતાના તાપ નીચે તવાયલો, એકાંત-વાસમાં ભાગી છુટેલો ઈકસનો એવો સંત ચિતારો કહેતો એક દિવસ હતો કે, “ઓગણસમું શતક હવે અત પામી ગયું છે અને વીશમું શતક વળાંક લે છે ત્યારે હું મારું અધુરું ચિત્ર આલેખી નાખવા ઉતાવળો જાઉં છું.”

સીએન કુદરતમાં જવા ઉતાવળો નીકળી પડ્યો. રસ્તામાં ગાડીવાળાની ગાડીને એણે પાછી ઠેલી કારણ કે ગાડીવાળાએ વધારેભાડું માગ્યું હતું.

કુદરતના શાંત અને અચેતન ચિત્રો આલેખતા આ કલાકારને કુદરતી ચેતના વટોળા બનીને ઘેરી વળી, અને પવનના તોફાનની ઠડીમા કંપી ઉઠેલા કલેવરની એની કાયાને ગાડીમાં બેસાડી લેવા ગાડીવાળો ઘોડાને ડોડાવતો પાછળ દોડ્યો.

ઈ સ ૧૯૦૬ સુધી કુદરત અને માનવતાના જડ રૂપને ચિતર્યા કરતો ચિતારો, કુદરતના ચેતનના વટોળામાં અચેતન યદને રસ્તામાજ પડ્યો અને ગાડીવાળાએ માનવી ચેતનાની મમતા ધરીને સીએનને ગાડીમા સુવાડી લીધો.

પણ અચેતન કલાકારની કાયામા ફરીવાર ચેતનનો સંચાર થયો નહીં.

દક્ષિણ ફ્રાન્સમાં માર્સેઈલમાં ઇ. સ. ૧૮૦૮ના કેપ્લર આરીમા ડોમીઅરનો જન્મ થયો. લોવરેમાં ભણીગણીને એકવીસ વરસની ઉંમરના આ નવજુવાને, બાપાને પોતાનો નિશ્ચય કહી બતાવ્યો કે, જમાનાની જીવન વાસ્તવતાને ચિતરવાનો ધંધો હું ધારણ કરવા માગુ છું.

એણે પિંછી ધારણ કરી અને ચિતરવા માંડ્યું. ત્યારના દશમા આઠસીની સરકાર સામેના લોકોના ધિક્કારને ‘કેરીકેચર’ નામના અઠવાડિકમાં અને એક દૈનિકમાં આવેળીને ત્યારના જીવન વ્યવહાર પર ચિત્રનાં નિરૂપણ આપ્યાં.

પોતાનું હૃદય તેણે રૂપ કાગળપર દેખીને સરકાર મહફા ઉઠી. એણે ડોમીઅરને છ મહીનાનું કારાગાર આપ્યું તથા કેરીકેચરને બંધ કસવી દીધું. પણ છ મહીના પછી બહાર આવીને ડોમીઅરે “આરી વારી” દૈનિકમાં ત્યારની જીવન ઘટનાપર એક હજાર લીથોગ્રાફ ઉપજાવી દીધા.

૧૮૪૬ માં એ ચોવીસ વરસની એક યુવતિ સાથે પરણ્યો. સીન નદીના કિનારાપર એણે એક ઘર ભાડે રાખ્યું અને ત્યાં એણે પોતાનો સસાર માડી દીધો.

એણે પારીસ નગરને રસ્તે રસ્તે રખડવા માંડ્યું, અને સીન નદીના કિનારાઓપર ટહેલવા માંડ્યું. એની નજરમાં, શ્રવણમાં અને ચક્રોર ચિત્તમાં ત્યારના જીવનના સત્ત્વનાં

તરેહ તરેહનાં રૂપ અંકાયાં. ઘેર આવીને એ બધાની તસ્વીરોને એણે પત્થર પર અને કેનવાસ પર આલેખી.

પારીસ નગરના કલાકારોનું વર્તુળ હવે એના ઘરમાં જામવા માંડ્યું. બારી, ગિલાકોચ, ડોળીની, વિગેરેનું એનું કલાવૃંદ જન્યું.

પણ ફ્રાન્સની ધરતીપર પાછા વટોળ વાવા લાગ્યા. ‘આરીવારી’માંથી આવતી એની આવક પણ બધ થઈ ગઈ. ડોમીઅરનો રોટીનો મવાલ ડામાડોળ થયો. સીન નહીં પરનું રહેઠાણ ખાલી કરવાનો સમય આવ્યો ત્યાં, કોરોટે એને ચિઠ્ઠી લખી, “નગર બહારનું વાલમેનડોઈ, આગળનું મારું ઘર આજથી ડોમીઅરનું બને એવી મારી વિનંતીનો અનાદર ડોમીઅર ન કરે એવી મારી ઈચ્છા છે.”

ડોમીઅરે કોરોટે હીધેલા ઘરનો સ્વીકાર કયો અને કહ્યું, “જરાપણ લઘુતા અનુભવ્યા વિના એકલા કોરોટે ધરેલી ભેટનો જ હું સ્વીકાર કરી શકું, તેમાં મહત્તા કોરોટની જ છે.”

નવા ઘરમાં ડોમીઅરે પાછો સુતન યુગને ચિતરવા માડ્યો. પાછું બહુમાન એને શોધતું આવ્યું. “લીજઅન ઓફ ઓનર”નો ઇન્કાબ એને એનાયત થયો પણ, તેને ફગાવી દેતાં એણે કહ્યું. “મને એ કશા જ ઉપયોગનો નથી.”

આખોની રેશનીને એણે ઉદાર ખનીને, જીવતરનાં રૂપ ચિતરવામાં વાપરવા માડી. ફ્રાન્સની રંગભૂમી, ફ્રાન્સના ઈન્સાફનો અઢાલતો, ફ્રાન્સના ધરસંસાર અને જીવન વ્યવહારની અનંત જેવી રૂપ સૃષ્ટિ ડોમીઅરે સંસ્કારમૂલ્યનાં ગજ કાતર લઈને ચિત્રરૂપમા ફરતી ફરતી બનાવી.

કેવો સુરમ્ય સંસ્કારનો આકાર ડોમીઅરે પારીસની શેરીઓમાંથી, ચાલીઓમાંથી ગરીબાઈના ડંખમાંથી શોધી શોધીને મળ્યો હતો !

એજ સાધનામાં ગચ્છી પડેલો, ડોમીઅર આંખનું તેજ શુભારતો, વધારેને વધારે શ્રમ કરતો હતો. એક મહાજને, આ ચિત્રકારના શ્રમને દેખતાં વ્યથા દબાવીને કહ્યું, “શો જમાનો છે, જેમાં ડોમીઅર જેવાએ પણ આખર તક રોટીનો સવાલ હલ કરવા મથવું પડે છે !”

અને આખર તક શ્રમ કરતા ઠલાકારે મગરૂર ડોક ઉંચકીને નિસ્તેજ નજર રથાપીને કહ્યું, “આપ મહાનુ-વાવને મુડીની આવક છે, મારી માલમત્તા આ ધન્ય ધરતી પરનો જનલોક છે, જે, તમે અને હું નહીં હોઈએ ત્યારે પણ દિલ ચોચાં વિના અવન મૂલ્ય નિયમવ્યા કરશે.”

એ અવનત મૂલ્યનાં જ એણે અનેક રૂપો ચિતયાં કર્યાં, અને ‘મોડેલો’ ભાડે લેવાની ના પાડી. એણે કહ્યું, પેરીસ નગરનું લોક અવન માફ “મોડેલ” છે.” એમ કહીને સમુદાયના અવનનું વાસ્તવ રૂપ એણે, શોધી શોધીને મળ્યા કયું.

‘હાખલા તરીકે આ રહ્યો મારો મોડેલ !’ એણે અદા-લતમાં જતા વકીલનું અવલોકન કયું. એણે વકીલાતના વ્યવહારમાં ખૂલતા વકીલના મોઢાને આલેખ્યું અને કહ્યું, “જૂના વ્યવહારમાં ક્રિયાશિલ જનતા આ મોઢા કરતાં અવનના મૂલ્યનો ઉપક્રાસ કરતું વધારે આકર્ષક બીજું શું રૂપ હોઈ શકે !”

એમ કહીને જીવન વ્યવહારમાંના જીવતા સ્વરૂપ જેવા વકીલને, તેના પરનાં બધાં આવરણોનાં બ્રામક પડદાઓને હટાવી દઈને, તેને તેના મોઢા મારફત એણે સરજી દીધો, અને સસ્કાર સ્વામીઓએ એ મોઢાના ચિત્રનો કલાસર્જન તરીકે સ્વીકાર કર્યો.

આજે મ્યુઝીઅમમાં પ્રથમ પંક્તિમાં માન પામેલું એવું એક સર્જન ડોમીઅરે ચિતરેલો આગગાડીનો ત્રીજા વર્ગનો ડંખો છે એક સો વરસમાં અનેક આગગાડીઓમાં ત્રીજા વર્ગના ડંખાઓ હોડયા પછી ડોમીઅરે તેની અંદરના જીવન વ્યવહારને પકડી પાડીને, કલાત્મક સર્જન બનાવીને ખૂલ્લો મૂક્યો અને, મિલ્લતની માલીકી પ્રમાણે ઉચ્ચનીચના વર્ગમાં વહેંચાયેલી સમાજ ઘટનાના જોશદળ રૂપને એણે સૌની નજર સામે ત્રીજા વર્ગના ડંખામાંથી રજુ કરી દીધું.

આગણીસમું શતક એવા ત્રીજા વર્ગના ડંખાની ટીકીટ લઈને, વકીલ બનીને, અને એવાં અનેક વિવિધ સર્જનોમાં આવેખામલા ક્રિયા વ્યવહારને ધારણ કરીને વહેતું, એણે ચિત્રરૂપમાં નોધી બતાવ્યું અને સંસાર સામે સમયના ધડકતા દિલને આવેખી બતાવ્યું.

એગનીસ મોરગનના શબ્દોમાં કહીએ તો, એણે યુગ જીવનની વાર્તામાં મુખ્ય નાયક, માનવીને બતાવીને, તેના જીવતરના પિડનો અને વેદનોને ગંભીર રીતે, જીવતા બતાવ્યા.

એ પિડનો કરવાના પરવાના ઘડીને, તેને કાયદો ઠહેતા, અને એ કાયદાનો અમલ કરવાની જ જીવન

ઘટનાને રચીને, તેને વ્યવસ્થા ઠહેતા, કાયદો અને વ્યવસ્થા સાચવવાના શાહીવાદના માનવ સંહારક સ્વરૂપને એણે આલેખી નાખ્યું જગતભરમાં આ સ્વરૂપનું લેખન મશહુર બન્યું. પછી ડોમીઅર, ઈ સ ૧૮૭૬ ના દેશ્વરશ્રીમાં મરણ પામ્યો.

“મારા બહાલા બધુ થીઓ !” ઝોગણીસમા શતકની
યુગ યાતનાએ, જૂમ પાડી હોય તેમ એ બોલ્યો,

“શુ કહે છે તુ !”

જીવનભર સહયોગ સાચવનારા
બધુભાવે થીઓએ એને કહ્યા
કયું, “માગ માગે તે આપુ !”

પણ યુગ તરસ્યા કંઠ જેવો
ચાતક કવાકાર, જૂમ પાડીને
બોલ્યા કર્યો, ‘ઝોગણીસમા

શતકનો, દુદ્રદોશી જીવન-વ્યવહાર બેતો હું જીવનભર
અજ પો સેવવા માગુ છું.”

એમ કહીને અજ પા જેવા જીવનની ફરિયાદને કયાની
યાતનાના ઉત્તરસ્વરૂપમા, સસ્કૃતિના જડવાદી ફલકપર એણે
ચિતરવા માડી

એવો, યુગ ફરિયાદ જેવા જીવનનો, આ, અકુર
ઈ સ ૧૮૫૩ મા, કુટ ગુન્ડટ નામના હોલેન્ડના એક
ગામડાના ઇસાઈ ધર્મશાળાના ‘પાસ્ટર’ ને ઘેર ઉગ્યો.
ગરીબના આ ફરજદાર નામ, વીનસેન્ટ, વાન ગોગ અને
ગોગના નાના ભાઈનું નામ થીઓ હતું

જન્મે ભાઈઓને, બાપાએ ગોપીલ નામની એક
કલાનો સામાન વેચનારી પેઢીમા દાખલ કરી દીધા.

થીઓએ પોતાની ઓફિસ પારીસમા જમાવી અને ગોગ લંડનની ગોપીલ ઓફિસમા કામ કરવા લાગ્યો.

બસ ત્યારથી જ ગોગે, ઓગણીસ શતકના જીવન ઘટનાના કુદ્રલોભ અને દંભ નામના વ્યવહાર રૂપ સામે ફરિયાદ કરતા વિચારપ્રેરક પત્રો અતરના અવાજની ભાષામા લખવા માડ્યા. એણે લાઈ થીઓને જણાવવા માડ્યું કે, હું મારો ઘણો સમય હવે ચિત્રોનું અવલોકન કરવામા અને ચિતરવામા ગાળવા માડ્યો છું, તથા મેં અગ્રેજ અને રેન્ચ સાહિત્યનો પણ અભ્યાસ કરવા માડ્યો છે ”

એવા યોડાક દિવસ વહી ગયા પછી એ પોતાના મન સાથે વિચાર કરતો હતો, “હું આ ગોપીલમા કામ કરતો સમય વિતાવું છું તેની પાછળ, આ એક ઉરસુલા જ છે ”

એની નજ્જ સામે ઉરસુલા આવીને ઉભી એના ઘરમાં જ એ પોતે ભાડુંત અતિથિ બનીને રહેતો હતો. બાળ દોની શાળા ચલાવતી એક વિધવાની એ ઢિંકરી હતી ઓગણીસ વરસની ઉરસુલા એકવીસ વરસના ગોગ સામે આવી ઉભી. સુરેખ ચહેરા વચ્ચે અમકતી મોટી વિશાળ આખોવાળી અને સુકુમાર ઘાટમા ઘડાયેલી ઉરસુલાનું રોજનું હાસ્ય એના કાનમાં ઉગતી ઉવાના ઉલામ જેવું રેડાયું એના હોઠપર ઉરસુલાને કહેવાના લાભા સમયથી તૈયાર કરી રખાયા હતા ચંદો આવી પહોંચ્યા પણ વચમા જ એ પોતાનો ચહેરો પોતાના જ અતરના અરીસામા દેખતો જ લી ગયો અગ્રેજ ચહેરાઓ કરતા વધારે વજનદાર એવો ચહેરો અને એવું જ મોટું માથું, ગ્રીધા અણીદાર ખડક વચ્ચે

શેષી હોય તેવી આંખો, ઘેરી જમરો ઉપરથી ઉપસેલા ખડક જેવું કપાળ, કપાળ પર લટકતા લાલ વાળ અને લંબાર્તું મોઢું નાક, તથા તૃષાતુર મોઢા પરથી, એ જાત્રીશ અનિમેશ નજરના લીલા પ્રકાશથી જગતપર તાકી રહેલા મનોભાવના શબ્દોએ જાડી ડોક પરથી અને બરાવદાર હૃડપચીપરથી, અંતરમાંથી ઉછળતા, ઉન્મેષ જેવો અવાજ ધરીને બોલી ઉઠ્યો.

પણ પોતાના રસ્તા વચ્ચે ઉભેલા આ આકારને કિવેખતી ઉરસુલા બોલી, “ના, ના, મોનરયોર, વાન, ગોગ, એ અશક્ય છે. આવતી જ વસન્તમાં મારાં લગ્ન થવાનાં છે”

“પણ હું તે વિના અહીં રહી શકીશ જ નહીં”

“તો આજ્યા જવ” બોલતી ઉરસુલા, ભેરથી કમાડ વાસતી ચાલી ગઈ.

વીનસેન્ટ વાન, ગોગ, હોલ્વેન્ડ પાછો જવા આજ્યો ગયો, અને જ્યાં પોતે જનમ્યો હતો તે ઝુન્ડર્ટમાં લાકડાના મકાનના કમાડ ડોકતો આવી પહોંચ્યો ત્યારે એનો અવાજ સાલળતી, માતા, આના, કોરનેલીયાએ એને કમાડ વચ્ચે બાથ બરીને, કપાળ ચૂમતા કહ્યું, બહે આંચો બેટા !”

પછી ખાણ ખાતાં ખાતા, આસ્તેથી થીઓડોરસ, વાન ગોગે, દિકરાને પૂછ્યું, ત્યાં શું વણસ્યું છે તે તું, પાછો ભાગી આંચો !”

“ના, ના, હું તો અમસ્તોજ” ગોગ જાબડ્યો.

થોડા દિવસ પછી ગોગ પાછો લંડનમાં આવી પહોંચ્યો. થાકીને લોથ થયેલો ગોગ એક ગાંઠના ચડીયાને અઢેલીને

થોડેક દૂર દેખાતા ઉરસુલાના ઘરની બારીમાંથી પ્રકાશતા દીવા તરફ દેખતો હતો. “ ઉરસુલાએ મારો અનાદર કયો તેથી શું થયું ! મેં એનો અનાદર ક્યાં કયો છે ! ઉરસુલાને મારા માટે પ્રેમ નથી તેથી શું થયું, મારા અંતરમાં, તો એની જ હયાતી ઉમરાવ છે ! ” બોલતા, વાન ગોગે નજર સંકેલી લીધી કારણ કે પેલા દિવો, હવે ખુબાઈ ગયો હતો.

એને, ચિત્રો વેચવા તરફ કંટાળો આવવા લાગ્યો. એણે એક દિવસ, ગોપીલના મેનેજરને કહ્યું “ જેમને કલાનો ખપ નથી, જેમના હિલમાં કલાની પારખ નથી કે આંખમાં કલાનાં રૂપ નિરખવાના અમીનો છાટો સરખો નથી, તેમને જ, શ્રીમંતોને જ આ ચિત્રો વેચવા માટે, વિનવવાનાં હોય તો તેમાં કલાના વ્યવહારને આપણે શો કાયદો કરી શકવાના હતા ! ”

પછી મેનેજરે, આ મુરખને સમજાવવાને બદલે હુકમ આપ્યો, “ આજથી તમને છૂટા કરવામાં આરે છે. ! ”

હવે ગોગે ગોપીલની નોકરી છોડી દીધી અને, મી. જૉનની એક ઈસાઈ શાળામાં શિક્ષક બન્યો. ગરીબ ઈસાઈઓનાં બાળકોને ભણાવતો, આ જુવાન શિક્ષક હવે, અઠવાડિયાની દરેક રજાના દિવસે, અંધારૂં થતાં ઉરસુલાના ઘરને દેખતો પેલા આડના થડીએ અઢલીને દીવો હોલવાય ત્યારે પાછો જતો રહેતો હતો.

“ અહીં શિક્ષકે પોતાના વિભાગમાં, ઘરઘરથી વેતન પણ ઉધરાવવાનું હોય છે. ” જોને આ જુવાન શિક્ષકને

“ત્યા તો ત્રીકોણો અને વર્તુળો દોરતા જ શિખવે છે, અને ઇંસુના ફરમાનનો અમલી વ્યવહાર તો જ્યાં ગરીબાઇ છે, હુ ખ છ ત્યા નમ્રભાવે જઈને સેવા કરવાથી થઈ શકે છે સાચી વિદ્યાપીઠ તો ત્યા છે, જ્યા અકિંચનો વસે છે મને, કોઈ ચળકતા કોસને ગળામાં લટકાવીને, કોઈ વિશાળ દેવળની વ્યાસપીઠ પરથી, છટાદાર પ્રવચન કરવામાં રસ નથી, અને એટલું શિખવા માટે, પાંચ વરસ વિતાવી દેવાની મારી ઇચ્છા નથી ”

માતા અતરની વેદના જેવી તાકી રહી

ગોગ બોલ્યો, “તે, બાપાએ, કાકા, બહેન અને કાકા સ્ત્રીકરે મારે માટે ઘણો ખર્ચ કર્યો એ બધું એને ગયું એમ તમને લાગતું હશે પણ ”

“તું જે કરે તે ખરૂં !”

પછી બેલજીઅમમાદક્ષિણના, પ્રદેશમાં, ખાણીયાઓના વાસમાં, શાળા ચલાવવાનું અને ઉપદેશ કરવાનું કામ મળતા, ગોગ ત્યા જવા વિદાય થયો

બેલજીઅન ધરતીપર દક્ષિણમાં દોડી જતી આગ ગાડીમાંથી એણે સપાટ પ્રદેશ પર કાળા ડુંગરા દેખ્યા અને પાસે બેઠેલાને પૂછ્યું, “પેલા ડુંગરાઓ ખીલકુવ સપાટ પ્રદેશ પર કેવી રીતે હશે !”

“ટેરીલના બનેલા છે, એ, જમીનના ભિતરમાંથી કાલસો ખોદાય છે તેમ, નીકળતા નકામ પદાર્થોના એ ઢગલા આજે પચાસ વરસમાં રોજરોજ એક ઈંચના અપુર્ણાંક જેટલા વધી વધીને ડુંગરાઓ બની ગયા છે આજે !”

પછી વીનસેન્ટ ગોગ વાસમીસ સ્ટેશને ઉતરીને વાસમીસ ગામ તરફ ચાલ્યો. એક લાંબી ટેકરીપરનાં ઝૂંપડા વાળા ગામને નિર્જન દેખતો ગોગ એક ઉંબરા વચ્ચે ઉભેલી નિસ્તેજ નજરથી આ નવા આવતા માનવીને જોઈ રહેતો એક બાઈને પૂછતો હતો, “જ્યાં ઘર ખાલી જેવાં કેમ છે ?”

“સૌ કામે જતાં હોય ને, ધરતીની નીચે !” બોલતી બાઈએ પૂછ્યું. “પહેલીવાર દેખતા હશે, ખાણ પ્રદેશને ! અમારું વાસમીસનગર આજે દિવસ સાતસો મીટર નીચે વસતું હોય છે અને રાતભર નિંદર કાઢવા ઉપર આવતું હોય છે ! ક્યાં જશે ?”

પછી વીનસેન્ટ ગોગે વાસમીસનાં ઝૂંપડાઓની જૂલ-જૂલામણી જેવી ગલીઓમાંના એક ચોરડા નેટલા મોટા, એક લાકડાના પાટીયાંના બનેલા ઘરમાં નિશાળ માંડી, અને પોતાના બાઈથીઓને પત્ર લખ્યો, “હું મારો આત્મા બચાવવા માટે, જીવતી માટી સાથે ક્રિયા કરૂં છું. જીમસ જે સર્વથી મહાન ઠલાકાર હતો તેણે એવું જ કર્યું હતું”

દિવસ રાત ખાણીયાંઓમાં ફરતો, તેમના જીવતર સાથે, સાચી ઈસાઈ ઉખાચો ઉભરાતો, એ જીવતરના એકે એક ધબકારાની રેખાને પકડી પાડતો, અને તે માટે, જે ધરતી પર આ અદનાં માનવોનું જીવતર ક્રિયા કરતું હતું, જંપતું હતું, જાગતું હતું, ચાતનાઓના અગુલવ વચ્ચે સંસ્કારનાં અને સુખનાં સ્વપ્નોને, સાચવી રાખવા મથતું હતું, તેને સુધીસુધીને, સમજવા મથતો, ગોગ ઘણીયે વાર નિશ્ચલ બનીને સાંભળી રહેતો હતો. એના કાનમાં

કહ્યું, “ અને કોઈ કોઈ વાર રવિવારને દિવસે, વેદીપરથી પ્રવચન કરવાનું હોય છે ! ”

પછી પેલો જુવાન શિક્ષક, ભૂખમરામાં જીવતી, ઝુંપડીઓમાં, હાડપિંજર માનવોમાં, ચિંથરેહાલ માનવ કુટુંબોના રોટીનાં ટુકડાઓમાંથી શાળાનું વેતન માગવા આવી પહોંચતો પણ ઉંબરાપર અટકી જઈને ચૂપચાપ પાછો ફરતો.

“ ઉઘરાણુ બાકી રહેયે તો તમારો પગાર પણ બાકી રહેયે ” પાઠરીએ એને સમજાવ્યું.

પછી એકવાર અકિંચન માનવોના આવાસ વચ્ચે ઉભેલા, ભગવાન ઇસુના દેવળની બ્યાસપીઠ પર, એ શું પ્રવચન કરવું તેની તૈયારી કર્યા વિના ચઢ્યો અને, અપરાધીની જેમ બોલવા લાગ્યો, “ શું કહેવું તેની મને જ સમજણ પડતી નથી. આ ધરતી પર ભૂલો પડેલો હું.... ભગવાન ઇસુને કહેવા માગુ છું કે તારા “ કમાન્ડમેન્ટ ” અમારે ગરીબોને માટે, ખરેખર શા છે, તે અમને સમજાવ ! ” પછી એ નીચે ઉતર્યો ત્યારે ગરીબ માનવતાએ એને ઘેરી લીધો અને કહ્યું, “ આ દેવળ બંધાયા પછી પહેલી જ વાર, બીલકુલ સાચી રીતે કોઈએ ઇસુને યાદ કર્યો હોય તો તે તમે જ કર્યો છો, મોનસ્ટેર, વીનસેન્ટ, વાન ગોગ ! ”

આનંદમાંને આનંદમાં. પોતાની હેટ બ્યાસપીઠ પરજ ભૂલી જઈને, ગોગ ઉતાવળો ચાડ્યો ગયો, અને પોતાને વિજય સાંપડ્યો છે, તેવી વાત કહેવા ઉરસુલાના ઘર આગળ વરસાદમાં પલળતો આવી પહોંચ્યો.

એણે આંગણા આગળ અટકીને પૂછ્યું, “આ બધું શું ચાલે છે, અંદર !”

“ઉરસુલા, લગ્ન કરીને, બધાં સાથે હુમણું જ આવી પહોંચી છે. ઉત્સવ ચાલે છે અંદર !”

એણે પોતાના મથામાંથી કરોડની અંદર ઉતરી જતો. કંપારો અનુભવ્યો એને ધબકતા દિલમાં કંઈ તૂટી જતું હોય તેમ લાગ્યું.

એ ઘસડાતો ઘેર પહોંચી ગયો અને બગલમાં બથકો મારીને, ફરી કોઇવાર ઇંગ્લેન્ડમાં નહીં આવવા માટે, ચાલતો થયો.

ગોગ પાછો, પોતાની ફ્લેમીસ ધરતી પર, હોલેન્ડમાં આવી પહોંચ્યો,

“પાછો આવ્યો તું !” બાપાએ નારાજ થઈને કહ્યું. જખમી જેવા દિકરાને દેખતી કોરનેલીયાએ થોડા દિવસ પછી એને પૂછ્યું, “છેવટના શા વિચાર પર આવ્યો છે તું !”

“એ જ, ઇસુએ ફરમાવેલા, અદના માનવોની સેવા કરવાના વ્યવહારમાં પડવું અને નવરાશના સમયમાં ચિતરવું. સાચા સૌંદર્યને ચિતરવું. હેમગ્રાન્ટે જેને ગરીબ માનવોની જીવન વાસ્તવતામાંથી, લંગારના ઢગલાઓ નીચેથી થોપી કાઢીને, અને ડોમીએરે જેને...”

“મને એ કંઈ સમજાતું નથી, ગોગ ! પણ તું પાદરી થવાનું શરૂ કરે તે પહેલાં હેગમા ગ્રહીને ધર્મ વિધાપીઠમાં અધ્યાપન કરી લે તે ઠીક છે. તારા બાપાને પણ પસંદ છે, એ વાત !” કોરનેલીયાએ કહ્યું.

બાણે આ જીવતરની કથની કહેતી હતી ! “ મોનસ્યોર, પાન, ગોગ ! તમે ખરેખર ચોખ્ખ સ્થળે સેવા સ્વીકારી છે. આ ઝોરીનેજમાં અમે લોક ગુલામોથીય બદતર એવાં પશુઓ બનીને ગ્રહીએ છીએ. પાછલી રાતના ત્રણ વાગતાં, અમને ભોમભિતર ઉતારી દેવામાં આવે છે. ધરતીના કાળમીઠ ઉંડાણમાં ગરમીમાં તવાતાં અમે કામે લાગી જઈએ છીએ. પછી યાદીને લેથ થએલાં પ્રાણીઓ, અમે શરીરમાં રાંટીનો કોલસો નાખીએ છીએ. પંદર મીનીટના આરામ પછી પાછાં, નાગાં શરીરોવાળાં અમે, કોલસાની ધૂળ અને ઝેરી ગેસ વચ્ચે, ગોટણુકર થઈને, પેટપર ઢળી જઈને કોલસાને ખોતરી કાઢીએ છીએ. માતાના પેટમાંથી બહાર આવ્યા પછી આઠ કે નવ વરસની ઉંમરેજ અમે, આ પૃથ્વીના પેટાળમાં ઉતરવા માંડીએ છીએ. એકવીસ વરસની ઉંમરે, અમારાં કલેવરોની અંદરનાં કાળજાં કથળવા માંડે છે, નજર નિસ્તેજ બની ચૂકે છે, કાયા હાડ-પિંજરની છાયા ધારણ કરવા માંડે છે અને જીવતરના યાતના જેવા સિમાડાપર અમારી જીંદગી ઘસડાવા માંડે છે કેટલાંક નસીબદાર, પાંજરામાં જતાં આવતાં, ખોપરી ફૂટતાં કે ખીજ રીતે લટકાઈ મરતાં ઉતાવળાં અલોપ થઈ જાય છે અને અકસ્માત જેવા જીવનમાં જે કોઈ ચાલીસ વરસની વય ને અડવા માંડે છે તેમને ક્ષયનો તાવ શરૂ થઈ ગયો હોય છે.”

“ ધીરો પડ, ભાઈ ! ” બોલતો, કલાકાર જીવતરના તાપથી શેકાતો હોય તેમ સાંભળવાની હામ એકઠી કરતો શ્વાસ ખેંચતો હોય છે.

“ માડ' નોં માનો તો પૂછી પડો, આ ડીકડકને ”
બોલતો શ્રમમાનવ, ડીકડક નામની શ્રમમાદાના નામની
જૂમ પાડે છે.

પાટીયાના ખંડિયરના છંડા પર બેઠેલી, કેરોસીનના
દીવાની અંધારી જ્યોતમાં, પડછાયાના ચિતરામણ જેવા,
પોતાના માટીડાની આપવીતીને, જીવતર તરફના વિરામ
વિષાદથી માંભળી રહેલી ડીકડક શબ્દની ઢબથી સળવાળી ઉઠે
છે અને ત્રણ મનવ ફરજ'દોને જણ્યા પછી હતાશા જેવી
જનેતા આ કથાનકમાં ઉમેરો કરે છે, “ અને આ બધી
કાળી મજુરીના બદલામાં અમને મળે છે, શુ, મોનસ્થોર
ગોગ ! એક ચોરડીનું 'ચોરડું' અને રાટી અને કાળો કોફીનું
કોફીયુ, જેથી અમારાં આ કાઠાં. ત્યાસ લેતાં રહી શકે
અને પૃથ્વીનાં પેટ ફાડી ફાડીને એમના કારણના કાઠ્યા કરે ! ”

હવે, ગોગ, ચિત્રકાર ગોગ બની ગયો હતો અને
એની પિંછી વડે શોકની રેખાઓમાંથી, વિષાદની છાયાઓ-
માંથી, દુઃખના રંગમાંથી, માનવીના આત્મામાં બરેલાં
સ્વપ્નોનો સુરખીમાંથી ક્રિયા વાસ્તવતાને લાગી જતા,
ચાકના ભાવમાંથી ચિત્રતાં કરતો હતો. બીજા પાદરીઓની
જેમ રોજ રવિવારે એ પ્રવચન પણ કરતો હતો પણ હવે
કોઇવાર એવું કહેવાની એ હિંમત કરતો નહોતો કે,
“ એક પર્વના દિવસે, તમે સ્વર્ગનાં કમાડમાં પેસીને
શાંતિ પ્રાપ્ત કરી શકશો. ”

એ ચિતારાની જેમ ચિતરતો હતો, શિક્ષકની જેમ
લેખનવાચન શિખવતો હતો, ડોક્ટરની જેમ દિવસ રાતભર,
માંદાંઓની સારવાર કરતો એકેએક ઘરમાં ફરતો હતો અને,

ક્ષય તથા ટાયફોઈડની છાયામાં. લવરી કરતાં અને સન્નિ-
પાતમાં સળવળતાં માનવ કલેવરોનાં ખંડિયરો લેગો, ખંડિ-
યર ખનો જઈને વિહરતો હતો.

એના નામના ઉદગાર વાસમીસની વસાહતમાં સંભ-
ળાયા કરતા હતા એકએક ઘરખોલીમાં એણે દોરેલી
અનુરાગની રેખાનું કોઈને કોઈ ચિત્રણ, અંકાઈ ગયું હતું.

મોનસ્યોર, વિનસેન્ટ, વાસમીસનો ઈસુ ખની ગયો
હતો નાતાલને દિવસે મોનસ્યોર વિનસેન્ટ, વાન, ગોગ
એક જુની પુરાણી કોઢમાં નાતાલની સભા ગોઠવવા, મધ-
રાતનો સાવરણો લઈને મચી પડ્યો હતો. કેરોસીનના
ખડીયામાંથી ટગમગતા દિવા આ કોઢમાં ઈસુની યાદને
જ્યોતિર્મય બનાવતા હતા.

“નાતાલનો દિવસ, આપણું જનસેવાનું સરવૈયું
કાઢવાનો દિન છે આજે એ દિવસે, હું આપ સૌનો
આભાર માનવાની રજા લઉં છું. મારી જીંદગીની સખ્તા
ઇમા મેં ઈશ્વરને જોઈ નાખ્યો હતો ત્યારે આજે તમે
સૌએ તમારા પ્રેમનો, મને પરચો જતાવીને, ભાગી ગએલા
ઈસુને મારા અંતરમાં પાછો આણ્યો છે, હું તમારો આભાર
માનું છું.”

પછી કોઈ ચોતાનાં વખાણ કરી બેસે તો, તે જીરવી
નહી શકાવાના જમથી એ ભાગ્યો. એક બે છોકરાં એની
પાછળ દોડતા બોલ્યા, “મોનસ્યોર, તમારો ફગલો અને
તમારી હેટ!”

એણે યાછા ફરીને ડગલો ઝોઢી લીધો અને હેટને માથા પર દબાવી દીધી અને પછી ફરફરની એક ટેકરીપર ચઢીને બોરીનેજને દેખીદેખીને ચિતરવા માંડ્યું.

ધરતીની કુદરત, ધરતીના રંગ ધરેલાં વાદળોની છાયા, કોલસાના રાફડાઓ લેગી, ખાણીયાંઓની કોટડીઓ, અને કોટડીઓમાંથી આવતાં ને જતાં, માનવો લેગી ચિતરાવા માંડી.

આ ચિત્ર પર કાળી છાયા ધરતાં વાદળો ફરતાં હતાં, ધૂમ્રસમાંથી ટપકવા મથતા તેજની અસર ચમકતી હતી, અને જીવતરના રંગ રાગની રેલમ છેલ છેલકતી હતી, તેમાં અનેક રૂપે દેખાયેલી એક જીવાન માતા, ઉભી હતી. એનો પ્રાર્થનાઓ કર્યો કરવાનો અને આવતા જન્મના દિલાસા દીધા કરવાનો રોજગાર, ચિત્રમાંની આ જનેતાનાં જમીનપર ટળવળતાં બચ્ચાંઓ સમક્ષ શરમીંદો બની જતો હતો.

પછી પોતાની બોલીમાં થાક્યા પાક્યા પડેલા કલાકારને શિખામણ દેવા, એકવાર ડેકરૂક આવી અને બોલી, “મોનસ્મોર, તમે તમારું બધું જ દઈ દીધું, અને આ લોકડાની પથારી પર પડ્યા છો ! સુરખ છો તમે, મગ્ન પામીને સ્વર્ગે નથી જવાતું ! ઇસુ પછી સૈકાઓ સુધી સમય બહલાયા કયો છે તેનું ભાન છે, તમને !”

ડેકરૂકના ગયા પછી જોગ ભાનમાં આવ્યો. એની પામે કમું જ હતું નહીં. અકિંચન કલાકારે બધું ખંખેરી બેધુ ત્યારે તણ દેંક લાય લાગ્યા એણે થ્રુસેલ્સ જઈને ચોડાંક નાણાં મેળવી લાવવાનો વિચાર કર્યો, અને વેચવા માટે પોતાનાં ચિત્રો.

માંથી થોડાંકને લપેટી લઈને બગલમાં માર્યાં. ઘુસેદસ સિત્તેર માઈલ દૂર હતું. ગાડી ભાડાની ભેગવાઈ નહોતી. ત્રણ ફેંક વડે રસ્તામાં રેટી ખરીદી ચકાશે અને સિત્તેર માઈલ ચાલ્યા જવાશે, એમ કહીને એણે 'ઘુસેદસ તરફ ચાલવા માંડ્યું'.

એક ખમીસ અને એક ફોટ, હવે એની પાસે બાકી હતાં. એના સુરવાળમાં કાણું પડ્યાં હતાં. એણે બુટની તડ શિવવા થોડાક પુઠાના કટકા લઈ લીધા હતા.

પણ ચાલવા માંડ્યું પછી દૂર શું ! એ ઘુસેદસ પહોંચી ગયો ત્યારે ડગલા પર ધુળ ઠરી હતી. જૂખ તરસ અને થાકથી એની કાયા ઢળી પડતી હતી. પગમાંથી લોહી ઝરતું હતું. એ પિટરસન નામના કલાકારને ઘેર ઉતાવળો ચાલ્યો.

પીટરસનની જીવાન દિકરીએ કમાડ ખોલ્યું પણ કલાકારની આ દિકરીએ, પરસેવાના ઉઝરડાવાળા ચહેરાપરથી, શુંચવાયલા વાળની લટોવાળું અને ગંદા ડગલાવાળું, ફાટેલા લેંઘાવાળું અને લોહી ઝરતા પગવાળું, માનવરૂપ દેખીને ખૂબ પાડીને કમાડ વાસી દઈને ભાગવા માંડ્યું. દિકરીના ખૂબ સાંભળતો પીટરસન આવી પહોંચ્યો અને જોગને જોઈને આનંદ પામ્યો.

વિનસેન્ટ વાન ગોગ પાછો, થોડા દિવસ પછી ખાણીયાં માનવો વચ્ચે આવી પહોંચ્યો. થોડા દિવસ ચાલે એટલું ભાગ્યું લઈને અને ચિત્ર ચિતરવાની થોડીક સૂચનાઓ શિખીને એ પાછો આવી પહોંચ્યો હતો. એણે એના ભાઈ થીઓને લખ્યું, 'મને મારો જોવાઈ ગએલો આત્મા અહીં જડ્યો છે.'

પણ જુસેદ્દસથી પેલા મિત્ર કલાકાર પીટરસને થીઓને ગોગના હાલહવાલ વિષે લખ્યું હતું કે “ એને એનો આત્મા ત્યાં જડ્યો છે પણ એ આત્માને રહેવાનું જોખીયું એ ત્યાં જોઈ બેસશે. ”

એક વાર થીઓ બાઈની ખબર દેવા ઓચિંતો આવી પહોંચ્યો અને એની જોલીના કમાડને ઉઘાડી નાખતો, ઉંબરા ઉપરજ બારણા પર અંદેલીને અવાક બનીને જોઈ રહ્યો. એક સાઠડી પર એક ફાટેલા કામળામાં લપેટાયેલા ગોગ એણે દીઠો. એક ત્રણ પગા ટેબલ નીચે, અને ખુરશીમાં, અનેક રેખાઓ દબાયેલી ચંપાયેલી પડેલી એણે દીઠી. આ બધાનો સર્જક ગોગ, બિમાર પથારીમાંથી બાઈને સ્વપ્નમાં દેખતો હોય તેમ લાંબા વાળ વાળી દાઢી મસળતો અને આંખો ચોળતો ખાતરી કરતો ઉઠ્યો, “ થીઓ ! ”

થીઓ છલંગ દબને પથારી પર નમતો બેઠો.

“ તમે શું ક્યું ” છે આ તમારી જાત પર ! ”

“ માહું પડી જવાયું હતું, હવે તો સારો થતો જાઉ છું ! ”

“ આ ઘર છે, આજ ઘર છે તમારું ! ”

“ એ તો હું એને મારા સ્ટુડીઓ તરીકે પણ વાપરું છું એટલે એણે થઈ ગયું છે ! ”

“ ઓ વિનસેન્ટ ! ” થીઓની આગળીઓ પેલા અવગૃહ જેવા કલાકારના વાળનાં ગુંછળામા અટવાઈ ગઈ. એના કંઠમાં દુઃખનો અવાજ અકળાયો, “ શી બિમારી છે ! ”

“ થાક...ખાવાનું તો, બધા લોકો, જાતજાતનું આપી જાય છે, ખાણીયાઓની સ્ત્રીઓ, સેવા કરે છે, મારી શા બતા છે એ લોક ! ”

“ હા, પણ શું ખાવ છે તમે ! ” બોલતા થીઓએ આખા ઓરડામા નજર નાખી, “ અહીં તો કંઈએ નથી ”

“ બધું તૈયાર આવે છે, બહારથી, ”

“ શું ? ”

“ રોટી, કેકી, કેકવાર ઇંડા બાકીતો આ બોરીનેજ પ્રદેશજ એવો છે ત્યાં ! ”

થોડા દિવસની સારવારમા જોગ ઉભો થઈ ગયો, અને થીઓએ એને કહ્યું, “ તમે પાચ વરસ પસાર કર્યા, આમથી તેમ રખડતા અને આખરે, શું મેળવ્યું, જોગ ! ”

“ આખર નથી આવી હજી ” જોગ હાસ્યો, અને બોલ્યો,

“ જગતને હું શાથી કયા કામમા આવી શકું, તે સૂચવી શકે છે, થીઓ ! ”

“ તમે, પારીસ, જસેન્સ, આમસ્ટરડામ, અથવા તેગ ગમે ત્યાં રહેવાનું નક્કી કરો બધો ખર્ચ હું આપીશ ”

“ હે, થીઓ ! કયા સુધી તું ! ”

“ ગમે તેટલા વરસ ! ”

“ તો તો હું કલાકાર, ચિત્રકાર બની જાઉં ! મેં ચિત્રકાર થવાનો નિર્ણય પણ કર્યો છે ”

“ ઉઠો, ત્યારે, આપણે જસેન્સ જઈએ ”

“ ક્યારે ! ”

“ટૂંકને ઉપડવાને દશજ મીનીટની વાર છે”

વિનસેન્ટ વાન ગોગના, ખખડી ગએલા કલેવરને, ઘસડી જવા માગતો થીઓ ઉતાવળો થયો.

હવે વિનસેન્ટ વાન ગોગે, એક ચોરડો હેગ નગરમાં ભાડે રાખ્યો હતો. આ ચોરડો આ ચિત્રકારનો રટુડીઓ બની ગયો હતો. રટુડીઓમાં એણે ચિતરી નાખેલાં અનેક ચિત્રોના થોક પડ્યા હતા પણ તેમાંનું એકે વેચાયું નહોતું આ ઉપરાંત થીઓ મોકલતો હતો તે પૈસા પણ એક મહી નાથી આવ્યા નહોતા એટલે જૂખનું બુલાઈ ગએલું દુઃખ પાછું એને લાગુ પડી ગયું હતું. એણે એક દિવસથી પાછું નહોતું પણ એક ચિત્રકાર મિત્રનું જમવા આવવાનું આમંત્રણ એ પાછું ઠેલતો હતો અને જે કંઈ પૈસા બાકી રહ્યા હતા તે ખરચી નાખવા ગરીબ માણસોની એક હોટેલમાં જઈને, એક ભાગેલી ખુરશી પર, એક ખુણાપરના ટેબલ પરથી કોફી પીતો હતો. આખી હોટેલમાં બીજું કોઈ હવુ નહી. એક એકલી સ્ત્રી બીજા ખુણામાં બેઠી હતી અને રોટીનો ટુકડો ચાવતી હતી.

“એકલા છે તો અહીં આવો,” બોલતા ગોગે, કોફી નો બીજો પ્યાલો મગાવ્યો આંખે આ અનુભવ પર એક નજર નાખી અને રોટીની રકાળો લઈને, આવી ગઈ, અને બોલી “તમે રોટી પણ ખાવ !”

“આભાર, વિનસેન્ટ આ યુવતિના કલેવરને, ચિત્રને નિહાળતો હોય તેમ દેખતો, મનમાં બબડ્યો, “એનું શરીર મુરખ છે, ચહેરા પર વિવાદ છે, પણ ચિત્ર ચક્રાર લાગે છે, અને પ્રાણુવાળી નજર નાખે છે.”

“મારું નામ ક્રિસ્ટાઈન છે, તમારું ?”

“વિનસેન્ટ વાન, ગોગ !”

“શું કામ કરો છો ?”

“ચિતારો છું !”

“તો તો ખુબ દુઃખી હશે, એ છાંતીજ એવી છે, ચિતારાની !” બાઈ બોલી.

“તમે !”

“એક લોન્ડ્રીમાં કામ કરું છું, પણ એટલાથી પેટીયું નથી નીકળતું એટલે, દસ્તાઓ પર રખડતી બનીને બાકીનું મેળવી લઉં છું.”

“કેટલાં બાળક થયાં છે ?”

“પાંચ, છઠ્ઠું, પેટમાં ધારણ કરું છે !”

“તમારા પતિ !”

“મારાં બધાં બાળકો અબણ્યાંઓનાં છે, ” બોલતી ક્રિસ્ટાઈને ઈશ્ત્રુને યાદ કર્યો, “સર્વ પોપોને માફ કરશે, ઇસુ ! તમે ચિત્રો વેચતા પણ હશે !”

“હજી કોઈ ખરીદતું નથી, ચરૂઆત જ છે મારી !”

“ઉમર ?”

“આલીસ”

“મને ત્રીસ થયાં, હું મારી મા સાથે રહું છું. બાળકોને પણ એ સંભાળે છે. મારે કોઈ મિત્ર નથી અને પેટમાં બાળક છે, એટલે... ” બોલતી ક્રિસ્ટાઈનની શેટી પર એક આંસુ પડ્યું.

“મારે મોડેલની જરૂર છે, ચિતરાવા માટે, ભોત્રું આવે બેસે અને હું તને ચિતરું તો તારી મહેનતનું મહેનતાણું પણ આપું. મારો લાઈ થીઓ મને પૈસા મોકલ્યા કરે છે,”

“ચિતરાવા માટે બેસવામાં મહેનત શી ! ક્યારે આવું !”

“આત્યારે, અત્યારથી જ.”

એક દિવસ કિસ્ટાઈને, આ ચિતારાપર પ્રેમ કરતાં કહ્યું, “હું મોડેલ તો છુંજ, પણ તમને રાધતાંય નથી આવડતું, તમારી બાતની સંભાળ રાખવાનીય ખબર નથી, અને તમે ચિત્રકાર થઈને ચોરડામાં ગોઠવણી કરવાનુંય બળુતા નથી. હું એ બધું કરીશ હવેથી.”

“ભલે !” ગોગે આનંદથી હા પાડી.

પછી કિસ્ટાઈને આ ચિત્રકારની બધી સેવા કરવા માડી. એકવાર ગોગે, આ ચીને કહ્યું, “તેજ મને ખાતરી કરાવી છે, કે જગતમાં ઈશ્વર છે !”

“હું !” કિસ્ટાઈને ચમકી ઉઠી અને સંકોચાતી માથું હલાવતી બગડી, “નથી ! બૂખમરો બધાને સરખી બાથ છે, કલાને કલાકારને . . .”

“પણ વરસો સુધી ભૂખે મરવા છતાં હું છું છું ... હું કલાકાર !”

“એટલે હું નહીં આવું .. મારો સંગબળુચે તો આપું હોગ નગર તમને ફેક્ટી દેશે અને અમર બની શકે તેવો કલાકાર પણ નાશ પામી જશે, મારો સોબતથી. તમે ભલે છો !”

“ એવી તું કેવી છે ! ”

“ હું ખરાબ છું ”

“ તું ખરાબ નથી. મારે અમર બનવાનો કશો ખપ નથી. તું બધે રહે મારા સંગે ! ”

એકવાર હી-બેક ગોગને મળવા આવ્યો ત્યારે, ક્રિસ્ટાઇનને જોઈને તે બોલ્યો, “ આ તમારી રખાત ! ”

“ એ મારી પત્ની છે. ”

“ પત્ની ! ”

અને પેલો નાહો હેગના કલાકારોએ પણ વિનસેન્ટ ગોગને બહિષ્કાર કર્યો ત્યારપછી વિનસેન્ટનો બાપ અને બાઈ થીઓ અહીં આવી પહોંચ્યા. તોય વિનસેન્ટ સૌની વાતનો અનાદર કર્યો

પણ બૂખમરો આવી પહોંચ્યો. બૂખના ભરડામાં ભિંસાયલા ચિત્રકારને હવે, ક્રિસ્ટાઇન પણ છોડી ગઈ અને એક દિવસ એચિંતી આવીને બોલી, “ હું બૂખે મરી જવા નથી માગતી મેં મારો જીવો રસ્તો સ્વીકારી લીધો છે. ”

“ હે ! ” ચિત્રકાર માંદગીની પથારીમાંથી ચાકી ઉઠીને બોલ્યો

વિનસેન્ટ વાન ગોગે, બાઈ થીઓને લખ્યું, “ હું હવે પેરીસ આવું છું ક્રિસ્ટાઇન હ મેરા માટે જતી રહી છે. ”

ગોગ પોતાના ઓરડાની બહાર નીકળ્યો. ઓરડાની અંદરના ચિત્રોનું પોટલું બાંધીને જોણે અંદરનો બધો સામાન વેચી દીધો અને ટીકીટ કઢાવીને બાકીની જમ ક્રિસ્ટાઇનને મોકલી આપી.

ઉપડે, તે ગાડી પહેલાં ફિસ્ટાઈન આવીપહોંચી અને પેલા ચિતારાને લઈને ઉપડી જતી ગાડીને વિલાઈ જતી દેખી રહેતી અને રડી પડતી બળકી, "આ જગતમાં ભગવાન ભલે નથી, પણ, આજેજન ઈસુ જેવો તું તો છે, ચિતારા!"

"હેવટે, આ છે, પેરીસ!" લાઈ થીઓના ધરની ખારીની બહાર પેરીસ નગરનું દર્શન કરતો ગોગ બેઠો, "કાન્તિનું અરુણનગર, યરોપનું પાટનગર, કવિઓનું, કલાકારોનું સંસ્કાર નગર પેરીસ!"

વિનસેન્ટ, ગોગના આનંદનો અહીં પાર રહ્યો નહોતો. રંગરાગથી સજેલી યરોપની આનંદ નગરીએ એના પર ભુરકી નાખી દીધી. થીઓએ એને બધી ચિંતાઓ ભૂલી જઈને પેરીસનગરની તેજ છાયામાં વિહરવાની વિનંતી કરી હતી. આ રૂપનગરીમાં કદરૂપો લાગતો, અને આ નગર વ્યવહારનાં નાગરિકોમાં ગામડીયો દેખાતો ગોગ, પેરીસ નગરના કલાકારોના ચિત્રોનું અવલોકન કરતો કહેતો હતો, "આ કલાકારોએ તો, હવામાનની શોધ કરી નાખી છે! એમણે ચિતરેલા પદાર્થરૂપો હવામાં, પવનમાં, પ્રકાશમાં, આસમાનના જીવતા વાતાવરણમાં વહેતા બની ગયાં છે! પેરીસે તો નવી કલાતું સર્જન કરી નાખ્યું છે, થીઓ! અને તે મને અહીં વહેલો કેમ જોવાયો નહીં! તે મને આ નૂતન કલાની વાત પણ કેમ કહી નહીં! અને મેં મારા છ વરસ ગુમાવ્યાં ક્યાં!"

"ના, ના, ના" થીઓ બડબડાટ હસી પડ્યો. 'જીવતરના એમથી નિર્ભર કુદરતમાં તમે ચિતર્યાં ક્યું'.

કોઈ નિશાળમાં એકઠો ઘૂંટયા વિના, વિનસેન્ટ વાન, ગોગે કલાકારની અદાથી, જીવનકલાને અંતરમાં ઘૂંટયા કરી છે. પારિસના ચિત્રકારો પણ કબુલ કરશે કે....”

“ શું ? ”

“ કે વીનસેન્ટ વાન ગોગે, વિનસેન્ટ વાન ગોગની જેમ કલાતુલ સર્જન કર્યું છે. ”

“ ના, ના ” ગોગે વિશાળ માથું હલાવ્યું, “ મને લાગે છે, કે મારે નવેસરથી ચિતરવું પડશે. ”

“ અહીં તો સૌ કોઈ નવેસરથીજ ચિતરવા માંડ્યા છે ! ” થીઓએ કહ્યું.

પછી ગોગ, આ નવેસરથી કરવા નીકળેલી યુરોપની પાટનગરીમાં કલાને ઢુંઢતો કરવા લાગ્યો. એને એકવાર એમિલ ઝોલા મળ્યો. સાહિત્ય સર્જનના આ કલાકારે ગોગતું માન કર્યું અને કહ્યું, ‘ વીકટર હ્યુગો, હેન્રી ગર્ષ સાથેજ શુજરી ગયો. એની સાથે અમે જુની સંસ્કૃતિને ઠક્કનાવી દીધી છે. ’

“ કેવી સંસ્કૃતિ ! ” એણે પૂછ્યું.

“ જે આજ સુધી જોલવાનાં અને ચાપવાનાં જુદા જુદાં જડખાં રાખતી હતી, જે રજવાડી ઢોંગે મુજરા કરવામાં અને પછી નીચી નમીને ખંજર ખોસી દેવામાં ઉત્સાહ રાખતી હતી, જે કેવળ અભિનયની, રોમાન્સની, જુઠની પરી હતી. મારાં પુસ્તકો ગુતન સંસ્કૃતિને નવાજે છે ”

“ તે કઈ સંસ્કૃતિ ! ” ગોગે પૂછ્યું.

“ વીશમું સતક જેનું જનક છે, તે ! જેની જનેતાની અનિયમિત તરીકે ગઈ છે, તે. જેણે સંસ્કારમાં પણ વિજ્ઞાનની વિનીત રીતભાત સ્વીકારી છે તે. એ રીતભાતને જીવન વ્યવહારમાં મદદ કરવા કલાકારે, જુની સંસ્કૃતિનાં, ઘસડાતાં મડાં, જે દૃઢ નાઈ જવાની ના પાડે છે તેમને ઝોગખી કાઢીને વખોડી કાઢવાં પડશે અને જે આજે કદરૂપી કલા કહેવાય છે તેનું સર્જન કરવું પડશે. તમે મળ્યા, મોનરમોર ગોગ અહીંના કદરૂપી કલાના કલાકારોને ! ” બોલતા બોલાએ જવાબની રાહ જોયા વિના, આગળ ચલાવ્યું, “ માર્ક નામ આ નુતન કલાકારોમાં મોખરે છે. એ બાકીમાં તમારું નામ અમે લખી દીધું છે. આપણે એક જાહેરનામું બહાર પાડવું પડશે. ”

“ કેવું ? ”

“ કે જીવન વાસ્તવતા, સત્ય છે. સત્યનું રૂપ કદરૂપું દેખાય તોય તે સત્ય છે. સુંદર જુઠાણા કરતાં અપ્રિય સત્યની સુંદરતા મહાન છે. ઠકરાણી કરતાં અદની નારી મહાન સત્ય છે. વડા પ્રધાન કરતાં, એક મામુલી હલધર વધારે મોટો માનવ છે. ”

“ ખરેખર, ખરેખર ! ” ગોગ આનંદી ઉઠ્યો.

“ જીવનની કલાનું આલેખન, પોતાની ઘટનાનું આ નવું મૂલ્ય માગે છે. ”

“ માર્કો અને તમને મળશે. ” બોલતા થોડાક નવા મહેમાનો, બોલતાની અભ્યાસ શુદ્ધિમાં દાખલ થયા.

ઝોલાએ નીની ઝોળળ આપતા કહ્યું, “ અને, આ તુતન પેરીસના નવી વિજૂતિ છે, કલાકાર સીઝેન ! પણ સીઝેન હવે પારીસ છોડી જાય છે =

એવી પેરીસ નગરની અનેક મુલાકાતો પછી અને પેરીમના જીવન અરૂપોનું પેટ ભરીને પાન કર્યા પછી ગાગે બાઈ થીઓને કહ્યું “ હું હવે પેરીસને છોડી જવા માગુ છું ”

“ કેમ ! ”

“ અહીં સુરજ ગરમ નથી અહીં કુદરતના રંગો જોરદાર નથી અહીં મેં પેટ ભરીને જીવનનો આવેશ પીધો છે અહીં મેં હોકલીઓ ફૂકી છે અહીંની પત્તાઈ સાથે થાય તેટલી ચર્ચાઓ કરી છે, પણ હવે જ્યાં શાંતિ હોય ત્યાં જસ ચિતર્યાંજ કરવું છે, મારે ! ”

“ અહીં પણ તેજ કયું છે, તમે ! ”

“ પણ કલાનો ઉશ્કરગ અહીં નથી ! ”

“ પણ અહીં સગવ છે, મૈત્રીની હૂંફ છે, મારું મઝાનું ઘર છે ”

“ પણ તું મને ત્યાંનો ખર્ચ પણ મોકલી જ શકીશ ”

“ ક્યાનો ! ”

“ આરલીસ ! ”

“ આરલીસ નક્કી કરી નાખ્યું છે ? ”

પછી થીઓ કાકાની માદગીની ખબર કાઢવા હેંગ ગયો અને ત્યાંથી એ પાછો આવ્યો ત્યારે એણે ટેબલપર

પહેલી, ગોગની ચિટ્ટી વાંચી “ હું આરલીસ પહોંચી ગયો છું અને, ચિતરવા માંડ્યો છું. અહીં જ્યાં વેગથી વહેતી રાત નદી વળાક લે છે ત્યાંની ટેકરી પર પથરના બન્ને કિનારા પર આરલીસ ગામ વસ્યું છે. હું અહીંજ વસ્યો છું. મારા પીળા ઘરની પાછળ મોટા પર્વતોની રેખાઓ આસમાનમાં અલોપ થાય છે અને આગળ લીલાં ખેતરો, સુંદર વાડીઓ, મનોહર કંદરાઓ અને સુધી પથરાયાં છે. અહીંનું આકાશ ઘેરું ભુરું છે અહીંની ભૂમિ લીલા રંગનું સત્વ ધરેલી છે. અહીંના તાપમાં શુભાભ લોહી જેવાં રાતાં છે અહીંના જીવનના તાપમાં પેરીસની બધી ઠંડક મારામાંથી સુકાઈ જવા માડી છે.”

એણે આરલીસમાં ભાડે રાખેલા પીળા ઘરમાંથી સુર્યોદય પહેલાં દૂર દૂર ભાગી જવા માંડ્યું અને સુરજ તપે ત્યારે ચિતરેલા કેનવાસને બગલમા મારીને પાછું આવવા માંડ્યું. આરલીસમાં એણે અંગત જીવન અલોપ થયું. આરલીસે એને ચિત્રો નિષ્પન્નવર્તુ ચંત્ર બનાવી મૂક્યો. એણે પહેલાં સાત દિવસમા સાત મોટા ચિત્રો ચિતરી દીધાં અને તેમાંથી ચિત્રકલાની ડચ રૂઠિ બીલકુલ વિલાઈ ગઈ એણે ખુલ્લી નજરે, સળગતા સુરજની ધણી પરવા કર્યા વિના ઉગ્ર રંગોને આલેખવા માંડ્યા અને ઉગ્ર રંગો ધરેલી રેખાઓની છાયામાથી પારોસનગરના બધા પાઠ નુતન બનીને નવું રૂપ સર્જન ધરીને એકલા વિનસેન્ટ, વાન ગોગની કલાકૃતિ બનીને સરખવા માડ્યા

આરલીસના લોકોએ, આ વિચીત્ર માનવીનું નામ

દેરી પાડ્યું. ચારસીસના રસ્તાઓપર એના નામના
અવાજોના આનંદ ધ્વનિ ઉઠ્યા.

એણે પેરીસના શૃંગારની એને પાછી બોલાવતી અનેક
ચાદોને પાછી કાઢતાં કહ્યું, “મારા પર પ્રેમ ! મારું કલેવર
તો દેજો, જ્યારે મારા હાંત નીકળી પડે છે, માથાપરની
લાલ રૂંવાટી પણ ખરી ગયા પછી તાળ ચળકી ઉઠવા માંડી છે,
અને આંખોનું તેજ અંખવાઈ ગયું છે ત્યારે ખરબચડા
ખડક જેવા હાડના જ ણનેલા, આ ચહેરા પર પ્રેમ !

માનવીનું હું જીવન ખાંડિયર છું.” જોલતો નુતનયુગનો મહાન ચિત્રકાર એકાંત આરલીસના, પડોશી વિનાના પીળા ઘરમાં, એક અરીસાની અંદર જોઈને પોતાની છબી પોતે ચિતરતો હતો.

એણે પાછા ફરવાની, થીંઓની બધી વિનંતીઓને પાછી વાળતા પત્ર લખ્યો, “ હું ચિતરવાના આવેશનો ઉન્માદ ધારણ કરીને ચિતરવા માંડ્યો છું. જ્યારે હું સુરજને ચિતરું છું. ત્યારે અસાધારણ ગતિથી ફરતા આ અગ્નિગોળામાંથી અસાધારણ ઝડપથી ઉડતી જવાલાઓ લેગાં પ્રકાશ અને ગરમીનાં કિરણોને આલેખવાનું મને મન થાય છે. જ્યારે હું ખેતરમાંનો અનાજનો દાણો ચિતરું છું ત્યારે એના પરમાણુને અસાધારણ વેગથી ઉડતા અંકુર જેવે ચિતરવાની મને ઈચ્છા થાય છે.”

એવો દિવસભર ચિતરતો, અને રાતભર જીવન કલહના પડછાયાઓ સાથે સંગ્રામ કરતો કવાકાર એકવાર મધરાતે અરીસામાં પોતાના ઊંઘાકળા ચહેરાનો વિહવળ પડછાયો દેખતો, પડછાયાને કહેતો હતો, “ અંતસમય આવી પહોંચ્યો છે ! તો ભલે તું અલોપ થઈ જાય ! ”

રાતભરની જીવનમરણની ગડમથલ પછી ઉપાની સંધ્યામાં ઉઠીને એ ખેતરો તરફ ચાલતો થયો. આજે એની ચાલમાં એક વિચીત્ર આવેગ હતો. આજે એણે પિંછીને બદલે અને કેનવાસને બદલે એના ખલા પર એક ખંડુક ધારણ કરી હતી. એના હોઠપર કુરિયાદ જોલતી હતી, “ મારે ચિતરવું છે, તેણે ચિત્ર હવે જો હું ચિતરી શકતો નથી તો મારે જીવન ધારણનોય શો અર્થ છે ! ”

“પણ, તારો સહોદર, થીઓ, એની પ્રેમાળ પત્ની જોહાના, અને એમનું નવું સજન, એમનું ફરજદ આજેજ વિનસેન્ટ, વાન-ગોગનાં ચિત્રોનું એકઝીબીશન પેરીસ નગરીમાં ખુલ્લું મુકાય છે ત્યારેજ તું !”

“હું વિદાયનું ચિત્ર આલેખવા માણું છું પણ વિદાય લીધા પછી તેને ચિતરનાર કલેવર હયાત નથી હોતું !” બોલતો એ હસ્યો, “અને ખંડુકમાથી ગોળી છોડતા ગોળે વિદાય લીધી ” ઇ-સ-૧૮૯૦ નો જુલાઈ મહીનો, ૧૯મા શતકના અંતરની સીમાપરથી હચમચી ઉઠ્યો.

પછી શોકથી અવાક જેવો બનેલો, થીઓ, આવી પહોંચ્યો હતો પેરીસના કલાકારોનું એક દોળુ ગોગની મઠા પેટીને ફરતું ઉભુ હતું રૂંધી નાખતા આસુની અજલિ આપતો થીઓ, સહોદર પર કફન ઢાકતો હતો, “મારાથી પણ હવે વધારે દિવસો કાઢી શકાય નહીં.”

ત્યાર પછી છ મહીનામાજ થીઓડોરસ, જેવો સહોદર જીવનભર સેવેલી બાધવતાની સોડમા, પૃથ્વીના એકજ પેટાળમા સહોદર બનીને દફનાઈ ગયો.

ઓ ગાણીસમા સૈકાના સંસ્કાર જગતમાં સૌથી મોટો યરોપ ખંડ હતો, અને યરોપ ખંડનું સંસ્કાર પાટનગર પેરીસ પોતાની મહત્તાને છાજે તે રીતે, નગર વચ્ચે ત્યારની દુનિયાની સૌથી મોટી રંગભૂમિ બાંધીને ઉજાડું દેખાતું હતું.

રંગભૂમિના આ જંગી કલાનિકેતનનું નામ ‘ઓપેરા-હાઉસ’ પડ્યું,

આ ઓપેરા ઘરને બાંધવામાં યરોપભરના વિધાયકો, શિલ્પીઓ, ચિત્રકારો અને ઇંજનેરીઓ પોતપોતાની આવડત આ ઘર બાંધવામાં ચોજી હતી.

કેાનું આ ઘર હતું !

જુના જગતમાંનાં, દેવાલયો અને રાજ મહાલયો હવે સંસ્કૃતિના શણગાર નહોતા ગણાતા. કાચાપલટ કરતા જગતે સંસ્કૃતિના શણગાર તરીકે જીવન સંસ્કારનાં કલા વિજ્ઞાનને પ્રથમ પદ આપ્યું હતું. એટલે જ સંગીતના આ ઘરને બાંધવામાં યરોપ ભરનાં કલાકારો અને વૈજ્ઞાનિકોનો આ ઘરમાં ફાળો હતો. કેાઈ દેવતાનું આ દેવળ નહોતું, કે શહેનશાહનો આ રાજમહાલય નહોતો. આ તો, સંગીતનું, અથવા ગીત નાટકનું એક કલાઘર હતું.

આ કલાઘરમાં અથવા યરોપની ધરતીપર ઉગી નીકળેલાં ઓપેરાઓમાં સંગીતનું સ્વરૂપ કેવું હતું !

સંગીતના રૂપને હજી રાજા મહારાજાઓ પાસે મુજરા કરવા પડતા હતા. સંગીતનાં સુરેયાંઓને પોતાના કંઠમાં રજવાડી રાગ રાગણીઓ ઉતારવી પડતી હતી કારણ કે, રાજા મહારાજાઓ પોતાના યથેચ્છ વિહારના આનંદ ઉપભોગના સાધન તરીકે એને જીવાડવાની સખાવત કરતા હતા. કેવાં હતાં આ ગીત નાટકો ?

એમાં નાટકમાં હોય છે તેમ બોલવાનું નહોતું પણ નૃત્ય ગીત અને વાદ્ય સાથે નાટકને ગાવાનું હતું એટલે જ્યારે સંગીત લલકારતું હોય ત્યારે, નાટકના પ્રસંગને પણ થંભી જવું પડતું.

એવું ઓપેરા યરોપની ધરતીપર શરૂ થયું. આરંભનું એનું રૂપ રજવાડાના રસાલાઓના આનંદ માટેના રમકડા જેવું રહ્યું. એમાં રજવાડાઓને પસંદ એવા હસવાના વિભત્સ રસ ઉભરાયા અને ધર્મના જીવતરની બાલીશતા-માંથી પરીઓની વાતો જેવી દંતકથાઓ બજવાવા માંડી. ત્યારે લોકશ્રોતા ક્યાં હતા !

ઓપેરામાં આવવાની એને મના હતી.

પછી ઈ. સ. ૧૬૩૭ માં યરોપના ત્યારના વ્યાપારી પાટનગર વેનીસમાં પહેલું જાહેર ઓપેરા પ્રદર્શન મૂકાયું, પણ એનો રંગદગ્ગ જીલકુલ રજવાડી હતો.

એવાં ઓપેરાઓ યરોપમાં પથરાવા લાગ્યા. વેનીસ પછી રોમ અને નેપલ્સમાં થઈને આલ્બસ પર્વતો ઓળંગીને ઓપેરા, પેરીસ, વીએના, અને હેમબર્ગમાં આવી પહોંચ્યું. મહારાજાઓના ખિલીના જેવા ઓપેરામાં હેમ્બર્ગના

રજવાડાએ પોતાની પ્રશસ્તિ માટે વીએનાના ઓપેરાને નવાજ્યું.

ત્યારે ફ્રેડરીક ચોપીન એક ફ્રેંચ પ્રોફેસરને ત્યાં, ઈ. સ. ૧૮૧૦ માં પોલેન્ડમાં જન્મ્યો. મેડમ હુટેવાં સાથેના

એનો પ્રણયકિસ્સો જાણીતો બન્યો. એના જીવતરમાં વણાઈ ગએલો ભવાવેશ એની કવિતાઓના સંગીતમાં વિધાદ્રુ રૂપ ધરીને આવ્યો. એણે પીઆનો નામના વાદ્યમાં પોતાના સંગીતને ઉતાર્યું:

પોલેન્ડ આખો એના પીઆના પર મુગ્ધ બન્યો. ચોપીન, વીએનામાં મશહુર ચોપીન ઈ. સ. ૧૮૪૬ માં

બનીને પછી પેરીસમાં રહ્યો મરણ પામ્યો

ચોપીનના જન્મ પછી બોલે જ વરસે ઈ. સ. ૧૮૧૧ માં ફ્રાંક, લીમ્પ્ટ જન્મ્યો. ચોપીનની જેમ આ સંગીતકાર પણ પીઆનાપર મચી પડ્યો એના કવનના સુર જીલીને પીઆનો મશહુર

બન્યો અને એ, પીઆનાનાનો પ્રિન્સ કહેવાયો.

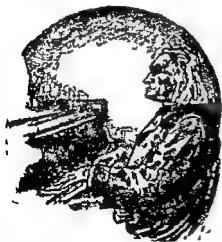
હંગેરીઅન સંગીતના સંત જેવો, લીટઝ સંગીતના

સુરતું આલેખન કરતો હતો
અને પીઆનો એના સુરતું
વાદ જાની ગયો હતો.

એણે જ વેગનરને સંગી-
તની દિક્ષા દીધી અને વેગ-
નરને જ, એણે સંગીતમાં
સુરીલી એવી પેતાની દિકરી
પણ દીધી. સંગીત સુતા જેવી

ઠોસીમાને સંગીતકારોમા મહાન એવા વેગનર સાથે

વળાવીને લીઝટ છવ
નનાં આખરી વરસો
વિતાવવા દુનિયાને
ત્યાગ કરીને ધર્મના
મઠમા જઈને વસ્યો
અને ત્યાં પણ એણે
પીઆનોમાથી ધર્મ
સ્તોત્રોના સુરની છાયા
ખિછાવી દીધી. ઇ.
સ ૧૮૮૬ માં એ

જર્મનીમાં મરણ પામ્યો.

રેશાખોમમાં, સ્વીડનમાં, ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં જન્મ પામીને
એણે સતર વરસની જ વયમાં સ્વીડનના પાટનગરમાં એપે-
રાનો અવાજ ગાજતો
કરી લીધો. સ્વીડનની આ
દિકરી, જેની-લીન્ડ
સંગીતનું શું જન બની.
જેની, લીન્ડને સાંભળવા
સ્વીડનની જનતાએ પડા
પડી કરી.

શેા સુરમ્ય એનો
અવાજ હતો । આખા યરોપપર સંગીતના સંવેદન જેવું
જેની, લીન્ડનું નામ મથકુર બનવા માંડ્યું.

“ જો લોક શ્રોતા સાંભળે નહીં, જો કોઈ શ્રવણ
કરનારો અને શ્રવણ ક્રિયામાથી સંસ્કારનાં મૂલ્ય નિપજાવ-
નારો એવો વિરાટ, શ્રોતાજન અથવા જનશ્રોતા જો હોય
નહીં તો મારો શું જાસ્વ થા કામનો । ” બોલતી જેની,
લીન્ડ પોતાના બહુમાનને મૃદુલાવથી જનલોકને સમર્પણ
કરતી હતી, અને સંગીતના સંસ્કાર મૂલ્યને ધારણ કરનારા
પરિબળને, જનશ્રોતાને, પોતાનો ઉદ્ધારક માનતી

કહેતી હતી, "સંગીતને જેટલી સક્રિય રીતે એ ઝીલે તેટલું જ સંગીતનું મૂલ્ય વિકાસ પામે."

અમેરિકાથી બરનમ એની સાથે કરાર કરવા આવી પહોંચ્યો. અમેરિકામાં દોઢસો જલસા કરવાના એક હજાર ડોલર આપવાનો

કરાર કરીને બરનમ એને અમેરિકા લઈ ગયો. એણે નવી દુનિયાની ધરતીપર સંગીતની વ્યાસપીઠ પરથી કહ્યા કયું, "મને વિશ્વાસ છે, હું જાણું છું કે મારો ઉદ્ધારક હયાત છે."

"કોણ તારો, સંગીતનો ઉદ્ધારક છે!"

શ્રોતાજન કે લોકશ્રોતાને ગાંઝ બનાવી દઈ, એકલા સંગીત ખાતર સંગીતની હિમાયત કરનાર અને સંગીત-માંથી સંગીતની વિરાટ કાયાનો લોપ કરનાર વેગનર સંગીતનો ઉદ્ધારક નથી પણ સંગીતનો ઉદ્ધારક, લોકશ્રોતા છે!" એમ કહીને પોતાની તમામ દોલત, લોકસેવા માટે સમર્પણ કરી દઈને જેની, લીન્ડ ૧૮૮૭ માં મરણ પામી.

જેની લીન્ડે, સપ્તર વરસની ચરમાળ કાયાની યુવાન

પણ સુકોમળ તાજગીની તમન્નાને સંગીતનું ગુંજન બનાવીને સ્ટોખોમ નગરના જનવિરાટને, તેને ધાન્ય કરવાનું સંસ્કાર મૂલ્ય સોંપ્યું ત્યારે, ચોવીસ વરસનો નવજુવાન વેગનર, સંગીત સુતા જેવી, સંગીતકાર લીઝટની દીકરી, કૌસીમાને વરીને, તેના સંગમાં સંગીતની આરાધના કરતો, પેલી “સ્વીડીશ નાઈટીંગેલ”નું ઉપનામ પામેલી જેની, લીન્ડ પર અટ્ટહાસ્ય કરતો કહેતો હતો, “સંગીત એટલે, એકલું સંગીત !”

સંગીતકાર વેગનરના ગયા પછી, ઓપેરાના ઇતિહાસમાં, રિચર્ડ વેગનર નામનો (ઈ. સ. ૧૮૧૩-૮૩) નવજુવાન પ્રવેશ કરતો હતો.

ખટકા શરીર પર, મોટું માથું, લાંબુ નાક, અને આગળ પડતી દાઢીની અધિયાળી છટા દાખવતો ખૂબ, વાતો કરતો, અને વાતે વાતે, અહંભાવ ઠાલવતો, એ કહેતો હતો, “શ્રોતાજનનું કામ વેગનર લલકારે તે શ્રવણ કરવાનું જ છે.”

એણે નાની ઉંમરમાંથી નાટકો લખવા માંડ્યા હતાં અને પોતાનાં લીબ્રેટો, પોતે જ લખવા માંડ્યાં હતાં. ઓપેરાનું એણે પહેલું આવેશન “પરીગો” નામનું, એણે ૧૮૩૩માં રચી દીધું હતું, જે કદિ લજવાયું નહોતું તથા “પ્રેમપ્રતિકાર” નામનું એણે બીજું આવેશન ૧૮૩૬ માં એકજવાર લજવાયું હતું.

કહેતી હતી, “સંગીતને જેટલી સક્રિય રીતે એ ઝીંકે તેટલું જ સંગીતનું મૂલ્ય વિકાસ પામે.”

અમેરિકાથી બરનમ એની સાથે કરાર કરવા આવી પહોંચ્યો. અમેરિકામાં દોઢસો જણસા કરવાના એક હજાર ડોલર આપવાનો

કરાર કરીને બરનમ એને અમેરિકા લઈ ગયો. એણે નવી દુનિયાની ધરતીપર સંગીતની વ્યાસપીઠ પરથી કહ્યાં કયું, “મને વિશ્વાસ છે, હું જાણું છું કે મારો ઉદ્ધારક હયાત છે.”

“કોણ તારો, સંગીતનો ઉદ્ધારક છે?”

શ્રોતાજન કે લોકશ્રોતાને ગાણું બનાવી દઈ, એકલા સંગીત ખાતર સંગીતની હિમાયત કરનાર અને સંગીત-માંથી સંગીતની વિરાટ કાયાનો લોપ કરનાર વેગનર સંગીતનો ઉદ્ધારક નથી પણ સંગીતનો ઉદ્ધારક, લોકશ્રોતા છે!” એમ કહીને પોતાની તમામ દોલત, લોકસેવા માટે સમર્પણ કરી દઈને જેની, લીન્ડ ૧૮૮૭ માં મરણ પામી.

જેની લીન્ડે, સત્તર વરસની શરમાળ કાયાની યુવાન

કેવું હતું આ નુતન સંગીત ! જેમાં, લોકશ્રોતાએ અથવા શ્રોતાજને, સંગીતનું “ એનેસ્થેટિક ” ચૂસીને અથવા કલોરોફોર્મ સૂંધીને, આ એકધારા વેગનેરીયન સંગીતની ક્રિયા ચાલે ત્યાં સુધી, હીપ્નોટીસ્ટના અચેતન પણ શ્રવણ કરતા વિધેયની જેમ શાન્તિનો બપ જપતા પડ્યા રહેવાનું હતું. એવું વેગનરનું આ નુતન સંગીત હતું.

સમજો કે, સંગીત શરૂ થયું છે. બારણાં બંધ થઈ બંધ છે. ફિવાઓ છુઝાર્થ બંધ છે. કન્ડક્ટર લાકડી ઉંચકે છે, વેગનરની કલ્પનાનાં કવનકલેવર વાળું, એકધારે અતૂટ સંગીત આરંભાય છે. હવે કોઈએ કંઈ કરવાનું નથી. વિચારવાનું પણ નથી, શાંતિથી સંગીત શ્રાવણ પાન કરતાં કરતાં નિશ્ચલ બનવાનું છે.

કારણ કે સંગીત લોકશ્રોતાઓ માટે નથી, સંગીતની દીલા માટે, શ્રોતાજન છે.

ઘણાં વરસો સુધી જરમનીની બહાર રહ્યા પછી, જરમન જનલોક અને તેની રંગભૂમિ સાથેનો જીવંત સંપર્ક તૂટી ગયા પછી, અને પોતાના મહાન ચિત્તમાં ઉઠતા, પ્રેરણા જેવા તરંગો સાથે જીવ્યા કયાં પછી વેગનરની દશા સ્વસંકુચિત બની હતી અને સંગીતને પણ એણે આ અહંભાવી કોકડામાં પૂરવા માંડ્યું હતું.

ઈ. સ. ૧૮૬૧ માં આ નુતન ખ્યાલ સાથે વેગનર પેરીસ ગયો અને ત્યાં એણે પોતાનું નાટ્ય સંગીત ‘ટેનહોસર’ ભજવવા માંડ્યું, પણ પેરીસના શ્રોતાજને તેને ખૂબરાણ કરીને રંગભૂમિ પરથી નીચે નાખી દીધું.

પણ તેથી શું થયું! આજ સુધીની ઓપેરાની પ્રજ્ઞાવિકા છોડી દઇને, વેગનર નવાચીલા પર નુતન રચના કરતા હોતો. જરમનીનું હવામાન પણ જાણે ગયે અને શીલર જેવા મહાકવિઓએ કવનથી ઉભરાવી દીધું હતું અને જરમન રંગભૂમિ તેમણે જર્મન રાષ્ટ્રના આદ્યોનાં શબ્દગારથી સજવા માંડી હતી, અને કવિતાની સાહિત્ય કલાને, સંગીત સંસ્કારની ક્રિયા સાથે અતૂટ સંબંધ છે તેની સાબીતી આપી દીધી હતી. જર્મન ધરતીપર નુતન રાષ્ટ્રનાં, નુતન ભિમિ કાળો, નુતન સંગીતના સાથમાં હવે શુંજવા માગતાં હતાં.

ત્યારે સંગીતકાર તરીકે પંકાર્થ ચૂકેલો વેગનર કહેતો હતો, “હું સંગીતકાર છું અને ચિંતક પણ છું.” એમ કહેતો, સંગીતનો આ અહંભાવ ઓપેરાપર યથેચ્છ વિહાર કરવાનો કદમ ઉઠાવતો હતો.

ઓપેરાપર ગવાતાં ગીત અને દરેક ગીત સાથે જોડાયેલા લોકશ્રોતાની ક્રિયા-પ્રતિક્રિયા વાળા, સક્રિય નાટ્ય

સંગીતની જુની પ્રથાને છોડી દઇને, જેમાં ગીતને અટકવાનું નહોત્ય, જેમાં, શ્રોતાને સક્રિય બનવાનું ન હોય પણ આખા અંક સુધી ચુપચાપ શાંતિની શિસ્ત નીચે કેવળ શ્રવણ કરવાનું હોય તેવી નિશ્ચલ સંગીતની અસર વેગનર ઓપેરાપર ઉતારતો હતો.

આ સંગીતના રૂપમાં, છાંદગીને બદલે અને જગતની પદાર્થ વાસ્તવતાને બદલે સ્વપ્નને ગોઠવવામાં આવ્યું. સ્વપ્ન જેવું જ સુલાયમ અને સ્વપ્ન જેવા પદાર્થ વિનાના, અને પોકળ, વેગનરના સંગીતને શ્રોતાઓપર ગોઠવવું હોય તો, ઓપેરાનું મંદિર રચવું પડે, પ્રકાશને ઝાંખો કરી નાખવો પડે, બધાં કમાઠોને વાસી દઇને, શ્રોતાઓને ઉંઘમાં નાખી દેવા પડે અને પછી સ્તોત્ર જેવા સંગીતને તેમના પર ગોઠવવું પડે.

વેગનરે સંગીતની એવી રચના કરી દીધી.

ત્યારથી વેગનરતું અહં આખા ફ્રાન્સ સાથે ધવાયું. પછી આ ધાયલ કલાકારે સંગીતને સમર્પણ કરેલી હાંદગીબર, પ્રખર શિસ્તને સંગીતમાં ભરી જ ક્યું

જીવતરના પ્રેમથી ઉભરાતા બીથોવનના સંગીતથી જુડું, અને મુદ્દિની હીલચાલ જગવવાના મોઝાર્ટના, મંગીતથી પણ જુડું, શ્રોતાજનને સંગીતની બુરકી છાટીને આ નવું સંગીત વશવરતાવવા માગતું હતું. એટલા માટે, સંગીતની આ ક્રિયામાં અને વાર્તામાં, વાર્તાના સામાજિક પદાર્થની, ચિત્રકળાની, શિલ્પની કથાની જરૂર હતી નહીં. વેગનર પોતે એકલો જ આ બધાને માટે બસ હતો સંગીત સંસ્કારના લોકરૂપ ને બદલે પોતે એકલો જ આસન જમાવીને, સ્વસંકુચિત સંગીતને જ લલકારવા માગતો હતો.

આવો અખતરો કહ્યા એણે રજવાડાની મદદ માગી. જનલોકપર આસન જમાવીને બેઠેલી આ રજવાડી હયાતીએ, આવા સંગીતને આશીર્વાદ દઈને, આ સંગીતને જીવતું રાખવા આ સંગીતકાર ચિંતકને જોઈએ તેટલા નાણાં આપ્યા.

માનવલોકની હાંદગીમાથી સંગીતની હીલચાલને ઉઠાવી લઈને, વેગનરે સંગીતકલાને જીવતરની હીલચાલથી અળગી કરી દઈને તેને “સંગીત ખાતર સંગીતના” સિંહાસન પર બેસાડી દીધી.

વેગનરના હાથે ચઢેલું સંગીત, માનવીના સંસ્કારના સંસ્કારોને, માનવજાતના દિલ સાથે જોડનારું વાહન બનવાને બદલે, અથવા સાધન બનવાને બદલે, “સંગીત ખાતર સંગીત” બની ગયું.

ઈટાલીની સંગીતકલાની હીલચાલમાં ત્યારે મંદી આવી ગઈ હતી કારણ કે રોઝીની, વાનપ્રસ્થ થવા માટે રંગભૂમિપરથી ચાલ્યો ગયો હતો, બેલીની મરણ પામ્યો હતો અને ડોનીઝેટીએ મનનીતુલા ગુમાવી દીધી હતી.

ત્યારે છુસેટો ગામમાં પોતાની સંગીત મંડળી માટે, ક્વન કરતો જીવાન વરડી, ઈટાલીયન રાષ્ટ્રની રંગભૂમિપર આવી પહોંચ્યો. એણે જોની સંગીત કલાને આરંભથીજ જનશ્રોતા સાથે એટલે લોકસમુદાય સાથે જોડી દીધી હતી. ઈટાલીનો જનલોક અત્યારે પોતાની ભૂમિપરથી આસ્થિયનોને હાંફી કાઢવાના ગરમ મિલગવાળો હતો ત્યારે વરડીએ, આ લોક વલણનું સંગીત રંગભૂમિપર ગાજતું કયું, અને કહ્યું, “મંગીતનો આ પદાર્થ એ રાજકારણ નથી, ઈટાલીની છાંદગીનો એ, તત્ત્વ પદાર્થ છે, જે, જેમ કોઈ વિજ્ઞાનના વ્યવહારને, તેમજ, કલાના વ્યવહારને એટલે સંગીતના રૂપને પણ મટે છે.”

વરડીનો હાથ જાણે સંગીતનો ચાકડો ફેરવી રહ્યો. ઈટાલીની ધરતીપર સંગીતનું રૂપ સુરનો વેગ બનીને ફૂંકાવા માંડ્યું. વરડીએ ઓપેરાનું જીવનું સ્વરૂપ રચી દીધું. જનતાની વેદનાઓ ભરેલું સંગીતરૂપ ઈટાલીના માનવોમાં માનવીની છટાથી ચમકી ઉઠ્યું. ઓપેરા અને શ્રોતાલોક, અથવા જનશ્રોતા એકમેકના અંગ બની ગયાં. ઓપેરા પર યતા દિલના ધમકારા સાથે, લોકશ્રોતાનું દિલ ધબક્યું. ઓપેરા અને જનલોક વચ્ચેનું અંતર પુરાયું અને સંગીતના રૂપમાં જીવનનું મૂલ્ય ઘટનારી જીવતરની એકતા જન્મી.

વેગનર જનગ્યો તેજ વરસમા, ૧૮૧૩ મા એક ગરીબ
 જેડુતના ઘરમા વરડીનો જન્મ ઇટાલીમા થયો, અને બધું
 તર બધુવાની સગવડ ન હોવાથી આ જેડુતનો દિકરો,
 હવતરના અનુભવમાંથી હાંકીના પહેલા પાઠ બધુતો,
 રંગભૂમિપર આવી પહોચ્યો.

લખ્યું અને લોક જીવગીતરનો સરકારી અધિકાર પાછો, આ કલાકાર સામે ચડલડી ઉઠ્યો.

ત્યારના સમયમાં ઓપેરાનો ઘાટ રચતા, બે મહાનુભાવો ઉભા હતા, એક વેગનર અને બીજો વરડી. વેગનરને એકલી ઓરચેસ્ટ્રામાં જ રસ હતો અને તેમાંથી નિતરતાં, પાત્રોમાં અને સ્વયંભૂ સંગીતમાં રસ હતો જેને એ સ્વયંભૂ કહેતો હતો તે સંગીત અને અંદરની કથાવાર્તાની વસ્તુ કથા એની પોતાની વિષયીગત સ્વસંકુચિત સૃષ્ટિ અથવા દિવા સ્વપ્ન હોતું. આ દિવા સ્વપ્નની રચનાને એણે રંગભૂમિ અને લોકશ્રોતાની વચ્ચેના અંતરાયની જેમ ગોઠવી દીધી હતી અને ગીતને તથા સંગીતની વસ્તુને અથવા પદાર્થને એણે શ્રોતાનો સંપર્ક જ થવા દીધો નહોતો.

આથી જુદી જ ભાવના રૂપમાં વરડીએ ઓપેરાની સ્થાપના કરી. એણે સંગીતના પદાર્થ તરીકે જીવનવાસ્તવતા રજુ કરી. એણે ઓરચેસ્ટ્રાને બદલે ગાયકવૃંદને આગળ ધર્યો. એ રીતે એણે, સંગીત ક્રિયા અને લોકશ્રોતાની એકતા સાધી. એણે લોકજીવનમાંથી લીધેલા નાટ્ય સંગીતના પદાર્થને, વાદનમાં ફેરવી દેવાને બદલે, વાદનને, લોકશ્રોતાનો સંગ સાધવાનું વાદન બનાવ્યું.

આ બધા માટે, એણે જીવન પ્રેમી બીધાવન જેવા તથા, માનવીની જુદીને જગાડવા માગતા, મોઝાર્ટ જેવા, વીરમા ચતુરના સંગીતના, મહાન કલાકારો બનેલા, બે સંસ્કાર સ્વાગીએનો રસ્તો સ્વીકાર્યો.

સંગીત કલાને એને સંગીત ખાતર સંગીતના દોક-દામાં ગુંગળાઇ મરતી અટકાવીને, એણે જેમાંથી સૌ

ઇ. સ. ૧૮૪૨ માં, મીલાનની રંગભૂમિપર વરડીએ લખેલું, નાટ્ય સંગીત, નેબુચેડનેઝર લજવાયું. એમાં યહુદી દેદીઓનું મંથ ગીત, ઇટાલીની રંગભૂમિપર જીવતું થઈ ગયું.

સંગીત અને લોક જીવનની વચ્ચે કાચર મારીને જ અથવા કલા અને જીવનની વચ્ચે અંતરાય રાખીને જ જીવી શકતી, જાલીમ ઘટના, લોકની જીવનની સાથે ભેડાતી કલાની આવી સંસ્કાર એકતાને દેખતાંની સાથે જ તેનો નાશ કરવા તૂટી પડતી હોય છે. ઓસ્ટ્રીઅન અધિકાર એ જ રીતે આ સંગીત હીલચાલ પર તૂટી પડ્યો. પોપે આ આક્રમણને સાથ આપ્યો. સંસ્કાર હીલચાલ પર સિતમ વરસવા માડયા.

ઓસ્ટ્રીઅન અધિકારે, સંગીતની જગ્યાપર કાપ મૂકતી જાહેરાતો કરી. રાજા, મહારાજા શહેનશાહ કે પોપ મહારાજાની રીતરસમ સામે ઉચ્ચારતો શબ્દ, કે ઇશારો પણ ગેરકાયદેસર લેખાયા. ઇટાલીની રંગભૂમિપર સંગીત સંસ્કારના બધા માનવમૂલ્યો હંદાયાં. આ હીલચાલને વરેલી, લેડી મોરગાને ઇંગ્લેંડને કિનારે ઉતરીને કહ્યું કે, “નેપોલેના કારાગારમાં પડતા પડતાં હું બચી ગઈ છું. મે “લીબરટા” શબ્દ જોલવાનો અપરાધ કર્યો હતો.

વરડીએ, પેરીસ નગરનો આશરો લીધો અને સંગીતનો વધારે ને વધારે અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. ઇ. સ. ૧૮૫૫ માં પેરીસ માટે એક ફ્રેંચ ઓપેરા લખવાનું એને આમંત્રણ મળ્યું. ચાર વરસ પછી એણે બીજું ઓપેરા

લખ્યું અને લોક જીવનગીતરનો સરકારી અધિકાર પાછો, આ કલાકાર સામે ચડલડી ઉઠ્યો.

ત્યારના સમયમાં ઓપેરાનો ઘાટ રચતા, જે મહાનુભાવો ઉભા હતા, એક વેગનર અને જીન્ને વરડી. વેગનરને એકલી ઓરથેસ્ટ્રામાં જ રસ હતો અને તેમાંથી નિતરતાં, પાત્રોમાં અને સ્વયંભૂ સંગીતમાં રસ હતો જેને એ સ્વયંભૂ કહેતો હતો. તે સંગીત અને અંદરની કથાવાતાની વસ્તુ કથા એની પોતાની વિષયીગત સ્વસંકુચિત સૃષ્ટિ અથવા દિવા સ્વપ્ન હતું. આ દિવા સ્વપ્નની રચનાને એણે રંગભૂમિ અને લોકશ્રોતાની વચ્ચેના અંતરાયની જેમ ગોઠવી દીધી હતી અને ગીતને તથા સંગીતની વસ્તુને અથવા પદાર્થને એણે શ્રોતાનો સંપર્ક જ થવા દીધો નહોતો.

આથી જુદી જ જાતના રૂપમાં વરડીએ ઓપેરાની સજવટ કરી. એણે સંગીતના પદાર્થ તરીકે જીવનવાસ્તવતા રજુ કરી. એણે ઓરથેસ્ટ્રાને બદલે ગાયકવૃંદને આગળ ધર્યો. એ રીતે એણે, સંગીત ક્રિયા અને લોકશ્રોતાની એકતા સાધી. એણે લોકજીવનમાંથી લીધેલા નાટ્ય સંગીતના પદાર્થને, વાદનમાં ઢેક કરી દેવાને બદલે, વાદનને, લોકશ્રોતાનો સંગ સાધવાનું વાદન બનાવ્યું.

આ બધા માટે, એણે જીવન ગ્રેમી બીધાવન જેવા તથા, માનવીની ખુદ્દિને જગાડવા માગતા, મોઝાર્ટ જેવા, વીશ્વમા ચતકના સંગીતના, મહાન કલાકારો બનેલા, જે સંસ્કાર સ્વામીઓનો રસ્તો સ્વીકાર્યો.

સંગીત કલાને એણે સંગીત ખાતર સંગીતના ઠાક-શમાં શુંગશાષ્ઠ મરતી અટકાવીને, એણે જેમાંથી મો

કલાક્રિયા, જીવન્ત રહેવાનો અને વિકાસ પામવાનો ખોરાક પામી શકે છે, તેવી જીવન વાસ્તવતાને સંગીત કલાનું વાહન મુપરત કયું.

ધટાલીએ એના કલાકાર દિકરાને આખરે, લોક સભામાં ચૂટીને માન આપ્યું.

વોલ્ટ વીટમેને, આ કલાખંધુનું બહુમાન કયું અને વરડીએ, લોક અવાજનું વાહન બનનારી સંગીત કલાને, વિજ્ઞાનકલા કહી

વીથમા ચતકની ઉપા ભેગી સંગીતની જીવનકલા પણ ઉગતી હતી આ કલાસંગીતના કલેવરમાં, નુતન ઘટના અથવા પુનઘટના માગતા રાખેલા પ્રાણ, પ્રેરક સંગીત બનીને નુતન સંસ્કારને સજ્જતો હતો.

આ નુતન સંસ્કારનો ઉપહાસ કરતા, બમ્બે વિશ્વ યુદ્ધો માનવજાત પર, લાઠવામાં આવ્યા મહાસહારના ખંડિયરો અને ભગારની રાખ બ ખેરીને, જીવન પુનઘટનાના લોકશાહી સ્વરૂપો, ક્રમે ક્રમે, ઇતિહાસના તખ્તાપર ઉભા થયા માડયા

એ સૌના હોઠ પર લાખ લાખ જખાનોમાથી જીવન અને જીવનની નુતન મૂક્તિની નુતન ઉર્મિ, જીવન વાસ્તવતાના જન-સંગીતનું સ્ફુરણ બનીને ગાવા માડી,

ઝૂલાકાર માનવીની સંસ્કાર જ્યોતની રેશનીનું બહુ
માન કરતો માનવીનો વિજ્ઞાનનો ઇતિહાસ સમયનાં વહેણ

પરથી કલાકાર માનવીને અને માનવજાતને ઠહેતો હતો.

“માનવી, તે હવે કાયાપલટ કરવા માંડી છે, તે કાયાપલટ કરી છે તે રજો ભૂલતો !”

ઈતિહાસના દર્પણમાં કલાકાર માનવી પોતાનું વિજ્ઞાન પ્રક્રિયા પર ઉભેલું નુતન કલારૂપ દેખતો હતો.

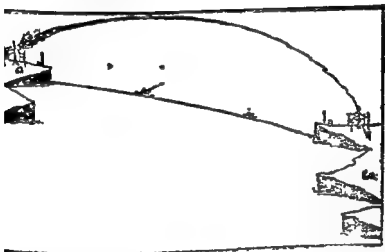
કેવું હતું એના સ્વરૂપનું દર્શન !

જેમાં માનવીના પગમાં વિજ્ઞાનની ઝડપ હતી, જેમાં એના હાથમાં પર્વતોને ઊરાડી મૂકવાની અને રણોને ક્ષુદ્ર પ કરી દેવાની તાકાત હતી, એની નજર જેમાં તારાઓને દેખતું દૂરદર્શન અને જીવાણુઓનું અવલોકન કરતું સૂક્ષ્મ દર્શન આદ્ય સુંદર દેખાતું હતું, અને જેમાં એના કાન પણ અવકાશનાં અનંત અંતરોપરના શબ્દ-ધ્વનિનું પળવારમાં શ્રવણ કરતા હતા તેવું, અનુપમ એનું રૂપદર્શન બનવા માંડ્યું હતું.

સંસ્કૃતિના આ, સ્વરૂપવાળો માનવસમાજ હવે વિજ્ઞાનની તાકાતવાળો બનીને સંસ્કારમૂલ્યને નિષ્પાત્તો હતો. તાકાત અને સંસ્કારમૂલ્ય હવે એક બીજાની વધારે ને વધારે નજદીક આવતાં જતાં હતાં.

સંગીત હવે, જનવિરાટના જીવંતમાં જોતપ્રોત થઈ જાય, તેવો રેડિયો જોલવા માંડવાનો હતો. ક્રોનોમીટર ગાવા માંડવાનું હતું અને શબ્દને વિજ્ઞાનના વાહનમાં બેસાડીને તેની અવરજવરને, માનવમાનવના વ્યવહારમાં અવકાશના અંતરાયને ટપી જઈને આદ્ય રૂપવાળી બનાવવાની આગાહી ઈતિહાસે આપી દીધી હતી.

શબ્દનું આ સ્વરૂપ વિજ્ઞાનના વાહનપર બેસીને માનવી માનવી વચ્ચે ઝડપથી હરતું ફરતું હતું એવું પહેલું વિજ્ઞાન રૂપ ટેલીગ્રાફનું નામ ધરતું હતું. જે રૂપની શોધ કુન્નાર વિજ્ઞાનની નિશાળમાં નહિં બલેલો એક ચિતારો હતો. એનું આખું નામ સેમ્યુઅલ, ફીન્ડલે, પ્રીસી, મોર્સ હતું.

બેનજામીન ફ્રેકલીનના વતનની પાસે જ આર્સેટાઉ નમા, ઈ. સ. ૧૭૯૧ માં ખુરીટન માળાપને ત્યાં એ અમેરિકામાં જન્મ્યો હતો.

હજી જ વરસની ઉંમરમાં મોર્સ, વોટર કલરથી ચિતરવા માડ્યો હતો. નિશાળમાં સજ્જતા ભાઈ બધોના ચિત્રો ચિતરીને મોર્સે, શાળા છુટે ત્યારે રસ્તાપર ઉભા રહીને, એ ચિત્રોને વેચવા માડ્યા હતા. ઈ. સ. ૧૮૧૦ માં એણે અમેરિકાની ભૂમિ પર ઉતરતા પિલગ્રીમોનું એક મોટું ચિત્ર દોર્યું.

મોર્સ ચિતાન તરીકે બાણીતો થયો અને ચિત્રકલાનો
આગળ અભ્યાસ કરવા ૧૮૧૧ માં જ ઈંગ્લેન્ડ પહોંચ્યો.

આ બુવાન કલાકારે ચિત્તી તરીકેનો સુવર્ણ ચંદ્રક
મેળવ્યો અને મરણ પામતા હરકયુલીસનું એનું ચિત્ર
ત્યારના સર્વોત્તમ બાર ચિત્રોમાનું એક ગણાયું.

મોર્સ મહાન કલાકાર તરીકે પંકાઈને ૧૮૧૫ માં અમેરિકા પાછો આવ્યો. ત્યારે અમેરિકાએ એને માન આપ્યું તથા એનાં ચિત્રોને ખરીદીને એને ત્રણહજાર ડોલર દીધા. કલાકાર હવે ડોલરવાળો બનીને બ્રુકેશીયા નામની યુવતિ સાથે પરણવાને ચોગ્ય લેખાયો. લગ્ન કરીને મોર્સ અને બ્રુકેશીયા ન્યુયોર્કમાં આવી પહોંચ્યાં. ત્યાંની કલાસંસ્થામાં મોર્સ પહેલો પ્રમુખ બન્યો અને મોર્સના આવ્યા પછી ૧૮૨૬ માં આ કલાસંસ્થા “નેશનલ એકેડેમી ઓફ આર્ટ્સ” બની.

પછી તરત જ મોર્સના માતાપિતા અને પત્ની મરણ પામ્યાં એકલો પડેલો મોર્સ યરોપના કલાધામ જોવા, ઇટાલી અને ફ્રાન્સની મુસાફરીએ નીકળ્યો.

ઇ.સ. ૧૮૩૨માં સુલી નામના એક જહાજમાં, ડોક્ટર આર્સ ટી-જેકસન સાથે એક કેબીનમાં બેસીનેએ ફ્રાન્સથી પણ અમેરિકા આવવા નીકળ્યો. ડો. જેકસન પાસે, પેરીસથી આણેલો એક ઇલેક્ટ્રોમેગ્નેટ હતો, અને ઉતાર્યોને એકઠા કરીને ડોક્ટર જેકસન થોડાક પ્રયોગો બતાવતો હતો.

આ ચિત્રકારને બાળપણમાં થયેલી વીજળી સાથેની જુનાં મહોજબત જાગી ઉઠી એણે વિજળીની ક્ષણિક ગતિને ઝળકારા જેવી દેખીને વિચાર્યો કર્યું. વિચારમાને વિચારમાં એની સામે વિજળીની ક્ષણિક ઝડપના ઝળકારા દેખાયા. એ ઝડપને ધારણ કરીને જો કોઈ ઈશારો, દ્વંદ્વથી વહેતો આવે તો, એક જ ક્ષણમાં તો. ! મોર્સ વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયો અને પછી એણે એના વિચારોને કાગળ પર ચિત્રના અક્ષરોની રેખાઓમાં દોરવા માંડ્યા.

ચિતારાએ ચિતરવા માંડ્યું. એની સ્કેચબુક આખી એક પછી એક વિજ્ઞાનીક પ્રવાહની તરફીઓથી ભરાઈ ગઈ. આ ચિત્રોમાં એક છેડેથી દોડી આવતા સંદેશના ચન્દ્ર અથવા ચંદ્રકારાને આપમેળે ઝીલી લેતું રીસીવર બીજા છેડા પર પણ એણે ચિતરી નાખ્યું.

એના મગજમાં “ આરમેચર ” તથા હાલતી ચાલતી ટેપ, અને ‘ ડાટ-ડેશના ’ ચંદ્રકારાવાળો ઈલેક્ટ્રોમેગનેટ ગોઠવાઈ ગયો.

એના ઉત્સાહનો પાર રહ્યો નહીં. ન્યુયોર્કના ખંદર પર ઉતરતાં પહેલાં એ, આ જહાજના કેપ્ટનને મળ્યો અને કહ્યું, “ કેપ્ટન, તમે જ્યારે ટેલીગ્રાફની શોધ વિષે સાંભળો ત્યારે યાદ રાખજો કે એ શોધ તમારા આ સુલી જહાજ પર થઈ હતી.

જન્મ થી સ. ૧૭૫૬, અને મરણ ઈ. સ..... ?
પણ જેને મરણ નથી એવું સંગીત બાળ, નામે વુલ્ફગાંગ,

આમેડીઅસ મોઝાર્ટ, ચાર વરસની વયે, પીઆનો જેવું એક ક્લેવીયર નામનું વાદ્ય વગાડતું હતું, અને પાંચસે વરસે વાયોલીન પર એનો હાથ ઊંચી ગયો હતો, અને સાતમે વરસે દેવળમાં ગવાતા સંગીતને મનમાં રાખીને એણે એકેએક તાલ અને માત્રાઓને,

ઠાગળ પર આલેખવા માંડ્યા હતાં.

ત્યારે ૧૭૬૩ ની સાલમાં એક જરમન છાપામાં પહેલા પાન પર મોટા અક્ષરે એક જાહેરાત છાપવામાં આવી “ મોઝાર્ટનું છેલ્લું કોનસર્ટ જોવાનું રહે ચૂકતા ! ”

એ જાહેરાત પેલા સાત જ વરસની વયવાળા સંગીત કાર મોઝાર્ટને વિષે હતી. સંગીતની દુનિયામાં સાતવરસનો આ સંગીતકાર પહેલો પાક્યો હતો.

સંગીતસંસ્કારના આ માનવબળનું જેવું મહાન સંગીત વિચારદ મગજ હતું તેવી જ દુશળ એનો આંજણીયો હતી. ઇશ વરસની ઉંમરના મોઝાર્ટે સંગીતની દુનિયાનું

સોથી અધરે વાદ્ય કોઈના પણ કરતાં વધારે સારી રીતે વગાડીને બતાવ્યું, અને એણે શ્રોતાઓને તાબુબ કર્યા. પછી પોષે આ સંસ્કાર ફરજાંદને “નાઈટ ઓફ ધી ગોલ્ડન સ્ટાર” નો ઈલ્કાબ એનાયત કર્યો.

ઓસ્ટ્રીઆના મહારાજાથી માંડીને તે રંઠ લોકજનોએ પણ આ સંગીત સુતતું માન કર્યું. કાઢવવાળા અને ધૂળથી ઉભરાતા રસ્તાઓ પર, ઓસ્ટ્રીયાની

ધરતી પર થઈને પોતાના ઢિકરાના જલસા ગોઠવતો, મોઝાર્ટનો બાપ કર્યો. આખંડ આનંદની પ્રસન્ન રેખાઓવાળું સ્મિત ફરકાવતો મોઝાર્ટ સંગીતના મનમોહક રણકાર જગવતો વાદ્યોમાંથી મનોહર સુરના શ્રોતની એકધારી ધારા ઉભરાવતો, જર્મન ધરતી પર ધન્ય બનતો સંગીતમય બનતો હતો ત્યારે જલસાઓમાં થાકી ગએલા પણ થાકતું જ્ઞાન બૂલેલા સંગીતમાં મચી પડેલા ઢિકરાને અટકાવી દેતો બાપ ઘણીવાર કહેતો હતો, “હવે ખમા કર બેટા !”

પણ આનંદમાં ડાલતો જનઓતા બેઠો જ રહેતો હતો અને પેલો સંગીત-સુત, સુર પાછળ સુરનો શ્રોત વહાવતો હતો. પાછો એનો બાપ ઉભો થતો હતો. અને નાગરિક નર નારીઓને “હવે બસ” ની અરજ શુભરતો હતો ત્યારે આ સંગીતશીશુને ચૂમીઓ ભરતાં ને આલિંગતાં, શ્રેતાઓ દ્વાર ઈંકણની રૂપેરી ડબ્બીઓ, કોઈ આંગળી પરની

વીંટીઓ અને કોઈ ઘડિયાળ તો, કંઠમાળ લેટ ધરીધરીને વિદાય લેતાં હતાં.

મોઝાર્ટનું નામ મથફર જની ચૂક્યું. મોઝાર્ટ પાસેથી હું શિષ્ય છું એમ સંગીતસ્વામી બીથોવન પણ જાણ્યો, અને “મરતા મરતા ચોપીને કહ્યું કે મારી યાદગીરિમા મોઝાર્ટના સુર વગાડજો” અહંભાવી અને મગફર વેગનરે પણ આ નવ-જુવાન પાસે માથું નમાવ્યું.

મોઝાર્ટના મનમાથી, -કંઠ-માંથી, વાદ્યને ગડતી આંગળી-ઓના ટેરવામાથી જલ્દે જુતન સંગીતના જુતના સુરના આકાર જન્મી પડ્યા એણે બાર વરસની વયમા જ ‘સીમફોની’ અને ‘સોનેટા’ રચવા માંડ્યા.

યરોપની ધરતીપર મોઝાર્ટની મિજલસો ઉજવાયા કરી, એમ કરતુ મોઝાર્ટનું સંગીતવૃંદ ઇંગ્લેંડ આવી પહોંચ્યું, અને ઇંગ્લેંડથી હોલેન્ડ ઉપડ્યું. આ હોલેન્ડમા બાર વરસના મોઝાર્ટે પોતાનો પહેલો “ઓરેટોરીયો” ણનાવ્યો. વીએનાથી શહેનશાહ જોસેફ આ બીલકુલ બાર વરસના મહા સંગીતકારને, પોતાના ઓપેરા હાઉસ માટે ઓપેરા રચવાનું આમંત્રણ આપ્યું.

પણ સાલ્ઝબર્ગના પ્રીન્સ આર્ચબીશપે, એને વિએના જતો રોકી રાખ્યો અને કહ્યું કે મોઝાર્ટ જર્મન ધરતીપર પાક્યો છે માટે મારા ઓપેરા હાઉસ માટે જ એણે ઓપેરા

તૈયાર કરવો પડશે એટલે રોમથી મોઝાર્ટને લઈને રસાલો બોલોનમા આવી પહોંચ્યો. બોલોનની વિદ્યાપીઠ મોઝાર્ટ પર મુગ્ધ બની પછી મીલાન નગરમા આર્યંડયુક ફરડી નાન્ડે મોઝાર્ટનું બહુમાન કર્યું ત્યાંથી મોઝાર્ટ યરોપની વિજયયાત્રા કરીને સાંઝગર્ગ પાછો આવ્યો. પણ હવે સાંઝગર્ગનો પ્રીન્સ આર્યંબિશપ મરણ પામ્યો હતો અને તેની ગાદીપર નવો આવેલો આર્યંબિશપ તુમાખીથી ઉભરાતી નજર નાખતો, આ એકવીસ વરસના નવજુવાન સંસ્કાર સ્વામીને કહેતો હતો, “આખા યરોપમા ભીખ માગીને તમે સાંઝગર્ગની આબડ્ડી ગુમાવી છે હવે સાંઝગર્ગ છોડીને જવાની તમને પરવાનગી નહીં મળે !” એમ ફરમાવીને એણે મોઝાર્ટની પોતાને ત્યાં નિમણૂક કરી.

જુવાન આ રજવાડી હાકેમ તરફ તાકી રહ્યો થોડી વારે એના સુરેખ ચહેરાપર સ્મિત ફરક્યું એણે કહ્યું, “હું અતિનમ્ર છું, પણ આપની હકુમતમા આપે મારે માટે નક્કી કરેલી પદ્ધતિનો અને નિમણૂકનો ઇનકાર કરૂં છું.”

મોઝાર્ટે મહારાજના એપેરા હાઉસમા કામ કરવાની ના પાડી.

પછી પેરીસ જઈને પાછા આવવા માટે મોઝાર્ટે પોતાના બાપાને સાંઝગર્ગના રજવાડા પાસે, જમીન તરીકે મૂકવો પડ્યો. કંઈ કમાવા માટે મોઝાર્ટ પેરીસ નગરમા પહોંચ્યો. પણ ત્યાં આર્યોશા વેબર નામની એક જર્મન યુવતિ સાથે એ પ્રેમમા પડી ગયો. પછી ત્યાંજ એણે પેરીસમા પોતાની સાથે આવેલી માતાને, મમ્મા મોઝાર્ટને ગુમાવી મરણ પામેલી માતાને દફનાવીને મોઝાર્ટ પાછો જર્મનીમા આગ્યો.

મોઝાર્ટની ૧૫ થી ૨૧ વય વચ્ચેની જીંદગી સંગીતની જ્યોતિ જેવી જળહુળી ઉઠી. આ અરસામાંએણે સંગીત શાસ્ત્રના સૌથી કપરા ઠેાયડા હાથ ધર્યાં અને ઉડેલ્યા. આ અરસામાં એણે સંગીતને 'ગુતનયુગનું' નવું સંગીત બનાવી દીધું.

ત્યારે એકવાર યરોપથી પાછા ફરેલા આ વિજયયાત્રીના વૃંદમાં, મોઝાર્ટનો સંગીતપ્રેમી પિતા હતો અને એની માતા હાના, 'મમ્મામોઝાર્ટ' હતી નહીં. હવે પપ્પા મોઝાર્ટના સંગીતના સુર જેવા રસાલામાં, મોઝાર્ટની સંગીતપ્રેમી બહેન મેરીઆ હતી. પણ એ ઉપરાંત આ સંગીત કુટુંબમાં હવે, પેરીસથી મોઝાર્ટ સાથે, પરણીને આવેલી, ફોનસ્ટન્સ વેબર નામની રૂપવતી હતી. આ તેર વરસની છોકરી, પોતાની મોટી બેન આદમોશાને બદલે આવી હતી. છેક નાના છોકરા સાથે પ્રેમમાં પડેલી આદમોશાનો સંગીત સ્વામી સાથે પરણીને સંગીત સાથેજ પ્રેમ કરવાનો ઈરાદો હતો પણ પછી આ સંગીત સ્વામી સાવ છોકરૂં છે એમ માલમ પડતાં એણે મોઝાર્ટ સાથે પોતાની નાની બેન ફોનસ્ટન્સને વરાવી દીધી હતી.

હવે પેલો છોકરૂં, સંગીતકાર એકવીસ વરસનો થઈ ગયો. ફોનસ્ટન્સ નાની ઉંમરમાં જ માતા બનીને બાળકોથી વિટળાયેલી, સંગીતકારના સુરોમાં, પોતાને જન્મેલાં બાળકોના કલરવનો તાલ ઉમેરવા લાગી.

આ નાનકડી ફોનસ્ટન્સને મોઝાર્ટ "સ્ટાન્ઝી" કહીને બોલાવતો હતો અને સ્ટાન્ઝી એને 'ગુલ્ફી' કહીને પૂકારતી હતી. સ્ટાન્ઝી અને ગુલ્ફીને વિંટગાર્થ વણેલાં બાળકો

વાળા. મોઝાટના ઘર સંસારમાં, મગમા મોઝાટ મરણ પામી ગયા પછી, જે આવે તે ખરચી નાખતા મોઝાટની નજર સામે ગરીબાઇ તરવરતી હતી પણ મોઝાટની નજરમાં પણ શોક છવાયલો દેખાતો હતો. બાળકોની માતા બનતી જતી કેનસ્ટન્સ, દુળગી પડતી જતી હતી. આ બધા સંસાર બોજને ટેકવી રાખવા મથતો, મોઝાટ, આપેરાના મેનેજરોના ફરમાન મુજબ નવાં નવાં કવન તૈયાર કરતો જતો, કામના અસહ્ય બનતા જના બોજ નીચે કચડાતો, ફિણ થતો હતો.

ત્યારે પણ આ સંગીતકાર, વિવાહના રાગો કેમ લંબી નાખતો નથી ! ત્યારે પણ આ મોઝાટના મનનો ખેદ શોકનો સ્વર કેમ ગાતો સંભળાતો નથી !

ખખડી ગએલા શુવતરની વેલડીપર ડગમગતો, મોઝાટ અજબ જેવી હિંમતથી આગળ ધપતો કહેતો હતો, “મારામાં અજબ જેવી કોઈ હિંમત નથી. આસમાન અને ધરતી વચ્ચે ઉભયને દેખીને આનંદનું, પંખી, છેવટના ફફડાટ સુધી એના કઠની સહજ એવી મધુરતા જેમ સહજ રીતે રેડયા કરતું હોય છે તેમ મારું પ્રાણ પંખેડું જન ચિત્તની ભગ્યતિનો જ પોકાર ક્યો કરે છે, બીલકુલ સહજ રીતે !”

પણ શુવનનું કમઠાણ એવી સહજ રીતે આ જ્યોતિર્ધર સાથે વધારે ને વધાર કઠોર બનતું જતું હતું અને ધરતું રાચરચીલું હવે એણે વેચવા કાઢવા માંડ્યું હતું. બીલકુલ સહજ રીતે જ વીએનાનો ચિયાળો પણ

હવે વધારે શિત બનીને કૂંકતો હતો. કારણ કે આ સંસારને હિમા આવતાં ઝોઢણાં હવે ઝોછાં થઈ ગયાં હતાં.

એટલે હવે મોઝાર્ટે નવું ઝોપેરા લખી નાંખ્યું હતું, એમાં વીએનાનો શિશિર સંગીત કૂંકતો હતો. એમાં ઘુલ્ફી અને સ્ટાનગ્રી નામનાં બે જણ એક યુવાન નર અને બીજી યુવતિ, નાચતાં હતાં અને આવી વિકટ દશામાં સ્મિતભર બનીને આનંદનો તાલ દેતાં લેતાં હતાં.

પણ ત્યારે જ મોઝાર્ટેના ઘરમાં, બળતણના અભાવે કાચાઓ કંપતી હતી અને પુચ્છર્ગ નામનો એક પડોશી અવારનવાર નાણાં આપી જતો હતો અને પેલો સંગીત-સ્વામી કંપતા અવાજે કહેતો હતો, “હું બીખારી નથી હો!”

“હા, હા, હા,!” પડોશી એને હિંમત દેતો હતો.

મોઝાર્ટે હવે માંદો પડ્યો. મોઝાર્ટેની કથળી જતી કાપામાંનું પ્રાણ પંખીડું, બિખારીની પથારી પરથી, તાવમાં ફેફડવા લાગ્યું. આ પૃથ્વીપરના આસમાનમાં ઝગી બિઢેલો જ્યોતિર્ધર હવે, છાંદગીના પાંત્રીસ વરસના ઝગારા મારીને હિતાવળો આથમી જવા જતો હોય તેવું દેખાયું.

છતાં પણ ગરીબાઈને ટાળવા અને પ્રેમાળ પિતાને સંભાળવા મોઝાર્ટે દિવસના અઘાગ શ્રમ કરવા માંડ્યો. આ મહાન કલાકારે છસો ને છવીસ નવા રાગ લખી નાખ્યા. પાંત્રીસ જ વરસની વયમાં યોવનમા પ્રવેશ કરતા આ સંસ્કાર સ્વામીએ જીવતરનું સ્વમાન બાળવી રાખતું મગફર માથું ઉંચું રાખીને, ઝોપેરાના એનેજદોને રાગરાગણીઓ દિવા કર્યાં.

તો પણ ! ગરીબાઈને ટાળી શકાય તેટલું વળતર મળ્યું નહીં. મોઝાટું માંડેલું ગરીબાઈ સામેનું યુદ્ધ ગળગાઈ જેવું ગરવું બનીને, જીવનના ઉંબરા પર જ મોત સામે બની જંગ ખેલવા મંડી પડ્યું, અને અસ્ત પામતા પહેલાં ગરીબાઈ સામે ઝઝૂમતું, આ, જીવન હોલવાતા દીવાના વધારે પડતા ઝબકારા જેવું ઝળકી ઉઠ્યું.

એવું, આ, સંગીતસ્વામીના જીવતરનું પાંત્રીસમું વરસ ‘મેજીક ફેસ્ટિવલ’ નામના જગમગદુર ઓપેરામાં અદ્ભુત એવા રાગથી ઉભરાતું લાગતું હતું. આખું વિએના નગર આ તુતન નાટ્યસંગીતને દેખવા ઉમટતું હતું. આ નાટ્યસંગીત ખરીદી લેનારને એક નવી રંગભૂમિ બાંધવા જેટલો એમાંથી નફો થતો હતો. ત્યારે તાવથી ધીખતો, આ નાટ્યસંગીતનો લેખક મોઝાટું અંતરની આંખો સામે દેખાતા રૂપ અને ધ્વનિની કલ્પના કરતો લવતો હતો, “હવે પડદો ખૂલતો હશે, હવે ઉઠતી જવાલાઓ વચ્ચે, મેજીક ફેસ્ટિવલના જાદુઈ ધ્વનિ વચ્ચે પેલા પડછાયા ચાલતા હશે, અને હવે.....”

પણ બદલામાં મોઝાટુંને શું મળતું હતું ? જંપી જતા જીવતરને ટેકવનાર, એક જ વધારે સગવડ, સાધન, પોપણ એને મળી શક્યું હોત તો.... ! તો મોત આટલું વહેલું નહીં જ આવત !”

પણ હુદ્દલોબની કાર્યવાહી ત્યારના જીવતરનો ઢોરી સંચાર કરતી કહેતી હતી, “આજના બાવતાલમાં એ અશક્ય છે !”

એટલે, આ મહાન જીવતરની જીવાદોરી દુર્પાતી હતી. મોઝાટું સન્નિપાતમાં ચોર કરતો હતો, “કાણુ

છે તું ! મારી પાસે ઓપેરા લખાવીને તારા નામે પ્રગટ કરવાનો કરાર લખવા આવ્યો છે.. તું કાઉન્ટ વાલસેગ !”

બોલતો સંગીતમાનવ, યુગવેગ જેવો ગહન કંઠ ઉભરાવતો, ‘ જજમેન્ટ ડે ” તું આવાહન કરતું ગીતકવન લખાવતો હતો. મરણ પયારી પરથી આખરી દિવસનું તુફાન સંગીતનું રૂપ ધરીને યુગ કલાકારના હોઠપર ગુંજાવતો ઘોષ-પ્રતિઘોષ ઉઠતો હતો, તેમાં મોઝાર્ટ શ્રમી ગયો હતો.

વા, વટોળ ફૂંકાતો હતો. વિજળી ગળૂકતી હતી. ધનધોર ગરજતો હતો પંખીઓ કકળાટ કરતાં હતાં. તફ-શાખાઓ, તાંડવના તાલદેતી વટતી હતી ત્યારે મોઝાર્ટની મગપેટી લઈને ચરચરતા સ્વજનોનું એક ટોળું કબરસ્તાન તરફ જતું હતું.

પણ તુફાન ગરજતું હતું. સ્વજનોની સંખ્યા વિખરાઈ જતી હતી કબરસ્તાન પર ચાર જ માનવીઓ, સંગીતના શખને, અકિચનોનાં મડાઓ નાખવાના એક ઉધડી ગએલી કબરનાં હાડભેજું પધરાવી દેતા હતા અને તેના પર થોડીક ધૂળ ઢાકી દેતા ઘેર પહોચી જવા દોડી જતા હતા.

એકલી કરાલભાવ ધરેલી કુદરત, સંગીતને સજીને છુદ્ર હોબને વરેલા જીવન વહીવટવાળી દુનિયાને, સંસ્કારનો એક સ્વર આપવા આવેલા મોઝાર્ટના મઠા પર, સ્વરોની ગહનઘેરી ભેરી બળવતી લાખલાખ સૂમીઓ ચોઢતી અભિસાર ઊજવતી હતી. ત્યારે ઈ સ ૧૭૬૧ ના આખર મહિનાનો પાંચમો દિવસ પુરો થયો હતો.

“હું નહીં તો તું, ઉઠ, બીથોવન, મારે તને મોઝાર્ટથી થણુ મહાન બનાવી દેવો છે!” કોલોનના આર્થબીશપ

ઇલેક્ટરનો એક ગાયક પોતાના પાંચ વરસના દિકરાને મારી મથકીને ઉઠાડતો હતો. ઈ. સ. ૧૭૭૦ ના ડિસેમ્બરની ૧૬ મીએ બ્રાનમાં જન્મેલો, કોલોનના ઇલેક્ટરનો ગવૈએ નચો કરીને પાંચ વરસના પોતાના બાળકને હુચમચાવી નાખતો

હતો. પાંચ વરસની ઉંમરે જ સંગીત પર પકડ પામેલા મોઝાર્ટ કરતા થણુ મહાન બનાવવા માટે પેલો ગવૈયો એના બિથોવન પર બલીમની જેમ જોઈ રહેતો હતો.

પાંચ વરસનો પેલો બાળક, આ બલીમ નશાખોર પિતા સામે હઠીલી નજર નાખતો તાકી રહેતો હતો.

ધીમે ધીમે લડવીગ બીથોવન મોટો થતો હતો. સંગીતના સુર એના કંઠમાંથી આસ્તે આસ્તે મૌલિકતા ધારણ કરીને નીકળતા હતા. બીથોવન તેર વરસની ઉંમર સુધી નિશાળમાંનું બહુતર બણ્યો અને સાથે સાથે પેલા ગવૈયા બલીમ બાપ પાસે સંગીત શીખ્યો અને બાર વરસની ઉંમરમાં જ પેલા ઇલેક્ટરના મંગીનવૃંદનો ‘ટેપ્યુરી

ઓરગેનીસ્ટ' બનીને રગભૂમિ પર ઓપેરા બેન્ડનો કન્ડક્ટર થયો, તથા આસ્તે આસ્તે નવાનવા રાગ લખવા માંડ્યો.

પછી ૧૭૮૭ માં એક મહાન બનાવ બન્યો. નવા ઇલેક્ટર મેકસ ફ્રાંઝે સત્તર વરસના આ નવજુવાન સંગીત કારને, સંગીતગુરૂ મોઝાર્ટ પાસે પાઠ લણવા વીચેના મોકલ્યો. મોઝાર્ટે એને થોડાક પાઠ આપ્યા, અને કહ્યું, "તારા પોતાના રચેલા સુર સંભળાવ જોઉં." બીથોવને તુતન સુરોને ઇકથા.

પેલો મહાન સંગીતસ્વામી આ જુવાન વિદ્યાર્થીનું રચેલું કવન સાંભળતો, આસ્તે આસ્તે પુરશીમાં ઢળ્યો અને સુરના તાનમાં આંગળીઓ હલાવતો બોલ્યો, "આના તરફ ક્યાન આપો, આ બીથોવન આખી દુનિયામાં એક વાર અસાધારણ અવાજ કરી મૂકીને, સંગીતના સંસ્કારને વારતવ છાંદગીના પ્રેમથી ઉભરાવી દેશે."

મોઝાર્ટે આ સત્તર વરસના મહાનુભાવ પર હેત વરસાળ્યું. બીથોવને પોતાના ગવૈયા દાદા અને ગવૈયા

બાપાની વાત કરી અને કહ્યું, "મારી માતા, ઇલેક્ટરના ઘરની નોકરહતી અત્યાર સુધી, એની મમતા વડે હું છવી શક્યો પણ અત્યારે જો નથી."

પછી થોડાક વરસો વીતી ગયાં અને મત્તર વરસનો

સંગીતકાર બાપીસ વરસની વયમા મહાન તરીકે પકાઈ ચૂક્યો.

પણ એનો સ્વભાવ ચિડીયો થઈ ગયો હતો. એને બધાપર રીસ ચઢતી હતી. એ કોઈ વાર પીઆનો પર તો કોઈ વાર ટેબલ પર ચુસ્સે થઈ જતો હતો. એને પોતાના દેહ પર પણ ચીડ ચડી હતી, એટલે જ એ ગમે તેવાં કપડાં પહેરી લેતો હતો, વાળ અને ચહેરાની માવજત તરફ બેદરકાર બનતો હતો અને ઘડીક ઘડીકમાં મિનજ ખોઈ બેસતો હતો. જીવતરના કમઠાણમાંથી એની જાંઘડી આસ્તે આસ્તે એકલવાઈ બનતી, ઉદાસીનતા ધરતી, કશું રસ જેવી ઝરવા માંડી હતી.

પણ ત્રીસ વરસનો બીથોવન, હરબારી ગવૈયાનો એક અદનો દિકરો, મહાન સંગીતકાર બની ચૂક્યો હતો. એકવાર એ હેટ પહેરીને મિત્રો લેગે જમતો હતો, ત્યારે અધ્યાનકે એક રાજા આવી પહોંચ્યા. “મહારાજા, મહારાજા ! બોલતા મિત્રોએ માન લીધું ત્યારે એ એકલો, હેટ પણ ઉતાપી વિના, મહેરબાની કરતી હોય તેવી મગફળ નજર નાખતો હતો અને રાજાના ગયા પછી કહેતો હતો, “કેવળ રાજા, માત્ર રાજા !”

ત્રણ હજાર વરસોથી આદ્યો આવતો જાંઘડીનો શિરસ્તો એવો હતો કે આવા મગફળ માનવીને વિકટ રસ્તે પ્રવાણ કરવું પડતું હતું અને લોભભિતર શર્મા જવું પડતું હતું. અને જાણે પોતે નિરવશાંતિની કોઈ કન્દરામાં શર્મા જતો હોય તેમ એને લાગતું પણ પછી અબકી ઉઠીને ધરતીનાં જોડાણ નીચેથી નુતન નજરનો અનુરાગ ઝીલતો, ઇતિહાસનો આ મહાનુભાવ કહેતો હતો, “હું જ....લડવીંગ બીથોવન, હું જ એક વાર હયાત હતો !”

એને એનાં વીતી ગયેલાં વરસ યાદ આવતાં હતાં. એના બાપ-દાદાઓના સમયથી જે ક્યારે પણ દેખાઈ નહોતી તેવી ગરીબાઈ એને એને ઘેરી વળી હતી, કારણ કે એણે ફ્રેંચ ક્રાન્તિના પેલા, સમાનતા, બંધુતા અને સ્વતંત્રતાના ત્રણ સિદ્ધાંતોનાં સોગતરૂપ સરળતાં હતાં. એણે ક્રાન્તિના કન્દન જેવું કવન રચ્યું હતું.

પણ એ પોતાપર ગુસ્સે થવાને બદલે કોઈક વાર હસી પણ પડતો, “હું ચ કેવો મુરખ ! મેં પેલા બાગેડુ અને ક્રાન્તિને ફગો દેનારા નેપોલીયનને પિછાડ્યો નહીં અને એના પર પ્રશસ્તિ ગીત લખી નાખ્યું !”

એ ગીતના શ્રવણને મના ફરમાવતો હોય તેમ એણે બન્ને કાન બંધ કરી દીધા. એની નજર સામે શહેનશાહનો રાજદંડ ધરેલો પેલો ફોરસીકન દેખાયો. એની નજર સામે એ શહેનશાહ ક્રાન્તિના ઝંડા પરથી સમાનતા, બંધુતા અને આઝાદીને લીધી નાખતો અને ‘એન’ અક્ષર ચિતરતો જણાયો.

એણે પીઆનો પર અંતરના કાપનો સૂર હજાવ્યો. એણે નેપોલીયનની પ્રશસ્તિના કવનનું કાગળીયું કાઢીને તેના ચૂરા કરી નાખ્યા અને વોટરલુપર પરાસ્ત થવાના પડછાયા જેવો ફિટકાર આ શબ્દ સ્વામીના, અંતરનો શાપ પાનીને પીઆનો પર પ્રભુ ઉઠ્યો.

બીથોવનની છાંદગી હવે ૧૬ મા સતકમા પ્રવેશી ચૂકી બીથોવનનું સંગીત હવે, મોઝાર્ટે રચેલા પાયા પરથી મરનારને ગુતન સ્વરૂપ ધરતું, જુની રૂઢિઓને છોડી દેતું વિશાળ અને ઉન્નત બનતું વોલ્ટર્યીન સોનેટા રચતું હતું.

આ મહા સંગીતકારની સંગીતી ઘટના નુતન એકતા નતા અથવા “હારમની” નું સંગીતરૂપ બનીને સૈકાઓના શબ્દ શ્રોતાના પ્રવાહોમાંથી વહાવું, સૈકાઓના લોક જીવતરના તાણા-વાણામાંથી પરસ્પરના સુમેળ બાધવું, સુરીલા અનેક રાગોના રંગરાગ ધરવું, બીથોવનના હાથે નુતન સંગીતનું નુતન જમાનાનું રૂપ ધારણકરવું સામાજિક જીવગીના પ્રખર પાયાપર ઉભું હતું, અને પોતાની આસ પાસની જીવગાનીમાંથી શબ્દનું પ્રાણરૂપ ચૂસવું વિકસવું હતું.

ક્રેવ કાન્તિએ આરલેલી ઉદયપાથલના ઝઝાવાતમાંથી આ યુગ જીવન અજપોધરીને ઉઠ્યું હતું એ અજપાને જ સાપડતો હોય તેવો બીથોવન, બલીમ માલીક જેવા બાપનું નશાખોર અને રૂઢ દર્શન કરતો, જનેતાની મમતાને મરણ પામી જતી દેખતો, શોડની એક પછી બીજી છાયા ઝોપરથી ઉડતો, વિષાદતા આઘાતથી ઉડી ડરાડમા પટકાઈ પડતો પણ શિખરપર દોડી જવા મથતો અને ટોચપરથી કન્ઢરાના તળાંએ પથરાઈ ગએલા આઘાતને ખ ખેરી નાખતો, પ્રકોપની જવાબાઓ કૂકતો, લડાઈને મોરચે ધસી જવા માટે, કપાઈ ગએલી પાખવાળા, ઠેડતા પખીની અદાથી ઉડવા માગતો હતો, અને, ખુશી ખુશામત પર ચિડાતો, જનલોકના પ્રતિનિધિ જેવો, ચરણ સ્વીકારવાની ના પાડતો, ઝોગણીસમા ચતડના ઉબરપર ચિથરેહાલ બનેલા, ઉઝ રડાઈ ગએલા લોહી ઝરતા સરઘાર માનવ જેવો ઉભો હતો.

હવે એ નવું સંગીતરૂપ ધારણ કરતો હતો હવે એને પાયમા સીફાનીની પરવા નહોતી હવે એને

ધરોઈકામાં સરજેલા “હીરો”ની મમતા નહોતી. હવે નિસર્ગ સૌંદર્યના ‘ગેસ્ટોરલ સી ફેની’ માં પુરેલા સાથી-યાનો મોહ રહ્યો નહોતો અને સાતમા સી ફેનીમાના નૃત્યની હલકે તરફ એનો રાગ હતો નહીં.

હવે શ્રવણ જગત પણ એને ત્યજી ગયું હતું. હવે એના કાન સાંભળી શકતા નહોતા. જીવન ઘટનાની આવી ફેરતા કોઈના પર દાખવી નહોતી. હવે એ કોઈ પણ શબ્દનો ગમે તેવો ઉચ્ચ સંચાર પણ માંભળી ન શકે તેવો શિલાબધિર બની ગયો હતો.

વિશાળ વ્યાસપીઠ પર સંગીત પુરું થતું હતું. પીઆનોની ચાવી, છેદત્રા સુરના અંત સાથે મરડાતી હતી. ગજના જેવી જનપુશી આ નંદનો પોકાર કરી મૂકતી આનંદના આવેશમાં, હાથનો મુક્કીઓ, પછાડતી ખુરશીઓમાં ફૂદી ઉડતી હતી. સંગીત ખંડમાં ગજનાતા ઘોષ પ્રતિધોયનો શોર ધૂધવતો હતો.

પણ પીઆનોપર બેઠેલો પેલો સંગીતકાર આ શોરના સ્પર્શ વિનાનો જેવોને તેવો નિશ્ચલ બેઠો હતો. આ નિશ્ચલ પ્રતિમાને કોઈ મહાનુભાવ આસ્તેથી અડતો, ઉભી કરતો, લોકશ્રોતા તરફ ફેરવતો, સમુદાયના આનંદમાં ઉછળતો ઝંઝાવાત બતાવતો હતો.

પેલી પ્રતિમા કોઈપણ, સંચારને ચહેરાપર લાવ્યા વિના શબ્દ વિનાનો કંપ હોઠપર અનુભવતી દેખી રહી અને શબ્દહીન જગતમાં, એને એનાવત થએલી ખુરશીમાં આસ્તેથી બેસી ગઈ. શબ્દ જેનો પ્રાણ હતો, શબ્દ જેના જીવતરનો અમીરસ હતો, શબ્દ જ જેની હયાતિનો પાયો

હતો તેવો સંગીતકાર, જે જીવતી કબરમાં યજ્ઞને કોઈપણ સંચાર પ્રવેશી શકતો નહોતો તેમાં પેસી ગયો હતો.

નિઃશબ્દતામાં પુરાઈ ગએલો યજ્ઞ સ્વામી એકવાર વીતી ગએલી જીંદગીનાં અનુભવોનાં ચિત્રો દેખતો બેઠો હતો. એ કહિ શ્રીમંત હતો જ નહીં, અને શ્રીમંત થવાનો જશ નેટલો પ્રયત્ન પણ એણે કહિ કયો જ નહીં. એ પરણ્યો. એના સાળાએ અને સાળીઓએ અને એના એક નકામા ભત્રીજાએ એના હતા તે પૈસાનું ‘પાણી કથું’ હતું. એ અકિંચનતું રૂપ ધરીને અનેક રૂપવાળા બૂખમરાના ભરડાથી વિંટાયેલો આજે બેઠો હતો.

એ કોપ કરતો બોલતો હતો. “ભમે હું ગરીબ રહ્યો, ચિંથરેહાલ રહ્યો. મારા ઓરડામાં સંગીતનાં વાદ્યો ભલે અસ્તવ્યસ્ત પડ્યાં અને એંઠાથી બણબણતી રક્ષાળીઓ ભલે ગંધાયા કરી ! મારી ખુરશીનો એક પગ તૂટી ગયો છે, મારાં કપડાં મારા એકના એક સોદ્ધ પરજ ગમેતેમ પડ્યાં છે, મારા સંગીતનાં ઠાગળીયાં લોંબ તળીયાપર વેરાયેલા રખડે છે, અને મારા ઓરડાની બારીઓ બંધ જ રહે છે, તેમાં છે શું !”

“છતાં તું જીવતો રહી શકે છે, સંગીતકાર !” એણે એને લાગતું ત્યારે એ સ્મિત કરી ઉઠતો. ત્યારે એનું બધું લઈ લીધા પછી, ગ્રેરણા બનેલી જીવનની મમતા એના ચહેરાપર ચમકતી. અનેકવાર કરેલા ચણ પાછા ફેંકાયેલા પ્રેમના આધાર પ્રત્યાધાતો એના કપાળપર ફરકી ઉઠતા અને અંતર શાંતિની અખંડ નિરવતામાં ગરકાવ થઈ

ગએલા આ જીવનયોગીને શ્રવણ દેતી સગીતની અતિપ્રાચીન
મ્યુઝ સોલો શણગાર સજીને આવી પહોચતી અને એના
કાનમા કહેતી હતી, “ઉઠ, ઉભો થા, અને આલેખી નાખ !”

“પણ તું ! ઝોગણીસમા શતકનો દોઢ દશકો વહી ગયા પછી. મારા ચહેરાપર એકલા અભાવની ચીઠ ચિતરાઈ ગયા પછી, મારા રૂપપર શુ વહાલ કરવા આવી પહોંચી **■** અત્યારે !”

“તારા અકિંચન શરીરમાં માનવતાનાં બધાં શબ્દ મૂલ્યોનો તારો આતમ મારા પ્રણયનું નિકેતન છે, હું તારી સાથે જ હૂંતી, ગમે ત્યારે અને ગમે ત્યાં.....તું આવેશમાં કેઈવાર તારા આ કલેવરને તોડી નાખે તે પહેલાં ઉઠ, ઉભો થા અને તને ન સંભળાય તોપણ શબ્દનું આવાહન કર !”

એણે નિઃશબ્દ ઠાનના ચિત્ર પ્રદેશમાં સ્વરોનાં અનેરાં રૂપ સાંભળ્યાં અને ઠાગળ પર આલેખીને વાદ્ય પર ઉતાર્યાં કર્યાં. ત્રીજો, ચોથો, પાંચમો, સાતમો અને આઠમો સીંદ્રાની રચાયા. એણે નિઃશબ્દ નિરવતામાં પીઆનો અને વાયોલીન માટે ઠાનસરદોસ નિપજાવ્યા. એનું સંગીત ત્રીજા તબક્કામાં પેકું. એણે નવમા ‘સીંદ્રાની’નું સર્જન કર્યું.

એણે હાંદગીના પદાર્થમાં, સંગીતનાં રૂપ રેડી રેડીને, હાંદગીના, વિચાર અને લાગણીનાં રૂપોને, જીવનમૂલ્યનાં ઉપરની સપાટી પર ખેંચ્યાં.

પણ ૧૮૨૭ ના માર્ચની ૨૬ મી એ, આ માનવ મૂલ્યને અયાગ શ્રમની અગોચર શાંતિમાં શમાવી દીધું.

પીકાસો, વસંત જેવી સોહામણી અને મલયાનિલ જેવો સોરભવાળી, રંગને રેખાઓ, રેખાઓ અને રંગોના

રૂપમા અનેક સૈકાઓમાં પણ ન નિપજે તેટલાં કલારૂપોથી પંચોતેર વરસની છાંદગાનીને મઢી હોતો, આજે પણ પેરીસ નગરની ચિત્રશાળામાં વીશમા શતકના સંસ્કાર આલેખનના યુગવેગ જેવો હયાત છે.

તાજ પડી ગયેલા વિશાળ માયા નીચે, ઠંડી રેખાઓની કરચલીઓવાળા ચહેરામાં સંસ્કારનું રોશન ચમકાવતી નજર પડે આજે પણ કલા જગતપર અધિકારવાળો છે

સંસ્કાર છવતર જેવો આ કલાકાર આ યુગવેગનો અધિકાર બનેલો છે. અરધા સૈકા સુધી એ રૂપનો અધિકાર જગતના પ્રેમથી ભરેલો, છવતરના મૂલ્યોમા ધડાઈ ધડાઈને એણે મઢ્યો છે. આ રૂપ ઘડતરમાં વિવિધતા દેખીને, અણગમો બતાવનારાં કે તે પર મુગ્ધ થનારાં સૌ પર, ગઈ કાલ, આજ અને આવતી કાલની એકતા બનીને દાઢા, યુવ અને

પોતને ઈતિહાસના અનુસંધાન વડે છંકગીમાં એક ભૂમિકા પર જોડી દેતા, કલાકાર, પાખલો પીકાસો ।

રપેઈનના, માલાગા શહેરમાં ઇ.સ ૧૮૮૧ નાઓકટોબરના ૨૫ મા દિવને એ જન્મ્યો. એનું નામ બનેલો રૂઈઝ નામનો અધરો શબ્દ કાઢી નાખીને એણે પોતાની માના વશનો પીકાસો નામનો શબ્દ પોતાની સાથે જોડી દીધો અને, જ્યારે માલાગામાં એને કોઈ પિછાણતું નહોતું ત્યારે આ નિશાળીયાએ એક છત્રીની દુકાનનો ઓટલો ભાડે લઈને પોતે દોરેલા ચિત્રોનું પ્રદર્શન બારસીલોનામાં કર્યું.

માલાગાના મ્યુનીસીપલ મ્યુઝીયમના ક્યુરેટર બાપા પાસે એ ચિત્ર શિખવા માડ્યો હતો. પારેવા પાળવાના શોખીન મા-બાપના ઘરમાં એણે પખીઓની પાંખનાં ઉડ્યનો દેખી દેખીને પોતાનું પ્રથમ ચિત્ર અનેક પારેવાંથી આલેખી નાખ્યું હતું.

પખી પ્રેમી અથવા પારેવા પ્રેમી બનેલો પીકાસો બારસીલોનાની, કળા શાળામાં દાખલ થયો અને સોળ વરસની ઉંમરે માડ્રિડમાં ભરાયલા “શાર્દન આર્ટ એકઝીબીશનમાં” માન પામ્યો.

પછી એ પેરીસ નગર તરફ ખેંચાયો. અવારનવાર પેરીસને દેખી આવીને એણે પેરીસમાં જઈને વસવાનો નિર્ધાર કર્યો.

અદાર વરસની ઉંમરે, એ પેરીસ નગરને પોતાનું બનાવવા ૧૮૯૧ નીકળ્યો. પેરીસ નગરીમાં આક્રિયન જેવો પીકાસો આવી પહોંચ્યો.

પેરીસમા પીકાસોએ એક પોતાના જેવા જ ગરીબ કવિ સાથે લાગીદારીમા એક ગરીબ ચોરડી ભાડે રાખી અને એક લાગેલા ખાટલાના રાચરચીલાથી છવતરનો આરંભ

કરીને ચિતરવા માંડ્યું. આજની તારીખે પણ આ યુગ ચિતારો, પંચોતેર વરસની ઉંમરે, અનંત જેવા જીવંતની વાસ્તવતાનાં, અનેક રૂપો ચિતર્યા જ કરે છે.

પેરીસમાં આવીને એક વરસ સુધી એ પેરીસના જીવંતનાં રૂપ દેખતો હતો. પેરીસપર પડતી જગતના ઇતિહાસની છાયા સૂંઘતો, પેરીસની ધરતી પર વિહરતી પ્રખરતાને એકઠી કરતો, ઓગણીસ વરસની ઉંમરે, વીશમા શતકના ઉંમર પર ઉભો રહીને કલાસૃષ્ટિને કહેતો હતો, “ મને રૂપના આત્માની કશી પરવા નથી, હું શરીરને શરીરની ઉપરના માથાને, માથાની નીચેના અહેસાને માથાથીપણ સુધી ચિતરવા માગુ છું. ” છતાં એના રૂપલેખનની એકેએક છટામાંથી સંસ્કૃતિને આત્મા જીવનના અનેક સ્વરૂપો ધારીને જીવતો બન્યો. એવોકલાની સૃષ્ટિમાં સરજનહાર બનીને ફરતો આ કલાકાર એક વસ્તુને એકજવાર ચિતરતો હતો.

ઈ. સ. ૧૯૦૧ ની સાલ ચાલતી હતી. વીશ વરસનો આ જુવાન પારેવાંની પાખો વડે જીવંતના તાર રણઝણાવી મૂકતો, હવે પોતાના દરેક ચિત્ર પર એક આખ ચિતરતો હતો. નિરપેક્ષ જેવી કલાકૃતિઓ કરતો અનેતેના સૌના પર પેલી ગોળ આખ મૂકી દઈને બાણે કહેતો હતો, “ અ આખ જગત આખાને આરપાર દેખી શકે છે અને જગતની જીવાદોરીની અતૂટ અપેક્ષા પર જ સમજહાર રૂપન મૂલ્યને ધરી શકે છે. ”

સમજણદું ભુરું રૂપ હવે આ કલાકારની સૃષ્ટિપર વિષાદની છાયા પાથરી દેતું, એની કલાના “જ્યુ પીરોવડ” નામના

કલાકૃતિના તબક્કા તરીકે પઠાતું હતું ભુરા રંગની અનેક રેખાઓ.
‘ગરીબ’નું ચિત્રદેખન બનતી હતી અને આ કલાકાર કહેતો
હતો, “ચાતના અને વિપાદમાથી જ સાપડે છે, કલાનું રૂપ !”

પણ ૧૯૦૪ માં તો આ કલાકૃતિનો “પીક પીરીયટ”
આવી પહોંચ્યો. લોક સમુદાયના સ્મિત કરતા રૂપોના ગંજ ઓ
ખડકવા માડ્યો. તેમાં આ સ્મિતની પાછળ શોકની રેખાનો
કેવો સુમેળ રચાઈ ગયો હતો ! ચહેરાના સ્મિતપર નજર
માથી વિપાદનો કેવો માનવ વેદનાનો નક્કર આકાર
આજેદળ બનતો હતો !

પણ ૧૯૦૭ માં પીકાસો શું શોધતો હતો ! પ્રાથમિક દશાના નિઝો શિલ્પની કલાના પ્રાણ સાથે સરજનનો નુતન સંકેત ધારણ કરીને, માનવ શરીરમાંથી માનવતાની છાંદગીના લાનની વેદનાઓના, આડા અવળા થઇ ગએલા અને મરડાઇ ગએલા અંગમરોડો અનેક રૂપોમાં મઢીને એ પોતાની કલાસૃષ્ટિને ઉભારાવી દેતો હતો. ‘ક્યુબ’ અને ‘કેબન’ જેવી જૂમિતિની નહર આકૃતિઓ હવે એના કલા

જગતમાં યનીને રૂપ ધારણ કરીને આવી પહોચતી હતી, અને

‘કમુખીઝમ’નું નામ ધારણ કરતી હતી.

આવી આકૃતિઓ હવે વેરાયલી પડી હતી. કુદરતના દેખાવો, આ સૃષ્ટિમાંથી ભાગી જતા હતા. માનવીની હાંદગીના ભંગારનાં રાત્રરચીલાં, એમાં છિન્ન વિચિન્ન બનીને અહીં રખડતાં હતાં. માનવીનું નાક ક્યાંક ચોંટી ગયું હતું તો આંખ ક્યાંકથી તાકી રહેતી હતી. કોઇ દારૂની શીથી તો કોઈ કૂંઠવાની હોકલી, તો કોઈ તૂટેલું મેજ, કોઈ એક તો કોઈ બીજી આકૃતિને ધારણ કરીને જીવનનાં ભંગાર જેવાં જીવન ખંડિયરોને આશરે શોર કરી પડ્યાં હતાં.

ત્યારે ઈતિહાસની સીમામાંથી પહેલું વિશ્વયુદ્ધ ડોકાતું હતું. શાહીવાદી સોદાગરોએ જગતની ખાનાખરાબી કરવાના સર્વદક્ષ સ્વાધીનનાં હક્કનામાં કોતરી કાઢવા જગતની હાંદગીપર “નો, મેન્સ લેન્ડ” લખીને, માનવીની માટીના સમરાંગણપર, કાપણી કરી નાખવાનું પહેલા નંબરનું વિશ્વ-યુદ્ધ ચોજી દીધું હતું.

વીશમા શતકનો એવો આરંભ બીજા જ દશકામાં થતો હતો. શાહીવાદનો જીવનધર્મ યુદ્ધ અને સંહારનો પૂરવાર થઈ ચૂક્યો હતો. આખા વિશ્વનું કુરસેજ બનાવી દઈને, વિજ્ઞાનનાં સાધનોથી સજ્જ થએલું, શાહીવાદનું કુર સ્વરૂપ માનવસંહારનાં આયુધો ઉગામીને ખડું હતું.

ત્યારે રેમપ્રાન્ટ અને ગોયાથી માંડીને, ફ્રેંચ ધરતી પર જમા થતો, સીઝેન, વાન ગોગ, ગોગીન, રૂસો અને રેનોઈ જેવા કલાકારોનો સંઘકલામાથી, કલાકૃતિનો પોતાની યુગવેગ સર્જતો હતો એ કલાસંઘનો આગેવાન પીકાસો પૂકા રતો હતો, “સંઘ એજ ચરણ છે, સૌ સંસ્કાર મૃત્યોત્” ।”

માનવ સમુદાયની છંદગીના વલોણામાથી જન્મ પામતી કલા, આ આફત સમયે માનવ જાતની કતલ કરવા માગતી શાહીવાદી સમરમૂર્તિનો, પરાજય પૂકારતી જીવનની ઉદલપાથલમા, સંસ્કાર મૂલ્યનો નેળે પકડીને ખડી હતી. વીશમા શતકની જીવન સંધ્યાના સમયથી પોતાના જન વિરાટના સથવારાની સંપુત આ કલા આપી ચૂકી હતી વીશમા શતકના કલાકારોએ માનવ પ્રેમતુ’ મૂલ્ય ધારણ કરી લીધું હતું

એકબીજાની કલાના આલેખનમા ધણુ અતર છતા, ડોમી અર અને સીઝેનનો કલાજીવ, માનવીના અગાધ પ્રેમથી ઉભરાતો હતો છંદગીના તાપથી બચવા એકાતવાસમાં સંતાઈ ગએલા સીઝેનની પીછી પણ માનવ પ્રેમને ત્યજી જવાની ના પાડતી હતી જીવતરની અગ્નિપરિક્ષાનો એકેએક અંગાર ચુમતો વાસ્તવપ્રેમી વાનગોગઉઝ અગ્નિઝાળ જેવા રંગધરાને માનવપ્રેમની ચાતક જેવી જાળના જનીને ચમી જતો હતો

અને કલાના સંસ્કારની ઝળક જ્યોતને તેજના નુતન અંધારના ભાનરૂપથી જગત જેવી વિશાળ, અને વિવિધ બનાવી દેતો, સંસ્કારનાં ઝેરને પી જતો, અને પછી તેમાંથી, માનવની આવતી કાલનાં ઓજસ મઠતો, ફાસીવાદી ધોરતિભિરમાં પણ, નુતન યુગનો યુગવેગ બનીને, કલાના, તેજમાંથી, છાયામાંથી, રંગમાંથી અને રેખાઓ-માંથી, ઇતિહાસની પ્રખર વાસ્તવતાની પીઠને મઢીને, એ પછીતવાળી છાંદગીની, મા-લોમ બનેલી ધરતીપર, નુતન માનવતાની શાંતિ ઝખનાને, નુતન ભાનરૂપનું વેદન બનાવીને, પિકાસો મઠતો હતો.

જાણે કલાના ઇતિહાસના પેલા, ઇશુમના રણસાગરમાં બેઠેલા મ્હીકસને હવે વાચા મળતી હતી લીઓનાર્ડો જેવા સંસ્કાર પિતાને સાપડેલી, મોનાલીસાની નજરના ગૂઢ રૂપનો અર્થ જાણે છાંદગીનો આકાર ધરતો હતો.

પીકાસોના ફલક પર જીવતી બનેલી કલા ફલક પરથી પાખો ફફડાવતી ઉડવા નીકળતી હતી.

ત્યારે પહેલું વિશ્વ-યુદ્ધ વીતી ગયું હતું આખા જગત પર માનવ જાતના જીવતરની ખાનાખરાણી કરીને વિશ્વ-યુદ્ધે, માનવી મૂલ્યોના ભગારને આખા જગતપર વેરી દીધા હતા આ ભગારમાથી વાસ્તવવાદની ઠણ્ઠિકાઓ મઠતો પીકાસો, ગુતન જીવતરના રંગ ચિતરતો હતો આ રંગરાગમા, ભારે પોષણાઓ ઢાળતી જનેતાઓની

છખીઓ જેવું નારીરૂપ આલેખતો, આ ચિત્રકાર, રશિયન બેલેમાંની એક ઓલ્ગા કોકલાવા નામની નટીને ચિતરતો હતો. પછી પિકાસો, ઓલ્ગા સાથે લગ્ન કરતો હતો.

કલાનું રૂપ, છાંદગીની સમુદાય એકતા ધારણ કરીને રૂક્ષ અને સ્પેઈન વચ્ચે, સ્પેઈન અને ફ્રાન્સ વચ્ચે અને પેરીસ અને રોમ વચ્ચે પિકાસોની કલાનો સેતુબંધ બનતું હતું.

આ યુગચિતારો, હવે વિશ્વકર્મા જેવો, કુંભકાર બનીને માટીમાંથી રૂપ ઘડવાનો આક્રોશ ફેરવતો હતો અને ટાંકણું લઈને શિશુ પશુ રચતો હતો. પશુ એની પીંછીને તો જંપ હતો જ નહીં. ખૂબ મોટો ઉંઘવા જતો અને સૌથી વહેલો ભગી જતો, નિરવ શાંતિ જેવી નજરથી જીવન-વાસ્તવતાની આરપાર ભેતો, ઇ. સ. ૧૯૩૬ માં, એ, ફ્રાંસીસવાદી પશુ સાથે બાથબાથ આવી ગએલી માનવતાનો ભની જંગ દેખવા પાછો પોતાને વતન બારસીલોનામાં આવી પહોંચ્યો હતો.

પહેલા વિશ્વયુદ્ધમાં પરાજય પામીને જગતનો શાહી-બાદ હવે આ પાશવતાની પ્રથંડ યુદ્ધ-સામગ્રી બનીને, સંહારનું રોલર સ્પેઈન પર ફેરવતો હતો. ચિતારો કંપી ઉઠીને દેખતો હતો. “ચુરનીકા” નામનું જંગ મશહૂર ચિત્રલેખન લઈને, સ્પેઈનની વ્હારે ધાતો, સ્પેનીશ જનતાનો સંસ્કાર ફરજાંડ પીકાસો સ્પેનીશ માનવતાની અગ્નિ-પરિક્ષામાં આવી પહોંચ્યો અને પ્રાણનો ડીરેક્ટર નીમાયો. આ જંગમશહૂર ષ્યુઝીયમનાં કલારૂપોને, એવો નાશ પામી જતાં અને ફ્રાંસીસવાદી પશુની એક નીચે કચડાઈ જતાં ઉગારી લીધાં.

ઇ. સ. ૧૯૩૭ માં ગુરનીકાનું જગ વિખ્યાત ચિત્ર-
લેખન જન્મ પામ્યું. યુગવેગ બનેલી પિકાસોની ચિત્રકલા,
આ ચિત્રમાં યુદ્ધના સંહારનું વિકટરૂપ રચીને આ ભયા-
નકતામાં પણ માનવજીવનની નુતન ઘટનાની ઉવાનું એધાણ
આપતી પ્રકાશી ઉઠી.

ગુરનીકાના આ, કાળા અને સફેદ ચિત્રમાં, જમણી
બાજુમાં મરણ પામતી વ્યક્તિની માતના મુગે શોર મચાવે
છે. મોત પામેલા બાળક પાસે માતાની વ્યથા અંતરને હલાવી
નાખે છે. ક્રાસીવાદનાં બોંબરોએ ઉતરડી નાખેલા આ. બૂમિ
પરના જીવનનો ચિતાર, ઘોડાનું ચૂંથાઈ ગયેલું શરીર
દાખવે છે. સર્વોગી અત્યાચાર તરફ, એક દેખાવમાંથી
ઉપજતા બીજ અને એકમેકમાં ઉપર તળે થતા આ ચિતાર
પર પ્રકાશ જેવો પુણ્ય પ્રકોષ ઉપરથી ફેંકાય છે. ક્રાસી-
વાદી પાશવતાનો પ્રતીક આખલો છે. લોહીલુહાણ બનીને
પડેલા રાષ્ટ્રનું પ્રતીક ધાયલ ઘોડો છે. માનવજાતનો ચિત્કાર
ચીસ પાડીને આ દારૂ દેખાવ પર ઉપરથી હીવો ધરે છે.
આ, હીવો લોકસમુદાયની હાલતની નીતિમત્તા છે.

પણ થોડાંજ વરસોમાં તો કાસીવાદે સળગાવેલું બીજું વિશ્વયુદ્ધ આવી પહોંચ્યું અને વિશ્વ પર સંહારનો સિપણ તાંડવ બનીને પસાર થયું. નુતન જનતા વિશ્વના સંસ્કારના ભવનને ફંધી નાખતો અમેરિકી શાહીવાદ, વિશ્વની શાહી વાહી ઘટનાનો આગેવાન બનીને, સંહારની યુગાલમાં એક પછી બીજા દેશને પરાવીદેતો, કોરીયા પર દોક સમુદાયનો સંહાર બનીને વૃદ્ધી પડ્યો.

પણ ત્યાં સુધીમા જગતભરનો દોક સમુદાય નુતન જાન ધરીને, કોરીયાની ઘાયલ જનતાના ચિત્કારમાં પોતાનો અવાજ ભેળવતો, અમેરિકન શાહીવાદને ધંભી જવાનો પડકાર કરતો હતો.

પાશ્વું શુરનીકાનું ચિત્ર બાણે જામત

યદને સંહારના સિપણરૂપને ખૂલું પાડતું, રાષ્ટ્ર, રાષ્ટ્રમાં જનસમુદાયના શાંતિના અંતગ્રાહને જગાડતું હતું. વિશ્વની શાંતિ હીલચાલે, પિંકાસોએ ચિતરેલું, પારેવાનું, શાંતિ પ્રતીક, સંસ્કારનું રૂપ ધરેલું, દેશ દેશપર ઉડતું, કોરીયાની ભૂમિપર પણ આવી પહોંચ્યું હતું.

卷之四
四

卷之四
四

પિકાસોએ શાંતિરૂપક પાખીનું રૂપ આલેખીને જ પેતાની પિંછીની શરૂઆત કરી હતી અને એજ શાંતિ રૂપ, ઠરોડ પાખો ફફડાવતુ જગતભરના લોક સમુદાયોની શાંતિ વાછનાનો વિરાટ આકાર ધારણ કરીને પિકાસોના પારીસ નગરમા જ આવી પહોંચ્યુ હતું પિકાસોના સરકારઆત્મા પારેવાની છટા ધરીને આ શાંતિ સમારબના બંડા પર પાખો ફફડાવતો હતો

ઈ સ ૧૯૪૯ મા પેરીસનગરમા માનવ ઇતિહાસમા પહેલુ એવું વિશ્વશાંતિની ઝાઝનસીલનું આંતરરાષ્ટ્રીય અધિવેશન મળતુ હતુ વિશ્વશાંતિની હીલચાલનો, અહી જગતના તમામ રાષ્ટ્રોના લોકસમુદાયોના પ્રતિનિધિઓ આરંભ કરતા હતા. આ વિશ્વ સમારબના પ્રમુખપદેથી ફ્રાન્સની સરકારનો અણુવિજ્ઞાન વિભાગનો, હાઈકમીશ્નર

અને નોબેલ પારિતોષિક મેળવનાર વિશ્વવિખ્યાત વૈજ્ઞાનિક
નેલીયો ઠયુરી, પૂછતો હતો,

“ શાંતિ હીલચાલ શઃ માટે ? ” અને પોતાનાં સવાલનો
પોતે જ જવાબ દેતો એ મહા વૈજ્ઞાનિક વિશ્વલક્ષનાં શાંતિ
પ્રતિનિધિઓને યાદ આપતો હતો.

“ આપણે મળીએ છીએ તે સમય વીસમા સૈકાનો
છ. હમણાં જ વીસમો સૈકો અરધો પુરો થાય છે. અરધા
સૈકાના સમયમાં જ છ કરોડ અને સિત્તર લાખ માનવોની

કરલ કરી નાખનાર જે વિશ્વયુદ્ધો આપણી ધરતી પર લડાઈ ચૂક્યા છે. ”

“ આપણે જગતના માનવ સમુદાયોના પ્રતિનિધિઓ, વિશ્વભરમા એવી શાંતિ હીલચાલ, જગવવા માગીએ છીએ કે જે હીલચાલ સર્વ સ્થળેથી, સર્વ સંસ્થાઓમાથી, સર્વ વર્ગોમાથી, શાંતિચાહક માનવોનો, જેઓ આપણા, અત્યારના જગતના તમામ સવાલોનો નિકાલ યુદ્ધની હેવા નીચળ અને મહારક રીતથી નહીં, પરંતુ વાટાઘાટેથી જ લાવવામા માનતા હોય, તેમનો આતર રાષ્ટ્રિય શાંતિ માર્ગો રચી શકશે ”

હવે ઈ સ. ૧૯૫૪ નો બીજો મહીનો બેસી ગયો હતો. પેરીસનગરમા વેલોરીસના જુના દેવગનો દિવાલો પર સંસ્કારના ઇતિહાસમા પહેલીવાર, ‘યુદ્ધ વિરૂદ્ધ’ શાંતિની જીવનહાકલતુ ચિત્ર પ્રદર્શન, યોજાયું હતું આખું પ્રદર્શન પિકાસોએ તૈયાર કર્યું હતું

દિવાલોપર માનવ જીવતરના સ્વપ્નો, આશાઓ, ચાતનાઓ, જગત જેવા જુજવા રૂપ ધરીને સૈકાઓની સંસ્કૃતિના અતરની માનવી મૂલ્યની કવિષ્ટાઓ ધારણ કરીને, ધબકી ઉઠ્યા હતા

પ્રદર્શનમા પેસનારને આ ધબકારાઓ વિટળાઈ વળતા હતા. એકવાર અદર પેઠા પછી બાજુ બહાર નીકળવાપણું હતું જ નહીં એણે આ અનોખું રૂપદર્શન હતું

દેખનારા આ પ્રદર્શનની સામે નહેતા ઉભાં પણ ચિત્રપર આલેખાઈ વળેલ ચિત્રમય બની જતા હતા આ

પ્રદર્શનોમાં યુદ્ધના હાથાઓમાંથી ઉગામાયલાં આયુધો, પ્રદર્શ-
નને દેખવા આવેલા સમુદાયપર બધે ફેંકાતાં હતાં. ડેમોકલિસની
લટકતી તલવાર જેવું યુદ્ધના દાનવનું ખંજર તમારા જ
માથાપર ઉતરતું હતું. દિવાલ પરનું ચિત્રફલક માનવ
સમુદાયના ધબકારાને, તમારા જ દિલપર ધારણ કરતું હતું.

ત્યારે ખમૈયા કહેતું. એકોણું ઉડતું આવતું હતું ! શાંતિ
હીલચાલનો લોક વિરાટ, સવિતા જેવા તેજનો અંખાર
ખનીને કોઈ સિમાડાપર નહોતો બેઠો પણ ઉડતો આવતો
હતો. છત આખી તેજમાં તરબોળ ખનીને વિશ્વશાંતિની
વિભાવનાનું રૂપ ધારણ કરતી હતી.

સંહારના રયામ પડછાયામાં, સંહારના ધૂમાડાના
ધૂમસમાં રયામલ છાયા ધરતો, શાંતિ હીલચાલનો પ્રકાશનો
ઝરો, વિરાટની બાથમાં શાંતિના આકારોને અલિંગતો હતો.

ત્યારે દેખનારાંના અહેસાઓપર ચાંતનાં ભેગી બળી
ગએલી વિધાદની છાયામાં શાંતિની પ્રસન્નતા પ્રકાશ ખનીને
ઓપી ઉઠતી હતી.

પિકાસોએ એવું પ્રદર્શન રચી લઈને અંદર આવ-
નારાં અંતરોને પકડી લે તેવું અને પકડી લઈને સંહારના
વલોધ્યામાં વલોવીને, શાંતિનું નવનીત દાખવી દે તેવું
ક્રિયારૂપ ચોજ્યું હતું.

આજેઆ વૃદ્ધ કલાકારની ૧૯૫૫ની સાલ, આજે પણ
ચિત્રદર્શનની પિંછી ધારણ કરીને ચિતર્યા જ કરે છે. અહીં
“અરેબીયન નાઈટસ” જેવી કથાનો ગજબ અનુભવ

આરંભાઈને પારેવાની વિશાળ બનતી પાંખપર ચઢેલા પ્રાણુનું નિત્ય નૂતન રૂપ આલેખ્યા કરે છે, અને જગતના ત્રસ્ત બનેલા અંતરને કહ્યા કરે છે કે, “મેં યુદ્ધની જે સિયણુતા ચિતરી બતાવી છે, તે, વિશ્વ-શાંતિના વિજય સાથે ભુતકાળની ધીના બની જવાની છે, અને સંહાર શિવાયની બધી હકીકતો, વર્તમાન અને ભાવિનાં રૂપોમાં મહાયા કરવાની છે.

“શી સખુત !”

“તમારે સાબીતી જોઈએ છે !” બોલતો નુતન જગતનો આ વિશ્વ ચિતારો, યુગવેગ જોવી છટા ધરતો, વૃદ્ધ કલેવરપર યૌવનના રંગથી ઝોપતો સીંગરેટ સજગાવતો, પોતાને, છત્વતું દેખાતું સ્વપ્ન ચિતરવા ચાલ્યો જતો કહે છે, “હું કામે જાઉં છું ! આપણે નુતન જગતની જોવી રચના કરવાનાં છીએ કે જેમાં, “શ્રમકાય” નામના શબ્દના જે અર્થ નહીં હોય. માનવીનું કાર્ય એ નુતન જગતમાં, ખેતર પર, કારખાનામાં, કાર્યોલયમાં, શાળામાં, દવાખાનામાં, કે ચિત્રશાળામાં એક જ અર્થવાળું અને એક જ માનવ મૂલ્યવાળું પુરવાર થઈ ગયેલું હશે.”